

Міністерство внутрішніх справ України
Національна академія внутрішніх справ

НАУКОВИЙ ВІСНИК

***Національної академії
внутрішніх справ***

4(113)'2019

**Журнал індексується в таких базах даних
і пошукових системах:**

- Index Copernicus International (ICV 2016 = 40.62, ICV 2017 = 51.53, ICV 2018 = 63.79);
- Academic Resource Index ResearchBib;
- Polska Bibliografia Naukowa;
- Google Scholar (h-індекс – 12, i10-індекс – 17);
- Центр досліджень соціальних комунікацій;
- Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського;
- Наукова бібліотека імені М. Максимовича Київського національного університету імені Тараса Шевченка;
- Електронний репозитарій НАВС

**Київ
2019**

**Науковий вісник
Національної академії
внутрішніх справ**

**4
(113)
2019**

Науковий журнал • Виходить чотири рази на рік • Заснований 1996 року
• Засновник – Національна академія внутрішніх справ • Свідectво про державну
реєстрацію серії KB № 23858-13698 ПР від 3 квітня 2019 року • Включений до
переліку наукових фахових видань України за категорією «Б» (наказ МОН України
від 15 жовтня 2019 року № 1301) • Рекомендовано вченою радою Національної
академії внутрішніх справ від 19 грудня 2019 року (протокол № 24)

Редакційна колегія:

Чернявський С. С., доктор юридичних наук,
професор (головний редактор);
Відацкі Ян, доктор філософії, професор;
Галуцько В. В., доктор юридичних наук, професор;
Гультай М. М., доктор юридичних наук;
Дрозд О. Ю., доктор юридичних наук, доцент;
Кваша О. О., доктор юридичних наук, професор;
Кришевич О. В., кандидат юридичних наук,
доцент;
Кузнецов В. В., доктор юридичних наук, професор;

Лошицький М. В., доктор юридичних наук,
професор;
Павленко С. О., кандидат юридичних наук;
Погорецький М. А., доктор юридичних наук,
професор;
Савченко А. В., доктор юридичних наук, професор;
Севрук В. Г., кандидат юридичних наук;
Чубенко А. Г., доктор юридичних наук, професор;
Шакун В. І., доктор юридичних наук, професор,
академік НАПРН України

*Матеріали подано в авторській редакції. Редакційна колегія не завжди поділяє думку авторів статей.
Відповідальність за їхню якість, а також відсутність відомостей, що становлять державну таємницю та
службову інформацію, несуть особисто автори*

Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ : наук. журн. /
Н354 [редкол.: С. С. Чернявський (голов. ред.) та ін.]. – Київ : Нац. акад. внутр. справ,
2019. – № 4 (113). – 152 с.

Адреса редакції:
пл. Солом'янська, 1,
м. Київ, Україна, 03035
Тел.: (097) 851-72-96
E-mail: rvc@naiau.kiev.ua

scientbul.naiau.kiev.ua

**Ministry of Internal Affairs of Ukraine
National Academy of Internal Affairs**

SCIENTIFIC HERALD

*of National Academy
of Internal Affairs*

4(113)'2019

**Journal is indexed in such databases
and search engines:**

- Index Copernicus International (ICV 2016 = 40.62, ICV 2017 = 51.53, ICV 2018 = 63.79);
- Academic Resource Index ResearchBib;
- Polska Bibliografia Naukowa;
- Google Scholar (h-індекс – 12, i10-індекс – 17);
- Social Communications Research Center;
- The Vernadsky National Library of Ukraine;
- The Maksymovych Scientific Library of the Taras Shevchenko National University of Kyiv;
- Electronic Repository NAIA

**Kyiv
2019**

Scientific Herald of National Academy of Internal Affairs

4
(113)
2019

Naukovij visnik Nacional'noi akademii vnutrisnih sprav

Scientific magazine • Issued four times a year • Established in 1996 • Founder – National Academy of Internal Affairs • State registration certificate series KB No. 23858-13698 ПР dated April 3th, 2019 • Included into the Ministry of Education and Science of Ukraine's law sciences special editions list by category «B» (order No. 1301, dated October 15th, 2019) • Recommended by National Academy of Internal Affairs' Scientific Council (Record No. 24, dated December 19th, 2019)

Editorial board:

Cherniavskiy S., Doctor of Law, Professor (chief editor);
Vidatski Yan, Doctor of Philosophy, Professor;
Halunko V., Doctor of Law, Professor;
Hultai M., Doctor of Law;
Drozd O., Doctor of Law, Associate Professor;
Kvasha O., Doctor of Law, Professor;
Kryshevych O., Ph.D in Law, Associate Professor;
Kuznetsov V., Doctor of Law, Professor;

Loshytskyi M., Doctor of Law, Professor;
Pavlenko S., Ph.D in Law;
Pohoretskyi M., Doctor of Law, Professor;
Savchenko A., Doctor of Law, Professor;
Sevruk V., Ph.D in Law;
Chubenko A., Doctor of Law, Professor;
Shakun V., Doctor of Law, Professor, Academician of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine

The materials are presented in author's edition. The editorial board does not always share the views of the authors of the articles. Responsibility for their quality as well as the lack of information constituting state secret and official information are sponsored by the authors

Scientific Herald of National Academy of Internal Affairs : scientific magazine / [editorial board: S. Cherniavskiy (chief editor) etc.]. – Kyiv : National Academy of Internal Affairs, 2019. – No. 4 (113). – 152 p.

Editors office address:

Ukraine, 03035, Kyiv
 1, Solomianska square
 Phone: (097) 851-72-96
 E-mail: rvc@naiau.kiev.ua

ЗМІСТ

ПРОТИДІЯ ЗЛОЧИННОСТІ: ПРОБЛЕМИ ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИКИ

ЧЕРНЯК А. М., ПРОЗОРОВ А. Ю.

Аспекти запобігання правопорушенням у сфері використання
банківських платіжних карток під час проведення безконтактних
й інтернет-платежів та їх кваліфікація8

CHERNIAK A., PROZOROV A.

Aspects of Prevention of Offences in the Sphere
of Bank Payment Cards' Usage when Making Contactless
and Internet Payments and their Classification

ОРЛОВ Ю. Ю.

Електронне відображення як криміналістичний об'єкт15

ORLOV Yu.

Electronic Display as a Forensic Object

КОВАЛЕНКО А. В.

Наукові передумови формування та розвитку криміналістичного
вчення про збирання, дослідження та використання доказів
у кримінальному провадженні24

KOVALENKO A.

Scientific Premises for the Formation and Development of Criminalistic Doctrine
on the Collection, Examination and use of Evidence in Criminal Proceedings

ХОМЕНКО В. П.

Запобігання злочинам у фіскальній сфері спеціальним органом –
Бюро фінансових розслідувань: новий погляд на проблему31

KHOMENKO V.

Prevention of Criminal Crimes by the Special Body –
Financial Investigation Office: a New Look at a Problem

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ПРАВА

ЛЕВЧЕНКО К. Б.

Періодизація процесу формування державної політики
протидії торгівлі людьми39

LEVCHENKO K.

Periodization of the Pocess of Formation of State Policy against
Trafficking in Human Beings

ДЖУСЬКА А. В., ПАЛЮХ А. Я.

Конституційне право людини на життя в Україні: сучасний підхід48

DZHUSKA A., PALIUKH A.

The Constitutional Human Right to Life In Ukraine:
a Modern Approach to Understanding

ЖЕГЛІНСЬКА Т. О.

Зміст поняття «право кожного на охорону здоров'я, медичну допомогу
та медичне страхування»: постановка проблеми57

ZHEHLINSKA T.

The Content of the Concept «Everyone's Right to Health Care, Medical Aid
and Health Insurance»: Problem Statement

АТАМАНОВ О. М.

Теоретичні та практичні аспекти процесуальної діяльності
 сторони обвинувачення під час складання письмового
 повідомлення про підозру64

ATAMANOV A.

Theoretical and Practical Aspects of Procedural Activity of Parties
 to the Prosecution in Writing a Written Notice of Suspicion

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ПРАВОЗАСТОСУВАННЯ

ПЕТРИНА В. Н.

Антиконкурентні аспекти концепції державного
 регулювання господарської діяльності80

PETRYNA V.

Anticompetition Aspects of the Concept of the Government
 Regulation of Business

ТИХОМИРОВ Д. О.

Засади державної політики у сфері безпеки91

ТЫКНОМЫРОВ Д.

Principles of Public Security Policy

МАРЧЕНКО О. Л.

Проблеми притягнення до адміністративної відповідальності
 за порушення вимог законодавства, будівельних норм,
 стандартів і правил під час будівництва97

MARCHENKO O.

Problems of Attracting to Administrative Responsibility for Violation
 of Legislation Requirements, Construction Norms, Standards
 and Regulations for Construction

ДІЯЛЬНІСТЬ ПРАЦІВНИКІВ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ

МИРОНЮК Т. В., ЛЕВЧЕНКО Ю. О.

Проблемні питання поліцейського піклування
 щодо особи, яка має ознаки вираженого психічного розладу
 та створює реальну небезпеку для себе чи довколишніх 104

MYRONIUK T., LEVCHENKO Yu.

Problems Issues for Police Care for a Person who has the Signs
 of a Strong Mental Disorder and Creates a Real Danger of Anywhere

АБДУЛКАДІРОВА Е. Е.

Участь захисника під час розгляду справ
 про адміністративні правопорушення патрульною поліцією 112

ABDULKADIROVA E.

Protector Participation at Patrol Police Consideration of Cases

МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД

SHEMCHUK V.

National Cyber Strategy of the United States of America:
 Experience for Ukraine 119

ШЕМЧУК В. В.

Національна стратегія кібербезпеки США: досвід для України

ФІЦ О. Ю.

Питання гармонізації законодавства України
про публічні закупівлі з міжнародними стандартами
у сфері запобігання корупції..... 125

FITS O.

Issues of Harmonization of Ukrainian Legislation on Public Procurement
with International Standards in the Area of Preventing Corruption

ПЕРЕПІЧКА Н. Г.

Інститут пробації в Україні: відповідність нормам
міжнародного законодавства 134

PEREPICHKA N.

Compliance of the Probation Institute in Ukraine with International Law

РЕЦЕНЗІЯ

УДАЛОВА Л. Д.

Правові й організаційні засади вдосконалення правоохоронної
діяльності та запобігання злочинам у сфері інтелектуальної
власності в Україні 145

*Рец. на кн.: Топчій В. В. Кримінально-правові та кримінологічні заходи
запобігання злочинам у сфері інтелектуальної власності в Україні :
монографія. Ірпінь : Ун-т ДФС України, 2019. 408 с.*

UDALOVA L.

Legal and Organizational Principles for Improving Law Enforcement
and Preventing Intellectual Property Crime in Ukraine

*Review of the book: Topchii V. Criminal Law and Criminological Measures for Prevention
of Intellectual Property Crimes in Ukraine : monograph. Irpin : Un-t DFS Ukrainy, 2019. 408 p.*

ДО УВАГИ АВТОРІВ 147

ПРОТИДІЯ ЗЛОЧИННОСТІ: ПРОБЛЕМИ ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИКИ

УДК 303.09:336.717.1

doi: <https://doi.org/10.33270/01191134.8>

Черняк А. М. – доктор юридичних наук, головний науковий співробітник Міжвідомчого науково-дослідного центру з проблем боротьби з організованою злочинністю при РНБО України, м. Київ

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4958-783X>;

Прозоров А. Ю. – кандидат юридичних наук, м. Київ

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0307-1659>

Аспекти запобігання правопорушенням у сфері використання банківських платіжних карток під час проведення безконтактних й інтернет-платежів та їх кваліфікація

Метою статті є визначення проблемних питань запобігання та кваліфікації злочинів, пов'язаних із використанням платіжних карток під час проведення безконтактних та інтернет-платежів, а також напрацювання відповідних рекомендацій. **Методологія.** Для дослідження проблематики використано методи формальної логіки та спеціально-правові методи: порівняльно-правовий, системно-структурний і системного аналізу. **Наукова новизна** публікації полягає в тому, що автори одними з перших комплексно дослідили проблемні питання запобігання, класифікації та кваліфікації злочинів, пов'язаних із використанням зловмисниками новітніх технологій для запровадження нових форм злочинної діяльності у сфері обігу платіжних карток під час проведення безконтактних та інтернет-платежів. У статті розглянуто особливості кваліфікації та запобігання правопорушенням у сфері використання платіжних банківських карток під час здійснення безконтактних платежів і платежів у мережі Інтернет. Констатовано, що застосування злочинцями новітніх технологій у проведенні відповідної протиправної діяльності створює нові виклики для правоохоронної системи й держави загалом. Увагу зосереджено на необхідності запровадження превентивного комплексу заходів реагування. Актуалізовано питання використання зловмисниками RFID-технологій для запровадження нових форм злочинної діяльності у сфері економіки. Узагальнено здобутки провідних іноземних й українських науковців щодо класифікації відповідної злочинної діяльності, з огляду на спорідненість злочинів в аналізованій сфері. Виокремлено проблемні аспекти надання правової оцінки залежно від об'єктивної та суб'єктивної сторін злочинних посягань. Зіставлено різні позиції стосовно криміналістичної характеристики таких виявів, увагу акцентовано на їх латентності. **Висновки.** Розглянуто такі види інтернет-шахрайства з використанням банківських платіжних карток, як фішинг, вішинг та фармінг. Визначено найпоширеніші з них у нашій державі: «розіграші і лотереї», «робота в Інтернеті», «фальшиві інтернет-крамниці» та «навчальні матеріали». Окреслено способи запобігання їм, мінімізації настання протиправних наслідків. Запропоновано заходи превентивного й реакційного спрямування для запобігання цій категорії злочинів у національній економіці.

Ключові слова: електронний платіжний засіб; безконтактна банківська платіжна картка; банківський рахунок; фішинг; вішинг; фармінг.

Вступ

Динамічний розвиток інформаційних технологій не лише сприяв оптимізації життя людей, а й призвів до появи нових викликів для економічної та інформаційної безпеки людини та держави. Останніми роками суттєво зріс рівень кіберзлочинності, зокрема у сфері використання платіжних банківських карток під час здійснення безконтактних та інтернет-платежів. З огляду на це, актуальності набуває питання запобігання злочинам у кіберпросторі. Ефективна нейтралізація їх потребує розроблення комплексу правових (законодавчих), технічних, організаційних та інформаційних заходів, спрямованих на зниження ризику таких злочинів і мінімізацію шкідливих наслідків для суспільства й особи.

Такі науковці, як А. Абрамова, Н. Данік, Н. Деркач, Н. Дребот, А. Жаворонок, Я. Коваль,

І. Кривцун, Л. Павленко, В. Семенець, В. Сідак, Т. Тіхонова, М. Федішин у своїх працях висвітлювали аспекти функціонування банківської системи України й надання банківських послуг (Sidak, & Koval, 2018; Drobot, 2018; Fedyshyn, Abramova, Zhavoronok, & Marych, 2019; Kryvtun, 2018; Danik, Tichonova, & Derkach, 2018; Pavlenko, & Semenets, 2019).

Дослідники О. Головка й О. Мороз увагу акцентували на проблемі впровадження та розвитку системи електронних платежів в Україні (Pavlenko, & Semenets, 2019).

Учені В. Густі та Т. Матковська вивчали питання функціонування програмно-апаратного комплексу для захисту RFID-міток банківських безконтактних платіжних карток на базі технологій PayPASS (MASTERCARD) та PayWAVE (VISA) від несанкціонованого зчитування (Husti, & Matyovka, 2018).

Дослідження правопорушень, що посягають на функціонування банківської системи, здійснили такі науковці, як О. Буцан, Д. Голосніченко, О. Джуца, О. Дудоров, А. Ключко, С. Кудінов, Г. Матусовський, В. Навроцький, В. Попович, С. Фальченко, С. Чернявський, В. Яні та ін. Зазначені вчені у своїх роботах розглядали особливості протидії злочинам у банківській сфері, що були притаманні різним періодам розвитку інформаційних технологій, відповідали певному періоду державо-творення. Виникнення нових кіберзагроз у банківській сфері, що можуть завдати істотної шкоди інтересам не тільки банків, а й людини, суспільства та держави, зумовлює потребу дослідити питання запобігання їм.

Мета і завдання дослідження

Мета статті – окреслити проблемні аспекти запобігання правопорушенням у сфері використання безконтактних банківських платіжних карток під час проведення безконтактних та інтернет-платежів, розглянути класифікацію їх, а також розробити рекомендації щодо запобігання таким правопорушенням.

Виклад основного матеріалу

Упровадження RFID-технологій (радіочастотна ідентифікація) у банківську систему, з одного боку, спростило процедуру розрахунків клієнтами за надані послуги й товари, а з іншого – зацікавило злочинців у контексті неправомірного поводження з безконтактними банківськими платіжними картками. Як наслідок – останніми роками в нашій державі, як і в більшості країн світу, поряд з раніше відомими видами шахрайства із засобами доступу до банківських рахунків, правоохоронні органи частіше фіксують факти вчинення протиправних дій з використанням безконтактних банківських платіжних карток.

Засобами доступу до банківських рахунків є платіжні доручення, платіжні вимоги, вимоги-доручення, векселі, чеки, банківські платіжні картки й інші дебетові та кредитові платіжні інструменти, що застосовують у міжнародній банківській практиці ("Zakon Ukrainy", 2001).

На думку вітчизняних науковців, шахрайства із засобами доступу до банківських рахунків можна класифікувати як: шахрайство з втраченими та викраденими пластиковими електронними картками; шахрайство з підробленими картками; шахрайство з картками, не отриманими законним держателем; шахрайство з використанням рахунка; інші форми шахрайств (Holubiv, Havlovskiy, & Tsybmal, 2002, p. 243).

Відповідно до ст. 190 КК України, шахрайство є корисливим злочином проти власності, що полягає в заволодінні чужим майном або придбанні права на майно шляхом обману чи зловживання довірою

("Kryminalnyi kodeks", 2001). Шахрайство з використанням банківських безконтактних платіжних карток окремо не належить до зазначеної класифікації, хоча стало доволі поширеним.

У Законі України «Про платіжні системи та переказ коштів в Україні» платіжну картку (payment card) визначено як електронний платіжний засіб у вигляді емітованої в установленому законодавством порядку пластикової чи іншого виду картки, що використовують для ініціювання переказу коштів з рахунка платника або відповідного рахунка банку з метою оплати вартості товарів і послуг, перерахування коштів зі своїх рахунків на рахунки інших осіб, отримання коштів у готівковій формі в касах банків через банківські автомати, а також здійснення інших операцій, передбачених відповідним договором ("Zakon Ukrainy", 2001; "Sait "Ofitsiine internet-predstavnytstvo"). Своєю чергою безконтактна банківська платіжна картка – це різновид банківської платіжної картки, у якій впроваджено RFID-чип. Технології безконтактною оплати товарів стали поширюватися в Україні з кінця 2000-х років.

На думку О. Дудорова, суспільно небезпечні посягання на власність, які вчиняють з використанням платіжних карток або їх реквізитів і які врешті-решт призводять до несанкціонованого законним держателем картки переказу грошових коштів з його рахунка, є підстави кваліфікувати не як крадіжку, а за ст. 190 КК України як шахрайство (Dudorov, p. 12). Об'єктивна сторона шахрайства характеризується тим, що потерпілий добровільно, унаслідок обману чи використання винним його довіри, передає грошові кошти злочинцю. Об'єктивна сторона крадіжки (ст. 185 КК України) характеризується вилученням чужого майна з володіння особи зловмисником усупереч волі потерпілого, без його згоди й таємно.

Правильна кваліфікація суспільно небезпечних діянь з безконтактними банківськими платіжними картками, об'єктом посягань яких є право власності, може гарантувати правомірне застосування положень КК України та справедливе притягнення злочинців до кримінальної відповідальності.

Суть такого протиправного механізму схожа на перехоплення сигналів електромагнітних випромінювань автомобілів. Більшість суспільно небезпечних діянь з безконтактними банківськими платіжними картками з об'єктивної сторони полягають у прихованому списанні злочинцями коштів або отриманні конфіденційних даних щодо банківських рахунків з карт PayPass і PayWave за допомогою мобільних (хакерських) ридерів, здатних сканувати платіжні картки з чипами RFID на відстані до 20 см, усупереч волі потерпілого. Отримані в такий протиправний спосіб дані шахраї можуть надсилати на картки-копії для проведення незаконних фінансових операцій – передусім переказ або списання коштів.

Аналіз об'єктивної сторони зазначеної групи правопорушень, на нашу думку, дає підстави кваліфікувати їх не як шахрайство (ст. 190 КК України), а все ж таки як крадіжку (ст. 185 КК України), оскільки злочинці в цьому випадку не зловживають довірою потерпілого, він самостійно не здійснює переказ чи списання коштів з власного банківського рахунка. Фактично такі дії ззовні становлять приховане вилучення грошових коштів з володіння особи зловмисником у супереччю волі потерпілого, без його згоди.

Неправомірно списані в зазначений спосіб гроші зараховують на конкретний банківський рахунок, що фактично надає можливість правоохоронним органам ідентифікувати його власника та згодом затримати. Водночас з метою уникнення відповідальності злочинці можуть використовувати банківські рахунки, що належать «підставним особам», а саме: зареєстровані на осіб, які надали згоду користуватися своїм паспортом і банківським рахунком третім особам за фінансову винагороду чи з інших мотивів; зареєстровані за підробленими та недостовірними документами шляхом введення в оману представників банку; дані, щодо яких були незаконно отримані злочинцями шляхом скімінгу (використання накладок на клавіатуру або картридеру банкоматів) чи в інший протиправний спосіб та які ще не встигли заблокувати власники; зареєстровані чи отримані злочинцями в інший протиправний спосіб, зокрема із залученням співробітників банку.

У цьому контексті слід зазначити, що Національний банк України поступово проводить політику, спрямовану на зменшення кількості правопорушень у банківській сфері. Так, згідно з постановою правління НБУ від 7 квітня 2016 року № 242, станом на 11 липня 2017 року мінімальний обсяг статутного капіталу банку має бути не меншим за 200 млн грн. Відповідно до постанови правління НБУ від 21 грудня 2017 року № 136, Національний банк пом'якшив графік збільшення мінімального розміру статутного та регулятивного капіталу банків, і станом на 11 липня 2020 року розмір статутного капіталу має бути 300 млн грн, а 500 млн грн – з 11 липня 2024 року. Також НБУ активно вживав заходів щодо забезпечення прозорості структури власності банківських установ, перевіряв фінансовий стан кінцевих бенефіціарів, суттєво підвищив вимоги до ділової репутації банківського менеджменту та власників. Зазначене сприяло очищенню банківського сектору та зменшенню кількості банківських одиниць зі 180-ти до 82 банківських установ (Pavlenko, & Semenets, 2019).

На ринку банківських послуг банки масово не довіряють клієнтам через наявність значної кількості шахрайств із боку фізичних осіб (надання неправдивих даних, неправильних

телефонів тощо); зловживання юридичних осіб, що супроводжувалося процесами закредитованості й низьким рівнем кредитоспроможності; несформованість культури вчасно розраховуватися за власними зобов'язаннями; значна кількість випадків шахрайств менеджерів банківських установ, які видавали позики неплатоспроможним клієнтам, тощо (Golovko, & Moroz, 2018).

У ст. 200 КК України передбачено кримінальну відповідальність за підроблення документів на переказ, платіжних карток чи інших засобів доступу до банківських рахунків, електронних грошей, а так само придбання, зберігання, перевезення, пересилання з метою збуту підроблених документів на переказ, платіжних карток або їх використання чи збут, а також неправомірний випуск або використання електронних грошей. Із цього приводу О. Дудоров стверджує, що безпосереднім об'єктом цього злочину є встановлений порядок проведення грошових розрахунків, виготовлення та обігу платіжних документів й інших засобів доступу до банківських рахунків, майнові права та інтереси юридичних і фізичних осіб – учасників розрахункових відносин, зокрема емітентів та держателів платіжних карток (Melnyk, & Klymenko, 2004).

Таким чином, зазначені протиправні дії з безконтактними банківськими платіжними картками мають також й ознаки складу злочину, передбаченого ст. 200 КК України ("Kryminalnyi kodeks", 2001). На нашу думку, знаряддям такого злочину є мобільний (хакерський) ридер, а предметом – грошові кошти, що можуть списувати шляхом використання безконтактних банківських платіжних карток.

Запобігти такій протиправній дії може фактично кожен власник безконтактної банківської платіжної картки самостійно, зберігаючи її у спеціальному гаманці (RFID blocking wallet) або використовуючи картки з чипами, які мають багатоступеневий захист, на відміну від тих, що мають лише магнітну стрічку.

Упродовж останніх років частка попиту з боку фізичних осіб на продукти дистанційного банківського обслуговування з доступом через Інтернет чи за допомогою мобільного зв'язку поступово зростає, що зумовлено ефективністю трансформації банківських продуктів та їх доступністю для населення в зручний час. Популярними стають мобільні додатки та їхні функціонали, спрощується процес підключення до онлайн банкінгу, дедалі активніше використовують для платежів новітні технології, наприклад, соціальні боти Facebook Messenger ("Zakon Ukrainy", 2001).

Інтернет-шахрайство з використанням банківських платіжних карток нині в Україні є надзвичайно поширеним явищем. До основних

його видів належать фішинг, вішинг і фармінг (хакерські дії).

Фішинг (англ. phishing, від fishing – «рибалка») – це вид шахрайства, метою якого є виманювання в довірливих або неуважних користувачів персональних даних клієнтів онлайн-аукціонів, сервісів з переказу чи обміну валюти, інтернет-магазинів ("Fishynh"). Об'єктивна сторона цього злочину полягає в тому, що зловмисники створюють власний сайт-клон відомого сайту, який пропонує товари або послуги, а доменне ім'я відрізняється від оригінального на один чи два символи. Під час замовлення продукту від клієнтів вимагають ввести реквізити їх банківської платіжної картки. Адміністратори таких сайтів здійснюють збір даних із карток потенційних покупців для подальшого проведення незаконних фінансових операцій, а товари й послуги не надають. Зафіксовано також випадки, коли інтернет-шахраї надсилали потерпілим електронні листи від імені авторитетних компаній з метою протиправного отримання персональних даних ("Fishynh").

За даними компанії PhishMe, станом на березень 2016 року 93 % всіх фішингових листів намагалися заразити комп'ютер жертви шкідливими програмами криптографічного шифрування (англ. ransomware) – вони шифрують дані на жорсткому диску та вимагають гроші від жертви за розшифрування їх. Також з-поміж стійких тенденцій до підвищення ефективності фішингових атак було виявлено випадки підлаштування вмісту листів під певну категорію жертв (за їхнім фахом) та із включенням певних елементів особистої інформації (зокрема, звернення до жертви за іменем) ("Fishynh"; "CSO Maria Korolov").

Вішинг (англ. vishing, від англ. voice – «голос», fishing – «рибалка») є різновидом інтернет-шахрайства, об'єктивна сторона якого полягає в тому, що зловмисники заволодівають у телефонному режимі, переважно вдаючи представників банку, конфіденційною інформацією про дані картки з її подальшим використанням для замовлення товарів чи послуг на інтернет-ресурсах або шляхом примушування до переказу коштів на картку злодіїв. Найчастіше його використовують для заволодіння коштами на банківських рахунках потерпілих, а також для проникнення до інформаційних систем приватних або державних установ, крадіжки конфіденційної інформації ("Vishynh").

Фармінг (англ. pharming) – це вид шахрайства, який полягає в організації зловмисниками злочинного механізму прихованого перенаправлення жертви на хибну IP-адресу, використовуючи навігаційну структуру (файл hosts, система доменних імен, DNS). Об'єктивна сторона такого

злочину, як фармінг, є прихованим варіантом фішингу ("Farminh").

За результатами дослідження Української міжбанківської асоціації членів платіжних систем «ЕМА», понад половина випадків шахрайства припадає на шахрайські «розіграші і лотереї» (32 %) та «роботу в Інтернеті» (22 %), «фальшиві інтернет-крамниці» (18 %) та «навчальні матеріали» (15 %). Решта в сукупності становить лише 13 % ("Ukrainska mizhbankivska asotsiatsiia").

Аналіз об'єктивної сторони зазначеної групи правопорушень, на нашу думку, дає підстави кваліфікувати їх не як крадіжку (ст. 185 КК України), а все ж таки як шахрайство (ст. 190 КК України), оскільки злочинці в цьому випадку зловживають довірою потерпілого й він самостійно передає конфіденційну інформацію, пов'язану з його платіжною картою, або здійснює переказ чи списання коштів з власного банківського рахунку. Фактично такі дії передбачають уведення зловмисниками в оману потерпілого, унаслідок чого він добровільно передає грошові кошти або конфіденційні дані для здійснення незаконних фінансових операцій.

Дискусійним залишається питання правової кваліфікації такого злочину, як фармінг. Об'єктивна сторона його полягає в тому, що процедуру отримання зловмисниками доступу до конфіденційної інформації, пов'язаної з банківським рахунком потерпілого, у супереччя його волі в прихований спосіб через використання спеціального програмного забезпечення та здійснення незаконних фінансових операцій без його відома. Таким чином, незаконне вилучення грошових коштів зловмисниками з банківського рахунку потерпілого шляхом використання фармінгу в деяких випадках може бути кваліфіковано як крадіжка (ст. 185 КК України).

Окреслені різновиди інтернет-шахрайства з банківськими платіжними картками мають також ознаки складу злочину, передбаченого ст. 200 КК України ("Kryminalnyi kodeks", 2001). На нашу думку, зняряддя у цих злочинах можуть бути спеціальне програмне забезпечення, комп'ютерна техніка, засоби мобільного й інших видів зв'язку, а предметом – грошові кошти, що можуть незаконно списувати, а також конфіденційна інформація щодо банківської платіжної картки потерпілого, яка надає можливість отримати доступ до його банківського рахунку для проведення незаконних фінансових операцій.

До найпоширеніших способів запобігання інтернет-шахрайствам з використанням платіжних карток, що застосовують українські банки, належать такі: встановлення лімітів під час розрахунків і запровадження віртуальної банківської картки виключно для платежів через мережу

Інтернет; унікальний одноразовий пароль, який власник банківського рахунку отримує на мобільний телефон.

Серед основних заходів протидії кібершахрайствам дослідники Г. М. Яровенко й М. М. Бояджян пропонують розроблення та запровадження алгоритмів з використанням інструментів Data Mining, за допомогою яких відбуватиметься відслідковування операцій, перевірка їх на предмет шахрайства за певними ознаками. Дієвим є застосування нейронних мереж, що надасть можливість постійно налаштовувати систему на нові ознаки шахрайства. Тобто у випадку, коли шахрай знімає всю суму коштів з рахунка, система здійснює перевірку операції. У випадку шахрайства операція блокується ("Sait "Ofitsiine internet-predstavnytstvo").

Власник банківської платіжної карти може самостійно запобігти можливим шахрайським діям під час проведення платежів через Інтернет, зосередивши увагу на адресі в рядку браузера. Під час переходу безпосередньо до форми оплати він має містити літеру «s», а початок адреси буде виглядати так – «https://»; поруч з ним повинен бути символ «зелений замочок». Зазначене є свідченням того, що дані передають через захищений канал зв'язку. Також на сайті Асоціації членів платіжних систем є сервіс, який допомагає перевірити, чи підроблений сайт: <https://ema.com.ua/report-an-incident/black-list/> ("Yak korystuvatsia", 2018).

Наукова новизна

Наукова новизна публікації полягає в тому, що автори одними з перших комплексно дослідили проблемні питання запобігання, класифікації та кваліфікації злочинів, пов'язаних із використанням зловмисниками новітніх

технологій для запровадження нових форм злочинної діяльності у сфері обігу платіжних карток під час проведення безконтактних та інтернет-платежів. Виокремлено її провідні форми в нашій державі та запропоновано превентивні й реакційні заходи реагування як складової відповідного комплексу.

Висновки

У статті розглянуто такі види інтернет-шахрайства з використанням банківських платіжних карток, як фішинг, вішинг та фармінг. Визначено найпоширеніші з них у нашій державі: «розіграші і лотереї», «робота в Інтернеті», «фальшиві Інтернет-крамниці» та «навчальні матеріали». Окреслено способи запобігання їм, мінімізації настання протиправних наслідків. Запропоновано заходи превентивного й реакційного спрямування для запобігання цій категорії злочинів у національній економіці.

Застосування злочинцями новітніх інформаційних технологій у проведенні протиправної діяльності на шкоду особі, суспільству й державі ставить нові виклики перед нашою державою, що потребують розроблення та впровадження ефективного правового механізму запобігання правопорушенням у сфері використання безконтактних банківських платіжних карток та інтернет-платежів. У контексті зазначеного, з огляду на підвищення суспільної небезпечності злочинів аналізованої групи та їх поширеності, на нашу думку, поруч з іншими превентивними й реакційними заходами впливу на потенційних злочинців можна запропонувати посилення покарання шляхом внесення змін до санкцій ч. 1 та 2 ст. 200 КК України в частині заміни штрафу до десяти тисяч і двадцяти тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян відповідно.

REFERENCES

- CSO Maria Korolov 93% of phishing emails are now ransomware. (n.d.). *www.csoononline.com*. Retrieved from <http://www.csoononline.com/article/3077434/93-of-phishing-emails-are-now-ransomware.html>.
- Danik, N.V., Tichonova, T.R., & Derkach, M.A. (2018). Reforming the banking system of Ukraine: problems and prospects. *Economy and Society*, 19, 981-985. doi: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2018-19-147>.
- Drebot, N.P. (2018). The Trends in the Development of a Regional Network of Bank Branches in Ukraine. *Scientific Bulletin of UNFU*, 28(4), 52-55. doi: <https://doi.org/10.15421/40280409>.
- Dudorov, O.O. *Problemy kvalifikatsii shakhraivstva [Problems of fraud qualification]*. Retrieved from <http://law-dep.pu.if.ua/conference2014/articles/dudorov.pdf> [in Ukrainian].
- Farminh [Farming]. *Sait "Vikipedii", Site "Wikipedia"*. Retrieved from <http://www.uk.wikipedia.org/wiki/Фармінг> [in Ukrainian].
- Fedyshyn, M.F., Abramova, A.S., Zhavoronok, A.V., & Marych, M.G. (2019). Management of competitiveness of the banking services. *Financial and credit activity: problems of theory and practice*, 1(28), 64-74. doi: <https://doi.org/10.18371/fcaptp.v1i28.163340>.
- Fishynh [Phishing]. *Sait "Vikipedii", Site "Wikipedia"*. Retrieved from <http://www.uk.wikipedia.org/wiki/Фішинг> [in Ukrainian].
- Golovko, O.G., & Moroz, O.K. (2018). Features of the development of the market of electronic payment systems in Ukraine. *Economy and Society*, 19, 976-980. doi: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2018-19-146>.

- Holubiv, V.O., Havlovskiy, V.D., & Tsymbal, V.S. (2002). *Problemy borotby zi zlochynamy u sferi vykorystannia kompiuternykh tekhnolohii* [Problems in combating computer crimes]. R.A. Kaliuzhnyi (Eds.). Zaporizhzhia: ZIDMU [in Ukrainian].
- Husti, V.V., & Matyovka, T.V. (2018). Software complex for protection of rfid-tag of bank contactless payment card based on papas (MasterCard) and paywave (visa) technologies from unreacted reading. *Uzhhorod University Scientific Herald*, 44, 165-174. doi: <http://dx.doi.org/10.24144/2415-8038.2018.44.165-174>.
- Kryminalnyi kodeks Ukrainy: vid 5 kvit. 2001 r. No. 2341-III [The Criminal Code of Ukraine from April 5, 2001, No. 2341-III]. (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> [in Ukrainian].
- Kryvtsun, I.M. (2018). Modern banking: risks and protection. *Economy and Society*, 18, 789-793. doi: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2018-18-110>.
- Melnyk, M.I., & Klymenko, V.A. (Eds.). (2004). *Kryminalne pravo Ukrainy: Osoblyva chastyna* [Criminal Law of Ukraine: Special Part]. Kyiv: Yuryd. dumka [in Ukrainian].
- Pavlenko, L.D., & Semenets, V.P. (2019). Systema derzhavnoho antykrizovoho upravlinnia bankivskoiu systemoiu yak osnova stabilnoho funktsionuvannia vitchyznianoï ekonomiky [The system of state anti-crisis management of the banking system as the basis for stable functioning of the domestic economy]. *Investysii: praktyka ta dosvid, Investment: practice and experience*, 2, 48-55. doi: [10.32702/2306-6814.2019.2.48](https://doi.org/10.32702/2306-6814.2019.2.48) [in Ukrainian].
- Ruda, O.L. (2019). Suchasnyi stan bankivskoi systemy Ukrainy ta yii konkurentospromozhnist [The current state of the Ukrainian banking system and its competitiveness]. *Efektivna ekonomika, An efficient economy*, 4. Retrieved from http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/4_2019/63.pdf. doi: [10.32702/2307-2105-2019.4.61](https://doi.org/10.32702/2307-2105-2019.4.61) [in Ukrainian].
- Sait "Ofitsiine internet-predstavnytstvo NBU" [Site "NBU Official Website"]. www.bank.gov.ua. Retrieved from http://www.bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=MCI=123521 [in Ukrainian].
- Sidak, V., & Koval, Y. (2018). Anti-crisis management economic safety of banking institutions on the state level: problems and ways of their solution. *European and scientific journal of Economic and financial innovation*, 2, 20-28. doi: <https://doi.org/10.32750/2018-0203>.
- Ukrainska mizhbankivska asotsiatsiia chleniv platizhnykh system EMA Hrymasy shakhraskykh saitiv [Ukrainian Interbank Association of Members of EMA Payment Systems Fraudulent]. (n.d.). www.ema.com.ua. Retrieved from <http://www.ema.com.ua/cyber-safety-school/grimasi-shakhraskykh-saitiv-statistika> [in Ukrainian].
- Vishynh [Vishing]. Sait "Vikipedii", Site "Wikipedia". Retrieved from <http://www.uk.wikipedia.org/wiki/Вішинг> [in Ukrainian].
- Yak korystuvatsia bankivskoiu kartkoiu i zalyshyty shakhrasiv ni z chym [How to use a bank card and leave fraudsters with nothing]. (2018). Sait "Minfin", Site "Ministry of Finance". Retrieved from <https://minfin.com.ua/ua/2018/09/25/35031214> [in Ukrainian].
- Yarovenko, H.M., & Boiadzhian, M.M. (2018). Analysis of the cyber fraud consequences in the banking system of Ukraine. *Economy and Society*, 18, 836-844. doi: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2018-18-116>.
- Zakon Ukrainy "Pro platizhni systemy ta perekaz koshtiv v Ukraini": vid 5 kvit. 2001 r. No. 2346-III [Law of Ukraine "On payment systems and funds transfer in Ukraine" from April 5, 2001, No. 2346-III]. (n.d.). zakon1.rada.gov.ua. Retrieved from <https://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/2346-14> [in Ukrainian].
- Zhavoronok, A.V. (2018). Determination of the main problems of activation of the development of market of non-traditional banking services in Ukraine. *Economy and Society*, 18, 742-751. doi: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2018-18-104>.
- Zhavoronok, A.V., Fedyshyn, M.F., & Kovalchuk, N.A. (2019). Transformation of banking products and services in modern conditions. *Problems and prospects of economics and management*, 2(18), 202-215. doi: [10.25140/2411-5215-2019-2\(18\)-202-215](https://doi.org/10.25140/2411-5215-2019-2(18)-202-215).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- CSO Maria Korolov 93 % of phishing emails are now ransomware. URL: <http://www.csoonline.com/article/3077434/93-of-phishing-emails-are-now-ransomware.html>.
- Danik N. V., Tichonova T. R., Derkach M. A. Reforming the banking system of Ukraine: problems and prospects. *Economy and Society*. 2018. Vol. 19. P. 981–985. doi: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2018-19-147>.
- Drebot N. P. The Trends in the Development of a Regional Network of Bank Branches in Ukraine. *Scientific Bulletin of UNFU*. 2018. No. 28 (4). P. 52–55. doi: <https://doi.org/10.15421/40280409>.
- Дудоров О. О. Проблеми кваліфікації шахрайства. URL: <http://law-dep.pu.if.ua/conference2014/articles/dudorov.pdf>.
- Фармінг. Вікіпедія : [сайт]. URL: <http://www.uk.wikipedia.org/wiki/Фармінг>.
- Fedyshyn M. F., Abramova A. S., Zhavoronok A. V., Marych M. G. Management of competitiveness of the banking services. *Financial and credit activity: problems of theory and practice*. 2019. No. 1 (28). P. 64–74. doi: <https://doi.org/10.18371/fcaptp.v1i28.163340>.
- Фішинг. Вікіпедія : [сайт]. URL: <http://www.uk.wikipedia.org/wiki/Фішинг>.
- Golovko O. G., Moroz O. K. Features of the development of the market of electronic payment systems in Ukraine. *Economy and Society*. 2018. Vol. 19. P. 976–980. doi: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2018-19-146>.
- Голубів В. О., Гавловський В. Д., Цимбалюк В. С. Проблеми боротьби зі злочинами у сфері використання комп'ютерних технологій : навч. посіб. / за заг. ред. Р. А. Калюжного. Запоріжжя : ЗІДМУ, 2002. 292 с.
- Husti V. V., Matyovka T. V. Software complex for protection of rfid-tag of bank contactless payment card based on papas (MasterCard) and paywave (visa) technologies from unreacted reading. *Uzhhorod University Scientific Herald*. 2018. Issue 44. P. 165–174. (Series «Physics»). doi: <http://dx.doi.org/10.24144/2415-8038.2018.44.165-174>.
- Кримінальний кодекс України: Закон України від 5 квіт. 2001 р. № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.

- Kryvtun I. M. Modern banking: risks and protection. *Economy and Society*. 2018. Vol. 18. P. 789–793. doi: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2018-18-110>.
- Кримінальне право України: Особлива частина : підручник / за ред. М. І. Мельника, В. А. Клименка. Київ : Юрид. думка, 2004. 656 с.
- Павленко Л. Д., Семенець В. П. Система державного антикризового управління банківською системою як основа стабільного функціонування вітчизняної економіки. *Інвестиції: практика та досвід*. 2019. № 2. С. 48–55. doi: 10.32702/2306-6814.2019.2.48.
- Руда О. Л. Сучасний стан банківської системи України та її конкурентоспроможність. *Ефективна економіка*. 2019. № 4. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/4_2019/63.pdf. doi: 10.32702/2307-2105-2019.4.61.
- Офіційне інтернет-представництво НБУ: [сайт]. URL: http://www.bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_idMcl=123521.
- Sidak V., Koval Y. Anti-crisis management economic safety of banking institutions on the state level: problems and ways of their solution. *European and scientific journal of Economic and financial innovation*. 2018. No. 2. P. 20–28. doi: <http://doi.org/10.32750/2018-0203>.
- Українська міжбанківська асоціація членів платіжних систем ЕМА. Гримаси шахрайських сайтів. URL: <http://www.ema.com.ua/cyber-safety-school/grimasi-shahrajiskih-sajtiv-statistika>.
- Вішинг. Вікіпедія : [сайт]. URL: <http://www.uk.wikipedia.org/wiki/Вішинг>.
- Як користуватися банківською картою і залишити шахраїв ні з чим. *Мінфін* : [сайт]. 2018. URL: <https://minfin.com.ua/ua/2018/09/25/35031214>.
- Yarovenko H. M., Boiadzhian M. M. Analysis of the cyber fraud consequences in the banking system of Ukraine. *Economy and Society*. 2018. Vol. 18. P. 836–844. doi: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2018-18-116>.
- Про платіжні системи та переказ коштів в Україні: Закон України від 5 квіт. 2001 р. № 2346-III. URL: <https://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/2346-14>.
- Zhavoronok A. V. Determination of the main problems of activation of the development of market of non-traditional banking services in Ukraine. *Economy and Society*. 2018. Vol. 18. P. 742–751. doi: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2018-18-104>.
- Zhavoronok A. V., Fedyshyn M. F., Kovalchuk N. A. Transformation of banking products and services in modern conditions. *Problems and prospects of economics and management*. 2019. Vol. 2 (18). P. 202–215. doi: 10.25140/2411-5215-2019-2(18)-202-215.

Стаття надійшла до редколегії 05.09.2019

Cherniak A. – Doctor of Law, Chief Research Fellow of the Interagency Scientific and Research Centre on Problems of Combating Organized Crime under the National Security and Defense Council of Ukraine, Kyiv, Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4958-783X>;

Prozorov A. – Ph.D in Law, Kyiv, Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0307-1659>

Aspects of Prevention of Offences in the Sphere of Bank Payment Cards' Usage when Making Contactless and Internet Payments and their Classification

The **purpose** of the article is to identify problematic issues in the prevention and qualification of offences related to the use of payment cards when making contactless and Internet payments, and to develop relevant recommendations. **Methodology.** While studying the issues, the authors used formal logic methods and special legal methods such as: comparative legal, system-structural and system analysis. **Scientific novelty.** The article describes the features of offences' qualification and prevention in the sphere of using payment bank cards when making contactless and Internet payments. It is noted that the use by criminals of the latest technologies in carrying out the corresponding illegal activities creates new challenges for the law enforcement system and the state as a whole. The need for the introduction of an appropriate preventive response package is indicated. The issue of the use of RFID-technologies by criminals for the introduction of new forms of criminal activity in the economic sphere is actualized. The accumulated achievements of leading foreign and Ukrainian scientists on the classification of relevant criminal activity, in spite of the significant relationship of crimes in this sphere, are summarized. Certain issues in providing a legal evaluation, depending on the objective and subjective aspects of criminal offenses are identified. Various views on the forensic characteristics of the corresponding manifestations were processed; attention was focused on certain aspects of their latency. **Conclusions.** The authors examined the following types of Internet fraud using bank payment cards such as phishing, vishing and pharming. Their statistics are analyzed and the most common types of frauds in our country are highlighted: «sweepstakes and lotteries», «work on the Internet», «fake online stores» and «training materials». The most common ways to prevent them, to minimize the onset of illegal consequences, are identified. Separate measures of a preventive and reactionary nature are proposed to prevent the corresponding category of crimes in the national economy.

Keywords: electronic payment instrument; contactless bank payment card; bank account; phishing; vishing; pharming.

Орлов Ю. Ю. – доктор юридичних наук, старший науковий співробітник, головний науковий співробітник відділу організації наукової роботи та захисту прав інтелектуальної власності Національної академії внутрішніх справ, м. Київ
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7696-4744>

Електронне відображення як криміналістичний об'єкт

Метою статті є дослідження електронного відображення як криміналістичного об'єкта, з'ясування сутності електронних слідів, механізмів слідоутворення, особливостей виявлення, фіксації та ідентифікації електронних слідів. **Методологія.** Для досягнення мети статті, наукової обґрунтованості й об'єктивності її результатів було застосовано загальні та спеціальні методи, серед яких: аналіз, синтез, пояснення, порівняння, дедукція, індукція тощо. Досліджено сутність поняття матеріальних слідів в інформаційно-телекомунікаційній системі як комбінації станів упорядкованої низки елементарних носіїв інформації в пристрої пам'яті цієї системи. Запропоновано визначати ці сліди як двійкові коди інформації в «чистому вигляді», не прив'язаної до конкретного матеріального носія. Акцентовано на інтегральній (комбінаторній) сутності цих слідів, що надає їм унікальності. Зазначено, що матеріальний слід в елементарному носії інформації не має індивідуальних криміналістичних ознак. **Наукова новизна.** Запропоновано визначити поняття електронного сліду як відображення на моніторі обчислювального пристрою матеріального сліду в інформаційно-телекомунікаційній системі. Рекомендовано розглядати електронне відображення як форму вияву електронних слідів. Обґрунтовано думку щодо ідеальної природи електронних слідів. Доведено помилковість тлумачення електронних слідів як слідів віртуальних. Аргументовано, що інтегральна (комбінаторна) природа матеріальних слідів в інформаційно-телекомунікаційній системі дає підстави вважати їх та створювані ними електронні сліди такими, що набувають індивідуальних криміналістичних ознак через неповторність двійкових кодів, завдяки чому можуть бути придатними для криміналістичної ідентифікації. Досліджено особливості виявлення та фіксації електронних слідів. Встановлено, що їх виявлення та фіксацію проводять за спеціальними методиками шляхом застосування програмного забезпечення загального і спеціального призначення. **Висновки.** Узагальнено, що сліди в елементарних носіях інформації не мають індивідуальних криміналістичних ознак. Проте їхня інтегральна (комбінаторна) природа дає підстави стверджувати, що матеріальні сліди в інформаційно-телекомунікаційній системі та створювані ними електронні сліди набувають цих ознак і можуть бути придатними для криміналістичної ідентифікації. Виявлення та фіксацію електронних слідів здійснюють за спеціальними методиками шляхом застосування програмного забезпечення загального та спеціального призначення. Наявні проблеми щодо виявлення та фіксації електронних слідів потребують законодавчого врегулювання. Електронні відображення мають загальні й окремі ідентифікуючі ознаки. Ідентичні електронні сліди можуть мати відмінності за окремими ознаками через їхню динамічну природу.

Ключові слова: електронне відображення; криміналістика; криміналістичний об'єкт; криміналістична ідентифікація; двійковий код; доказ.

Вступ

Електронне відображення має унікальну сукупність властивостей, що дає підстави вважати його самостійним джерелом доказів у кримінальному провадженні. Така наукова позиція уможливорює внесення відповідних змін у ч. 2 ст. 84 КПК України, про що автор зазначає в статті, присвяченій дослідженню процесуального змісту електронних відображень (Orlov, & Cherniavskiy, 2017).

Електронне відображення хоча й отримало наукову інтерпретацію в теорії кримінального процесу, однак не було системно вивчено як криміналістичний об'єкт.

Мета і завдання дослідження

Необхідність кваліфікованого розслідування кіберзлочинів та інших кримінальних правопорушень, учинених із використанням інформаційно-телекомунікаційних технологій, актуалізує дослі-

дження важливих питань теоретичного та прикладного спрямування, зокрема:

- як необхідно тлумачити поняття «електронний слід»;
- яким є механізм слідоутворення;
- як можна виявляти та фіксувати електронні сліди;
- які ідентифікуючі ознаки можна виокремити в цих слідах;
- які особливості ідентифікації електронних відображень.

Виклад основного матеріалу

Передусім слід визначити базове поняття «електронний слід».

Видатний учений-криміналіст І. М. Якимов розглядав слід як «відтиск на будь-чому предмета, що надає можливість робити висновки про його форму або призначення» (Iakimov, 1935, p. 44), трактуючи його як слід-відображення. Аналогічну позицію обстоював і Б. І. Шевченко, розуміючи слід як «відображення зовнішньої будови матеріальних об'єктів» (Shevchenko, 1947, p. 5-6). Цей підхід було

обрано за основу сучасної класифікації слідів в українській криміналістиці¹.

За часів формування наукового визначення сліду як криміналістичного поняття не існувало інформаційно-телекомунікаційних мереж, тому сучасні спроби науковців відобразити процес та особливості слідоутворення в таких мережах з позицій класичної трасології спричиняють складнощі. Вони пов'язані з тим, що слід, який злочинець залишає в інформаційно-телекомунікаційній системі, має низку унікальних особливостей, які необхідно встановити й описати на науковому рівні.

По-перше, слід в інформаційно-телекомунікаційній системі фізично існує у вигляді певних змін на магнітному або електронному носіїв², який знаходиться в складі мережевого сервера, окремого комп'ютера, терміналу мобільного зв'язку або ж є автономним. Цей слід становить комбінацію індивідуальних стандартних станів низки так званих елементарних носіїв інформації.

Слідоутворення на магнітному й електронному носіїв відбувається за схожим зразком. Так, на магнітному носіїв (на жорсткому диску комп'ютера, в автономному вінчестері тощо) елементарним носієм інформації є домени (дискретні області) у пласті феромагнетика, яким покрито диск. Намагнічування кожного із цих доменів здійснює магнітна головка накопичувача в одному з двох протилежних напрямів. Залежно від напрямку намагніченості інформаційна система сприймає домен як логічний «0» або логічну «1».

В електронному носіїв (флеш-накопичувачах, картах пам'яті тощо) елементарним носієм інформації є спеціалізований мікроскопічний пристрій у складі мікросхеми пам'яті – транзистор з плаваючим затвором. Кожен із цих транзисторів може знаходитися в одному з двох сталих станів, що визначають наявність або відсутність від'ємного електричного заряду на плаваючому затворі; інформаційна система сприймає їх як логічний «0» або логічну «1». Запис інформації на електронний носій відбувається шляхом подання електричної напруги на транзисторні переходи «витік (стік) – підкладка», що зумовлює так званий лавинний пробій цих переходів.

¹ Є й інші погляди на тлумачення поняття «сліди». Так, Д. А. Турчин, виокремлює не лише сліди відображення, а й сліди у вигляді якісних і кількісних змін, сліди у вигляді відношень між об'єктами, просторово-часові сліди, сліди у вигляді наявності чи відсутності предметів, явища, що виконують роль слідів, а також мікросліди (Turchin, 1983, р. 91); О. О. Волобуєва поділяє сліди на сліди-відображення, сліди-предмети та сліди-речовини (Volobuev, 2011, р. 81).

² У сучасних інформаційних системах застосовують магнітні й електронні носії інформації, оскільки вони забезпечують сучасні вимоги щодо ємності, швидкодії та надійності. З розвитком технологій можливою є поява носіїв інформації, що використовуватимуть інші фізичні принципи.

З огляду на природу цих слідів, умовимося називати їх *матеріальними слідами в інформаційно-телекомунікаційній системі*.

Зауважимо, що лінійні розміри елементарних магнітних носіїв інформації нині сягають 5×10^{-8} м, електронних – 10^{-8} м. У зв'язку з мікроскопічними розмірами цих носіїв, матеріальні сліди в інформаційно-телекомунікаційній системі формально можна розглядати як мікросліди.

По-друге, особливості «хмарних» технологій, які використовують в інформаційно-телекомунікаційних мережах, передбачають, зокрема, автоматичний (не контрольований людиною) перезапис інформації з одного носія на інший під час обчислювального процесу з метою його оптимізації. Таким чином, слід в інформаційно-телекомунікаційній мережі в загальному випадку не прив'язаний до конкретного матеріального носія. Отже, на відміну від класичного об'єкта трасології, матеріальний слід в елементарному носіїв інформації позбавлений будь-яких індивідуальних криміналістичних ознак, які традиційно визначені саме носієм. Такий слід є інформацією в «чистому вигляді».

По-третє, стан окремого елементарного носія інформації не можна вважати слідом у загальноприйнятому значенні, оскільки він сам по собі не містить криміналістичної інформації. Про матеріальний слід в інформаційно-телекомунікаційній системі в контексті криміналістики можна говорити лише як про комбінацію станів упорядкованої низки елементарних носіїв інформації, яка утворює певний цифровий код. Тобто природа матеріальних слідів в інформаційно-телекомунікаційній системі є *інтегральною*.

По-четверте, у магнітному накопичувачі сучасного побутового комп'ютера знаходиться близько 10^{12} елементарних носіїв інформації, на флеш-накопичувачі – до 10^{11} , у терміналі мобільного зв'язку – до 10^{10} , а в Інтернет-мережі загалом кількість цих носіїв сягає астрономічної величини – 10^{21} . Відповідно, кількість унікальних комбінацій індивідуальних стандартних станів елементарних носіїв інформації (які корелюються з кількістю різних за інформаційним змістом слідів, що можуть бути сформовані) лише в одному побутовому комп'ютері сягає $\sim 2^{1000000000000}$, що становить величезне число, яке має близько 100 млрд цифр³. Отже, кожен матеріальний слід в інформаційно-

³ Для точнішого обчислення загальної кількості потенційно можливих матеріальних слідів у пам'яті комп'ютера необхідно враховувати не лише різні комбінації станів елементарних носіїв інформації, а й можливі варіанти їх розміщення на носіїв. Тому насправді загальна кількість слідів виявляється суттєво

більшою і становить $\sum_{k=0}^n A_n^k = \sum_{k=0}^n \frac{n!}{(n-k)!} 1^k$, де $n = 10^{12}$.

Це число неможливо відобразити в явному вигляді, оскільки лише кількість цифр у ньому сягає астрономічного числа довжиною понад трильйон знаків.

телекомунікаційній системі, не маючи індивідуальних криміналістичних ознак у класичному їх розумінні, є *унікальним через свою інтегральну (комбінаторну) природу*. З математичної позиції це двійковий код, який зазвичай має довжину від кількох тисяч до кількох мільярдів розрядів. Так, для файлу довжиною 1 кілобайт (близько півсторінки тексту без урахування формату) імовірність повного збігу двійкового коду (що відповідає детальній підробці файлу) становить надзвичайно малу величину 10^{-2466} .

Це дає підстави стверджувати, що матеріальні сліди в інформаційно-телекомунікаційній системі принципово можуть бути використані для виконання завдань з криміналістичної ідентифікації після розроблення відповідних методик.

Водночас ці сліди мають унікальні особливості, яких позбавлені класичні сліди-відображення, що не дає змогу безпосередньо застосувати для їх дослідження класичні підходи, напрацьовані криміналістичною практикою.

По-перше, на відміну від класичних слідів-відображень, матеріальний слід в інформаційно-телекомунікаційній системі *неможливо спостерігати безпосередньо*. Людина може сприймати його лише у вигляді віртуальної моделі на екрані комп'ютерного монітора чи монітора термінала мобільного зв'язку. Саме таку модель автор пропонує називати *електронним слідом*.

Питання моделювання в трасології досліджував Г. Л. Грановський. Учений визначав криміналістичну модель як «предмет або математичний опис, що є засобом фіксації речових доказів, зразків та інших об'єктів криміналістичного дослідження, який здатний замінити їх у процесі такого дослідження» (Granovskiy, 1974, р. 17). Розвиток технологій надає можливість розширити класичний перелік трасологічних моделей, до яких, окрім предметів і математичних описів, слід віднести також електронні відображення.

Коли йдеться про електронний слід, ми здебільшого маємо на увазі не власне слід на матеріальному носіїв інформації, а його ідеальне відображення, сформоване електронною схемою комп'ютера. Тобто *електронний слід існує у формі електронного відображення*. З позицій теорії кримінального процесу слід в інформаційно-телекомунікаційній мережі, який стає доступним для безпосереднього спостереження, автор запропонував називати саме електронним відображенням і, з огляду на його специфічність, вважати самостійним видом доказів у кримінальному провадженні (Orlov, & Cherniavskiy, 2017).

По-друге, в інформаційно-телекомунікаційній системі є такі матеріальні сліди, які формують електронні відображення шляхом визначення алгоритмів функціонування відповідних комп'ютерів і мереж або ж позначаються на цих алгоритмах

(це, зокрема, операційні системи, різноманітні прикладні комп'ютерні програми, комп'ютерні віруси тощо). Особливість їх полягає в тому, що вони можуть безпосередньо не відобразитися на екрані монітора. Таким чином, електронний слід (тобто електронне відображення матеріального сліду в інформаційно-телекомунікаційній системі) необхідно розглядати в широкому значенні слова – не просто як «картинку» на моніторі, а як динамічний, змінюваний у часі процес. Цей процес може відобразитися на екрані монітора як послідовність змінюваних зображень або ж узагалі не допускати участь оператора в цьому процесі. Зазначене ускладнює роботу з електронними слідами, потребує розроблення нетрадиційних методик щодо їх виявлення, фіксації та дослідження.

По-третє, електронні сліди існують виключно в так званому кіберпросторі, який визначено на рівні законодавства як «середовище (віртуальний простір), що надає можливості для здійснення комунікацій та/або реалізації суспільних відносин, утворене внаслідок функціонування сумісних (з'єднаних) комунікаційних систем і забезпечення електронних комунікацій з використанням мережі Інтернет та/або інших глобальних мереж передачі даних» ("Zakon Ukrainy", 2017). Тому електронні сліди іноді називають «віртуальними слідами» (від лат. *virtualis* – можливий). На нашу думку, ця назва з наукової позиції є некоректною, оскільки електронний слід не є можливим (тобто таким, що не існує або ж спонтанно зникає). По-перше, він реально існує, як, наприклад, і показання свідка. По-друге, він придатний для відтворення в інформаційно-телекомунікаційній системі в будь-який момент часу. По-третє, його можна зафіксувати (наприклад, у вигляді скриншотів, роздруківок або окремих файлів).

Нематеріальний характер електронних слідів, їхня похідна природа (вони визначаються матеріальними слідами в інформаційно-телекомунікаційній системі), а також незалежність від матеріального носія (здатність до необмеженого копіювання без спотворення змісту) дають підстави віднести їх до категорії *ідеальних слідів*. Єдиними відомими нині в криміналістиці ідеальними слідами є сліди пам'яті людини. Вони також є нематеріальними, мають похідну природу (визначаються матеріальними змінами в нейронній структурі мозку) і в загальному випадку не залежать від матеріального носія (вони можуть необмежено передаватися від однієї людини до іншої під час спілкування) (Matijević, 2018).

Електронні сліди, як і показання свідка, виконують роль посередника між матеріальними слідами в інформаційно-телекомунікаційній системі

(слідками пам'яті людини в її мозку) й експертом або слідчим, який на підставі дослідження електронних відображень (відповідно – допиту особи) встановлює обставини, які підлягають доказуванню в кримінальному провадженні.

На підставі аналізу криміналістичної практики можна стверджувати, що під час передавання інформації від однієї особи до іншої ця інформація може зменшуватися в обсязі, а також зазнавати спотворень (Shapovalova, & Shapovalov, 2016). Це зумовлено суб'єктивізмом у сприйнятті й оцінюванні інформації людиною та особливостями передавання відомостей мовними засобами. Так, показання свідка, який був безпосереднім очевидцем події, є достовірнішими, повнішими й детальнішими, ніж показання особи, яка отримала інформацію про подію від такого очевидця. Саме тому похідні докази потребують додаткової перевірки.

Закономірним є питання про можливість спотворення інформації: 1) під час її автоматичного перезапису з одного носія на інший у процесі функціонування інформаційної мережі; 2) під час формування електронного відображення на екрані монітора. Від відповіді на ці питання буде залежати висновок стосовно достовірності електронних відображень як доказів у кримінальному провадженні.

Автоматичний перезапис інформації з одного матеріального носія на інший (наприклад, з одного на інший сервер) у нормальному режимі роботи інформаційної мережі здійснюється з абсолютною точністю та високим рівнем надійності. Технологія самоконтролю комп'ютерних вінчестерів S.M.A.R.T. (від англ. *self-monitoring, analysis and reporting technology* – технологія самоконтролю, аналізу й звітності), розроблена 1995 року й упроваджена в усі моделі пристроїв пам'яті, надає можливість оцінювати стан жорсткого диска безпосередньо в процесі його функціонування, відслідковувати можливі збої в роботі та в реальному масштабі часу повідомляти користувача. Аналогічні технології самоконтролю використовують у флеш-накопичувачах (тестувальна утиліта HDDScan, методи обчислення контрольних сум тощо). Автоматичний перезапис інформації з одного матеріального носія на інший під час реалізації «хмарних» мережових технологій практично не позначається на її достовірності.

Водночас можна припустити, що спотворення інформації під час її автоматичного перезапису з одного матеріального носія на інший може відбутися внаслідок втручання людини. Проте для реалізації цього хакеру-правопорушнику доведеться «зламати» мережову операційну систему, що є вельми ускладненим через підвищені безпекові вимоги, які висувають до таких систем

(Shoroshev, & Khoroshko, 2007). Принаймні автору не відомі випадки вразливості найбільш популярної мережової системи Windows Server унаслідок реальних хакерських атак. Розробники мережових операційних систем постійно тестують свій продукт на вразливість і підвищують його захищеність від несанкціонованого втручання. Крім того, сумнівними видаються практична доцільність і технологічна оптимальність спотворення інформації людиною саме в процесі її автоматичного перезапису.

Отже, імовірність зловмисного спотворення електронних відображень людиною під час реалізації «хмарних» технологій є надзвичайно низькою. Очевидно, що вона є значно нижчою, ніж імовірність спотворення інформації, отриманої від свідка. Попри це, у разі виникнення підозри, що електронне відображення могло бути спотворене через несанкціоноване втручання в мережову операційну систему, слідчий має призначити експертизу щодо встановлення факту такого втручання.

З огляду на викладене, можна стверджувати, що особливості «хмарних» технологій загалом не позначаються на достовірності електронних відображень як доказів.

Спробуємо відповісти на питання, чи може бути спотворено інформацію, записану на комп'ютерному носії, у процесі формування відповідного електронного відображення на екрані монітора. Таке спотворення справді може відбуватися унаслідок впливу шкідливої комп'ютерної програми, яка міститься на комп'ютері, автономному носії, сервері (якщо комп'ютер під'єднаний до інформаційної мережі) або в терміналі мобільного зв'язку.

Наявність у комп'ютері, терміналі зв'язку чи інформаційно-телекомунікаційній мережі шкідливих комп'ютерних програм (комп'ютерних вірусів) може позначатися на достовірності електронних відображень як доказів. Тому, за наявності підстав вважати отримане електронне зображення спотвореним унаслідок впливу комп'ютерних вірусів, слідчий має призначити комп'ютерно-технічну експертизу на предмет відсутності в комп'ютері (сервері, терміналі зв'язку) шкідливих програм. Водночас слід урахувати, що кожен провайдер інтернет-послуг повсякчас здійснює профілактику своїх серверів задля запобігання можливим збоєм функціонування через комп'ютерні віруси.

Процеси виявлення та фіксації електронних слідів передбачають нетрадиційні підходи, що пов'язано з унікальними особливостями цих об'єктів. Так, електронні сліди в інформаційній мережі можуть бути виявлені шляхом здійснення комп'ютерного пошуку в кіберпросторі. Під час пошуку в мережі необхідно враховувати, що встановити конкретний матеріальний носій електрон-

ного сліду не завжди можливо. Комп'ютерний пошук здійснюють за певними атрибутами, використовуючи можливості стандартних пошукових систем (Google, Yandex, Rambler, Yahoo!) через стандартні інтернет-браузери (Google Chrome, Mozilla Firefox, Internet Explorer, Opera тощо). Інструментарій і технології здійснення комп'ютерного пошуку проаналізовано в спеціальній літературі (Orlov, 2010; Orlov, Kukhareenko, & Shkolnyi, 2011).

Пошук електронних слідів в окремому (автономному) комп'ютері здійснюють за певними атрибутами, використовуючи, зокрема, опції «Пошук» операційної системи Windows. Також може бути застосовано допоміжні спеціалізовані програми (наприклад, програма автоматичного збору інформації про апаратне і програмне забезпечення комп'ютерного засобу, яка є складовою дистрибутиву Ubuntu 16.04) (Havlovskiy et al., 2017, p. 31).

Властивості знайдених файлів і папок (авторство, дата й час створення, змінювання, останнього відкриття, дані архівації, контрольні суми тощо) встановлюють з використанням стандартних інструментів операційної системи (опція «Властивості»).

Фіксація електронних слідів у загальному випадку є складним завданням, яке виконують у різний спосіб залежно від виду електронних слідів, їхньої динамічності (змінюваності в часі), обставин виявлення тощо.

Фіксацію електронних слідів, виявлених в окремому комп'ютері, здійснюють шляхом копіювання змісту носіїв інформації, виготовлення скріншотів, здійснення фото- та відеофіксації роботи комп'ютерних програм, роздруківки електронних документів, опису в протоколі слідчої дії тощо. За необхідності використовують спеціалізоване програмне забезпечення. Наприклад, уже згадуваний нами дистрибутив Ubuntu 16.04 містить уніфікований набір програм, серед яких: 1) програма для запису відеограм екрана монітора XvidCap Screen Capture; 2) програма для підрахунку контрольних сум Hash Checker; 3) програма Tsclient 0.150 для віддаленого керування операційними системами Windows з підтримкою протоколу віддаленого робочого столу RDP (Remote Desktop Protocol); 4) програма для форматування підключених носіїв тощо (Havlovskiy et al., 2017, p. 31).

Фіксацію електронних слідів в інформаційній мережі здійснювати значно складніше у зв'язку з їх динамічністю (плинністю) і нелокальним характером. У цьому випадку важливо своєчасно зафіксувати певний слід, поки він назавжди не зник з мережі. Для розв'язання цієї проблеми видається

доцільним внести зміни в чинне кримінальне процесуальне законодавство щодо врегулювання правовідносин органів розслідування з інтернет-провайдерами й операторами мобільного зв'язку. Досвід розвинених країн засвідчує доцільність процесуальної регламентації таких дій:

– негайне збереження інтернет-провайдером (оператором зв'язку) електронних відображень, які містять відомості, що можуть бути використані як доказ обставин, котрі підлягають доказуванню в кримінальному провадженні;

– зберігання (запис) інформації, що циркулює на певних інтернет-ресурсах або щодо певних IP-адрес, протягом визначеного часу (Orlov, & Cherniavskiy, 2017, p. 16).

Негайне збереження і тимчасовий запис мережевої інформації провайдер (оператор) має здійснювати на підставі вимоги слідчого, прокурора, слідчого судді або суду. Доступ сторонам кримінального провадження до збереженої інформації провайдер (оператор зв'язку) має надавати на підставі ухвали слідчого судді, суду за умов і в порядку, передбаченому ст. 159–166 КПК України.

З огляду на особливості електронних слідів, процес їх *криміналістичної ідентифікації* набуває нового змісту, який виходить за межі традиційної парадигми. З позицій класичної експертології він мав би полягати у встановленні ідентичності (збігу) цифрових кодів, записаних на різних матеріальних носіях інформації: у запам'ятовувальному пристрої інформаційної системи й на автономному носіїві, який містить зразок для порівняльного дослідження. Проте, оскільки ці коди зазвичай не є доступними для безпосереднього спостереження, ідентифікацію мають пройти електронні відображення цих матеріальних слідів¹.

Матеріальні сліди в інформаційно-телекомунікаційній системі не мають індивідуальних криміналістичних ознак, проте через свою інтегральну (комбінаторну) природу вони утворюють унікальні ідеальні образи (двійкові коди). Ця унікальність (неповторність) кодів дає змогу здійснювати їх порівняння (ідентифікацію). На думку автора, здатність до ідентифікації передається й електронним слідам, оскільки вони формуються на підставі відповідних двійкових

¹ В експертній практиці вже доводилося виконувати подібні завдання. З появою інформаційних технологій ідентифікаційні дослідження дактилоскопічних, балістичних та інших слідів почали проводити не на матеріальних об'єктах, а на їхніх електронних відображеннях, здійснюючи попереднє «оцифровування» зображень цих слідів. Отже, сучасні ідентифікаційні дослідження часто полягають у порівнянні трасологічних моделей у формі електронних відображень.

кодів. Ідентифікація електронних слідів, що мають ідеальну природу, є криміналістичною новацією, яка потребує розроблення необхідного нормативно-правового й методичного забезпечення¹.

Під час розроблення методик ідентифікації слід урахувати, що електронні відображення часто є динамічними, тобто такими, що допускають змінювання в часі в процесі їх функціонування (наприклад, інтернет-сайти, прикладні комп'ютерні програми, електронні бази даних, трафіки чатів тощо). Отже, наявність відмінностей в електронних слідах не завжди може бути підставою для експертного висновку щодо їх неідентичності. Такі відмінності можна розглядати як хибні (Granovski, 1965, р. 85-86). Вирішуючи питання щодо суттєвості наявних відмінностей, слід з'ясувати, чи могли вони виникнути внаслідок природного функціонування електронного відображення. У загальному випадку предметом ідентифікаційного дослідження мають стати: 1) змістовне наповнення електронного відображення; 2) програмний інтерфейс як система засобів спілкування з користувачем; 3) алгоритм функціонування електронного відображення. Зазначені особливості необхідно враховувати під час створення методик ідентифікації електронних відображень різних типів (інтернет-сайтів, баз даних, текстових, фото- й відеофайлів, змісту електронної пошти та месенджерів, вихідних і виконуваних модулів комп'ютерних програм, трафіків комунікацій тощо).

В електронних відображеннях, так само як і в інших об'єктах криміналістичної ідентифікації, можна виокремити загальні й окремі (індивідуальні) ідентифікуючі ознаки. Загальні ознаки втілюють суттєві властивості відображення та надають можливість визначити його тип (групу). Для певного типу комп'ютерної програми й інтернет-сайту загальною ознакою може бути алгоритм функціонування; для баз даних, текстових файлів і трафіків комунікацій – форма подання даних та їх загальний зміст тощо. Окремі ознаки відтворюють властивості певних частин, елементів досліджуваних електронних відображень і дають змогу виокремити певне відображення з групи однорідних. Для комп'ютерної програми цими ознаками можуть бути особливості функціонування певних опцій, налаштування користувача тощо; для баз даних і текстових файлів – час внесення змін, відмінності у форматі окремих частин тексту, наявність унікальної інформації тощо. У своїй сукупності спільно із загальними ознаками вони можуть бути покладені в основу ідентифікації.

Водночас ідентичні електронні сліди можуть мати відмінності в окремих ознаках через їхню динамічну (змінювану) природу. Отже, відмінність у певних ознаках досліджуваного електронного відображення та зразка не завжди означатиме неідентичність порівнюваних відображень.

Перелік питань, які можуть бути поставлені перед експертом під час діагностичного дослідження, є необмеженим. Експертна практика не пішла шляхом виокремлення діагностичного дослідження електронного відображення як самостійного виду досліджень, а передбачає проведення його під час експертизи комп'ютерної техніки й програмних продуктів, регламентованої наказом Міністерства юстиції України від 8 жовтня 1998 року № 53/5 ("Nakaz Ministerstva yustytisii", 1998). До орієнтовного переліку вирішуваних цією експертизою питань належать, зокрема, такі:

- чи міститься на цьому носії певна інформація та в якому вигляді;
- чи містить носій досліджуваного комп'ютера інформацію про певні дії користувача;
- чи піддавався досліджуваний накопичувач певним процедурам з метою знищення інформації;
- чи могла бути створена зазначена інформація на цьому комп'ютері, чи її перенесено з іншого носія;
- яким чином певна інформація перенесена до досліджуваного комп'ютера (носія);
- чи містить накопичувач інформації досліджуваного комп'ютера певне програмне забезпечення.

Деякі питання цієї експертизи стосуються безпосередньо дослідження властивостей і можливостей електронних відображень, зокрема:

- яка технологія та хронологія створення певного електронного документа;
- які атрибути (час друку, редагування, створення, видалення тощо) файлів, що містять певну інформацію;
- чи можливим є виконання певних дій за допомогою цього програмного продукту;
- чи можливо виконати певне завдання за допомогою цього програмного продукту;
- чи реалізовано в цьому програмному продукті (програмному коді) функції, передбачені технічним завданням на його розроблення.

Завдання діагностичного дослідження виконують здебільшого з використанням широкого спектру стандартних можливостей операційної системи комп'ютера, застосовуючи за необхідності спеціалізовані утиліти (диспетчери файлів, диспетчери завдань, переглядачі, діагностики апаратного та програмного забезпечення тощо).

Наукова новизна

У статті запропоновано поняття електронного сліду як відображення на моніторі обчислю-

¹ У судовій практиці застосовують процедуру, яка віддалено нагадує процес ідентифікації ідеальних слідів. Ідеться про встановлення допустимості як доказів показань із чужих слів відповідно до ст. 97 КПК України.

вального пристрою матеріального сліду в інформаційно-телекомунікаційній системі. Рекомендовано розглядати електронне відображення як форму вияву електронних слідів. Обґрунтовано думку щодо ідеальної природи електронних слідів. Доведено помилковість тлумачення електронних слідів як слідів віртуальних. Аргументовано, що інтегральна (комбінаторна) природа матеріальних слідів в інформаційно-телекомунікаційній системі дає підстави вважати їх і створювані ними електронні сліди такими, що набувають індивідуальних криміналістичних ознак через неповторність двійкових кодів і завдяки чому можуть бути придатними для криміналістичної ідентифікації. Досліджено особливості виявлення та фіксації електронних слідів. Встановлено, що їх виявлення та фіксацію проводять за спеціальними методиками шляхом застосування програмного забезпечення загального і спеціального призначення.

Висновки

Викладене дає підстави для таких висновків:

1. Матеріальний слід в інформаційно-телекомунікаційній системі – це двійковий код у її запам'ятовувальному пристрої, який утворюється

шляхом зміни фізичного стану низки елементарних носіїв інформації.

2. Електронний слід – це ідеальне електронне відображення (статичне чи динамічне) на моніторі обчислювального пристрою (комп'ютера, терміналу мобільного зв'язку тощо) матеріального сліду в інформаційно-телекомунікаційній системі.

3. Сліди в елементарних носіях інформації не мають індивідуальних криміналістичних ознак. Проте їхня інтегральна (комбінаторна) природа дає підстави стверджувати, що матеріальні сліди в інформаційно-телекомунікаційній системі та створювані ними електронні сліди набувають цих ознак і можуть бути придатними для криміналістичної ідентифікації.

4. Виявлення та фіксацію електронних слідів здійснюють за спеціальними методиками шляхом застосування програмного забезпечення загального та спеціального призначення. Наявні проблеми щодо виявлення та фіксації електронних слідів потребують законодавчого врегулювання.

5. Електронні відображення мають загальні й окремі ідентифікуючі ознаки. Водночас ідентичні електронні сліди можуть мати відмінності в окремих ознаках через їхню динамічну природу.

REFERENCES

- Granovskii, G.L. (1974). *Osnovy trasologii. Osobennaia chast [The basics of trasology. Special part]*. Moscow: VNII MVD SSSR [in Russian].
- Granovskiy, G.L. (1965). *Osnovy trasologii. Osobennaia chast [The basics of trasology. Special part]*. Moscow: VNII MVD SSSR [in Russian].
- Havlovskiy, V.D., Hutsaliuk, M.V., & Khakhanovskiy, V.H. (et al.). (2017). *Osoblyvosti vykorystannia elektronnykh tsyfrovyykh dokaziv u kryminalnykh provadzhenniakh [Features of the use of electronic digital evidence in criminal proceedings]*. M.V. Hrebenuk (Eds.). Kyiv: MNDTs pry RNBO Ukrainy [in Ukrainian].
- Iakimov, I.N. (1935). *Osmotr [Inspection]*. Moscow [in Russian].
- Matijević, M. (2018). Kriminalistika - otkrivanje i dokaživanje (T. I, II) (vrijeme prolazi, djela ostaju) [Criminology - Detection and Proof (Volume I, II) (time passes, works remain)]. *Bezbjednost Policija Građani, Security Police Citizens*, 12(3-4), 3-23. doi: <https://doi.org/10.7251/bpg1603003m> [in Serbian].
- Nakaz Ministerstva yustytzii Ukrainy "Pro zatverdzhennia Instruksii pro pryznachennia ta provedennia sudovykh ekspertyz ta ekspertnykh doslidzhen ta Naukovo-metodychnykh rekomendatsii z pytan pidhotovky ta pryznachennia sudovykh ekspertyz ta ekspertnykh doslidzhen": vid 8 zhovt. 1998 r. No. 53/5 [Order of the Ministry of Justice of Ukraine "On approval of the Instruction on the appointment and conduct of forensics and expert studies and Scientific and methodological recommendations on the preparation and appointment of judicial expertise and expert studies" from October 8, 1998, No. 53/5]. (n.d.). *zakon3.rada.gov.ua*. Retrieved from <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0001-13>. doi: <https://doi.org/10.33498/louu-2019-09-117>.
- Orlov, Yu.Yu. (2010). *Osnovy taktyky poshuku informatsii kryminalnogo kharakteru v merezhi Internet [Fundamentals of tactics for finding criminal information on the Internet]*. Kyiv: Kyiv. nats. un-t vnutr. sprav [in Ukrainian].
- Orlov, Yu.Yu., & Cherniavskiy, S.S. (2017). Elektronne vidobrazhennia yak dzhерelo dokaziv u kryminalnomu provadzhenni [Electronic display as a source of evidence in criminal proceedings]. *Yurydychnyi chasopys Natsionalnoi akademii vnutrishnikh sprav, Law Journal of the National Academy of Internal Affairs*, 1(13), 12-24. Retrieved from <https://lawjournal.naiu.kiev.ua/index.php/lawjournal/article/view/111> [in Ukrainian].
- Orlov, Yu.Yu., & Cherniavskiy, S.S. (2017). Vykorystannia elektronnykh vidobrazhen yak dokaziv u kryminalnomu provadzhenni [Use of electronic displays as evidence in criminal proceedings]. *Naukovy visnyk Natsionalnoi akademii vnutrishnikh sprav, Scientific Bulletin of the National Academy of Internal Affairs*, 3(104), 13-25. Retrieved from <https://scientbul.naiu.kiev.ua/index.php/scientbul/article/view/612> [in Ukrainian].
- Orlov, Yu.Yu., Kukharenko, S.V., & Shkolnyi, V.B. (2011). *Provedennia poshukovykh zakhodiv u merezhi Internet [Searching on the Internet]*. (Vols. 1-2). O.M. Dzhuzhi (EDs.). Kyiv: Nats. akad. vnutr. sprav [in Ukrainian].

- Shapovalova, G.M., & Shapovalov, V.V. (2016). Kriminalistika i ee rol v preduprezhdenii prestupleniy na osnove informatsionnykh tekhnologiy [Forensics and its role in the prevention of crime based on information technology]. *Politseyskaia deiatelnost, Police activity*, 2(2), 187-199. doi: <https://doi.org/10.7256/2222-1964.2016.2.17636> [in Russian].
- Shevchenko, B.I. (1947). *Nauchnye osnovy sovremennoy trasologii [Scientific basis of modern trasology]*. Moscow [in Russian].
- Shoroshev, V.V., & Khoroshko, V.O. (2007). Systemy vyavleniya atak na kompiuterni systemy [Systems for detecting attacks on computer systems]. *Zakhyst informatsii, Protection of information*, 4(36), 9, 5-10. doi: <https://doi.org/10.18372/2410-7840.9.4124> [in Ukrainian].
- Turchin, D.A. (1983). *Teoreticheskie osnovy ucheniya o sledakh v kriminalistike [Theoretical foundations of the doctrine of traces in forensics]*. Vladivostok: Dalnevostoch. gos. un-t [in Russian].
- Volobuiev, A.F. (Eds.). (2011). *Kryminalistyka [Criminalistics]*. Kyiv: KNT [in Ukrainian].
- Zakon Ukrainy "Pro osnovni zasady zabezpechennia kiberbezpeky Ukrainy": vid 5 zhovt. 2017 r. No. 2163-VIII [Law of Ukraine "On the Fundamental Principles of Cyber Security of Ukraine" from October 5, 2017, No. 2163-VIII]. (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2163-19> [in Ukrainian].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Грановский Г. Л. Основы трасологии. Особенная часть. М. : ВНИИ МВД СССР, 1974. 240 с.
- Грановский Г. Л. Основы трасологии. Общая часть. М. : ВНИИ МВД СССР, 1965. 124 с.
- Особливості використання електронних цифрових доказів у кримінальних провадженнях : метод. рек. / [В. Д. Гавловський, М. В. Гуцалюк, В. Г. Хахановський та ін.] ; за заг. ред. М. В. Гребенюка. Київ : МНДЦ при РНБО України, 2017. 70 с.
- Якимов И. Н. Осмотр. М., 1935. 107 с.
- Мати́євий М. Криміналістика – открива́ње и докажува́ње (Т. I, II) (вријеме пролази, дјела остају). *Безбједност Полиција Грађани*. 2018. Vol. 12. Issue 3–4. С. 3–23. doi: <https://doi.org/10.7251/bpg1603003m>.
- Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень : наказ Міністерства юстиції України від 8 жовт. 1998 р. № 53/5. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0001-13>. doi: <https://doi.org/10.33498/loiu-2019-09-117>.
- Орлов Ю. Ю. Основы тактики пошуку інформації кримінального характеру в мережі Інтернет : метод. рек. Київ : Київ. нац. ун-т внутр. справ, 2010. 23 с.
- Орлов Ю. Ю., Чернявський С. С. Електронне відображення як джерело доказів у кримінальному провадженні. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2017. № 1 (13). С. 12–24. URL: <https://lawjournal.naiu.kiev.ua/index.php/lawjournal/article/view/111>.
- Орлов Ю. Ю., Чернявський С. С. Використання електронних відображень як доказів у кримінальному провадженні. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2017. № 3 (104). С. 13–25. URL: <https://scientbul.naiu.kiev.ua/index.php/scientbul/article/view/612>.
- Орлов Ю. Ю., Кухаренко С. В., Школьній В. Б. Проведення пошукових заходів у мережі Інтернет : метод. рек. : у 2 ч. / за заг. ред. О. М. Джужі. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2011. Ч. 2. 40 с.
- Шаповалова Г. М., Шаповалов В. В. Криміналістика и ее роль в предупреждении преступлений на основе информационных технологий. *Полицейская деятельность*. 2016. № 2 (2). С. 187–199. doi: <https://doi.org/10.7256/2222-1964.2016.2.17636>.
- Шевченко Б. И. Научные основы современной трасологии. М. : 1947. 54 с.
- Шорошев В. В., Хорошко В. О. Системи виявлення атак на комп'ютерні системи. *Захист інформації*. 2007. № 4 (36). Т. 9. С. 5–10. doi: <https://doi.org/10.18372/2410-7840.9.4124>.
- Турчин Д. А. Теоретические основы учения о следах в криминалистике : монография. Владивосток : Дальневост. гос. ун-т, 1983. 188 с.
- Криміналістика : навч. посіб. / за ред. А. Ф. Волобуєва. Київ : КНТ, 2011. 504 с.
- Про основні засади забезпечення кібербезпеки України : Закон України від 5 жовт. 2017 р. № 2163-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2163-19>.

Стаття надійшла до редколегії 09.09.2019

Orlov Yu. – Doctor of Laws, Senior Research Fellow, Chief Senior Research Fellow of the Department of Organization of Scientific Activity and Protection of Intellectual Property Rights of the National Academy of Internal Affairs, Kyiv, Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7696-4744>

Electronic Display as a Forensic Object

The **purpose** of the article is to investigate electronic reflection as a forensic object, to find out the nature of electronic traces, mechanisms of tracing, features of detection, fixation and identification of electronic traces. **Methodology.** To achieve the purpose of the article, the scientific validity and objectivity of its results, a number of general and special methods were applied, including analysis, synthesis, explanation, comparison, deduction, induction, etc. The essence of the concept of material traces in the information and telecommunication system is investigated as a combination of the states of an ordered series of elementary media in the memory device of this system. It is suggested to define these traces as binary codes of information in a «pure form» not tied to a specific material medium. Emphasis is placed on the integral (combinatorial) nature of these traces, which gives them uniqueness. It is noted that the material trace in the elementary information carrier does not have individual forensic features. **Scientific novelty.** The concept of electronic trace as a reflection on the monitor of a computing device of a material trace in the information and telecommunication system is proposed. It is recommended to consider electronic display as a form of electronic trace detection. The opinion about the ideal nature of electronic traces is grounded. The misinterpretation of electronic traces as traces of virtual ones is proved. It is argued that the integral (combinatorial) nature of material traces in the information and telecommunication system gives grounds to consider them and their electronic traces as acquiring individual forensic features because of the uniqueness of binary codes and thus may be suitable for forensic identification. Features of detection and fixation of electronic traces are investigated. It is established that their detection and fixation is carried out by special methods through the use of general and special purpose software. **Conclusions.** Generally, material traces in the information and telecommunication system do not have individual forensic features. However, their integral (combinatorial) nature gives reason to claim that they and the electronic traces they create acquire these characteristics and may be suitable for forensic identification. The detection and fixation of electronic traces is carried out by special methods through the use of general and special purpose software. Existing problems with the detection and fixation of electronic traces need legislative regulation. Electronic displays have common and distinct identifying features. Identical electronic traces may have differences on individual grounds due to their dynamic nature.

Keywords: electronic display; criminalistics; a forensic object; forensic identification; binary code; evidence.

Коваленко А. В. – кандидат юридичних наук, старший викладач кафедри державно-правових дисциплін Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка, м. Сєвєродонецьк
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3665-0147>

Наукові передумови формування та розвитку криміналістичного вчення про збирання, дослідження та використання доказів у кримінальному провадженні

Метою статті є аналіз криміналістичних проблем теоретичного та практичного спрямування, що є науковими передумовами формування й розвитку криміналістичного вчення про збирання, дослідження та використання доказів у кримінальному провадженні. **Методологія.** Застосовано системно-структурний і формально-логічний аналіз для визначення криміналістичної проблематики, що становить передумови формування та розвитку вчення, метод прогнозування – для визначення можливих способів розв'язання таких проблем. **Наукова новизна.** На підставі аналізу основних напрямів наукового пошуку в криміналістиці виокремлено низку загальних наукових проблем криміналістики, розв'язання яких криміналістичне вчення про збирання, дослідження та використання доказів у кримінальному провадженні може опосередковано сприяти в межах свого предмета дослідження, а також чимало власних наукових проблем цієї сфери знань. Запропоновано шляхи розв'язання зазначених проблем. **Висновки.** Науковими передумовами формування та розвитку аналізованого вчення є проблематика теоретичного та практичного спрямування, розв'язання якої воно сприяє. Зокрема, це проблеми: впливу науково-технічного прогресу на злочинну діяльність і діяльність з розкриття, розслідування та протидії злочинам; відповідності наукових криміналістичних рекомендацій вимогам чинного законодавства; відповідності теоретичних криміналістичних розробок вимогам практики й узагальнення практичного досвіду застосування криміналістичних рекомендацій; інтеграції криміналістики з досягнутими іншими галузями знань; визначення системи криміналістики. До проблематики власне вчення належать: наявність значної кількості розрізнених наукових праць у цій сфері; відсутність теоретичного обґрунтування вчення; потреба формулювання специфічних криміналістичних поглядів на докази й доказування. Розроблення та подальший розвиток запропонованого криміналістичного вчення сприятиме розв'язанню зазначених проблем.

Ключові слова: криміналістика; криміналістичне вчення; наукові передумови; науково-технічний прогрес; практика.

Вступ

Криміналістика з часу свого зародження надає практиці науково обґрунтовані рекомендації щодо використання найефективніших способів і засобів доказування в кримінальному провадженні. Науковці та практики зібрали значний обсяг наукового матеріалу і здобули досвід у цій сфері.

Криміналістичні знання у сфері процесуального доказування потребують узагальнення та консолідації в окреме криміналістичне вчення про збирання, дослідження та використання доказів у кримінальному провадженні, яке буде враховувати вимоги чинного українського законодавства, потреби практики розкриття та розслідування злочинів в Україні, ключові здобутки вітчизняних й іноземних учених-криміналістів. Розвитку такого вчення сприятиме виокремлення основних теоретичних і практичних проблем, на розв'язання яких воно й буде спрямоване. Ці проблеми є науковими передумовами формування та розвитку криміналістичного вчення про збирання, дослідження та використання доказів у кримінальному провадженні та визначають актуальність відповідної сфери криміналістичних знань, основні напрями її дослідження, місце в системі криміналістики.

У криміналістичній літературі питання щодо збирання, дослідження та використання доказів у

своїх працях досліджували такі вчені, як В. П. Бахін, Р. С. Белкін, В. Д. Берназ, А. І. Вінберг, І. О. Возгрін, А. Ф. Волобуєв, Л. Я. Драпкін, А. В. Дулов, В. А. Журавель, А. В. Іщенко, Н. І. Клименко, О. Н. Колесніченко, В. П. Колмаков, В. О. Коновалова, О. М. Ларін, В. В. Лисенко, В. К. Лисиченко, М. М. Лисов, Г. А. Матусовський, М. В. Салтевський, М. Я. Сегай, М. О. Селіванов, В. Ю. Шепітько, Н. П. Яблоков та ін. У спеціалізованій літературі досі не було висвітлено теоретичну й практичну проблематику, що визначає передумови формування й розвитку окремого криміналістичного вчення про збирання, дослідження та використання доказів у кримінальному провадженні, що засвідчує актуальність і своєчасність пропонованого дослідження.

Мета і завдання дослідження

Метою статті є з'ясування на підставі вивчення сучасного стану й тенденцій розвитку науки криміналістики, потреб вітчизняної правоохоронної практики основних теоретичних і практичних проблем, що становлять наукові передумови формування й розвитку криміналістичного вчення про збирання, дослідження та використання доказів у кримінальному провадженні.

Виклад основного матеріалу

Науковий пошук завжди спрямований поглибити знання про навколишній світ, його здійснюють з метою оптимізації якості життя людини та розв'язання проблем, що постають у процесі її діяльності. Слушною видається позиція О. О. Ексархопуло стосовно того, що наукова теорія стає необхідною лише там і тоді, де й коли виникають наукові проблеми, розв'язання яких є неможливим без теоретичного дослідження (Eksarhopulo, 1993, p. 15).

Ця теза є справедливою і для науки криміналістики. Дослідник Р. С. Белкін відтворював процес наукового пошуку в криміналістиці так: практика ставить перед наукою для теоретичного осмислення та виконання завдання, які не можуть бути реалізовані доступними практиці способами. Наука виконує їх, використовуючи наявні знання. Такі результати наукового пошуку, упроваджені та перевірені практикою, виводять її на новий рівень, де виникають нові проблеми, для розв'язання яких знову слід залучати науку (Belkin, 2009, p. 410). Тому слушною видається позиція Р. С. Белкіна, згідно з якою зазначений процес взаємодії теорії та практики є безперервним. З огляду на це, можна дійти висновку, що необхідними передумовами та рушійними силами наукового пошуку в криміналістиці є як практичні, так і суто теоретичні наукові проблеми.

У спеціалізованій літературі виокремлюють дві основні групи передумов формування криміналістичних теорій і вчень: практичні (пов'язані з метою забезпечення ефективності організації діяльності з розкриття та розслідування злочинів на підставі дослідження практичної діяльності правоохоронних органів) і теоретичні (пов'язані з науковою діяльністю з формування криміналістичних знань) (Mozhaeva, 2015, p. 10; Belkin, 2001, p. 15, 24).

Із цього приводу Р. В. Комісарчук зауважує, що здатність криміналістики як науки успішно розв'язувати і практичні, і теоретичні проблеми, що виникають, характеризує її евристичний потенціал, творчу роль та інтелектуальну продуктивність. Водночас він вважає, що теоретичні криміналістичні знання слід розглядати не як основу, а як засіб забезпечення подальшого розв'язання прикладних проблем практики (Komisarchuk, 2018, p. 165). Серед юридичних наук криміналістика є однією з найбільш практично орієнтованих. Проте забезпечення практики сучасними й ефективними рекомендаціями неможливе без зрілих теоретичних і методологічних (у широкому значенні поняття методології) криміналістичних знань, які відображають і пояснюють основні закономірності наукового пошуку в цій галузі. Тож будь-яка

криміналістична теорія має виконувати певні проблемні практичні й теоретичні завдання.

Науковець В. А. Журавель зазначає, що розвиток наукового криміналістичного знання, а отже, і визначення основних напрямів наукового пошуку в криміналістиці залежать від: 1) об'єктивних процесів, що відбуваються в науці та характеризують логіку її розвитку; 2) тенденцій і напрямів науково-технічного прогресу, наявності інтегративних зв'язків криміналістики з іншими науками; 3) удосконалення чинного законодавства; 4) запитів практики як вихідного пункту криміналістичного пізнання та сфери реалізації предметно-перетворювальної функції криміналістики (Zhuravel, 2002, p. 166). Такі групи загальних передумов наукового пошуку в криміналістиці можна використати як базу для визначення власної проблематики будь-якої криміналістичної теорії.

Також слід урахувати позицію Р. С. Белкіна про те, що розвинена теорія не може ґрунтуватися лише на узагальненні наукових фактів. Між узагальненням і побудовою окремої криміналістичної теорії має бути ще одна ланка – висунення теоретичних побудов, які належать до одного чи групи однорідних наукових фактів і відрізняються від теорії нижчим рівнем загальності. Такі теоретичні побудови виникають з гіпотез, які ймовірно пояснюють об'єкт пізнання (Belkin, 2001, p. 313). У межах розроблення та розвитку окремого криміналістичного вчення такими ймовірними гіпотезами є базові ідеї про те, як за допомогою відповідного вчення може бути розв'язано кожну проблему, що потребує теоретичного дослідження.

Криміналістичне вчення про збирання, дослідження та використання доказів у кримінальному провадженні як окрема сфера криміналістичних знань потребує визначення теоретичних і практичних проблем, розв'язанню яких воно сприяє та які становлять наукові передумови його формування й розвитку. Аналіз передумов забезпечать системність і логічність учення, а виокремлення таких проблем серед загальної проблематики криміналістики допоможе окреслити місце вчення в системі цієї науки.

Наукова новизна

З огляду на розглянуті загальні підходи, на підставі вивчення поглядів науковців на сучасний стан і тенденції розвитку науки криміналістики, потреб правоохоронної практики можна виокремити дві групи наукових проблем, що становлять передумови формування та розвитку окремого криміналістичного вчення про збирання, дослідження й використання доказів у кримінальному провадженні.

Першу з них становлять наукові проблеми загального спрямування, що постають перед

наукою криміналістикою загалом і розв'язанню яких це вчення може сприяти частково, опосередковано, у межах свого предмета дослідження. Відповідно до сучасних поглядів на предмет криміналістики, процеси збирання, дослідження, оцінки та використання доказів є його значущими елементами (Shepitko, Konovalova & Zhuravel, 2019, р. 6). Отже, досліджуване криміналістичне вчення є важливою складовою науки криміналістики, його формування підпорядковано загальним закономірностям цієї науки, а поступальний розвиток сприятиме розширенню методології криміналістики загалом.

До другої категорії належать окремі (вузькі) наукові проблеми збирання, дослідження та використання доказів у кримінальному провадженні, розв'язанню яких відповідне криміналістичне вчення сприятиме безпосередньо.

3-поміж загальних наукових проблем криміналістики, що становлять передумову розвитку криміналістичного вчення про збирання, дослідження та використання доказів у кримінальному провадженні, слід виокремити такі:

а) проблема впливу науково-технічного прогресу на злочинну діяльність і діяльність із розкриття, розслідування та протидії злочинам. Із цього приводу О. О. Ексархопуло зазначав, що впровадження в практику досягнень науково-технічної революції (НТР) у другій половині XX ст. супроводжували негативні для криміналістики тенденції, зокрема відставання темпів розвитку криміналістики (криміналістичної техніки) від темпів розгортання НТР; зростання потреб практики в сучасному технічному оснащенні й методах його застосування; невідповідність підготовки професійних кадрів рівню технічного розвитку тощо (Eksarhopulo, 1993, р. 11). Нині ці проблеми не втратили своєї актуальності.

З науково-технічним прогресом трансформуються й об'єкти злочинних посягань і способи та засоби, які використовують під час учинення злочинів. Ознаки кримінальних правопорушень майже завжди правоохоронці сприймають ретроспективно, тож правоохоронна технологія часто відстає від нових можливостей злочинців. Саме тому теоретичні криміналістичні підходи до доказування швидко втрачають актуальність і не можуть цілком задовольнити вимоги практики в умовах постійного розвитку суспільства.

Сучасне криміналістичне вчення про збирання, дослідження та використання доказів у кримінальному провадженні може забезпечити розроблення й швидке впровадження новітніх технічних рішень, тактичних і методичних рекомендацій щодо їх застосування в правоохоронну діяльність, забезпечити актуальність і своєчасність криміналістичних рекомендацій загалом. Таке вчення не може лишатися статичним в умовах постійних змін, воно має не лише

узагальнити й удосконалити сучасні криміналістичні погляди на поняття, сутність і систему доказів, а й закласти методологічні засади для доктринального пояснення та імплементації в практику операцій з новими видами доказів, які неминуче будуть виникати з перебігом науково-технічного прогресу;

б) проблема відповідності наукових криміналістичних рекомендацій вимогам чинного законодавства. Діяльність правоохоронців із розкриття, розслідування та запобігання злочинам чітко регламентована нормативними актами, які постійно вдосконалюють. Очевидно, що розроблювані криміналістами рекомендації мають відповідати актуальним вимогам закону.

Криміналістика безпосередньо залежить від новел КК України (що впливають на перелік фактів, які підлягають з'ясуванню та доказуванню під час розслідування окремих видів злочинів) і КПК України (нормами якого врегульовано процесуальну форму та вимоги до всіх стадій кримінального провадження). Серед основних тенденцій таких законодавчих змін можна виокремити: виникнення нових і зміна сучасних складів злочинів, які потребують відповідних методичних рекомендацій щодо їх розслідування; подальше реформування кримінального процесу для дотримання принципів гласності й змагальності; узгодження процесуального законодавства зі стандартами Європейського Союзу; урахування в кримінальному процесі практики Європейського суду з прав людини тощо. У контексті окреслених тенденцій поділяємо позицію А. Ф. Волобуєва, згідно з якою окремі наукові положення та практичні рекомендації криміналістики, викладені в науковій і навчальній спеціальній літературі минулих років, потребують коригування (Volobuev, 2018, р. 156).

Криміналістичне вчення про збирання, дослідження та використання доказів у кримінальному провадженні має першим реагувати на відповідні законодавчі зміни та формувати найбільш загальні рекомендації, які надалі будуть застосовані криміналістичною технікою, тактикою і методикою. Крім того, вчення має з огляду на сучасні правотворчі, наукові та практичні тенденції запропонувати подальші зміни до процесуального законодавства, які сприятимуть гармонізації здобутків криміналістичної науки, процесуального правового регулювання та практики розслідування злочинів;

в) проблема відповідності теоретичних криміналістичних розробок вимогам практики й узагальнення практичного досвіду застосування криміналістичних рекомендацій з розслідування злочинів. Будь-яка сучасна наука має бути орієнтованою на впровадження її надбань у життєдіяльність людини. Зв'язок криміналістичної науки та правоохоронної практики надзвичайно

тісний. Теоретичні криміналістичні положення, висновки та рекомендації розробляють з метою забезпечення практики найбільш ефективними засобами протидії злочинності. Із цього приводу Р. В. Комісарчук вважає, що пріоритетними в криміналістиці є ті наукові розробки, які безпосередньо затребувані та використовувані практикою, тобто криміналістичні методи, прийоми й засоби. Науковці мають не тільки розробляти, а й забезпечувати впровадження їх у практику (Komisarchuk, 2018, p. 164).

Водночас слушною видається думка А. В. Дулова, який зазначав, що практична діяльність не лише використовує доступні наукові теорії, а й доводить необхідність розвитку нових, розробленню яких має передувати накопичення значного емпіричного матеріалу, досвіду, що засвідчить недоліки чинних теорій (Dulov, 2008, p. 131-132). Тому криміналістичне вчення про збирання, дослідження та використання доказів у кримінальному провадженні має шляхом аналізу потреб і здобутків практики узагальнити й удосконалити тактичні рекомендації щодо грамотного та ефективного застосування технічних і тактичних методів, способів, засобів, прийомів збирання, фіксації та дослідження доказів, а також використання цих доказів під час досудового розслідування і судового розгляду злочинів. Учення в межах предмета дослідження сприятиме відповідності криміналістичних рекомендацій вимогам практики;

е) проблема інтеграції криміналістикою здобутків інших галузей знань. Щоразу, коли спеціальні, неюридичні знання чи навички використовує злочинець, слідство також має отримати доступ до відповідних знань й ефективно застосувати їх з метою документування механізму та слідів злочину. Тому використання здобутків природничих і суспільних наук є одним з основних напрямів розвитку засобів доказування. Дослідник М. В. Салтевський зазначав, що сучасні досягнення природничих, технічних наук є живильним середовищем для вдосконалення наявних і конструювання нових засобів криміналістичної техніки (Saltevskiy, 1999, p. 7). Перенесення проблем суміжних наук з їх подальшим інтерпретуванням стосовно власного предмета й завдань, на думку О. О. Ексархопуло, є одним зі шляхів пошуку криміналістичної теоретичної проблеми, що може стати підставою для криміналістичного наукового дослідження (Eksarhopulo, 1993, p. 17).

Криміналістична техніка однією з перших серед розділів криміналістики інтегрує та застосовує новітні здобутки природничих, технічних, медичних наук. З розробленням нових технічних засобів удосконалюють і тактику їх застосування під час проведення слідчих (розшукових) дій та експертних досліджень. Крім того, рекомендації стосовно тактики проведення

процесуальних дій мають ґрунтуватися на здобутках психології та соціології, а методика розслідування злочинів, учинених у певній сфері людської діяльності, – на наукових знаннях про відповідну сферу (економічні, екологічні злочини тощо).

Знання, акумульовані іншими науками, можуть значно відрізнятися від криміналістичних за структурою, методами отримання, основними закономірностями тощо. Наприклад, В. О. Коновалова стверджує, що чуттєвість пізнання під час розслідування злочинів не має такого безпосереднього характеру, як у галузях знань, предметом яких є фізичні, хімічні чи біологічні явища (Konovalova, 2017, p. 218). Тому здобутки інших наук мають бути належно адаптовані науковцями для використання в криміналістичних рекомендаціях. Перспективними напрямками такої інтеграції є використання інтелектуального аналізу даних для збирання доказів (Deshmukh, 2015, p. 22), встановлення ознак невідомого злочинця за його ДНК (Matheson, 2016, p. 1061), застосування тривимірного комп'ютерного моделювання під час розслідування злочинів (Chase & LaPorte, 2018, p. 7) тощо. Криміналістичне вчення про збирання, дослідження та використання доказів у кримінальному провадженні здатне консолідувати й удосконалити загальні підходи до використання спеціальних знань у процесі доказування, що сприятиме інтеграції здобутків інших наук у криміналістику загалом;

д) проблема визначення системи криміналістики. У наукових колах досі не сформовано єдиної позиції щодо системи криміналістики. Брак консенсусу в цьому питанні В. А. Журавель пояснює об'єктивними закономірностями розвитку науки криміналістики, істотними змінами уявлень про предмет її дослідження, що позначається на поглядах науковців (Zhuravel, 2017, p. 130). Дослідник В. О. Коновалова акцентує також на нерівномірності розвитку різних галузей криміналістики, виникненні та формуванні окремих криміналістичних вчень і теорій (Konovalova, 2000, p. 116). Попри те що криміналістичні рекомендації стосовно доказування в кримінальному провадженні є популярним напрямом дослідження, питання про місце цієї сфери знань у системі науки залишається відкритим. Зокрема, криміналістичне вчення про збирання, дослідження та використання доказів у кримінальному провадженні є однією зі сфер знань, якій досі не відведено належне місце в найпоширенішій чотирьохелементній структурі системи криміналістики.

Загальні положення вчення мали б належати до загальної теорії криміналістики; про техніко-криміналістичні методи та засоби збирання й дослідження доказів – до криміналістичної техніки; про тактико-криміналістичні способи збирання доказів – до криміналістичної тактики;

про використання доказів – до криміналістичної методики. З'ясування й обґрунтування місця зазначеного вчення в системі криміналістики сприятиме розв'язанню проблеми системи науки загалом.

До переліку власне наукових проблем, що становлять передумову для розвитку криміналістичного вчення про збирання, дослідження та використання доказів у кримінальному провадженні, можна віднести такі:

а) наявність значної кількості розрізнених наукових праць. Учені-криміналісти присвятили чимало уваги питанням доказування в кримінальному процесі. Більшість таких робіт було спрямовано на окремі етапи доказування, види слідів злочину, техніко- й тактико-криміналістичні методи та способи роботи з джерелами доказової інформації.

Значна кількість досліджень у цій сфері засвідчує активний інтерес науковців до криміналістичних аспектів процесу доказування. Ця сфера знань постійно поповнюється досягненнями науково-технічного прогресу, новелами кримінального процесуального законодавства, а отже, потребує узагальнення, систематизації та подальшого ґрунтовного наукового розроблення. Криміналістичні дослідження особливостей зазначених етапів доказування мають значний сумарний обсяг, їх було розроблено на різних етапах розвитку суспільства та в умовах різного кримінального процесуального законодавства; вони різняться актуальністю, структурою та методологічною базою. Саме тому розв'язанню зазначеної проблеми сприятиме розроблення єдиного, цілісного криміналістичного вчення, яке консолідує цю сферу криміналістичних знань;

б) брак теоретичного обґрунтування необхідності формування зазначеного вчення. Нині немає єдності в позиціях науковців щодо теоретичних і праксеологічних засад збирання, дослідження та використання доказів у кримінальному провадженні, так само як і монографічних праць, які узагальнювали б та розвивали теоретичні здобутки в галузях криміналістичної техніки, тактики й методики щодо окреслених етапів доказування. Визначення та наукового обґрунтування потребують об'єкт, предмет, мета, функції, методи й система, спеціальна термінологія вчення, його розмежування з кримінальною процесуальною теорією доказування та місце в системі науки криміналістики. Подальший логічний і системний розвиток криміналістичного вчення про збирання, дослідження та використання доказів у кримінальному провадженні актуалізує необхід-

ність визначення й обґрунтування його методологічних засад;

в) потреба у формуванні специфічних криміналістичних поглядів на докази й доказування. З часу виникнення наук кримінального процесу та криміналістики вчені намагаються розробити спрямовані на практику рекомендації щодо ефективного здійснення процесу доказування в кримінальному провадженні. Наука кримінального процесу в межах процесуальної теорії доказування сформувала власні підходи до тлумачення понять доказів і доказування. До сфери наукових інтересів учених-процесуалістів належать питання процесуальної форми та процесуальних джерел доказів, їх оцінки й перевірки, основних правових вимог процедури проведення заходів, спрямованих на їх збирання. Криміналістів цікавлять технічні, тактичні й методичні аспекти основних операцій з доказами – їх збирання, дослідження та використання на різних стадіях кримінального провадження. Видається, що криміналістика має запропонувати власний погляд на зміст і визначення доказів, процес доказування, який, доповнюючи положення процесуальної теорії доказування, істотно підвищить якість практично спрямованих наукових рекомендацій.

Висновки

Отже, науковими передумовами формування та розвитку аналізованого вчення є проблематика теоретичного й практичного спрямування, розв'язанню якої воно сприяє. Зокрема, це проблеми: впливу науково-технічного прогресу на злочинну діяльність і діяльність із розкриття, розслідування та протидії злочинам; відповідності наукових криміналістичних рекомендацій вимогам чинного законодавства; відповідності теоретичних криміналістичних розробок вимогам практики й узагальнення практичного досвіду застосування криміналістичних рекомендацій; інтеграції криміналістикою здобутків інших галузей знань; визначення системи криміналістики. До проблем власне вчення належать: наявність значної кількості розрізнених наукових праць у цій сфері; відсутність теоретичного обґрунтування вчення; потреба формулювання специфічних криміналістичних поглядів на докази й доказування.

Видається можливим розв'язати зазначені проблеми шляхом розроблення та подальшого розвитку окремого криміналістичного вчення про збирання, дослідження та використання доказів у кримінальному провадженні.

REFERENCES

- Belkin, R.S. (2001). *Kurs kriminalistiki [Forensics course]*. (Vols. 1-3) (3rd ed., rev.). Moscow: Iuniti-Dana [in Russian].
- Belkin, R.S. (2009). *Obschaia teoriia kriminalistiki v usloviakh nauchno-tekhnicheskoy revoliutsii [The general theory of forensics in the scientific and technological revolution]*. Moscow: Norma [in Russian].
- Chase, R., & LaPorte, G. (2018). The Next Generation of Crime Tools and Challenges. *NIJ Journal*, 279. Retrieved from <https://nij.gov/journals/279/Pages/next-generation-of-crime-tools-and-challenges-3d-printing.aspx>.
- Deshmukh, S.R., Dalvi, A.S., Bhalerao, T.J., Dahale, A.A., Bharati, R.S., & Kadam, C.R. (2015). Crime investigation using data mining. *International Journal of Advanced Research in Computer and Communication Engineering*, 3(4), 22–25. doi: <https://doi.org/10.17148/ijarcce.2015.4306>.
- Dulov, A.V. (2008). Metodologicheskie teorii kriminalistiki [Forensic Methodological Theories]. *Vestnik akademii MVD Respubliki Belarus, Bulletin of the Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Belarus*, 1(15), 131–136 [in Russian].
- Eksarkhopulo, A.A. (1993). Kriminalisticheskaia teoriia: formirovanie i perspektivy razvitiia v usloviakh NTR [Forensic theory: formation and development prospects in the conditions of scientific and technological revolution]. *Extended abstract of Doctor's thesis*. SPb. [in Russian].
- Komisarchuk, R. (2018). Epistemologichni osnovy kryminalistyky [Epistemological foundations of forensic science]. *Jurnalul juridic national: teorie şipractică*, 2(30), vol. 1, 163–167 [in Ukrainian].
- Konovalova, V.E. (2000). *Versia: kontsepsiia i funktsii v sudoproizvodstve [Version: concept and functions in legal proceedings]*. Kharkov: Konsum [in Ukrainian].
- Konovalova, V.O. (2017). Metodolohiia kryminalistyky: nova kontsepsiia [Forensic methodology: a new concept]. *Naukovi pratsi Natsionalnoho universytetu "Odeska yurydychna akademiia", Scientific works of the National University "Odessa Law Academy"*, 19, 214–219. doi: <https://doi.org/10.32837/npnuola.v19i0.514> [in Ukrainian].
- Matheson, S. (2016). DNA phenotyping: snapshot of a criminal. *Cell*, 5(166), 1061–1064. doi: <https://doi.org/10.1016/j.cell.2016.08.016>.
- Moznaeva, I.P. (2015). *Kriminalisticheskoe uchenie ob organizatsii rassledovaniia prestupleniy [Forensic doctrine on the organization of crime investigation]*. Saratov [in Russian].
- Saltevs'kyi, M.V. (1999). *Kryminalistyka [Forensic science]*. (Vols. 1-2). Kharkiv: Konsum; Osnova [in Ukrainian].
- Shepitko, V.Yu., Zhuravel, V.A., & Konovalova, V.O. (et al.). (2019). *Kryminalistyka [Forensic science]*. V.Yu. Shepitko (Eds.). (Vols. 1-2). Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].
- Volobuiev, A.F. (2018). Kryminalistyka v umovakh reformuvannia kryminalnoho sudochynstva [Criminalistics in conditions of criminal judicial reform]. *Pravovyi chasopys Donbasu, Law Journal of Donbass*, 64(3), 153–157. doi: <https://doi.org/10.32366/2523-4269-2018-64-3-153-157> [in Ukrainian].
- Zhuravel, V.A. (2002). Naukovyi poshuk u kryminalistytsi: zasoby ta shliakhy zdiisnennia [Forensic Science: Means and Ways to Implement]. *Visnyk Akademii pravovykh nauk Ukrainy, Bulletin of the Academy of Law Sciences of Ukraine*, 2(29), 166–173 [in Ukrainian].
- Zhuravel, V.A. (2017). Systema kryminalistyky: tradytsiini pidkhody ta novatorski propozyitsii [Criminalistics system: traditional approaches and innovative propositions]. *Visnyk Natsionalnoi akademii pravovykh nauk Ukrainy, Bulletin of the National Academy of Law of Ukraine*, 2(89), 130–134 [in Ukrainian].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Белкин Р. С. Курс криминалистики : учеб. пособие : у 3 т. 3-е изд., доп. Т. 1. М. : Юнити-Дана, 2001. 837 с.
- Белкин Р. С. Общая теория криминалистики в условиях научно-технической революции. М. : Норма. 2009. 768 с.
- Chase R., LaPorte G. The Next Generation of Crime Tools and Challenges. *NIJ Journal*. April 2018. No. 279. URL: <https://nij.gov/journals/279/Pages/next-generation-of-crime-tools-and-challenges-3d-printing.aspx>.
- Deshmukh S. R., Dalvi A. S., Bhalerao T. J., Dahale A. A., Bharati R. S., Kadam C. R. Crime investigation using data mining. *International Journal of Advanced Research in Computer and Communication Engineering*. 2015. No. 3. Vol. 4. P. 22–25. doi: <https://doi.org/10.17148/ijarcce.2015.4306>.
- Дулов А. В. Методологические теории криминалистики. *Вестник Академии МВД Республики Беларусь*. 2008. № 1 (15). С. 131–136.
- Эксархопуло А. А. Криминалистическая теория: формирование и перспективы развития в условиях НТР : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09. СПб., 1993. 33 с.
- Комісарчук Р. Епістемологічні основи криміналістики. *Jurnalul juridic national: teorie şipractică*. 2018. № 2 (30). Ч. 1. С. 163–167.
- Коновалова В. Е. Версия: концепция и функции в судопроизводстве. Харьков : Консум, 2000. 176 с.
- Коновалова В. О. Методологія криміналістики: нова концепція. *Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія»*. 2017. № 19. С. 214–219. doi: <https://doi.org/10.32837/npnuola.v19i0.514>.
- Matheson S. DNA phenotyping: snapshot of a criminal. *Cell*. 2016. No. 5. Vol. 166. P. 1061–1064. doi: <https://doi.org/10.1016/j.cell.2016.08.016>.
- Можаяева И. П. Криминалистическое учение об организации расследования преступлений : учеб. пособие. Саратов, 2015. 204 с.
- Салтевський М. В. Криміналістика : підручник : у 2 ч. Харків : Консум ; Основа, 1999. Ч. 1. 416 с.
- Криміналістика : підручник : у 2 т. / [В. Ю. Шепітько, В. А. Журавель, В. О. Коновалова та ін.] ; за ред. В. Ю. Шепітька. Харків : Право. 2019. Т. 1. 456 с.

- Волобуєв А. Ф. Криміналістика в умовах реформування кримінального судочинства. *Правовий часопис Донбасу*. 2018. № 3. С. 153–157. doi: <https://doi.org/10.32366/2523-4269-2018-64-3-153-157>.
- Журавель В. А. Науковий пошук у криміналістиці: засоби та шляхи здійснення. *Вісник Академії правових наук України*. 2002. № 2 (29). С. 166–173.
- Журавель В. А. Система криміналістики: традиційні підходи та новаторські пропозиції. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2017. № 2 (89). С. 130–134.

Стаття надійшла до редколегії 28.08.2019

Kovalenko A. – Ph.D in Law, Senior Lecturer of the Department of State-Law Disciplines of the Luhansk State University of Internal Affairs named after E. Didorenko, Sievierodonetsk, Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3665-0147>

Scientific Premises for the Formation and Development of Criminalistic Doctrine on the Collection, Examination and use of Evidence in Criminal Proceedings

The **purpose** of the article is to analyze forensic problems of theoretical and practical nature, which serve as scientific premises for the formation and development of criminalistic doctrine on the collection, examination and use of evidence in criminal proceedings. **Methodology.** A system-structural and formal-logical analysis was applied to determine forensic issues, which are the premises for the formation and development of the doctrine, the method of forecasting – to determine the approximate ways of solving such problems. **Scientific novelty.** On the basis of the analysis of the basic directions of scientific search in criminalistics, the author has identified a number of common scientific problems of forensic science, for which criminalistic doctrine on the collection, examination and use of evidence in criminal proceedings can indirectly serve as a solution within the scope of its subject of research, as well as a number of own scientific problems of this sphere of knowledge. The ways of solving the described problems through the formation and development of the proposed doctrine are given. **Conclusions.** Scientific premises for the formation and development of the abovementioned doctrine are a number of problems of theoretical and practical nature, for the solution of which it serves. Common forensic problems that can be solved by the doctrine are: the problem of the impact of scientific and technological progress on criminal activity and on the activities of detection, investigation and counteraction to crime; the problem of compliance of scientific forensic recommendations with the requirements of the current legislation; the problem of conformity of theoretical forensic developments with the requirements of practice and generalization of practical experience of applying forensic recommendations; the problem of criminalistics integrating the achievements of other fields of knowledge; the problem of defining the criminalistics system. The own problems of the doctrine include: the presence of a large number of different scientific works in this field; lack of theoretical substantiation of the doctrine; the need to formulate specific forensic views on evidence and proving. The formation and further development of proposed criminalistic doctrine should help to solve the problems described.

Keywords: criminalistics; private criminalistic doctrine; scientific premises; scientific and technological progress; practice.

Хоменко В. П. – кандидат юридичних наук, здобувач Національної академії внутрішніх справ, м. Київ
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3629-7913>

Запобігання злочинам у фіскальній сфері спеціальним органом – Бюро фінансових розслідувань: новий погляд на проблему

Метою публікації є дослідження завдань запобігання злочинам у фіскальній сфері новим органом – Бюро фінансових розслідувань. **Методологія.** У статті використано комплекс наукових методів, а саме: історичний, термінологічний, системно-структурний, формально-логічний, порівняльно-правовий. **Наукова новизна.** На підставі аналізу нормотворчих процесів виокремлено етапи запровадження в національну систему запобігання та протидії злочинам у фіскальній сфері спеціального органу – Бюро фінансових розслідувань. Встановлено об'єктивні передумови створення спеціального органу протидії економічній злочинності: зосередження в одній структурі зусиль із протидії загрозам у фінансово-економічній сфері; усунення дублювання функцій правоохоронних органів і збереження бюджетних коштів; послаблення тиску на бізнес; прозорість фінансових правовідносин. Проаналізовано завдання та принципи діяльності Бюро фінансових розслідувань, передбачені у відповідному законопроекті, в аспекті запобігання економічній злочинності, зокрема злочинам у фіскальній сфері. Класифіковано завдання Бюро фінансових розслідувань залежно від функцій на оперативно-розшукові, слідчі, організаційно-управлінські, контрольні, охоронні. **Висновки.** Реалізація завдань Бюро фінансових розслідувань забезпечить безпеку держави шляхом комплексної протидії злочинам у фіскальній сфері, які негативно позначаються на національній економіці, сприяють її мінізації, масштабній недобросовісній конкуренції, витоку капіталу й іншим негативним явищам в економіці держави.

Ключові слова: злочин; запобігання; фіскальна сфера; порушення; податкове законодавство; Бюро фінансових розслідувань; принцип; завдання.

Вступ

У XXI ст. спостерігаються безпрецедентне зростання рівня економіки, її глобалізація, передусім у контексті процесів торгівлі та міграції (Baier, 2020). За цих умов фінансова складова в економічній системі держави відіграє важливу роль. Фінанси є основною рушійною силою економіки. Фінансові інновації, фінансові та цифрові технології трансформують спосіб життя, роботу, попит, виробництво товарів і послуг (Filiprov, 2019).

Водночас існують тенденції до збільшення кількості протиправних посягань у фінансовій сфері, зокрема щодо сплати податків і митних зборів. Внутрішні інвестори створюють і капіталізують «підставні» компанії за кордоном у податкових сховищах перед тим, як інвестувати кошти у власні ринки внутрішнього капіталу, де кошти, що надходять, ураховують як іноземний капітал й оподатковують за вигіднішою ставкою. Зміни в податковій різниці між внутрішнім та іноземним інвестором є важливим чинником, що визначає потоки іноземного капіталу й показник ухилення від сплати податків (Kemme, Parikh, & Steigner, 2020).

Злочини у фіскальній сфері мають досить високий рівень латентності. Натомість забезпечення правильної сплати податків платниками податків має концептуальне значення для підтримання інвестицій, що корисні для суспільства загалом. Без податків неможливо гарантувати базові послуги, такі як охорона здоров'я, освіта,

санітарія, транспорт, інфраструктура, що потрібні населенню (Matos et al., 2020).

Латентність фінансової злочинності зумовлює складність виявлення відповідних злочинів правоохоронними органами та їх профілактику. Якщо виявлення та розкриття злочинів зазначеної групи відбувається порівняно активно, то питання запобігання їм досліджують поверхнево (Tykhonova, 2019, p. 150).

Сучасна кримінально-правова політика означена лібералізацією юридичної відповідальності за злочини у фіскальній сфері. Протягом останнього десятиліття, зазначають М. І. Орешкін та М. О. Сутурін, вектор кримінально-правової політики щодо протидії злочинам у сфері економічної діяльності має тенденцію до гуманізації. Вона була зумовлена стійким переко-
нанням певної частини підприємницького та громадського середовища про те, що вітчизняний бізнес необґрунтовано зазнає тиску з боку контролюючих і правоохоронних органів. Це виявляється в рейдерських захопленнях, порушенні «замовних» кримінальних справ (Oreshkin, & Sutin, 2019, p. 48).

Відповідно до меморандумів про економічну та фінансову політику співпраці з Міжнародним валютним фондом у 2017 і 2018 роках, пріоритетним для України визначено створення нової цивільної служби, відповідальної за розслідування фінансових злочинів проти держави при Міністерстві фінансів для заміни нинішньої податкової міліції та консолідації всіх повноважень з протидії фінансовим злочинам

проти держави в одному агентстві. Нині суспільство очікує прийняття відповідного закону про орган протидії фінансовим злочинам.

Крім того, нова ера фінансових технологій актуалізує потребу докорінного перегляду нинішнього фінансового регулювання, супроводжується кардинальними змінами в інвестиційному та споживчому попиті/пропозиції. Нині пропозиція фінансового продукту та послуг має переважно транскордонний характер (Andriushin, & Kuznetsova, 2019, p. 1318).

Постає необхідність розроблення нових підходів до реформування служб, що здійснюють протидію економічній злочинності. Структура та режим функціонування цих служб нині не відповідають сучасним вимогам. Ідеться, передусім, про усунення дублювання функцій правоохоронних органів у сфері запобігання та протидії фінансовим правопорушенням, адже наявна в Україні система є надмірно розгалуженою та неефективною. Найприйнятнішим шляхом подолання цієї ситуації видається створення одного органу, який буде протидіяти кримінальним правопорушенням у фінансовій сфері, а саме Бюро фінансових розслідувань (БФР).

Ідея створення БФР як правоохоронного органу, що має об'єднувати відповідні підрозділи Національної поліції, Державної податкової служби, Служби безпеки України та Державної аудиторської служби, є надзвичайно актуальною. Такі спеціалізовані служби вже функціонують у більшості європейських країн. Вони здійснюють фінансову розвідку, а також запобігання, виявлення та розслідування всіх категорій злочинів у сфері економіки. Переваги створення БФР очевидні: зосередження в одній структурі зусиль із протидії загрозам у фінансово-економічній сфері; усунення дублювання функцій правоохоронних органів і збереження бюджетних коштів; зниження тиску на бізнес; прозорість фінансових правовідносин.

Реальний крок до формування БФР здійснено на розширеній колегії МВС України 23 серпня 2019 року, коли було прийнято рішення ліквідувати Департамент захисту економіки Національної поліції, натомість створити БФР й укомплектувати його професіоналами з ліквідованого підрозділу ("Vystup Arsenava Avakova", 2019).

Мета і завдання дослідження

Метою статті є дослідження завдань запобігання злочинам у фіскальній сфері новим органом – Бюро фінансових розслідувань.

Виклад основного матеріалу

Ідею створення фінансової поліції в Україні почали обговорювати ще на початку 90-х років ХХ століття, ознайомлюючись з відповідною

практикою Європейського Союзу та США. Пропонували, щоб відповідна служба зосередила всі повноваження щодо протидії злочинам у сфері економіки, це давало б змогу виявляти й припиняти такі правопорушення ефективніше, ніж відповідні служби податкової міліції чи інші підрозділи.

Ще 2005 року у Великій Британії внаслідок реформування (об'єднання) фіскальних і правоохоронних органів, завданням яких був захист економічних інтересів держави, створено Податкову й митну службу її Величності (HMRC), а в її складі утворено Департамент кримінальних розслідувань. 2011 року збільшено кількість працівників підрозділів кримінальних розслідувань HMRC на 10 % і передбачено додаткове фінансування в розмірі 900 млн фунтів на чотири роки. Унаслідок здійсненої роботи впродовж подальших чотирьох років щодо протидії незаконним схемам оптимізації податків, тіньовій економіці, шахрайству та кримінальним ухиленням від сплати податків отримано додаткові надходження до державного бюджету Великої Британії на суму 15 млрд фунтів (Bandurka, 2007, p. 162).

Для створення будь-якого самостійного органу, насамперед, необхідно розробити відповідну законодавчу базу. В Україні процес законодавчої підготовки створення БФР триває з 2013 року. Ми виокремили п'ять етапів підготовки законопроектів щодо утворення окремої служби протидії кримінальним правопорушенням у фінансовій сфері.

На першому етапі 2013 року за ініціативою податкової міліції підготовлено законопроект «Про Службу фінансових розслідувань України (фінансову поліцію)». Водночас унаслідок зміни політичної ситуації в країні його було відхилено.

2014 року (другий етап) відповідно до доручення Уряду України щодо підготовки Концепції формування БФР розроблено проекти законів «Про основи протидії та боротьбу з економічними правопорушеннями і здійснення фінансового контролю», «Про основи запобігання та боротьби з економічними правопорушеннями і здійснення фінансового контролю», «Про основи запобігання та боротьби з економічними правопорушеннями». Останній документ було зареєстровано у Верховній Раді України за № 4449а, проте наприкінці 2014 року його відкликав Уряд у зв'язку із критикою з боку МВС і профільного комітету Верховної Ради України.

Третій етап законодавчої підготовки створення БФР розпочався у вересні 2015 року, коли проект закону «Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких законодавчих актів України у зв'язку з проведенням реформи (щодо податкової міліції)» було оприлюднено на сайті Державної фіскальної служби для громадського обговорення. Однак у висновку Головного науково-експертного управління Верховної Ради України зазначено, що

доцільно розглядати цей законопроект одночасно з проектом, який врегульовував би питання створення та функціонування Служби фінансових розслідувань ("Proekt Zakonu", 2015).

У Верховній Раді України знаходився і проект закону «Про Фінансову поліцію» від 15 березня 2016 року реєстраційний номер 4228, що позначив четвертий етап у законодавчій підготовці утворення БФР ("Proekt Zakonu", 2016). Проект бюджетної резолюції на 2017 рік, схвалений Кабінетом Міністрів України 23 червня 2016 року, передбачав ліквідацію податкової міліції та створення служби з фінансових розслідувань. На думку розробників, нова служба дасть змогу поєднати сервісну й правоохоронну функції фіскальної служби, забезпечити ефективну протидію злочинам у фінансовій сфері.

На сучасному, п'ятому, етапі профільний комітет Верховної Ради України IX скликання розглянув три законопроекти: 1) «Про Бюро фінансових розслідувань» (реєстр. № 1208 від 30 серпня 2019 року), поданий народним депутатом України Д. О. Гетманцевим; 2) «Про Національне бюро фінансової безпеки України» (реєстр. № 1208-1 від 10 вересня 2019 року), поданий народним депутатом України Н. П. Южаніною та ін.; 3) «Про Бюро фінансових розслідувань» (реєстр. № 1208-2 від 18 вересня 2019 року), поданий народними депутатами України О. М. Василевською-Смаглюк і Д. О. Монастирським.

На підставі аналізу цих законопроектів встановлено, що БФР має стати центральним органом виконавчої влади, який реалізує державну політику з питань запобігання, виявлення, припинення, розслідування та розкриття кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності, які безпосередньо чи опосередковано заподіюють шкоду публічному інтересу у сфері фінансів.

Діяльність БФР має спрямовувати та координувати Кабінет Міністрів України через Міністра фінансів України.

Бюро фінансових розслідувань буде виконувати такі основні завдання:

– участь у забезпеченні безпеки держави шляхом комплексної протидії кримінальним правопорушенням, які негативно позначаються на національній економіці, сприяють її тінізації, масштабній недобросовісній конкуренції, витоку капіталу й іншим негативним явищам, що сповільнюють темпи економічного зростання та загрожують національним інтересам у сфері економіки;

– підготовка пропозицій щодо формування державної політики у сфері комплексної протидії кримінальним правопорушенням, протидія яким належить до компетенції БФР, передання їх в установленому законом порядку на розгляд

Кабінету Міністрів України через Міністра фінансів.

Запропонована модель органу з протидії економічним злочинам, передусім – злочинам у фіскальній сфері, стане ефективнішою, знизить податковий тиск на платників податків. Злочини у фіскальній сфері за своєю сутністю різноманітні, характер їх динамічно змінюється і доповнюється новими способами вчинення правопорушень. Порушення податкового законодавства становить тільки їх частину. Такі види правопорушень і способи їх учинення, як отримання монопольних надприбутків, порушення правил конкуренції, фінансове шахрайство, кіберзлочинність, порушення споживчих норм і стандартів, фальсифікація бухгалтерської звітності, складно віднести як до традиційної компетенції Міністерства внутрішніх справ, Національної поліції, Служби безпеки України, так і Міністерства фінансів або іншої урядової структури.

Отже, до БФР перейдуть повноваження щодо запобігання та розслідування економічних злочинів інших правоохоронних структур – підрозділів Служби безпеки України та Міністерства внутрішніх справ, Національної поліції тощо.

Зазначені вище завдання корелюють з передовими відповідними іноземними практиками. Так, на службу податкового розшуку Німеччини (податкову поліцію) покладено виконання таких основних завдань: розслідування податкових злочинів і порушень порядку стягнення податків; визначення бази оподаткування у зв'язку з податковими злочинами й порушеннями порядку стягнення та сплати податків; викриття і розслідування невідомих податкових злочинів, тобто злочинів, у яких не встановлено особу порушника або обставини справи (Dudorov, 1999).

Значну кількість злочинів у фіскальній сфері вчиняють проти приватних або публічних корпорацій, фінансових установ їхні власні співробітники, клієнти або партнери. Викриття більшості таких злочинів здійснюють внутрішні служби безпеки корпорацій і фінансових установ, і тільки після цього інформацію передають до правоохоронних органів. Нав'язування бізнесу імперативного правоохоронного захисту з боку правозастосовних органів у таких випадках може бути контрпродуктивним для розвитку економіки й загальної протидії відповідним кримінальним правопорушенням.

Важливим для запобігання економічній злочинності загалом і злочинам у фіскальній сфері зокрема є чітке окреслення принципів діяльності БФР. До них належать:

1) верховенство права, що означає визнання людини, її прав і свобод найвищими цінностями в державі. Принцип верховенства права застосовують відповідно до практики Європейського суду з прав людини;

2) пріоритет додержання прав й інтересів фізичних і юридичних осіб – забезпечення дотримання прав та інтересів фізичних і юридичних осіб, гарантованих Конституцією, законами України, а також міжнародними договорами України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою;

3) законність – здійснення діяльності виключно на підставі, у межах повноважень та у спосіб, що визначені Конституцією та законами України;

4) повага до особи та соціальна справедливість – гідне ставлення до будь-якої особи; невтручання в її особисте й сімейне життя; недопущення привілеїв чи обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця мешкання, за мовними або іншими ознаками;

5) оперативність – негайне та безпосереднє вживання заходів з протидії кримінальним правопорушенням, що віднесені до компетенції БФР;

6) безсторонність і незалежність – здійснення своїх повноважень без особистої заінтересованості у справі, самостійно, незалежно від інших органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб;

7) відкритість та прозорість – постійне інформування органів державної влади й органів місцевого самоврядування, а також громадськості про свою діяльність;

8) політична нейтральність – здійснення діяльності незалежно від політичних переконань і партійної приналежності;

9) нульова толерантність до виявів корупції – вияв корупційної діяльності будь-якого працівника БФР невідкладно фіксують підрозділ внутрішнього контролю БФР, інші уповноважені органи.

У зв'язку з визначеними завданнями та принципами в структурі БФР варто створити підрозділи з виявлення і запобігання злочинам на пріоритетних напрямках економіки. Служба має бути укомплектована професійними кадрами, прийнятими з Національної поліції, передусім – розформованого Департаменту захисту економіки, митної і податкової служб, які мають досвід оперативно-розшукової, контрольної-перевірочної, процесуальної та експертної діяльності щодо протидії злочинам у сфері економіки.

Водночас слід урахувати певне групування завдань залежно від місця, яке посідає підрозділ БФР у загальній системі органів. Зокрема, можна виокремити завдання центрального апарату БФР (республіканський рівень) і регіональних підрозділів (обласний рівень).

Ці структурні елементи БФР утворюють єдину систему, яка становить сукупність елементів (підрозділів, посад) центрального й обласного рівнів. Між зазначеними утвореннями

різного рівня є субординаційні зв'язки, тобто вищий підрозділ консолідує зусилля решти підрозділів БФР на виконання її стратегічних цілей, забезпечує узгодженість, ефективність діяльності всіх її суб'єктів.

Внутрішня структура БФР має будуватися за вертикальним принципом, має ієрархічно розміщені рівні. Організація підрозділів кожного рівня орієнтована на виконання завдань, які перед ними стоять, а кожен підрозділ БФР має і власну внутрішню структуру.

Наділення БФР повноваженнями правоохоронного органу щодо запобігання, виявлення, припинення, розслідування та розкриття кримінальних правопорушень передбачає реалізацію новоствореним органом правоохоронної та правозастосовної функцій. Як частина правозастосовної діяльності правоохоронна діяльність є її невід'ємним елементом, має основні ознаки першої (це організаційна владна діяльність; здійснюється завжди в межах конкретних правовідносин; реалізується в спеціальній формі особливими суб'єктами) (Matuzov, & Malko, 2003, p. 455-456). Правоохоронною є такий вид правозастосовної діяльності, яку здійснюють з метою охорони урегульованих правом суспільних відносин спеціально створені державні органи шляхом застосування заходів юридичного впливу в певній процедурній формі за суворого дотримання чинного законодавства (Bandurka, 2007, p. 164). Деталізуючи правоохоронну діяльність БФР у контексті положень законопроекту, зазначимо, що Бюро виконує властиві тільки йому оперативно-розшукові, кримінальні процесуальні й охоронні функції. На нашу думку, ці функції є головними, визначальними напрямками діяльності БФР.

Слід детальніше проаналізувати завдання БФР у забезпеченні безпеки держави шляхом комплексної протидії кримінальним правопорушенням, які негативно позначаються на національній економіці, сприяють її тінізації, масштабній недобросовісній конкуренції, витоку капіталу й іншим негативним явищам, що уповільнюють темпи економічного зростання та загрожують національним інтересам у сфері економіки.

Виявлення злочинів у сфері фінансово-економічних відносин та їх розслідування є досить специфічним процесом, порівняно з іншими категоріями кримінальних правопорушень, що потребує поєднання загальних юридичних знань і фахової економічної підготовки. Здебільшого в межах одного кримінального провадження розслідують кілька взаємопов'язаних технологій злочинної діяльності, у структурі яких один злочин є «головним» (наприклад, передбачений ст. 191 чи 212 КК України), а інші (наприклад, передбачені ст. 205, 209, 358, 366 КК України) – «допоміжними».

У зв'язку із цим законодавець цілком обґрунтовано передбачає основну й додаткову підслідність БФР. Зокрема, до основної підслідності належать кримінальні правопорушення, передбачені КК України:

– незаконне виготовлення, зберігання, збут або транспортування з метою збуту піддакцизних товарів (ст. 204), підроблення документів, які подають для проведення державної реєстрації юридичної особи та фізичних осіб – підприємців (ст. 205¹); протидія законній господарській діяльності (ст. 206), протиправне заволодіння майном підприємства, установи, організації (ст. 206²); легалізація (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом (ст. 209); умисне порушення вимог законодавства про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансування тероризму (ст. 209¹); нецільове використання бюджетних коштів, здійснення видатків бюджету чи надання кредитів з бюджету без встановлених бюджетних призначень або з їх перевищенням (ст. 210); видання нормативно-правових актів, що зменшують надходження бюджету або збільшують витрати бюджету всупереч закону (ст. 211); ухилення від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів) (ст. 212); ухилення від сплати єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування та страхових внесків на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування (ст. 212¹); доведення банку до неплатоспроможності (ст. 218¹); доведення до банкрутства (ст. 219); порушення порядку ведення бази даних про вкладників або порядку формування звітності (ст. 220¹); фальсифікація фінансових документів і звітності фінансової організації, приховування неплатоспроможності фінансової установи або підстав для відкликання (анулювання) ліцензії фінансової установи (ст. 220²); маніпулювання на фондовому ринку (ст. 222¹); підроблення документів, які подають для реєстрації випуску цінних паперів (ст. 223¹); порушення порядку ведення реєстру власників іменних цінних паперів (ст. 223²); виготовлення, збут і використання підроблених недержавних цінних паперів (ст. 224); незаконне використання знака для товарів і послуг, фірмового найменування, кваліфікованого зазначення походження товару (ст. 229); незаконне збирання з метою використання або використання відомостей, що становлять комерційну або банківську таємницю (ст. 231); розголошення комерційної або банківської таємниці (ст. 232); незаконне використання інсайдерської інформації (ст. 232¹); приховування інформації про діяльність емітента (ст. 232²); незаконна приватизація державного, комунального майна (ст. 233);

до додаткової:

– заподіяння майнової шкоди шляхом обману або зловживання довірою (ст. 192); незаконні дії з документами на переказ, платіжними картками й іншими засобами доступу до банківських рахунків, електронними грошима, обладнанням для їх виготовлення (ст. 200); незаконне виготовлення, підроблення, використання або збут незаконно виготовлених, одержаних чи підроблених контрольних марок (ст. 216); підроблення документів, печаток, штампів і бланків, збут чи використання підроблених документів, печаток, штампів (ст. 358); службове підроблення (ст. 366), а також шахрайство з фінансовими ресурсами (ст. 222), якщо розмір предмета злочину або завданої ним шкоди в тисячу п'ятсот і більше разів перевищує розмір прожиткового мінімуму для працездатних осіб ("Proekt Zakonu", 2019).

Для своєчасного проведення оперативно-розшукових заходів, ефективного розслідування кримінальних правопорушень необхідно є можливість оперативного використання допомоги фахівців відповідного профілю, автоматизованих пошукових систем і пошукових баз даних, сформованої навчально-методичної та науково-дослідної бази. В умовах трансформації податкового адміністрування за всіма напрямками активно використовують цифрові технології, серед яких – система обліку інформації з метою податкового контролю, інтегрованих у державні інформаційні системи, а також інформаційно-телекомунікаційна інфраструктура нових форм виявлення порушень у податковій сфері та способів протидії цьому (Kuznetsov, Makarenko, & Porollo, 2019, p. 60).

У Національній поліції та податковій міліції напрацьовано значний досвід організаційно-управлінського забезпечення проведення скоординованих дій слідчих, працівників оперативних підрозділів і фахівців-податківців (ревізорів, інспекторів, аналітиків, експертів та інших), передусім під час розслідування міжрегіональних кримінальних проваджень стосовно великих фінансово-промислових груп або «конвертаційних центрів», що надає можливість співробітникам своєчасно здійснювати аналіз роботи, виявляти та фіксувати сліди злочинів на ранніх стадіях. Якщо для підрозділу Національної поліції розшук особи не залежить від виду вчиненого злочину, то для БФР це питання має принципове значення, оскільки особа, оголошена в розшук, має бути, зокрема, платником податку, який ухиляється від сплати податків або інших обов'язкових платежів.

Наукова новизна

Таким чином, завдання БФР можуть бути класифіковані також за конкретними функціональними підрозділами. Так, можна виокремити

завдання, покладені на: оперативні підрозділи, які своєю чергою поділяються на завдання відділів (відділень) боротьби із суб'єктами фіктивної підприємницької діяльності, боротьби з незаконним відшкодуванням податку на додану вартість, боротьби з незаконним обігом підакцизних товарів тощо; підрозділи перевірок повідомлень про вчинення кримінальних правопорушень; підрозділи роботи з персоналом; слідчі підрозділи БФР; підрозділи фізичного захисту.

БФР повинно мати підрозділи детективів, інформаційно-аналітичні, оперативні, оперативно-технічні підрозділи, підрозділ міжнародного співробітництва тощо; виконувати превентивну, оперативно-розшукову, правоохоронну, кримінальну процесуальну й охоронну функції. Вважаємо за доцільне під час створення БФР спрямувати підрозділи СБУ та МВС, які забезпечували розслідування правопорушень у фіскальній сфері, на протидію економічній злочинності, фінансуванню тероризму, торгівлі людьми, обігу наркотичних речовин, зброї та іншим злочинам, що вчиняють організовані злочинні групи.

У разі створення БФР контроль за її діяльністю здійснюватимуть органи державної влади в порядку, визначеному законодавством України та відповідно до їхньої компетенції. З метою забезпечення прозорості та суспільного контролю за діяльністю БФР при ньому утворюють громадську раду.

Бюро фінансових розслідувань має виконувати свої завдання неупереджено, на підставі закону. Жодні виняткові обставини або

вказівки посадових осіб не можуть бути підставою для будь-яких незаконних дій або бездіяльності БФР. Його працівники під час виконання покладених на них завдань мають поважати гідність особи й виявляти до неї гуманне ставлення. У відносинах з громадянами вони мають виявляти високу культуру й такт, не розголошувати відомостей, які стосуються особистого життя, принижують честь і гідність громадян.

Висновки

Отже, початок функціонування БФР підвищить ефективність діяльності правоохоронних органів у сфері формування та використання фінансових ресурсів держави, її економічної безпеки, як наслідок – сприятиме запобіганню тіньовому бізнесу в Україні та збільшенню надходжень податків і зборів, оптимізації структури правоохоронних органів, матеріально-технічної бази та скорочення загальної кількості працівників, що протидіють злочинам у фіскальній сфері.

Передача правоохоронних функцій з протидії злочинам у сфері економіки від окремих відомств (МВС, Служби безпеки України, податкової міліції) до новоствореного БФР об'єктивно зумовлено потребами вдосконалення функціонування органів, які здійснюють контроль за додержанням законодавства у сфері державних фінансів і запобігання злочинам у фіскальній сфері, провадять оперативно-розшукову діяльність, досудове розслідування кримінальних правопорушень у галузях економіки.

REFERENCES

- Andriushin, S.A., & Kuznetsova, V.V. (2019). Finansovye rynki, tekhnologicheskie innovatsii i finansovaya stabilnost: riski i problemy regulirovaniia [Financial markets, technological innovation and financial stability: risks and regulatory challenges]. *Aktualnye problemy ekonomiki i prava, Actual problems of economics and law*, 13(3). 1315-1329. doi: <http://dx.doi.org/10.21202/1993-047X.13.2019.3.1315-1329> [in Russian].
- Baier, F.J. (2020). Foreign Direct Investment and Tax: OECD Gravity Modelling in a World with International Financial Institutions. *Athens Journal of Business & Economics*, 6(1), 45-72. doi: <https://doi.org/10.30958/ajbe.6-1-3>.
- Bandurka, O.O. (2007). Upravlinnia derzhavnoiu podatkovoiu sluzhboiu v Ukraini: orhanizatsiino-pravovi aspekty [Management of the State Tax Service in Ukraine: Organizational and Legal Aspects]. *Doctor's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].
- Dudorov, O. (1999). Kryminalne peresliduvannia podatkovykh zlochyniv (za zakonodavstvom Federativnoi Respubliki Nimechchyny) [Tax prosecution (under the legislation of the Federal Republic of Germany)]. *Predprinimatelstvo, khoziaystvo i pravo, Entrepreneurship, Economics and Law*, 2, 26–30 [in Ukrainian].
- Filippov, D.I. (2019). Finansovye innovatsii v usloviakh razvitiia tsifrovoy ekonomiki [Financial innovations in terms of development of digital economy]. *Kreativnaia ekonomika, Creative economy*, 13(8), 1503-1520. doi: 10.18334/ce.13.8.40881 [in Russian].
- Kemme, D.M., Parikh, B., & Steigner, T. (2020). Tax Morale and International Tax Evasion. *Journal of World Business*, 55(3). doi: <https://doi.org/10.1016/j.jwb.2019.101052>.
- Kuznetsov, N.G., Makarenko, E.N., & Porollo, E.V. (2019). Aktivizatsiia tsifrovyykh tekhnologiy v praktike nalogovogo administrirovaniia regionalnykh i mestnykh nalogov [Revitalization of digital technologies in the practice of tax administration of regional and local taxes]. *Finansovye issledovaniia, Financial research*, 2(63), 59-66 [in Russian].
- Matos, T., Macedo, J.A., Lettich, F., Monteiro, J.M., Renso, C., Perego, R., & Nardini, F.M. (2020). Leveraging feature selection to detect potential tax fraudsters. *Expert Systems with Applications*, 145, 113-128. doi: <https://doi.org/10.1016/j.eswa.2019.113128>.

- Matuzova, N.I., & Malko, A.V. (Eds.). (2003). *Teoriia gosudarstva i prava [Theory of State and Law]* (2nd ed., rev.). Moscow: Iurist [in Russian].
- Oreshkin, M.I., & Sutin, M.A. (2019). K voprosu o liberalizatsii ugovnoy otvetstvennosti za prestupleniia v sfere ekonomicheskoy deiatelnosti [On the issue of liberalization of criminal liability for crimes in the field of economic activity]. *Ugolovnaia iustitsiia, Criminal justice*, 13, 48-51. doi: 10.17223/23088451/13/9 [in Russian].
- Proekt Zakonu Ukrainy "Pro Biuro finansovykh rozsliduvan": vid 12 serp. 2019 r. No. 1208 [Draft Law of Ukraine "About the Bureau of Financial Investigation" from August 12, 2019, No. 1208]. (n.d.). *w1.c1.rada.gov.ua*. Retrieved from http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=66516 [in Ukrainian].
- Proekt Zakonu Ukrainy "Pro Finansovu politsiu": vid 15 berez. 2016 r. No. 4228 [Draft Law of Ukraine "About the Financial Police" from March 15, 2016, No. 4228]. (n.d.). *w1.c1.rada.gov.ua*. Retrieved from http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=58400 [in Ukrainian].
- Tykhonova, O. (2019). Aktualni pytannia profilaktyky finansovoi zlochynnosti [Topical issues of financial crime prevention]. *Pidpriemnytstvo, hospodarstvo i pravo, Entrepreneurship, economy and law*, 1, 150-153 [in Ukrainian].
- Vysnovok na proekt Zakonu Ukrainy "Pro vnesennia zmin do Podatkovoho kodeksu Ukrainy shchodo likvidatsii podatkovoi militsii": vid 5 trav. 2015 r. No. 2681-1 [Opinion on the Draft Law of Ukraine "On Amendments to the Tax Code of Ukraine on the Elimination of Tax Police" from May 5, 2015, No. 2681-1]. (n.d.). *w1.c1.rada.gov.ua*. Retrieved from http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=55026 [in Ukrainian].
- Vystup Arsenava Avakova na rozshyrenii kolehii MVS 23 serpnia 2019 r. [Arsene Avakov's speech at the MIA Extended Collegium on August 23, 2019]. (n.d.). *mvs.gov.ua*. Retrieved from https://mvs.gov.ua/ua/news/23780_Arsen_Avakov_Priynyato_rishennya_pro_likvidaciyu_Departamentu_zahistu_ekonomiki_Nacpolicii.htm [in Ukrainian].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Андрюшин С. А., Кузнецова В. В. Финансовые рынки, технологические инновации и финансовая стабильность: риски и проблемы регулирования. *Актуальные проблемы экономики и права*. 2019. Т. 13. № 3. С. 1315–1329. doi: <http://dx.doi.org/10.21202/1993-047X.13.2019.3.1315-1329>.
- Baier F. J. Foreign Direct Investment and Tax: OECD Gravity Modelling in a World with International Financial Institutions. *Athens Journal of Business & Economics*. 2020. Vol. 6. Issue 1. P. 45–72. doi: <https://doi.org/10.30958/ajbe.6-1-3>.
- Бандурка О. О. Управління державною податковою службою в Україні: організаційно-правові аспекти : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2007. 500 с.
- Дудоров О. Кримінальне переслідування податкових злочинів (за законодавством Федеративної Республіки Німеччини). *Предпринимательство, хозяйство и право*. 1999. № 2. С. 26–30.
- Филиппов Д. И. Финансовые инновации в условиях развития цифровой экономики. *Креативная экономика*. 2019. Т. 13. № 8. С. 1503–1520. doi: 10.18334/ce.13.8.40881.
- Kemme D. M., Parikh B., Steigner T. Tax Morale and International Tax Evasion. *Journal of World Business*. 2020. Vol. 55. Issue 3. doi: <https://doi.org/10.1016/j.jwb.2019.101052>.
- Кузнецов Н. Г., Макаренко Е. Н., Поролюк Е. В. Активизация цифровых технологий в практике налогового администрирования региональных и местных налогов. *Финансовые исследования*. 2019. № 2 (63). С. 59–66.
- Matos T., Macedo J. A., Lettich F., Monteiro J. M., Renso C., Perego R., Nardini F. M. Leveraging feature selection to detect potential tax fraudsters. *Expert Systems with Applications*. 2020. Vol. 145. P. 113–128. doi: <https://doi.org/10.1016/j.eswa.2019.113128>.
- Теория государства и права : курс лекций / под ред. Н. И. Матузова, А. В. Малько. 2-е изд., перераб. и доп. М. : Юристъ, 2003. 776 с.
- Орешкин М. И., Сутурин М. А. К вопросу о либерализации уголовной ответственности за преступления в сфере экономической деятельности. *Уголовная юстиция*. 2019. № 13. С. 48–51. doi: 10.17223/23088451/13/9.
- Про Бюро фінансових розслідувань : проект Закону України від 12 серп. 2019 р. № 1208. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=66516.
- Про Фінансову поліцію : проект Закону України від 15 берез. 2016 р. № 4228. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=58400.
- Тихонова О. Актуальні питання профілактики фінансової злочинності. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. Вип. 1. С. 150–153.
- Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо ліквідації податкової міліції : висновок на проект Закону України від 5 трав. 2015 р. № 2681-1. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=55026.
- Виступ Арсена Авакова на розширеній колегії МВС 23 серпня 2019 р. URL: https://mvs.gov.ua/ua/news/23780_Arsen_Avakov_Priynyato_rishennya_pro_likvidaciyu_Departamentu_zahistu_ekonomiki_Nacpolicii.htm.

Стаття надійшла до редколегії 02.09.2019

Khomenko V. – Ph.D in Law, Research of the National Academy of Internal Affairs, Kyiv, Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3629-7913>

Prevention of Criminal Crimes by the Special Body – Financial Investigation Office: a New Look at a Problem

The **purpose** of the article is to study the tasks of preventing crime in the tax sphere by a new body – the Bureau of Financial Investigations. **Methodology.** In the article a set of scientific methods is used, namely: historical, terminological, systemic-structural, formal-logical, comparative legal. **Scientific novelty.** Based on the analysis of normative processes, the stages of introducing a separate special body, the Bureau of Financial Investigations, into the national system of preventing and counteracting crimes in the tax sphere are identified. Objective prerequisites have been established for the creation of a single body to combat economic crime: concentration in one structure of work to counter threats in the financial and economic sphere; elimination of dubbing the functions of law enforcement agencies and saving budget money; reduction of pressure on the business; transparency of financial relations. The tasks and principles of the activities of the Financial Investigation Office, provided for in the relevant bill, in the aspect of preventing economic crimes, in particular in the tax sphere, are analyzed. The tasks of the Bureau of Financial Investigations are classified depending on the functions of operational-investigative, investigative, organizational and managerial, control, security. **Conclusions.** The implementation of the proposed financial investigation by the Bureau of Financial Investigations will ensure the security of the state by comprehensively combating tax crimes that negatively affect the national economy, contribute to its shadowing, large-scale unfair competition, capital flight and other negative phenomena in the state economy.

Keywords: prevention; crime; violation; tax laws; Financial Investigation Office; the principle; assignments.

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ПРАВА

УДК 35:343.431

doi: <https://doi.org/10.33270/01191134.39>

Левченко К. Б. – доктор юридичних наук, кандидат філософських наук, професор, Урядова уповноважена з питань гендерної політики, член Групи експертів Ради Європи з протидії торгівлі людьми (2013–2018), м. Київ

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8334-7362>

Періодизація процесу формування державної політики протидії торгівлі людьми

Протидія торгівлі людьми є викликом для держави й становить окремий напрям державної політики, який повсякчас змінюється у зв'язку з трансформаціями явища торгівлі людьми (видів і способів експлуатації та вербування, географічних регіонів поширення, соціально-демографічних особливостей осіб, втягнутих у торгівлю людьми, тощо). **Мета статті** – дослідити етапи становлення та формування державної політики протидії торгівлі людьми в Україні із середини 90-х років XX ст. й донині з метою виявлення трансформацій, важливих для забезпечення її подальшого ефективного розвитку й реалізації. **Методологічною основою** публікації є діалектичний підхід до пізнання соціально-правових явищ шляхом історико-правового, порівняльно-правового та проблемно-хронологічного аналізу формування і реалізації державної політики у сфері протидії торгівлі людьми як правового феномену, опис, класифікацію та систематизацію якого здійснено за допомогою формально-юридичного методу. Зазначені методи у взаємозв'язку із загальнонауковими логічними методами та прийомами (наукова абстракція, аналіз, синтез, індукція, дедукція, групування, аналогія, класифікація) надали можливість усебічно й ефективно дослідити окреслену проблематику. **Наукова новизна** статті полягає у виокремленні основних етапів формування та реалізації державної політики протидії торгівлі людьми, оскільки таку періодизацію не здійснено у вітчизняній правовій науці та в науці державного управління. **Висновки.** Запропоновано виокремити такі етапи формування та реалізації державної політики протидії торгівлі людьми: 1-й етап – підготовчий (від проголошення незалежності Української держави до 1995 року); 2-й етап – визнання проблеми (із середини 90-х років до 1998 року, коли було криміналізовано торгівлю людьми); 3-й етап – етап формування цілісного розуміння проблеми (1999–2004) – від підготовки та прийняття першої в Україні Програми запобігання торгівлі жінками та дітьми до Комплексної програми запобігання торгівлі людьми; 4-й етап – етап формування інструментів і механізмів протидії торгівлі людьми (2005–2009); 5-й етап – етап формування сучасного законодавчого та нормативно-правового забезпечення протидії торгівлі людьми (2010–2013); 6-й етап – етап реалізації законодавства й активної європейської інтеграції (з 2014 року й донині).

Ключові слова: протидія; торгівля людьми; реалізація; періодизація; державна політика.

Вступ

Протидія торгівлі людьми є важливим завданням для держави та окремим напрямом державної політики. Початок його формування припадає на другу половину 90-х років XX століття і пов'язаний, передусім, з активізацією такої роботи на міжнародному рівні. Саме тоді розпочалися процеси усвідомлення цього явища як такого, що існує і в українському суспільстві, його дослідження, дії законотворчого спрямування, які завершилися криміналізацією торгівлі людьми (1998), зародження превентивної діяльності, громадських ініціатив і створення громадських організацій, метою діяльності яких було запобігання торгівлі людьми, а також формування першої державної програми запобігання торгівлі жінками й дітьми (1999) ("Postanova Kabinetu Ministriv", 1999).

Такий напрям державної політики, як протидія торгівлі людьми, існує вже близько чверті століття. За ці часи він зазнав серйозних змін, що пов'язані як із закономірностями розвитку будь-якого напрямку державної політики, так і з суттєвими трансформаціями явища торгівлі людьми –

змінами видів та способів експлуатації, вербування, географічних регіонів поширення, соціально-демографічних особливостей осіб, втягнутих у торгівлю людьми. Так, жертвами торгівлі стають не лише жінки та дівчата, а й чоловіки, люди старшого віку. Експлуатація не обмежується сексуальним бізнесом, поширюючись на втягнення в збройні конфлікти, сферу праці, кримінальну діяльність, торгівлю органами. З розвитком інформаційних технологій почали вербувати через Інтернет, зокрема соціальні мережі. Змінюються і форми примусу: вони стали більш завуальованими, використовують різні вияви вразливості людей. Зміни в явищі торгівлі людьми висвітлено в Глобальній доповіді Офісу ООН щодо боротьби зі злочинністю та наркотиками ("UNODC", 2018). Доповідь підготовлена за участю таких дослідників, як К. Кангаспунта, Ф. Сарріка, Р. Йохансен, Дж. Самсон, А. Рибарська та К. Уілан. Про них також ідеться у звітах Групи експертів Ради Європи з питань протидії торгівлі людьми ("Report concerning", 2018, p. 7).

Одночасно зі змінами в явищі торгівлі людьми розвивалася система міжнародно-правової протидії, розробляли та приймали міжнародні документи, у яких регламентували стандарти протидії, попередження і надання допомоги постраждалим, які реалізували в національному законодавстві та політиках. Органи державної влади різних рівнів і галузей (від соціальної до правоохоронної, від освітньої до медичної), міжнародні й громадські організації напрацювали досвід запобігання та протидії торгівлі людьми, надання допомоги постраждалим від цього виду злочину.

З кінця 90-х років XX ст. було здійснено чимало досліджень і наукових розвідок українських вчених, у яких проаналізовано різні аспекти проблеми торгівлі людьми та формування державної політики протидії – правовий, кримінологічний, соціальний, педагогічний, управлінський тощо. Становлення національного законодавства (кримінального, кримінально-процесуального, адміністративного) та його відповідність міжнародно-правовим стандартам, розвиток і реалізацію державної політики, діяльність правоохоронних органів щодо протидії торгівлі людьми, становлення превентивної роботи й забезпечення захисту та надання допомоги постраждалим, взаємодію держави і громадських організацій досліджували О. Бандурка, В. Венедиктов, Т. Возна, Г. Жуковська, В. Куц, Ю. Римаренко, Я. Кондратьєв, М. Легенька, Я. Лизогуб, Б. Лизогуб, О. Литвинов, В. Марков, А. Орлеан, О. Проневич, О. Телічкін, О. Швед, експерти та практики О. Горбунова, О. Калашник, К. Черепакха, І. Шваб та ін.

Аналізу державної політики присвячено праці Е. Афоніна, В. Андріяша, В. Бакуменко, О. Кучеренко, М. Пірен, О. Беспалової, О. Дяченко, О. Рябенко, В. Тертички та ін.

Питання періодизації державної політики в різних сферах управління також вивчали науковці в галузі права, політології та науки державного управління. Наприклад, О. Дяченко аналізував етапи державної політики протидії розвитку тіньової економіки в Україні (Diachenko, 2018), однак розглядав їх не в контексті історичного становлення, а як складові комплексного підходу до реалізації політики. І. Петренко виокремив «етапи формування політики» (наприклад, ініціювання, ухвалення, формування, реалізація та оцінювання політики) (Petrenko, 2011, р. 24). Досліджено також етапи політичного циклу, або етапи формування політики як взаємопов'язані за змістом і в часі складові політичного процесу. В. Дрешпак розглядає питання становлення та розвитку державної інформаційної політики України (Dreshpak, 2014).

Ми також неодноразово досліджували питання формування та реалізації державної політики протидії торгівлі людьми, серед яких:

формування гендерних компетенцій фахівців системи кримінального правосуддя (Levchenko, & Suslova, 2017, р. 61-62; Levchenko, & Suslova, 2019, р. 92-95), моніторингу впровадження державної політики у сфері протидії торгівлі людьми (Bandurka, & Levchenko, 2013), стандартів надання послуг особам, які постраждали від торгівлі людьми (Bandurka, & Levchenko, 2013), а також питання співпраці держави та громадських організацій в процесі формування та реалізації політики протидії торгівлі людьми (Levchenko, Kalashnyk, Ohorodniichuk, & Zherebtsova, 2009).

Водночас проблема торгівлі людьми залишається нагальною для України та світу загалом, що актуалізує продовження її наукового дослідження, зокрема процесів формування та реалізації ефективної державної політики протидії торгівлі людьми. Визначення етапів формування та розвитку державної політики України з протидії торгівлі людьми в науковій літературі не було здійснено.

Мета і завдання дослідження

Мета й завдання статті – дослідити процес та етапи становлення й формування державної політики протидії торгівлі людьми в Україні для виявлення необхідних трансформацій і подальшого забезпечення її ефективного розвитку та реалізації.

Виклад основного матеріалу

Основні поняття, які використано в статті, сформульовано та закріплено в законах «Про протидію торгівлі людьми» ("Zakon Ukrainy", 2011), «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» ("Zakon Ukrainy", 2005), Конвенції та Протоколи ООН ("Protokol pro porperedzhennia", 2000), Конвенції Ради Європи ("Konventsiiia Rady Yevropy", 2010). До правових засад аналізу державної політики протидії торгівлі людьми також належать державні програми протидії торгівлі людьми, які розробляв і приймав Кабінет Міністрів України протягом досліджуваного періоду у співпраці з міжнародними та громадськими організаціями за участю авторки ("Postanova Kabinetu Ministriv", 1999; "Postanova Kabinetu Ministriv", 2002; "Postanova Kabinetu Ministriv", 2007; "Postanova Kabinetu Ministriv", 2012; "Postanova Kabinetu Ministriv", 2016).

Поняття «протидія торгівлі людьми» визначають як «систему заходів, спрямованих на подолання торгівлі людьми шляхом її попередження і боротьби з нею та надання допомоги й захисту особам, які постраждали від торгівлі людьми» (ст. 1) ("Zakon Ukrainy", 2011).

«Державна політика – це цілеспрямована діяльність органів державної влади для вирішення суспільних проблем, досягнення й

реалізації загальнозначущих цілей розвитку суспільства або його окремих сфер» (Andriiash, 2013). Основні напрями державної політики у сфері протидії торгівлі людьми окреслено в ст. 4 Закону України «Про протидію торгівлі людьми», серед них: «1) попередження торгівлі людьми шляхом підвищення рівня обізнаності населення, превентивної роботи, зниження рівня вразливості населення, подолання попиту; 2) боротьба зі злочинністю, пов'язаною з торгівлею людьми, шляхом виявлення злочинів торгівлі людьми, осіб, причетних до вчинення злочину, притягнення їх до відповідальності; 3) надання допомоги та захисту особам, які постраждали від торгівлі людьми, шляхом удосконалення системи відновлення їхніх прав, надання комплексу послуг, упровадження механізму взаємодії суб'єктів у сфері протидії торгівлі людьми» ("Zakon Ukrainy", 2011).

Оскільки державна політика в будь-якій сфері є комплексним явищем, то для здійснення періодизації політики ми керувалися низкою критеріїв. Слушними видаються критерії, запропоновані В. Дрешпаком, який здійснював періодизацію державної інформаційної політики України: розвиток національного законодавства як правової основи державної політики, структура та діяльність суб'єкта управління у сфері державної політики, основні зміни об'єкта управління (Dreshpak, 2014, р. 4). Водночас вважаємо за необхідне для періодизації державної політики протидії торгівлі людьми використовувати й такий критерій, як розвиток міжнародно-правових стандартів протидії торгівлі людьми. На просування проблеми протидії торгівлі людьми в політичний порядок денний вплинула діяльність міжнародних організацій – ООН, Ради Європи, ОБСЄ. Увага до проблеми посилювалася також завдяки зусиллям неурядових організацій у різних країнах світу.

Під час аналізу етапів формування та реалізації державної політики протидії торгівлі людьми пропонуємо керуватися такими чотирма критеріями: 1) розвиток явища торгівлі людьми; 2) розвиток міжнародно-правових стандартів протидії торгівлі людьми; 3) стан національного законодавства у сфері протидії торгівлі людьми; 4) структура й діяльність суб'єктів протидії торгівлі людьми.

Аналіз становлення та реалізації державної політики протидії торгівлі людьми в Україні дає підстави для виокремлення таких етапів.

1-й етап – від проголошення незалежності Української держави до 1995 року. Його можна назвати підготовчим. Запропоновані хронологічні межі першого етапу можна пояснити так. Після здобуття незалежності Україна засвідчила свою участь у міжнародно-правових договорах ООН, у яких вона була в складі СРСР. Зокрема,

у контексті формування державної політики протидії торгівлі людьми важливими є Конвенція ООН про боротьбу з торгівлею людьми та експлуатацією проституції третіми особами ("Konventsiiia OON", 1949) та Конвенція ООН з ліквідації всіх форм дискримінації щодо жінок ("Konventsiiia Orhanizatsii Obiednanykh Natsii", 1979), ст. 6 якої закликає держави-учасники здійснити всі заходи для припинення торгівлі жінками й дівчатами та втягнення їх у проституцію.

На першому етапі не було розроблено законодавство у сфері протидії торгівлі людьми, а також не визначено суб'єктів протидії. Явище торгівлі людьми не вивчали системно, воно не було предметом наукових досліджень. Лише окремі публікації в ЗМІ підтверджували факти існування торгівлі людьми за кордоном, передусім – торгівлі жінками з метою сексуальної експлуатації.

2-й етап – 1995–1998 роки. Його можна вважати етапом визнання проблеми торгівлі людьми. 1995 року відбулася IV Всесвітня конференція ООН зі становища жінок, у якій уперше як самостійна (не в складі делегації СРСР) взяла участь урядова делегація України. Конференція стала переломним етапом у розвитку державної гендерної політики України, становленні жіночого руху, сприяла залученню нових підходів до розв'язання соціальних проблем. Під час Конференції обговорювали питання протидії торгівлі жінками, яку розглядали як одну з форм насильства щодо жінок.

1998 року поняття «торгівля людьми» було регламентовано в українському законодавстві (ст. 124-1 КК України «Торгівля людьми» ("Kryminalnyi kodeks", 1960). Зміни були ініційовані Уповноваженою Верховної Ради з прав людини Н. Карпачовою, яка однією з перших на державному рівні почала приділяти увагу цьому питанню, створивши того самого року Експертну раду з протидії торгівлі людьми. В окремих обласних управліннях внутрішніх справ (наприклад, у м. Донецьку) було створено відділи розслідування злочинів щодо суспільної моралі, до повноважень яких включено протидію злочинам, пов'язаним із торгівлею людьми. Однак робота органів державної влади із запобігання та протидії торгівлі людьми системно ще не стала.

Включення до чинного КК України цієї статті відповідало нагальним потребам захисту українських громадян від цього злочину. Попри достатньо широке визначення, торгівлю людьми продовжують розглядати лише як торгівлю жінками з метою сексуальної експлуатації.

1997 року розпочала роботу перша громадська організація, діяльність якої була спрямована на запобігання торгівлі жінками, – Міжнародний жіночий правозахисний центр «Ла

Страда – Україна» (з лютого 2016 року – ГО «Ла Страда – Україна»). 1998 року програми із запобігання торгівлі жінками розпочали організація «Вінрок Інтернешнл» і Міжнародна організація з питань міграції.

3-й етап – 1999–2004 роки – від підготовки та прийняття першої в Україні Програми запобігання торгівлі жінками та дітьми до ратифікації 26 грудня 2004 року Протоколу про попередження і припинення торгівлі людьми, передусім жінками і дітьми, і покарання за неї, що доповнює Конвенцію Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності.

Протягом третього етапу відбулося формування цілісного усвідомлення проблеми торгівлі людьми та необхідності комплексної протидії йому, що, безумовно, пов'язано з прийняттям Конвенції ООН по боротьбі із транснаціональною організованою злочинністю та Факультативного протоколу до неї про попередження і припинення торгівлі людьми, передусім жінками і дітьми, і покарання за неї (Палермський протокол, 2000 рік) ("Protokol pro poreredzhennia", 2000). Протокол та інші документи ґрунтуються на принципах захисту прав у запровадженні діяльності з протидії торгівлі людьми, а також керуються тим, що торгівля людьми – це порушення людських прав.

Оскільки в Протоколі міститься перше загальновизнане міжнародно-правове визначення торгівлі людьми¹, яке не зводить її до торгівлі жінками з метою сексуальної експлуатації, такий підхід уже (до ратифікації Протоколу) було відображено в Комплексній програмі протидії торгівлі людьми на 2002–2005 роки, затвердженій Кабінетом Міністрів України 2002 року. Визначення

¹ Стаття 3. Терміни

Для цілей цього Протоколу:

а) «торгівля людьми» означає здійснювані з метою експлуатації вербування, перевезення, передачу, приховування або одержання людей шляхом загрози силою або її застосування чи інших форм примусу, викрадення, шахрайства, обману, зловживання владою або уразливістю положення, або шляхом підкупу, у вигляді платежів або вигод, для одержання згоди особи, яка контролює іншу особу. Експлуатація включає, як мінімум, експлуатацію проституції інших осіб або інші форми сексуальної експлуатації, примусову працю або послуги, рабство або звичаї, подібні з рабством, підневільний стан або вилучення органів;

б) згода жертви торгівлі людьми на заплановану експлуатацію, про яку йдеться в підпункті (а) цієї статті, не береться до уваги, якщо було використано будь-який із заходів впливу, зазначених у підпункті (а);

с) вербування, перевезення, передача, приховування або отримання дитини з метою експлуатації вважаються «торгівлею людьми» навіть у тому разі, якщо вони не пов'язані із застосуванням будь-якого із заходів впливу, зазначених у підпункті (а) цієї статті.

торгівлі людьми міститься і в ст. 149 прийнятого 2001 року нового КК ("Kryminalnyi kodeks", 2001). Україна, ратифікувавши 2004 року Конвенцію ООН по боротьбі з транснаціональною організованою злочинністю та протоколи до неї, визнала широке тлумачення торгівлі людьми, яке не зводить її лише до торгівлі жінками й лише з метою сексуальної експлуатації, як це було в Конвенції ООН про боротьбу з торгівлею людьми й експлуатацією проституції іншими особами (1949), і втілила його у своєму законодавстві й державній політиці. 2006 року до КК України (ст. 149) було внесено зміни відповідно до ратифікованого Україною 2004 року Палермського протоколу.

4-й етап – 2005–2009 роки. Етап активного формування інструментів і механізмів протидії торгівлі людьми, вивчення можливостей адаптації та впровадження новітніх міжнародних стандартів протидії торгівлі людьми, участі в роботі над створенням Конвенції Ради Європи про заходи з протидії торгівлі людьми, становлення спеціалізованих підрозділів у правоохоронних органах, ведення превентивної роботи, обміну міжнародним досвідом, пошук підходів і механізмів надання допомоги постраждалим від торгівлі людьми. Проблемою залишалася відсутність комплексного правового підходу для здійснення цілісної системи заходів не тільки з протидії злочинам, а й ведення превентивної роботи та надання допомоги постраждалим.

5-й етап – 2010–2013 роки. Етап формування сучасного законодавчого та нормативно-правового забезпечення протидії торгівлі людьми: від ратифікації Верховною Радою України Конвенції Ради Європи щодо заходів із протидії торгівлі людьми (2010) і прийняття Закону України «Про протидію торгівлі людьми» (2011) – до формування нормативно-правового забезпечення його імплементації та виконання (2012–2013).

Науковці й неурядові організації, експерти усвідомили важливість розроблення комплексного закону з протидії торгівлі людьми. Декілька законопроектів розробили науковці ХНУВС, їх обговорювали під час семінарів і конференцій, організованих ГО «Ла Страда – Україна», Міжнародною організацією з міграції, Агентством з міжнародного розвитку США тощо. 20 вересня 2011 року Верховна Рада України ухвалила Закон України «Про протидію торгівлі людьми» ("Zakon Ukrainy", 2011). Політична доцільність прийняття цього Закону обумовлена тим, що його прийняття було одним із пунктів Національного плану з виконання Плану дій щодо лібералізації ЄС візового режиму для України ("Ukaz Prezidenta", 2011).

Закон визначає: основні напрями реалізації державної політики, спрямованої на протидію торгівлі людьми; повноваження органів

виконавчої влади під час здійснення заходів з протидії торгівлі людьми; механізм запобігання торгівлі людьми, боротьби з нею, надання допомоги та захисту постраждалим особам; права постраждалих від торгівлі людьми осіб, які звернулися по допомогу; засади міжнародного співробітництва у сфері протидії торгівлі людьми. Закон визначає процедуру репатріації іноземців та осіб без громадянства, які постраждали від торгівлі людьми, а також спеціальні принципи протидії торгівлі дітьми. Є положення, які стосуються захисту прав іноземців або осіб без громадянства, що постраждали від торгівлі людьми на території України.

У Законі також встановлено суб'єктів державної політики у сфері протидії торгівлі людьми (ст. 5), серед них: Кабінет Міністрів України; центральні органи виконавчої влади; місцеві органи виконавчої влади; закордонні дипломатичні установи України; заклади допомоги особам, які постраждали від торгівлі людьми. Крім них, у здійсненні заходів, спрямованих на протидію торгівлі людьми, беруть участь органи місцевого самоврядування, а також, за згодою, підприємства, установи, організації незалежно від форми власності, громадські організації та окремі громадяни.

У Законі міститься низка інноваційних положень, передусім тих, які стосуються захисту потерпілих від торгівлі людьми. Так, з метою ефективної допомоги особам, які постраждали від торгівлі людьми, та їх захисту створено Національний механізм взаємодії суб'єктів, які здійснюють заходи у сфері протидії торгівлі людьми (ст. 13). Особа, яка вважає себе постраждалою від торгівлі людьми, має право звернутися до місцевої державної адміністрації із заявою про встановлення статусу особи, що постраждала від торгівлі людьми, та до органів Національної поліції щодо захисту прав і свобод (ст. 14). Статус особи, яка постраждала від торгівлі людьми, встановлюється на строк до двох років (ст. 15). Особа, якій встановлено статус особи, що постраждала від торгівлі людьми, має право на забезпечення особистої безпеки, поваги, а також безоплатне одержання (ст. 16): медичної, психологічної, соціальної, правової та іншої необхідної допомоги; тимчасового розміщення, за бажанням постраждалої особи та в разі відсутності житла, у закладах допомоги для осіб, які постраждали від торгівлі людьми, на строк до трьох місяців, який у разі необхідності може бути продовжено за рішенням місцевої державної адміністрації, зокрема у зв'язку з участю особи як постраждалого або свідка в кримінальному процесі; відшкодування моральної та матеріальної шкоди за рахунок осіб, які її

заподіяли, у порядку, встановленому Цивільним кодексом; одноразової матеріальної допомоги, допомоги у працевлаштуванні, реалізації права на освіту та професійну підготовку тощо.

Протягом 2012 року Кабінет Міністрів України прийняв низку підзаконних нормативно-правових актів на виконання цього Закону: «Про національного координатора у сфері протидії торгівлі людьми» (постанова від 18 січня 2012 року № 29), «Про затвердження Порядку встановлення статусу особи, яка постраждала від торгівлі людьми» (постанова від 23 травня 2012 року № 417), «Про затвердження Положення про створення та функціонування Єдиного державного реєстру злочинів торгівлі людьми» (постанова від 18 квітня 2012 року № 303), «Про затвердження Державної цільової соціальної програми протидії торгівлі людьми на період до 2015 року» (постанова від 21 березня 2012 року № 350), «Порядок взаємодії суб'єктів, які здійснюють заходи у сфері протидії торгівлі людьми» (постанова від 22 серпня 2012 року № 783), «Про затвердження Порядку виплати одноразової матеріальної допомоги особам, які постраждали від торгівлі людьми» (постанова від 25 липня 2012 року № 660). Міністерство соціальної політики України спільно з громадськими та міжнародними організаціями розробило та прийняло стандарти ведення превентивної роботи, надання допомоги постраждалим від торгівлі людьми, зокрема дітям. Усі перелічені документи уточнюють положення Закону та окреслюють шляхи його реалізації. Національним координатором у сфері протидії торгівлі людьми було визначено Міністерство соціальної політики.

6-й етап – з 2014 року й донині. Етап активної європейської інтеграції. Саме в ці часи було підготовлено два моніторингові звіти Групи експертів Ради Європи з питань протидії торгівлі людьми (ГРЕТА) – 2014-го та 2018 року, які містять висновки та рекомендації для наближення українського законодавства та політики з протидії торгівлі людьми до стандартів Європейської конвенції. Протидія торгівлі людьми залишається серед пріоритетних напрямів державної політики.

На всіх етапах розвитку та формування державної політики неурядові організації були її активними суб'єктами, впливали на прийняття рішень і формування спільних планів дій, упроваджували їх у життя, здійснювали моніторинг стану державної політики й виконання міжнародних зобов'язань України в цій сфері, ініціювали подальші зміни, доводячи, що ефективна політика протидії торгівлі людьми може вибудуватися лише на засадах співпраці держави та громадянського суспільства.

Наукова новизна

Тож можемо констатувати, що наукова новизна статті полягає у виокремленні на підставі здійсненого аналізу змістовного наповнення напрямів і форм реалізації державної політики протидії торгівлі людьми, основних етапів її формування та реалізації, оскільки таку періодизацію не запропоновано досі у вітчизняній правовій науці та науці державного управління.

Висновки

Проаналізувавши державну політику протидії торгівлі людьми, пропонуємо виокремити такі етапи процесу її формування й становлення: 1-й етап – підготовчий (від проголошення незалежності

Української держави до 1995 року); 2-й етап – визнання проблеми (із середини 90-х років до 1998 року, коли було криміналізовано торгівлю людьми); 3-й етап – етап формування цілісного розуміння проблеми (1999–2004) – від підготовки та прийняття першої в Україні Програми запобігання торгівлі жінками та дітьми до Комплексної програми запобігання торгівлі людьми; 4-й етап – етап формування інструментів і механізмів протидії торгівлі людьми (2005–2009); 5-й етап – етап формування сучасного законодавчого та нормативно-правового забезпечення протидії торгівлі людьми (2010–2013); 6-й етап – етап реалізації законодавства й активної європейської інтеграції (з 2014 року й донині).

REFERENCES

- Andriash, V.I. (2013). Derzhavna polityka: kontseptualni aspekty vyznachennia [State Policy: Conceptual Aspects of the Definition]. *Derzhavne upravlinnia: udoskonalennia ta rozvytok, Public Administration: Improvement and Development*, 9. Retrieved from <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=626> [in Ukrainian].
- Bandurka, O., & Levchenko, K. (2013). Standarty nadання posluh osobam, yaki postrazhdaly vid torhivli liudmy: sotsialno-pravovyi analiz [The Standards of the Providing Assistance to Trafficked Persons: Social and Legal Analysis]. *Yevropeiskii perspektivy, European Perspectives*, 10, 5-10 [in Ukrainian].
- Bandurka, O.M., & Levchenko, K.B. (Eds.). (2013). *Monitorynh vprovadzhennia derzhavnoi polityky u sferi protyidii torhivli liudmy: 2013 rik [Monitoring of the Implementation of the State Policy Combating Trafficking in Human Beings: 2013]*. Kyiv: Ahentstvo Ukraina [in Ukrainian].
- Diachenko, O. (2018). Osnovni napriamy ta etapy derzhavnoi polityky protyidii rozvytku tinovoi ekonomiky v Ukraini [The Main Directions and Stages of the State Policy of Counteraction the Development of Shadow Economy]. *Investytsii: praktyka ta dosvid, Invests: the practice and experience*, 1, 104-107. Retrieved from <http://www.investplan.com.ua/?op=1&z=5877&i=18> [in Ukrainian].
- Dreshpak, V. (2014). Periody rozvytku derzhavnoi informatsiinoi polityky Ukrainy: zmist ta khronolohichni mezhi [The Stages of the Development of the State Informative Policy in Ukraine: the Content and Chronology]. *Derzhavne upravlinnia ta mistseve samovriaduvannia, Governance and Self-Governance*, 1(20), 3-14. Retrieved from [http://www.dridu.dp.ua/vidavnictvo/2014/2014_01\(20\)/3.pdf](http://www.dridu.dp.ua/vidavnictvo/2014/2014_01(20)/3.pdf). doi: <https://doi.org/10.36030/2664-3618-2019-1> [in Ukrainian].
- Konventsiiia Orhanizatsii Obiednanykh Natsii pro likvidatsiiu vsikh form dyskryminatsii shchodo zhinok [UN Convention on Elimination All Forms of Discriminations Against Women]. (1979). (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_207 [in Ukrainian].
- Konventsiiia Rady Yevropy pro zakhody iz protyidii torhivli liudmy [Council of Europe Convention on Actions Against Trafficking in Human Beings]. (2010). (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_858 [in Ukrainian].
- Konventsiiia OON pro borotbu z torhivleiu liudmy ta ekspluatatsieiu prostytutsiiu tretimy osobamy [UN Convention on Combating Trafficking in Persons and Exploitation of Prostitution by Third Parties]. (1949). (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_162 [in Ukrainian].
- Kovalchuk, L.H., Kozub, L.I., & Levchenko, K.B. (et al.). (2017). *Zhinky. Myr. Bezpeka [Women. Peace. Security]*. Kyiv [in Ukrainian].
- Kryminalnyi kodeks Ukrainy (vvedeno v diiu z 1 kvit. 1961 r. Zakonom URSR vid 28 hrud.1960 r. Iz zminamy i dopovnnenniamy). [Criminal Code of Ukraine, entered into forced from April 1, 1961, adopted by the Law of USSR from December 28, 1960]. (n.d.). *search.ligazakon.ua*. Retrieved from http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/KD0006.html [in Ukrainian].
- Kryminalnyi kodeks Ukrainy: vid 5 kvit. 2001 r. No. 2341-III [Criminal Code of Ukraine from April 5, 2001, No. 2341-III]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> [in Ukrainian].
- Levchenko, K., & Suslova, O. (2019). Formuvannia gendernykh kompetentsii fakhivtsiv systemy kryminalnoho pravosudivstva [The Formation of Gender Competence of the Specialists of the Criminal Justice System]. *Protydiiia zlochynnosti: teoriia ta praktyka, Crime's Counteraction: Theory and Practice*: Proceedings of the the 9th International Scientific and Practical Internet-Conference on the name O.M. Lytvak (pp. 92-95). Kyiv: Nats. akad. prokuratury Ukrainy. Retrieved form http://napu.com.ua/materialy/IX_PROTUDIA_ZLOCHUNNOSTI.pdf. doi: <https://doi.org/10.31617/k.knute.2019-04-12.19> [in Ukrainian].
- Levchenko, K., Kalashnyk, O.A., Ohorodniichuk, I.I., & Zherebtsova, L.A. (2009). Spivpratsia OVS ta hromadskykh orhanizatsii u profilaktytsi zlochyniv, poviazanykh iz torhivleiu liudmy ta nadanni dopomohy poterpylym

[Cooperation between Law Enforcement Bodies and Non-Governmental Organizations in Prevention Crimes, Connected to Trafficking in Human Beings and Providing Social Assistance for Victims]. *Zabezpechennia prav liudyny i hromadianyna v diialnosti orhaniv vnutrishnikh sprav v suchasnykh umovakh, Ensuring of Human Rights in the Activity of Law Enforcement Bodies in Nowadays: Proceedings of the International Scientific and Practical Conference* (pp. 184-187). Kharkiv: Prava liudyny. doi: <https://doi.org/10.31617/k.knute.2019-04-12.74> [in Ukrainian].

- Petrenko, I. (2011). Sutnist derzhavnoi polityky ta derzhavnykh tsilovykh prohram [Essence of the State Policy and State Programs]. *Viche, Viche*, 10, 23-25. Retrieved from <http://nbuv.gov.ua/UJRN> [in Ukrainian].
- Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy "Kompleksna prohrama protydii torhivli liudmy na 2002-2005 roky": vid 5 cherv. 2002 r. No. 766 [Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine "Comprehensive Programme on Counteracting Trafficking in Human Beings for 2002-2005" from June 5, 2002, No. 766]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/766-2002-%D0%BF> [in Ukrainian].
- Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy "Pro zatverdzhennia Derzhavnoi prohramy protydii torhivli liudmy na period do 2010 roku": vid 7 berez. 2007 r. No. 410 [Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine "On Approving the State Programme of Counteracting Trafficking in Human Beings for the Period till 2010" from March 7, 2007, No. 410]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/410-2007-%D0%BF> [in Ukrainian].
- Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy "Pro zatverdzhennia Derzhavnoi tsilovoi sotsialnoi prohramy protydii torhivli liudmy na period do 2015 roku": vid 21 berez. 2012 r. No. 350 [Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine "On Approving the State Social Target Programme of Counteracting Trafficking in Human Beings for the Period till 2015" from March 21, 2012, No. 350]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/350-2012-%D0%BF> [in Ukrainian].
- Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy "Pro zatverdzhennia Derzhavnoi sotsialnoi prohramy protydii torhivli liudmy na period do 2020 roku": vid 24 liut. 2016 r. No. 111 [Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine "On Approving the State Social Target Programme of Counteracting Trafficking in Human Beings for the Period till 2020" from February 24, 2016, No. 111]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/111-2016-%D0%BF> [in Ukrainian].
- Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy "Prohrama zapobihannia ta borotby z torhivleiu zhinkamy ta ditmy": vid 25 veres. 1999 r. No. 1768 [Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine "The Programme Prevention and Combating Trafficking in Women and Children" from September 25, 1999, No. 1768]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1768-99-%D0%BF> [in Ukrainian].
- Protokol pro poperedzhennia i prypynennia torhivli liudmy, osoblyvo zhinkamy i ditmy, i pokarannia za nei, shcho dopovniuie Konventsiiu Orhanizatsii Obiednanykh Natsii proty transnatsionalnoi orhanizovanoi zlochynnosti, 2000: vid 15 lystop. 2000 r. [Protocol to Prevent, Suppress and Punish Trafficking in Persons, Especially Women and Children which supplement the United Nations Convention against Transnational Organized Crime, 2000 from November 15, 2000]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_791 [in Ukrainian].
- Report concerning the implementation of the Council of Europe Convention on Action against Trafficking in Human Beings by Ukraine (second evaluation round). (n.d.). *rm.coe.int*. Retrieved from <https://rm.coe.int/greta-2018-20-fgr-ukr-en/16808f0b82>.
- Ukaz Prezidenta Ukrainy "Natsionalnyi plan z vykonannia Planu dii shchodo liberalizatsii YeS vizovoho rezhymu dlia Ukrainy": vid 22 kvit. 2011 r. No. 494/2011 [Decree of the President of Ukraine "National Plan on Implementing the Plan of Action on Visa Liberalization between EC and Ukraine" from April 22, 2011, No. 494/2011]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/494/2011> [in Ukrainian].
- UNODC, Global Report on Trafficking in Persons 2018 (United Nations publica-tion, Sales No. E.19.IV.2. (n.d.). *www.unodc.org*. Retrieved from https://www.unodc.org/documents/data-and-analysis/glotip/2018/GLOTIP_2018_BOOK_web_small.pdf.
- Zakon Ukrainy "Pro protydiu torhivli liudmy": vid 20 veres. 2011 r. No. 3739-VI [Law of Ukraine "On Counteracting Trafficking in Human Beings" from September 20, 2011, No. 3739-VI]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3739-17> [in Ukrainian].
- Zakon Ukrainy "Pro zabezpechennia rivnykh prav ta mozhlyvostei zhink i cholovikiv": vid 8 veres. 2005 r. No. 2866-IV [Law of Ukraine "On Ensuring Equal Rights and Equal Opportunities of Women and Men" from September 8, 2005, No. 2866-IV]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2866-15> [in Ukrainian].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Андріяш В. І. Державна політика: концептуальні аспекти визначення. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2013. № 9. URL: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=626>.
- Бандурка О., Левченко К. Стандарти надання послуг особам, які постраждали від торгівлі людьми: соціально-правовий аналіз. *Європейські перспективи*. 2013. № 10. С. 5–14.
- Моніторинг впровадження державної політики у сфері протидії торгівлі людьми: 2013 рік / за заг. ред. О. М. Бандурки, К. Б. Левченко. Київ : Агентство Україна, 2013. 92 с.

- Дяченко О. Основні напрями та етапи державної політики протидії розвитку тіньової економіки в Україні. *Інвестиції: практика та досвід*. 2018. № 1. С. 104–107. URL: <http://www.investplan.com.ua/?op=1&z=5877&i=18>.
- Дрешпак В. Періоди розвитку державної інформаційної політики України: зміст та хронологічні межі. *Державне управління та місцеве самоврядування*. 2014. Вип. 1 (20). С. 3–14. URL: [http://www.dridu.dp.ua/vidavnictvo/2014/2014_01\(20\)/3.pdf](http://www.dridu.dp.ua/vidavnictvo/2014/2014_01(20)/3.pdf). doi: <https://doi.org/10.36030/2664-3618-2019-1>.
- Конвенція Організації Об'єднаних Націй про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок. 1979. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_207.
- Конвенція Ради Європи про заходи із протидії торгівлі людьми. 2010. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_858.
- Конвенція ООН про боротьбу з торгівлею людьми та експлуатацією проституції третіми особами, 1949 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_162.
- Жінки. Мир. Безпека : інформ.-навч. посіб. / [Л. Г. Ковальчук, Л. І. Козуб, Левченко К. Б. та ін.]. Київ, 2017. 320 с.
- Кримінальний кодекс України (введено в дію з 1 квіт. 1961 р. Законом УРСР від 28 груд. 1960 р. із змінами і доповненнями). URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/KD0006.html.
- Кримінальний кодекс України : Закон України від 5 квіт. 2001 р. № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.
- Левченко К., Сулова О. Формування ґендерних компетенцій фахівців системи кримінального правосуддя. *Протидія злочинності: теорія та практика* : матеріали IX Міжнар. наук.-практ. інтернет-конф., присвяченої пам'яті О. М. Литвака (Київ, 25 листоп. 2019 р.). Київ : Нац. акад. прокуратури України, 2019. С. 92–95. URL: http://napu.com.ua/materialy/IX_PROTUDIA_ZLOCHUNNOSTI.pdf. doi: <https://doi.org/10.31617/k.knute.2019-04-12.19>.
- Левченко К., Калашник О. А., Огороднійчук І. І., Жеребцова Л. А. Співпраця ОВС та громадських організацій у профілактиці злочинів, пов'язаних із торгівлею людьми та наданні допомоги потерпілим. *Забезпечення прав людини і громадянина в діяльності органів внутрішніх справ в сучасних умовах* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. Харків : Права людини, 2009. С. 184–187. doi: <https://doi.org/10.31617/k.knute.2019-04-12.74>.
- Петренко І. Сутність державної політики та державних цільових програм. *Віче*. 2011. № 10. С. 23–25. URL: <http://nbuv.gov.ua/UJRN>.
- Комплексна програма протидії торгівлі людьми на 2002–2005 роки : постанова Кабінету Міністрів України від 5 черв. 2002 р. № 766. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/766-2002-%D0%BF>.
- Про затвердження Державної програми протидії торгівлі людьми на період до 2010 року : постанова Кабінету Міністрів України від 7 берез. 2007 р. № 410. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/410-2007-%D0%BF>.
- Про затвердження Державної цільової соціальної програми протидії торгівлі людьми на період до 2015 року : постанова Кабінету Міністрів України від 21 берез. 2012 р. № 350. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/350-2012-%D0%BF>.
- Про затвердження Державної соціальної програми протидії торгівлі людьми на період до 2020 року : постанова Кабінету Міністрів України від 24 лют. 2016 р. № 111. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/111-2016-%D0%BF>.
- Програма запобігання та боротьби з торгівлею жінками та дітьми : постанова Кабінету Міністрів України від 25 верес. 1999 р. № 1768. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1768-99-%D0%BF>.
- Протокол про попередження і припинення торгівлі людьми, особливо жінками і дітьми, і покарання за неї, що доповнює Конвенцію Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності : міжнар. док. від 15 листоп. 2000 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_791.
- Report concerning the implementation of the Council of Europe Convention on Action against Trafficking in Human Beings by Ukraine (second evaluation round). URL: <https://rm.coe.int/greta-2018-20-fgr-ukr-en/16808f0b82>.
- Національний план з виконання Плану дій щодо лібералізації ЄС візового режиму для України : Указ Президента України від 22 квіт. 2011 р. № 494/2011. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/494/2011>.
- UNODC, Global Report on Trafficking in Persons 2018 (United Nations publication, Sales No. E.19.IV.2. URL: https://www.unodc.org/documents/data-and-analysis/glotip/2018/GLOTIP_2018_BOOK_web_small.pdf.
- Про протидію торгівлі людьми : Закон України від 20 верес. 2011 р. № 3739-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3739-17>.
- Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків : Закон України від 8 верес. 2005 р. № 2866-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/2866-15>.

Стаття надійшла до редколегії 14.08.2019

Levchenko K. – Doctor of Laws, Ph.D in Philosophy, Professor, Government Gender Commissioner, Member of the Council of Europe Expert Group on Combating Trafficking in Human Beings (2013–2018), Kyiv, Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8334-7362>

Periodization of the Pocess of Formation of State Policy against Trafficking in Human Beings

*Combating trafficking in human beings is a task and challenge for the Ukrainian state and constitutes a separate direction of the state policy, which undergone serious development connected with changes in the phenomenon of human trafficking (the types and methods of exploitation and recruitment, geographical regions, the socio-demographic characteristics of persons involved in human trafficking etc.). The **purpose** of the article is to exam the process and stages of the formation of the state policy on combating trafficking in human beings in Ukraine from the mid-1990s to the present, in order to ensure its further effective development and implementation. The **methodological basis** of the publication is a dialectical approach to the knowledge of social and legal phenomena through historical, legal, comparatively legal and problem-chronological analysis of the formation and implementation of state policies in the field of combating trafficking in human beings, description, classification and systematization of which was carried out using the formal legal method. The above methods, in conjunction with common scientific methods and techniques (scientific abstraction, analysis, synthesis, induction, deduction, grouping, analogy, classification) have allowed to comprehensively and effectively investigate certain problems. The **scientific novelty** of the article is to distinguish the stages of formation and implementation the state policy combating trafficking in human beings. **Conclusions.** It is proposed to distinguish the following stages of the formation and implementation of the state policy on combating trafficking in human beings: First – preparatory stage – from the declaration of independence of the Ukrainian state until 1995. Second – (from the mid-1990s to 1998) – the stage of recognition of the problem. Third – (1999–2004) – the stage of forming a comprehensive understanding of the problem: from adoption of the first Program for Prevention of Trafficking in Women and Children to the Comprehensive Program for Prevention of Trafficking in Human Beings. Fourth – (2004 – 2009) – the stage of formation of instruments and mechanisms for combating trafficking in human beings. Fifth (2010–2013) – formation of modern legislative and regulatory support for combating trafficking in human beings. Sixth (2014 – to date) – the stage of implementation legislation and active European integration.*

Keywords: combating; trafficking in human beings; realization; periodization; state policy.

УДК 342.7

doi: <https://doi.org/10.33270/01191134.48>

Джуська А. В. – кандидат юридичних наук, викладач кафедри конституційного та міжнародного права Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського, м. Київ
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4297-6792>;

Палюх А. Я. – докторант кафедри конституційного права та прав людини Національної академії внутрішніх справ, м. Київ
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9856-9147>

Конституційне право людини на життя в Україні: сучасний підхід

Мета статті – висвітлити сутність поняття «конституційне право людини на життя», проаналізувати його складові; розглянути проблемні питання, пов'язані з правом людини на життя (самогубство, еутаназія, аборт), а також можливість охоплення цим правом обов'язку держави підтримувати та розвивати умови для гідного життя людини. **Методологія.** Методологічну основу дослідження становлять методи й прийоми наукового пізнання, застосування яких обумовлене системним підходом, що надає можливість розглядати окреслені проблеми в єдності їх соціального змісту та юридичної форми. Зокрема, формально-логічний метод було застосовано для аналізу елементів конституційного права людини на життя, а також встановлення сутності поняття конституційного права людини на життя та інших суміжних понять. Застосування методів аналізу й синтезу сприяло з'ясуванню логічної структури поняття права людини на життя, конструюванню визначень та інших теоретичних побудов, а порівняльно-правового методу – зіставленню законодавства різних країн світу з питань права людини на життя. Для формулювання дефініцій понять «право людини на життя», «самогубство», «еутаназія», «аборт» було використано формально-юридичний метод. Статистичний метод допоміг дослідити статистичну інформацію щодо проведення абортів у світі (за періоди 1994–2014 років, 2010–2014 років). **Наукова новизна статті** полягає у формулюванні низки нових концептуальних положень і висновків щодо розуміння конституційного права людини на життя, проблемних питань, пов'язаних із цим правом; акцентуванні уваги на розширенні поняття права людини на життя, що має охоплювати обов'язок держави підтримувати та розвивати загальні умови для гідного життя. **Висновки.** Конституційне право людини на життя – основоположне (фундаментальне), невід'ємне право кожної фізичної особи, гарантоване Конституцією України (ст. 27), яке належить до громадянських (особистих) прав у системі прав і свобод людини й громадянина. Це право передбачає такі елементи: невід'ємність права людини на життя, заборона свавільного позбавлення життя та право захищати власне життя та життя інших людей від протиправних посягань. Людина має можливість розпоряджатися своїм життям на власний розсуд, насамперед – користуватися всіма легітимними засобами й ресурсами для профілактики передчасної смертності тощо. Обов'язок захисту права на життя, зокрема, передбачає, що держави мають уживати належних заходів для подолання факторів, які можуть загрожувати життю або перешкоджати особам жити в гідних умовах.

Ключові слова: конституційні права; право на життя; самогубство; еутаназія; аборт.

Вступ

Стаття 27 Конституції України гарантує кожному невід'ємне право на життя. У ній зазначено, що ніхто не може бути свавільно позбавлений життя. Обов'язок держави – захищати життя людини. Кожен має право захищати своє життя і здоров'я, життя та здоров'я інших людей від протиправних посягань. Право людини на життя є основоположним, невід'ємним, однак його, на жаль, часто порушують, тому ми вважаємо за доцільне привернути до нього увагу. Актуальність проблематики зумовлена й тим, що в процесі дослідження права на життя можна виокремити ще одне право – на гідне життя, яке потребує наукового аналізу.

Вагомий внесок у дослідження права людини на життя, а також проблемних питань, як-от самогубство, еутаназія та аборт, зробили такі вітчизняні й іноземні науковці: В. Акопов, Н. Борисевич, С. Булеца, О. Вінгловська, В. Ворона, З. Гладун, К. Гориславський, Б. Денісов,

О. Домбровська, О. Єднак, Н. Камінська, Л. Красицька, Т. Лісніча, О. Мірошниченко, П. Рабінович, Дж. Рейчелс, О. Рогова, В. Сакевич, А. Соловйов, С. Цебенко, С. Шевчук та ін. Проте окреслена проблематика не втрачає актуальності й потребує подальшого дослідження.

Мета і завдання дослідження

Публікація має на меті всебічно дослідити сутність конституційного права людини на життя на підставі аналізу його основних елементів, а також розглянути проблемні питання, пов'язані із цим правом, – самогубство, еутаназію та аборт; висвітлити можливість охоплення правом людини на життя обов'язку держави підтримувати та розвивати умови для гідного життя людини.

Для досягнення цієї мети було поставлено такі завдання:

– визначити місце конституційного права людини на життя в системі прав і свобод людини й громадянина;

– сформулювати дефініцію конституційного права людини на життя, проаналізувати його складові;

– дослідити такі проблемні питання, пов'язані з правом людини на життя, як самогубство, евтаназія та аборт, а також можливість проведення евтаназії та абортів в Україні;

– висвітлити сучасний підхід до розуміння права людини на життя, що має передбачати обов'язок держави підтримувати та розвивати умови для гідного життя людини.

Виклад основного матеріалу

Первинним за часом появи та значенням і невід'ємним правом людини є її право на життя, що виникає з моменту народження (ст. 27 Конституції України) ("Konstytutsiia Ukrainy", 1996). Це право не може бути скасовано чи обмежено.

У низці країн законодавство передбачає, що право на життя людини виникає з моменту її зачаття. Зокрема, у Японії вік людини обчислюють із часу її зачаття. Термін «насцитурус» походить з латинської мови й означає «той, хто повинен народитися», «дитина, яка перебуває в утробі матері». Насцитурус є загальним терміном для дитини всередині матері до моменту народження або принаймні до початку пологів (Simić, 2018). Насцитурус має певні особисті та майнові права, захищені переважно приватним правом.

Право людини на життя – основоположне (фундаментальне), невід'ємне право кожної фізичної особи (громадянина, іноземця, особи без громадянства, біженця та інших), яке належить до громадянських (особистих) прав у системі прав і свобод людини й громадянина. Оскільки право людини на життя гарантує Конституція України (ст. 27), це право слід вважати конституційним. Крім Основного Закону, воно закріплене в найважливіших міжнародно-правових актах з прав людини.

Тлумачення права на життя за Конституцією України є можливим у контексті принаймні двох її статей – 3 і 27. Зокрема, ст. 3 формує основоположний ціннісний підхід Української держави до людини, її життя і здоров'я як до найвищої соціальної цінності в Україні, а в ст. 27 закріплено загальний зміст особистого права на життя. З огляду на ч. 1 ст. 22 Конституції України, яка встановлює, що «права і свободи людини і громадянина, закріплені цією Конституцією, не є вичерпними», беручи до уваги ч. 1 ст. 9 Основного Закону, зміст конституційного права на життя слід окреслювати також на підставі ст. 3 Загальної декларації прав людини, ст. 6 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права, ст. 2 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, Протоколу № 6 до цієї

Конвенції та інших міжнародних договорів України з прав людини (Tatsii et al., 2011, p. 185).

Стаття 3 Загальної декларації прав людини 1948 року проголошує, що кожна людина має право на життя, свободу й особисту недоторканність ("Zahalna deklaratsiia", 1948).

Стаття 6 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права 1966 року закріплює положення про те, що право на життя є невід'ємним правом кожної людини. Воно охороняється законом. Ніхто не може бути свавільно позбавлений життя. У країнах, які не скасували смертної кари, смертні вироки можуть виносити тільки за найтяжчі злочини відповідно до закону, який діяв під час учинення злочину і який не суперечить постановам цього Пакту й Конвенції про запобігання злочинів геноциду і покарання за нього. Це покарання може бути здійснене тільки на виконання остаточного вироку, винесеного компетентним судом. Коли позбавлення життя становить злочин геноциду, слід мати на увазі, що ніщо в цій статті не дає державам-учасницям цього Пакту права в будь-який спосіб порушувати зобов'язання, прийняті згідно з постановами Конвенції про запобігання злочинів геноциду і покарання за нього. Кожен, кого засуджено до смертної кари, має право просити про помилування чи про пом'якшення вироку. Амністія, помилування або заміна смертного вироку можуть бути даровані в усіх випадках. Смертний вирок не виносять за злочини, учинені особами, молодшими за вісімнадцять років, і не виконують щодо вагітних жінок. Ніщо в цій статті не може бути підставою для відстрочення або недопущення скасування смертної кари будь-якою державою-учасницею цього Пакту ("Mizhnarodnyi pakt", 1966).

Стаття 2 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року передбачає, що право кожного на життя охороняється законом. Нікого не може бути умисно позбавлено життя інакше, ніж на виконання смертного вироку суду, винесеного після визнання його винним у вчиненні злочину, за який закон передбачає таке покарання. Позбавлення життя не розглядають як таке, що вчинене на порушення цієї статті, якщо воно є наслідком виключно необхідного застосування сили: а) для захисту будь-якої особи від незаконного насильства; б) для здійснення законного арешту або запобігання втечі особи, яку законно тримають під вартою; с) у разі вчинення правомірних дій для придушення заворушення або повстання ("Konventsiiia pro zakhyst prav", 1950).

На вимогу Ради Європи, ратифікувавши Протокол № 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, Україна відмовилася від смертної кари як вищої міри покарання. Кримінальний кодекс України 2001 року скасував

смертну кару як міру відповідальності за злочин. Проте в деяких країнах світу смертну кару не скасовано (Китай, Іран, Ірак, Саудівська Аравія, Північна Корея тощо).

Конституційне право на життя містить такі складові: невід'ємність права людини на життя, заборона свавільного позбавлення життя, право захищати своє життя та життя інших людей від протиправних посягань. Водночас визнано право особи позбавити життя іншу людину внаслідок неминучої потреби застосувати силу у випадках, визначених законом (Tatsii et al., 2011, p. 186).

Головним у ст. 27 Конституції України є проголошення невід'ємності права на життя, яке належить кожній людині незалежно від раси, кольору шкіри, політичних переконань, громадянства тощо. Невід'ємність права на життя слід розглядати як наслідок природності цього права. Ніхто (це стосується і Конституції України) не наділяє людину правом на життя. Конституція України визнає, що людина має це право лише на підставі того факту, що вона є людиною (Tatsii et al., 2011, p. 186).

Обов'язок захищати життя людини, а отже, і забезпечувати право на життя, покладений Конституцією України на державу. Статтю 27 Основного Закону сформульовано, передусім, як безпосередній обов'язок держави (ч. 2 ст. 27). Тому, відповідно до Конституції України, Українська держава бере на себе певні обов'язки щодо захисту життя людини. Такими обов'язками слід вважати: встановлення юридичної (кримінальної) відповідальності за протиправне посягання на життя людини та протиправне позбавлення її життя; заборону позбавляти будь-яку особу життя свавільно; заборону екстрадиції особи в державу, у якій до неї може бути застосовано смертну кару; заборону вислання особи в державу, у якій буде існувати загроза її життю; запровадження організаційно-правових засобів захисту права на життя, зокрема за умов, коли є висока вірогідність абсолютної загрози життю людини; запровадження правових гарантій захисту особи, яка захищає своє життя і здоров'я чи життя та здоров'я інших людей від протиправних посягань (Tatsii et al., 2011, p. 186-187).

У законодавстві України є низка нормативно-правових актів, спрямованих на забезпечення права людини на життя. Зокрема, ідеться про КК України (кримінальна відповідальність за умисне чи необережне позбавлення життя людини; запровадження понять необхідної оборони та крайньої необхідності). Україна, ратифікувавши Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод 1997 року, не має права здійснювати екстрадицію людини в державу, у яких може бути застосовано до неї смертну кару. В Україні заборонено висилати або примусово повертати будь-яку особу в державу, у якій

існуватиме загроза її життю (це впливає із ч. 2 ст. 26 Конституції України, що визначає право на притулок) ("Konstytutsiia Ukrainy", 1996). Відповідно до Основного Закону, право людини на життя не може бути обмежене в умовах воєнного або надзвичайного стану (ч. 2 ст. 64) ("Konstytutsiia Ukrainy", 1996).

Обов'язок Української держави забезпечити право на життя й у такий спосіб захистити життя людини слід розглядати як одночасно її позитивний та негативний конституційний обов'язок. Позитивний обов'язок полягає в зобов'язанні Верховної Ради України (як органу законодавчої влади) та інших органів Української держави (уповноважених на прийняття підзаконних актів) виконати конституційний припис про створення законодавства, яке забезпечувало б дотримання в Україні конституційного права на життя. Така діяльність є абсолютно необхідною з огляду на складність цього права та розвиток у світі уявлень про його зміст. Ця діяльність стосується також повноцінної національної імплементації актів динамічного тлумачення міжнародними органами міжнародних договорів з прав людини, згоду на обов'язковість яких надала Верховна Рада України. Негативний обов'язок Української держави щодо конституційного права людини на життя полягає в зобов'язанні створити належні організаційні, кадрові, фінансові й інші умови, щоб забезпечити практичне виконання відповідного законодавства. Нездатність чи небажання держави це реалізувати буде свідчити про порушення норми Конституції України, наприклад, зухвале зволікання в проведенні необхідних слідчих дій у справі про вбивство або відмова суддів застосовувати рішення Європейського суду з прав людини щодо захисту права на життя, коли для цього є підстави (Tatsii et al., 2011, p. 187-188).

Право на життя не належить до абсолютних, тобто немає абсолютної, нічим не обмеженої заборони позбавляти людину життя. Згідно з ч. 2 ст. 27 Конституції України, «ніхто не може бути свавільно позбавлений життя». В окремих випадках людину може бути позбавлено життя внаслідок неминучої потреби застосувати силу. Однак такі випадки, оскільки вони обмежують конституційне право людини, повинні бути визначені виключно законами України (п. 1 ч. 1 ст. 92 Конституції України) ("Konstytutsiia Ukrainy", 1996). Крім того, на випадки неминучої потреби застосувати силу вказують міжнародні договори з прав людини, згоду на обов'язковість яких надала Верховна Рада України (наприклад, ст. 2 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод).

Законодавство України передбачає підстави застосування заходів примусу, зокрема вогнепальної зброї (наприклад, ст. 46 Закону України «Про Національну поліцію»). ЄСПЛ та інші

міжнародні органи із захисту прав людини головними критеріями під час правового оцінювання фактів застосування сили, зокрема зброї, під час здійснення законного арешту або для запобігання втечі особи, яку законно тримають під вартою, вважають домірність, доцільність й абсолютну необхідність. Так, заборонено застосування поліцейськими фізичної сили, спеціальних засобів і вогнепальної зброї до жінок з явними ознаками вагітності, малолітніх осіб, осіб з явними ознаками обмежених можливостей або старості, крім випадків учинення ними збройного чи групового нападу, учинення збройного опору поліцейському, що загрожує життю та здоров'ю інших осіб або поліцейських, якщо відбити такий напад або опір іншими способами й засобами неможливо (ч. 5 ст. 43). Також поліцейському заборонено застосовувати вогнепальну зброю в місцях, де може бути завдано шкоди іншим особам, а також у вогнебезпечних і вибухонебезпечних місцях, крім випадків необхідності відбиття нападу або крайньої необхідності (ч. 9 ст. 46) ("Закон України", 2015).

Міжнародно-правова практика, що стосується оцінювання правомірності позбавлення життя в разі вчинення правомірних дій для придушення заворушення або повстання, ґрунтується на застосуванні принципу абсолютної необхідності (Tatsii et al., 2011, p. 190).

Досліджуючи право людини на життя, не можна оминати такі сучасні проблемні питання, пов'язані із застосуванням ст. 27 Конституції України, а саме самогубство, евтаназію та аборт.

У літературі традиційно виокремлюють клінічну та біологічну смерть. За клінічної смерті існує реальна можливість оживлення людини, у цьому стані вона залишається суб'єктом права, тому, відповідно до законодавства України, медичні працівники зобов'язані надавати такий людині всебічну медичну допомогу (Hladun, 1994, p. 47-54). Кінцевим моментом життя людини в медицині вважають саме біологічну смерть (стан організму, коли розпочинається незворотний процес розкладу клітин центральної нервової системи) (Vinhlovskia, & Demydenko, 2009, p. 46-48).

Самогубство – позбавлення людиною себе (без сторонньої допомоги) власного фізичного життя, що відбувається внаслідок добровільного, обміркованого рішення або внаслідок рішення, що виникає в стані афекту. Сучасна теорія права керується загальним визнанням за особою права свідомо розпоряджатися власним життям. У разі психічного розладу особи, яка вчиняє чи виявляє реальні наміри реалізувати дії, що становлять безпосередню небезпеку для неї чи інших, або не спроможна самотійно задовольняти свої основні життєві потреби на рівні, який забезпечує її життєдіяльність, така особа може бути госпіталізована в примусовому порядку

(ч. 1 ст. 14 Закону України «Про психіатричну допомогу»). Доведення до самогубства згідно з КК України є злочином (ст. 120) (Tatsii et al., 2011, p. 190).

Від самогубства слід відрізнити евтаназію (грец. eu – добре + грец. Θάνατος – смерть) – штучне позбавлення людини життя за наявності волевиявлення з її боку за допомогою медичних засобів у випадках невиліковної хвороби чи серйозного порушення здоров'я (смертельні травми тощо) цієї людини (Tatsii et al., 2011, p. 190).

Найпоширенішими причинами того, що хворі мають намір застосовувати евтаназію, є: 1) фізичний біль; 2) розпач; 3) страх стати тягарем для близьких. У православ'ї прохання хворого про евтаназію розцінюють як випробування любові до ближніх, бо їм у цей скрутний час бракує уваги та спілкування (Tsebenko, 2015, p. 164).

За методом реалізації евтаназія буває активна (позитивний метод, або «метод наповненого шприца») – використання спеціальних або інших засобів дії, які призводять до швидкої та безболісної смерті, та пасивна (негативний метод, або «метод осадженого шприца») – означає відмову від заходів, що сприяють підтриманню життя, тобто припинення надання рятувальної медичної допомоги, що пришвидшує природну смерть. За іншим критерієм – предметом висловлювання – евтаназію поділяють на добровільну, тобто на прохання невилікового пацієнта, який усвідомлює свої дії та може керувати ними, використати лікарські чи інші засоби, що призведуть до легкої та спокійної смерті, а також примусову евтаназію (за рішенням сім'ї пацієнта, законних представників чи державних установ) (Kaminska, & Nazarko, 2017, p. 31).

У державах, що визнають евтаназію, увагу акцентують на правовому регулюванні встановлення волевиявлення особи, яка погоджується на евтаназію. Українське законодавство за будь-яких обставин не визнає правомірність евтаназії та кваліфікує її як злочин. У ч. 4 ст. 281 «Право на життя» Цивільного кодексу України зазначено: «Забороняється задоволення прохання фізичної особи про припинення її життя» ("Tsyvilnyi kodeks", 2003). У міжнародному праві залишається відкритим питання, чи охоплює право на життя обов'язок людини жити, а також чи може людина за допомогою іншої людини свідомо відмовитися від цього права. Практика міжнародних органів із захисту прав людини залишає це питання на розсуд кожної держави (Tatsii et al., 2011, p. 190).

Нині евтаназія легальна в Нідерландах, Бельгії, Ірландії, Колумбії та Люксембургу. Асистований суїцид дозволений у Швейцарії, Німеччині, Японії, Албанії, Канаді та декількох штатах США (Kaminska, & Nazarko, 2017, p. 29-30).

ЄСПЛ у справі «Ламберт та інші проти Франції», яка стосувалася виконання постанови

Державної ради стосовно відключення Венсана Ламберта від систем штучного живлення та гідратації, постановив, що припинення життєзабезпечення паралізованого француза Венсана Ламберта не суперечить праву людини на життя. Президент ЄСПЛ Дін Шпільман сказав, що «це не буде порушенням статті 2 Європейської конвенції з прав людини, якщо буде виконане рішення держради Франції про припинення процедур життєзабезпечення». 38-річний Венсан Ламберт перебував у вегетативному стані впродовж кількох років після автомобільної аварії 2008 року. Він спав, прокидався, їв, посміхався або плакав, однак був не спроможний спілкуватися і реагувати адекватно на навколишнє середовище. ЄСПЛ розглядав цю справу протягом двох років, за еутаназію виступала дружина паралізованого француза, а його батьки були проти цього ("YeSPL skhvalyv protseduru evtanazii", 2015). Ключовим став той факт, що ЄСПЛ відокремив поняття еутаназії та припинення підтримки життєдіяльності, що відновить природний процес настання смерті. Попри те, що асистований суїцид та еутаназія прямо заборонені законодавством Франції, за наявності певних обставин лікар може припинити підтримку життєдіяльності хворого згідно із законом про так звану пасивну еутаназію від 2005 року, якщо протягом тривалого періоду лікування позитивних зрушень у стані хворого не відбулося, і подальше лікування не здатне покращити становище хворого («терапевтичне утримання»). Тож порушення права на життя та норм Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод у цьому контексті допущено не було (Yednak, 2018).

Аборт – штучне переривання вагітності. У світі протягом 2010–2014 років 25 % вагітностей закінчилися абортom, тобто проведено 56 млн абортів. У період з 1994 до 2014 року частота абортів у розвинених країнах істотно знизилася (з 46 до 27 на 1000 жінок дітородного віку). Але статистичні показники проведення абортів залишилися майже незмінними в країнах, що розвиваються. Попри відмінності в законодавстві про аборти, більшість жінок у західних країнах мають право на повне або часткове самовизначення до 12-го або 20-го тижня вагітності (Kjelsvik, Tveit Sekse, Litleré Moi, Aasen, Chesla, & Gjengedal, 2018).

В Україні не встановлено заборону проводити аборти. Але законодавство містить численні норми, що стосуються медичної практики щодо абортів і спрямовані на захист життя та здоров'я жінки. Відповідно до ч. 6 ст. 281 ЦК України, штучне переривання вагітності, якщо вона не перевищує дванадцяти тижнів, можна здійснювати за бажанням жінки. У випадках, передбачених законодавством,

штучне переривання вагітності може бути проведено під час вагітності від дванадцяти до двадцяти двох тижнів. Перелік обставин, що дозволяють переривання вагітності після дванадцяти тижнів вагітності, встановлює законодавство ("Tsyvilnyi kodeks", 2003). В Україні також можливе припинення життєдіяльності (умертвіння) одного з плодів у разі багатоплідної вагітності шляхом медичного втручання (вибірковий фетотид) з метою збереження життя іншого плода.

Незаконне проведення абортu тягне за собою кримінальну відповідальність (ст. 134 КК України) ("Kryminalnyi kodeks", 2001). У міжнародному праві немає положень про заборону або правомірність абортів. В універсальних чи регіональних договорах з прав людини держави через наявність численних релігійних та ідеологічних чинників намагаються максимально уникати будь-якої конкретної відповіді на питання, з якого часу людський ембріон можна вважати людиною. Наприклад, у Конвенції про права дитини 1989 року, згода на обов'язковість якої надана Верховною Радою України, дитину визначено як будь-яку людську істоту до досягнення нею віку 18-ти років (ст. 1) ("Konventsiiia pro prava dytyny", 1989). Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод відносить встановлення рівноваги між інтересами вагітних жінок і законною необхідністю захисту ембріона до повноважень держав-учасниць цієї Конвенції (Tatsii et al., 2011, p. 191).

Також ст. 27 Конституції України закріплює право кожного «захищати своє життя і здоров'я, життя і здоров'я інших людей від протиправних посягань» (ч. 3). Такі дії можна вчиняти у зв'язку з необхідною обороною або крайньою необхідністю. Необхідною обороною визнають «дії, учинені з метою захисту охоронюваних законом прав та інтересів особи, яка захищається, або іншої особи, а також суспільних інтересів та інтересів держави від суспільно небезпечного посягання шляхом заподіяння тому, хто посягає, шкоди, необхідної і достатньої в даній обстановці для негайного відвернення чи припинення посягання, якщо при цьому не було допущено перевищення меж необхідної оборони» (ч. 1 ст. 36 КК України). Перевищенням меж необхідної оборони визнають умисне заподіяння тому, хто посягає, тяжкої шкоди, яка явно не відповідає небезпечності посягання або обстановці захисту (ч. 3 ст. 36 КК України). Не є злочином заподіяння шкоди правоохоронюваним інтересам у стані крайньої необхідності, тобто для усунення небезпеки, що безпосередньо загрожує особі чи охоронюваним законом правам цієї людини або інших осіб, а також суспільним інтересам чи інтересам держави, якщо цю небезпеку в конкретній обстановці не можна було усунути іншими засобами та якщо не було

допущено перевищення меж крайньої необхідності. Перевищенням меж крайньої необхідності є умисне заподіяння шкоди правоохоронюваним інтересам, якщо така шкода є більш значною, ніж відвернена шкода (ч. 1, 2 ст. 39 КК України) ("Kryminalnyi kodeks", 2001).

Міжнародні організації почали розширювати поняття права на життя, включаючи до нього не тільки право на захист життя. Здійснено спроби охопити цим правом обов'язок держави підтримувати та розвивати умови для гідного життя людини.

Прагнучи розв'язати головні проблеми, пов'язані із захистом права людини на життя, Комітет з прав людини ООН 30 жовтня 2018 року прийняв Загальний коментар № 36 до статті 6 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права. Так, обов'язок захисту права на життя також передбачає, що держави мають уживати належних заходів для подолання факторів, які можуть загрожувати життю або перешкоджати особам жити в гідних умовах. Зокрема, це високий рівень кримінального або збройного насилля, систематичні масштабні транспортні й індустриальні катастрофи, погіршення навколишнього середовища, позбавлення корінних народів землі, територій та ресурсів, поширення захворювань, які загрожують життю, таких як ВІЛ, туберкульоз, малярія, зловживання забороненими речовинами, поширеність голоду, недостатнього харчування, глибокої бідності та життя на вулиці. Заходи, які мають впливати на загальні умови для захисту права на життя, охоплюють заходи із забезпечення без затримки доступу осіб до основних товарів і послуг, таких як їжа, вода, житло, охорона здоров'я, електроенергія та санітарія, а також інші заходи для розвитку й підтримання адекватних загальних умов, таких як зміцнення невідкладної медичної допомоги, допомоги в надзвичайних ситуаціях (протипожежна допомога, невідкладна медична допомога, поліція), соціальних житлових програм. Держави також мають приймати стратегічні плани для забезпечення реалізації права на життя. Такі плани можуть передбачати заходи з подолання стигматизації на підставі інвалідності або захворювань, серед яких ті, які передаються статевим шляхом, що загалом перешкоджає отриманню належної медичної допомоги, деталізовані плани розвитку освіти щодо недопущення насилля; кампанії з підвищення усвідомлення гендерного насильства та шкідливих практик, удосконалення доступу до медичних оглядів і методів лікування для скорочення смертності матері та немовляти. Крім того, держави-учасниці також повинні розвивати, коли це необхідно, плани дій на випадок надзвичайних ситуацій, призначені для підвищення рівня готовності подолати стихійні й техногенні катастрофи, які можуть негативно

позначитися на користуванні правом на життя, таких як урагани, цунамі, землетруси, радіоактивні аварії та масові кібератаки, що призводять до зриву основних послуг ("General comment", 2018, р. 6-7).

Здорове довкілля – це дар природи. Повітря, вода та земля є важливими для всіх живих істот. Із часів Стокгольмської декларації (1972) було визнано, що обидва аспекти навколишнього середовища людини – природне і створене людиною – є важливими для її добробуту та користування основними правами, передусім – правом на життя. Сприятливе середовище в контексті права на життя є базовою гарантією зростання та розвитку особистості, суспільства та нації. Людина повинна дбати про сталий розвиток, а також про те, що вона має право на здорове та продуктивне життя в гармонії з природою (Bhat, & Andrabi, 2017).

Таким чином, можна стверджувати, що право людини на життя – це її можливість бути вільною від смертельного насильства, каліцтв, тортур і голоду, воно є першорядним. Це право суттєво впливає на державну політику загалом. Право на життя вужче, ніж інші права людини, які покращують життя (наприклад, право на здоров'я, житло й освіту), але не вимагають, щоб людина залишалася живою (Etzioni, 2010).

Наукова новизна

Наукова новизна публікації полягає у формулюванні низки нових концептуальних положень і висновків стосовно розуміння конституційного права людини на життя, проблемних питань, пов'язаних із цим правом; акцентованні уваги на розширенні поняття права людини на життя, яке має охоплювати обов'язок держави підтримувати та розвивати загальні умови для гідного життя.

Висновки

1. Конституційне право людини на життя – основоположне (фундаментальне), невід'ємне право кожної фізичної особи, гарантоване Конституцією України (ст. 27), яке належить до громадянських (особистих) прав у системі прав і свобод людини й громадянина.

2. Конституційне право людини на життя має такі елементи: невід'ємність права людини на життя, заборона свавільного позбавлення життя та право захищати своє життя й життя інших людей від протиправних посягань.

Невід'ємність права на життя слід розглядати як наслідок природності цього права. Ніхто не наділяє людину правом на життя. Конституція України визнає, що людина має це право на підставі того факту, що вона є людиною.

Право на життя не належить до абсолютних, тобто немає абсолютно, ні чим не обмеженої заборони позбавляти людину життя. В окремих випадках людину може бути позбавлено життя внаслідок неминучої потреби застосувати силу. Але такі випадки, оскільки вони обмежують конституційне право людини, повинні бути визначені виключно законами України. На випадки неминучої потреби застосувати силу вказують міжнародні договори з прав людини (зокрема, Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод) та законодавство України (наприклад, застосування вогнепальної зброї працівниками Національної поліції України). Позбавлення життя за умови вчинення правомірних дій для придушення заворушення або повстання ґрунтується на застосуванні принципу абсолютної необхідності.

Захист людиною власного життя і здоров'я, життя та здоров'я інших людей від протиправних посягань може вчинятися внаслідок необхідної оборони або крайньої необхідності.

3. Проблемними питаннями, пов'язаними з правом людини на життя, є самогубство, евтаназія та аборт. Людина має можливість розпоряджатися своїм життям на власний розсуд, насамперед, користуватися всіма легітимними засобами й ресурсами для профілактики передчасної смертності тощо. Сучасний підхід до розуміння права людини на життя передбачає, що саме держава зобов'язана захищати це право, уживати належних заходів для виправлення загальних умов у суспільстві, які можуть загрожувати життю або перешкоджати особам жити гідним життям.

REFERENCES

- Bhat, M.Y., & Andrabi, S.D.A. (2017). Right to life in context of clean environment: it's significance under various laws. *IOSR Journal Of Humanities And Social Science (IOSR-JHSS)*, 22(5), 10, 79-85. Retrieved from <http://www.iosrjournals.org/iosr-jhss/papers/Vol.%2022%20Issue5/Version-10/L2205107985.pdf>. doi: <https://doi.org/10.9790/0837-2205107985>.
- Etzioni, A. (2010). Life: the most basic right. *Journal of Human Rights*, 9(1). Retrieved from <https://www.uv.es/sasece/docum/mayo-sept2010/Life%20the%20most%20basic%20right%20Etzioni.pdf>. doi: <https://doi.org/10.1080/14754830903530359>.
- General comment No. 36 (2018) on article 6 of the International Covenant on Civil and Political Rights, on the right to life. Distr.: General 30 October 2018. URL: https://tbinternet.ohchr.org/Treaties/CCPR/Shared%20Documents/1_Global/CCPR_C_GC_36_8785_E.pdf.
- Hladun, Z. (1994). Pravo liudyny na zhyttia i problemy yoho yurydychnoho zabezpechennia v Ukraini [The human right to life and problems of its legal support in Ukraine]. *Ukrainskyi chasopys prav liudyny v Ukraini, Ukrainian Journal of Human Rights in Ukraine*, 1, 47-54 [in Ukrainian].
- Kaminska, N.V., & Nazarko, Yu.V. (2017). Euthanasia and the human right to health protection. *Naukovyi visnyk Natsionalnoi akademii vnutrishnikh sprav, Scientific Bulletin of the National Academy of Internal Affairs*, 4, 28-39 [in Ukrainian].
- Kjelsvik, M., Tveit Sekse, R.J., Litteré Moi, A., Aasen, E.M., Chesla, C.A., & Gjengedal, E. (2018). Women's experiences when unsure about whether or not to have an abortion in the first trimester. *Health Care for Women International*, 39(7). Retrieved from <https://hvelopen.brange.unit.no/hvelopen-xmlui/bitstream/handle/11250/2580682/kjelsvik.pdf?sequence=4&isAllowed=y>. doi: <https://doi.org/10.1080/07399332.2018.1465945>.
- Konstytutsiia Ukrainy: vid 28 cherv. 1996 r. No. 254k/96-VR [Constitution of Ukraine from June 28, 1996, No. 254k/96-VR]. (n.d.). zakon5.rada.gov.ua. Retrieved from <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> [in Ukrainian].
- Konventsiiia pro prava dytny: vid 20 lystop. 1989 r. [Convention on the Rights of the Child from November 20, 1989]. (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021 [in Ukrainian].
- Konventsiiia pro zakhyst prav liudyny i osnovopolozhnykh svobod: vid 4 lystop. 1950 r. [Convention on the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms from November 4, 1950]. *Ofitsiynyy visnyk Ukrainy, Official Bulletin of Ukraine*, 32, 270 [in Ukrainian].
- Kryminalnyi kodeks Ukrainy: vid 5 kvit. 2001 r. No. 2341-III [Criminal Code of Ukraine from April 5, 2001, No. 2341-III]. (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> [in Ukrainian].
- Mizhnarodnyi pakt pro hromadianski i politychni prava: vid 16 hrud. 1966 r. [International Covenant on Civil and Political Rights from December 16, 1966]. (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043 [in Ukrainian].
- Simić, J. (2018). The protection of nasciturus within the civil law. *PRAVNI ZAPISI*, 2. Retrieved from <http://pravdifakultet.rs/wp-content/uploads/2018/12/Pravni-zapisi-2018-02-03-Simic.pdf>. doi: <https://doi.org/10.5937/pravzap0-19193>.
- Tatsii, V.Ya., Petryshyn, O.V., Barabash, Yu.H. (et al.). (Eds.). (2011). *Konstytutsiia Ukrainy. Naukovo-praktychnyi komentar [Constitution of Ukraine. Scientific and practical commentary]*. Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].
- Tsebenko, S.V. (2015). Pravo liudyny pomerty u pryrodnyi sposib yak skladova zmistu prava na zhyttia (suchasni pravoslavni uiavlennia u svitli mizhnarodnykh standartiv) [The human right to die in a natural way as an integral part of the content of the right to life (current Orthodox beliefs in the light of international standards)]. *Visnyk natsionalnoho universytetu "Lvivska politehnika", Bulletin of Lviv Polytechnic National University*, 813, 162-167 [in Ukrainian].

- Tsyvilnyi kodeks Ukrainy: vid 16 sich. 2003 r. No. 435-IV [Civil Code of Ukraine from January 16, 2003, No. 435-IV]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15> [in Ukrainian].
- Vinhlovskaya, O., & Demydenko, K. (2009). Pravo dytyny na zhyttia yak odne z fundamentalnykh prav liudyny [The right of the child to life as one of the fundamental human rights]. *Medychne pravo, Medical Law*, 1(57), 46-48. Retrieved from <http://www.health-medix.com/articles/mistestvo/2009-03-24/46-48.pdf> [in Ukrainian].
- Yednak, O.V. (2018). *Evtanaziia ta pravo liudyny na zhyttia v sudovii praktytsi Yevropeiskoho sudu z prav liudyny* [Euthanasia and the human right to life in the case-law of the European Court of Human Rights]. Retrieved from <http://dspace.tneu.edu.ua/handle/316497/28196> [in Ukrainian].
- YeSPL skhvaly protseduru evtanazii paralizovanoho frantsuza [ECHR approved the procedure for euthanasia of paralyzed Frenchman]. (2015). (n.d.). *www.eurointegration.com.ua*. Retrieved from <https://www.eurointegration.com.ua/news/2015/06/5/7034508> [in Ukrainian].
- Zahalna deklaratsiia prav liudyny: vid 10 hrud. 1948 r. [Universal Declaration of Human Rights from December 10, 1948]. *Ofitsiyni visnyk Ukrainy, Official Bulletin of Ukraine*, 93, 3103 [in Ukrainian].
- Zakon Ukrainy "Pro Natsionalnu politsiu": vid 2 lyp. 2015 r. No. 580-VIII [Law of Ukraine "On the National Police" from July 2, 2015, 580-VIII]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19> [in Ukrainian].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Bhat M. Y., Andrabi S.D.A. Right to life in context of clean environment: it's significance under various laws. *IOSR Journal Of Humanities And Social Science (IOSR-JHSS)*. 2017. Vol. 22. Issue 5. P. 79–85. URL: <http://www.iosrjournals.org/iosr-jhss/papers/Vol.%2022%20Issue5/Version-10/L2205107985.pdf>. doi: <https://doi.org/10.9790/0837-2205107985>.
- Etzioni A. Life: the most basic right. *Journal of Human Rights*. 2010. Vol. 9. Issue 1. URL: <https://www.uv.es/sasece/docum/mayo-sept2010/Life%20the%20most%20basic%20right%20Etzioni.pdf>. doi: <https://doi.org/10.1080/14754830903530359>.
- General comment No. 36 (2018) on article 6 of the International Covenant on Civil and Political Rights, on the right to life. Distr.: General 30 October 2018. Retrieved from https://tbinternet.ohchr.org/Treaties/CCPR/Shared%20Documents/1_Global/CCPR_C_GC_36_8785_E.pdf.
- Гладун З. Право людини на життя і проблеми його юридичного забезпечення в Україні. *Український часопис прав людини в Україні*. 1994. № 1. С. 47–54.
- Камінська Н. В., Назарко Ю. В. Euthanasia and the human right to health protection. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2017. № 4. С. 28–39.
- Kjelsvik M., Tveit Sekse R. J., Litleré Moi A., Aasen E. M., Chesla C. A., Gjengedal E. Women's experiences when unsure about whether or not to have an abortion in the first trimester. *Health Care for Women International*. 2018. Vol. 39. Issue 7. URL: <https://hvelopen.brange.unit.no/hvelopen-xmlui/bitstream/handle/11250/2580682/kjelsvik.pdf?sequence=4&isAllowed=y>. doi: <https://doi.org/10.1080/07399332.2018.1465945>.
- Конституція України : Закон України від 28 черв. 1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>.
- Конвенція про права дитини : міжнар. док. від 20 листоп. 1989 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021.
- Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод : міжнар. док. від 4 листоп. 1950 р. *Офіційний вісник України*. 2006. № 32. С. 270.
- Кримінальний кодекс України : Закон України від 5 квіт. 2001 р. № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.
- Міжнародний пакт про громадянські і політичні права : міжнар. док. від 16 груд. 1966 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043.
- Simić J. The protection of nasciturus within the civil law. *PRAVNI ZAPISI*. 2018. God. IX, br. 2 URL: <http://pravni.fakultet.rs/wp-content/uploads/2018/12/Pravni-zapisi-2018-02-03-Simic.pdf>. doi: <https://doi.org/10.5937/pravzap0-19193>.
- Конституція України. Науково-практичний коментар / редкол.: В. Я. Тацій (голова редкол.), О. В. Петришин, Ю. Г. Барабаш та ін. 2-ге вид., переробл. і доповн. Харків : Право, 2011. 1128 с.
- Цебенко С. В. Право людини померти у природний спосіб як складова змісту права на життя (сучасні православні уявлення у світлі міжнародних стандартів). *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. 2015. № 813. С. 162–167. (Серія «Юридичні науки»).
- Цивільний кодекс України : Закон України від 16 січ. 2003 р. № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15>.
- Вінгловська О., Демиденко К. Право дитини на життя як одне з фундаментальних прав людини. *Медицне право*. 2009. № 1 (57). С. 46–48. URL: <http://www.health-medix.com/articles/mistestvo/2009-03-24/46-48.pdf>.
- Єднак О. В. Евтаназія та право людини на життя в судовій практиці Європейського суду з прав людини. 2018. URL: <http://dspace.tneu.edu.ua/handle/316497/28196>.
- ЄСПЛ схвалив процедуру евтаназії паралізованого француза. 2015. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/news/2015/06/5/7034508>.
- Загальна декларація прав людини : міжнар. док. від 10 груд. 1948 р. *Офіційний вісник України*. 2008. № 93. Ст. 3103.
- Про Національну поліцію : Закон України від 2 лип. 2015 р. № 580-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19>.

Стаття надійшла до редколегії 11.09.2019

Dzhuska A. – Ph.D in Law, Lecturer of the Department of Constitutional and International Law of Taurida National V. I. Vernadsky University, Kyiv, Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4297-6792>;

Paliukh A. – Doctoral Student of the Department of Constitutional Law and Human Rights of the National Academy of Internal Affairs, Kyiv, Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9856-9147>

The Constitutional Human Right to Life in Ukraine: a Modern Approach to Understanding

The purpose of the article is to reveal the essence of the concept of «constitutional human right to life», to analyze its constituent elements; to consider issues related to the human right to life (suicide, euthanasia, abortion), as well as the possibility to include in this right the duty of the state to maintain and develop general conditions for a worthy life.
Methodology. The methodological basis of the research is the methods and techniques of scientific knowledge. Their application is conditioned by a systematic approach, which enables them to consider outlined problems in the unity of their social content and legal form. In particular, the formal-logical method was applied to analyze the elements of the constitutional human right to life, as well as to establish the essence of the concept of the constitutional human right to life and other related concepts. Methods of analysis and synthesis have revealed the logical structure of the concept of the human right to life, the construction of definitions, other theoretical constructs, and a comparative legal method – to compare the laws of different countries of the world concerning the issue of the human right to life. To formulate the concepts of «human right to life», «suicide», «euthanasia», «abortion», a formal legal method was used. The statistical method has helped to investigate statistical information on abortion worldwide (1994–2014, 2010–2014). **Scientific novelty** is the formulation of a number of new conceptual provisions and conclusions regarding the understanding of the constitutional right to life, the problematic issues related to this right; emphasizing the broadening of the concept of human right to life, including the obligation of the state to maintain and develop general conditions for a worthy life. **Conclusions.** The constitutional human right to life is a fundamental, inalienable right of every individual, guaranteed by the Constitution of Ukraine (Article 27), which applies to civil (personal) rights in the system of rights and freedoms of the individual and the citizen. This right consists of the following elements: the inalienability of the human right to life, the prohibition of arbitrary deprivation of life, and the right to protect one's life and that of others against unlawful encroachment. A person has the opportunity to manage his life at his own discretion, first of all, to use all legitimate means and resources for the prevention of premature mortality, etc. The duty to protect the right to life, in particular, requires that states take appropriate measures to remedy the general conditions in society that may endanger lives or prevent persons from living a worthy life.

Keywords: constitutional human rights; right to life; suicide; euthanasia; abortion.

Жеглінська Т. О. – викладач кафедри теорії та історії держави і права Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, м. Дніпро
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7707-2561>

Зміст поняття «право кожного на охорону здоров'я, медичну допомогу та медичне страхування»: постановка проблеми

На підставі довідкової літератури, чинного законодавства та законопроектів з питань охорони здоров'я проаналізовано судження про такі соціальні явища, як життя людини, здоров'я людини, охорона здоров'я, медична допомога, медичне страхування, право кожного на охорону здоров'я, медичну допомогу й медичне страхування. **Метою** статті є порушення проблеми наукової доцільності та методологічної коректності висвітлення змісту поняття права кожного на охорону здоров'я, медичну допомогу й медичне страхування як комплексної, проте, водночас, єдиної та обґрунтованої на цій підставі пропозиції щодо необхідності зміни нормативно-правового припису, закріпленого в ч. 1 ст. 49 Конституції України. **Методологія.** Досягненню визначеної дослідницької мети сприяло використання діалектичного, логіко-семантичного, спеціально-юридичного й інших методів наукового пізнання. На підставі аналізу нормативних і літературних джерел доведено наявну в юридичній науці неузгодженість у підході до тлумачення досліджуваного поняття «право кожного на охорону здоров'я, медичну допомогу та медичне страхування» і пов'язаних із ним категорій, а також термінологічну проблемність цього питання. З'ясовано смислове навантаження таких взаємопов'язаних термінів, як життя людини, здоров'я, охорона здоров'я людини, медична допомога. **Наукова новизна** публікації полягає в тому, що в ній уперше у вітчизняній правничій науці порушено проблемне питання щодо наукової доцільності й методологічної коректності висвітлення змісту поняття права кожного на охорону здоров'я, медичну допомогу та медичне страхування, сформульованого законодавцем як єдиного і комплексного. Аргументовано, що, за винятком медичного страхування, поняття «охорона здоров'я» і «медична допомога» знаходяться в безпосередньому діалектичному зв'язку між собою, а медичне страхування опосередковано пов'язане із зазначеними вище категоріями та є економічною гарантією можливостей кожного на охорону здоров'я і медичну допомогу. З огляду на це, припис про медичне страхування як економічну гарантію разом із забезпеченням державного фінансування відповідних соціально-економічних, медико-санітарних й оздоровчо-профілактичних програм має містити ч. 2 ст. 49 Конституції України. Доведено, що людина може підтримувати нормальний психофізіологічний стан з максимально біологічно можливою індивідуальною тривалістю життя, а також оптимальною працездатністю та соціальною активністю за умови користування такими соціальними благами, як охорона здоров'я і медична допомога. Саме тому ч. 1 ст. 49 Конституції України запропоновано викласти в такій редакції: «Кожен має право на охорону здоров'я та медичну допомогу». **Висновки.** Обґрунтовано наукову недоцільність і методологічну некоректність висвітлення змісту поняття права кожного на охорону здоров'я, медичну допомогу та медичне страхування як єдиного.

Ключові слова: життя людини; здоров'я людини; охорона здоров'я; медична допомога; медичне страхування; права людини.

Вступ

Визначальним чинником, від якого залежить життя людини, є її здоров'я. Підтримання відповідного психофізіологічного стану фізичної особи неможливе без ужиття дієвих заходів з охорони здоров'я та надання медичної допомоги в спеціалізованих медичних установах. Необхідною юридичною гарантією таких заходів є передбачена в національному законодавстві система юридичних засобів, що становить сукупність взаємопов'язаних правових норм, які закріплюють права людини на життя, здоров'я, охорону здоров'я, медичну допомогу й медичне страхування. Ідеологічним підґрунтям цих можливостей є конституційний принцип, відповідно до якого людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнані в Україні найвищою соціальною цінністю.

Зважаючи на підпорядкованість правничої науки та юридичної практики такому важливому завданню, як покращення якості життя людей,

неабиякого значення набуває техніко-юридична досконалість формулювання приписів правових норм, а також можливість їхньої подальшої практичної реалізації. Не дарма у вітчизняній юридичній науці вже акцентували увагу на тому, що будь-який закон є формалізованим згустком різних інтересів (Nesterovych, 2006). Досліджуване нами питання набуває особливої актуальності з огляду на потребу правового забезпечення медичної реформи, що триває в Україні та результати якої мають бути підпорядковані виконанню головного обов'язку держави – утвердженню та забезпеченню прав і свобод людини.

Питання, що стосуються різних аспектів таких конституційно визнаних цінностей, як життя людини, її здоров'я, право кожного на життя, право людини на здоров'я, право кожного на охорону здоров'я, медичну допомогу та медичне страхування, у своїх роботах висвітлювали як вітчизняні, так й іноземні правники. Останніми

роками науковці активно досліджували зміст поняття «право кожного на охорону здоров'я, медичну допомогу та медичне страхування» (Kaminska, Nazarko, & Iliashko, 2019; Kaminska, & Bondar, 2018; Nahrebelnyi, 2003; Nesterovych, 2018; Stryzhak, 2010).

Водночас аналіз нормативних і літературних джерел з обраного нами предмета дослідження засвідчує неузгодженість, що наявна в юридичній науці в підході до тлумачення досліджуваного поняття й пов'язаних із ним категорій, що відображають такі можливості людини. Крім того, проблемним є термінологічний аспект цього питання. Наочним підтвердженням цього факту є словесне формулювання суб'єктом законотворчості у ч. 1 ст. 49 Конституції України судження загального змісту про право кожного на охорону здоров'я, медичну допомогу й медичне страхування як комплексне, проте єдине ("Konstytutsiia Ukrainy", 1996), наявність доволі поширеного в правовій доктрині підходу до інтерпретації цієї можливості не як єдиної, а як сукупності хоча й взаємопов'язаних, однак порівняно автономних можливостей людини (права на охорону здоров'я, права на медичну допомогу та права на медичне страхування).

Мета і завдання дослідження

Метою статті є порушення проблеми наукової доцільності та методологічної коректності висвітлення змісту поняття права кожного на охорону здоров'я, медичну допомогу й медичне страхування як комплексного, проте, водночас, єдиного, обґрунтування на цій основі пропозиції щодо необхідності зміни нормативно-правового припису, закріпленого в ч. 1 ст. 49 Конституції України.

Досягнення обраної дослідницької мети зумовило необхідність використання таких гносеологічних методів: 1) діалектичного методу пізнання, що ґрунтується на взаємозв'язку таких феноменів, як життя людини та її здоров'я, охорона здоров'я, медична допомога, медичне страхування, що відображають психофізіологічний стан людини та його підтримання, а також можливостей кожного щодо користування цими соціальними благами; 2) логіко-семантичного і спеціально-юридичного, що забезпечать з'ясування смислового навантаження та змістовного наповнення термінопонять; 3) методу правового моделювання, який надасть можливість обґрунтувати та сформулювати пропозиції щодо зміни редакції ч. 1 ст. 49 Конституції України.

Виклад основного матеріалу

Важливим аксіологічним аспектом Основного Закону Української держави є наявність у ньому сукупності нормативно-правових приписів, що закріплюють такі важливі для соціуму та кожної

окремої людини цінності, як життя і здоров'я людини, охорону здоров'я, медичну допомогу й медичне страхування, а також можливості використання цих цінностей та їх гарантії з боку держави. Ці термінопоняття в різних комбінаціях уживав законодавець у тексті Конституції України понад 30 разів. Підтвердженням цієї тези є конкретні положення, закріплені в статтях Основного Закону нашої держави: «Людина, її життя і здоров'я...» (ст. 3); «рівність прав жінки і чоловіка забезпечується... включно і спеціальними заходами щодо охорони праці і здоров'я жінок» (ст. 24); «...право захищати своє життя і здоров'я, життя і здоров'я інших людей» (ст. 27), «...безпечне для життя і здоров'я довкілля...» (ст. 50) тощо ("Konstytutsiia Ukrainy", 1996).

Термінопоняття, про які йшлося вище, використані суб'єктом законотворчості і в Основах законодавства України про охорону здоров'я ("Zakon Ukrainy", 1992). Зважаючи на взаємозв'язок таких феноменів, як життя людини, здоров'я, охорона здоров'я людини, медична допомога, вважаємо за необхідне з'ясувати смислове навантаження однойменних термінів. У Великому тлумачному словнику сучасної української мови слово «життя» інтерпретовано безвідносно до людини, свідченням чого є такі його значення: «1. Існування всього живого. 2. Стан живого організму в стадії розвитку, зростання. 3. Період існування кого-небудь; вік. 4. Спосіб існування кого-небудь. 5. Жива істота. ...7. Прояв фізичних і духовних сил живих істот. 8. Покращення, рух, посилення діяльності живих істот. 9. Сукупність явищ, що характеризують існування, визначають розвиток чого-небудь...» (Busel, 2005, р. 276).

Узагальнення цих значень стосовно людини дає змогу дійти такого умовиводу про смислове навантаження словосполучення «життя людини»: життя людини є багатоаспектним соціальним феноменом із такими важливими складовими, як: фізичне буття; психофізіологічний стан живого організму людини, пов'язаний з її функціонуванням у визначений час; фізіологічний вік; спосіб існування, що відображає його взаємозв'язки в соціумі; вияв фізичних і духовних сил людини як засіб досягнення визначених цілей; вияви активності людини. У контексті аналізованого питання з-поміж усіх зазначених аспектів цього складного явища соціальної дійсності ми братимемо до уваги лише ті, що безпосередньо пов'язані зі здоров'ям людини, а саме: фізичне буття людини (тобто її існування) та психофізіологічний стан живого організму людини, пов'язаний з її функціонуванням у визначений час.

Слово «здоров'я» у Великому тлумачному словнику сучасної української мови потрактовано як стан організму, за якого нормально функціонують усі його органи; той чи інший стан самопочуття людини (Slovnyk, 2005, р. 362). Інший

підхід до визначення феномену «здоров'я людини» висвітлено в Основах законодавства України про охорону здоров'я, зокрема це нормативна дефініція спеціального медичного терміна: «стан повного фізичного, психічного і соціального благополуччя, а не тільки відсутність хвороб і фізичних вад» ("Zakon Ukrainy", 1992).

Тобто суб'єкт законотворчості вважає людину здоровою за умови не лише відсутності хвороб і фізичних вад, а й стану повного фізичного, психічного та соціального благополуччя. Такий підхід видається ідеалістичним, оскільки надзвичайно складно в сучасних умовах, яким притаманна значна кількість екологічних і соціальних проблем, знайти фізичну особу, стан якої можна було б схарактеризувати як такий, що відображає повне фізичне, психічне й, передусім, соціальний добробут.

Аналіз дефініцій терміна «здоров'я» у взаємозв'язку з трактуванням словосполучення «життя людини» дає підстави для висновку, що здоров'я людини пов'язане насамперед із психофізіологічним станом людського організму, тобто життям людини, причому нормальним функціонуванням такого організму без хвороб, фізичних вад, інших відхилень.

Спеціальний термін «охорона здоров'я» утворений словосполученням, лінгвістичне значення якого потребує з'ясування смислового навантаження слова «охорона». Останнє характеризується полісемічністю та має такі значення: 1. Дія за значенням охороняти. 2. Загін, організована група, яка охороняє кого-, що-небудь. Спеціальна служба, яка охороняє, оберігає що-небудь (Busel, 2005, p. 692).

У контексті досліджуваного питання належними вважаємо два значення цього слова: 1) дії за значенням охороняти здоров'я; 2) спеціальна служба, що охороняє здоров'я (наприклад, Міністерство охорони здоров'я). З огляду на окреслене, смислове навантаження словосполучення «охорона здоров'я» зводиться до активних дій суб'єктів, передусім медпрацівників, із підтримання стану повного фізичного, психічного та соціального благополуччя людини та його відновлення в разі захворювання, а також інших суб'єктів – учасників суспільного життя, чия професійна діяльність безпосередньо пов'язана із цією сферою (ідеться про систему органів й установ охорони здоров'я).

Зауважимо, що лінгвістичне наповнення цього терміна лише частково узгоджене з його юридичним значенням, що засвідчує нормативна дефініція термінопоняття «охорона здоров'я». Зокрема, у ст. 3 законодавець трактує цей термін як систему заходів, що здійснюють органи державної влади й органи місцевого самоврядування, їх посадові особи, заклади охорони здоров'я, фізичні особи – підприємці, які

зареєстровані в установленому законом порядку й одержали ліцензію на право провадження господарської діяльності з медичної практики, медичні та фармацевтичні працівники, громадські об'єднання й громадяни з метою збереження та відновлення фізіологічних і психологічних функцій, оптимальної працездатності, соціальної активності людини в умовах максимальної біологічно можливої індивідуальної тривалості її життя ("Zakon Ukrainy", 1992).

Законодавець значно розширює коло суб'єктів, чия професійна чи громадська діяльність пов'язана із цією сферою, а також доволі чітко визначає телеологічний аспект охорони здоров'я, пов'язуючи нормальний психофізіологічний стан людини з максимально біологічно можливою індивідуальною тривалістю її життя, а також оптимальною працездатністю та соціальною активністю людини.

З метою висвітлення змісту поняття «медична допомога» орган конституційного контролю в Україні скористався граматичним аналізом однієї зі складових однойменного терміна. У лінгвістичному аспекті слово «допомога» означає сприяння, підтримку (фізичну, матеріальну, моральну тощо) в чому-небудь; захист кого-небудь, порятунок у біді; робити певний вплив, що дає потрібні наслідки, приносить полегшення, користь, зокрема виликувати; дію, скеровану на підтримку / реалізацію чийх-небудь запитів або потреб у чому-небудь / за певних обставин (Stryzhak, 2010, p. 199).

Нормативна дефініція термінопоняття «медична допомога» сформульована суб'єктом законотворчості в такий спосіб: це діяльність професійно підготовлених медичних працівників, спрямована на профілактику, діагностику, лікування та реабілітацію у зв'язку з хворобами, травмами, отруєннями й патологічними станами, а також вагітністю та пологами ("Zakon Ukrainy", 1992).

Аналіз трактування слова «допомога» та судження законодавця про медичну допомогу засвідчують такі притаманні їй риси: 1) це діяльність, суб'єктами якої можуть бути лише професійно підготовлені медичні працівники; 2) напрямками медичної допомоги є профілактика і діагностика захворювань, лікування хворих, реабілітація фізичних осіб у зв'язку з хворобами, травмами, отруєннями й патологічними станами, а також у зв'язку з вагітністю та пологами.

У юридичній енциклопедії за редакцією Ю. Шемшученка міститься таке трактування терміна «страхування» як однієї зі складових словосполучення «медичне страхування»: «це система правових, економічних та організаційних відносин щодо захисту майнових інтересів громадян та юридичних осіб у разі настання певних подій (страхових випадків), визначених законодавством або договором страхування, за рахунок грошових фондів, що формуються

шляхом оплати фізичними та юридичними особами страхових платежів (страхових внесків, страхових премій) і доходів від розміщення коштів цих фондів. Об'єктами страхування можуть бути майнові інтереси, пов'язані із: життям, здоров'ям, працездатністю та додатково пенсією страхувальника або застрахованої особи (особисте страхування); володінням, користуванням і розпорядженням майном (майнове страхування)» (Nahrebelnyi, 2003).

На відміну від законодавства про страхування, що має прогалини в аспекті тлумачення терміна «медичне страхування», окремі судження про цей соціальний феномен містяться в законопроектах «Про загальнообов'язкове державне соціальне медичне страхування в Україні» від 11 лютого 2015 року ("Proekt Zakonu", 2015) і «Про фінансування охорони здоров'я та загальнообов'язкове медичне страхування в Україні» № 9163 від 4 жовтня 2018 року ("Proekt Zakonu", 2018).

У першому з них (ст. 2) закріплено такі положення:

1) загальнообов'язкове державне соціальне медичне страхування є складовою системи загальнообов'язкового державного соціального страхування і формою соціального забезпечення населення у сфері охорони здоров'я; 2) метою загальнообов'язкового державного соціального медичного страхування є встановлення гарантій для захисту прав громадян на отримання безоплатної медичної допомоги на засадах соціальної рівності й доступності незалежно від віку, статі, стану здоров'я за рахунок коштів загальнообов'язкового державного соціального медичного страхування; 3) загальнообов'язкове державне соціальне медичне страхування спрямоване на: забезпечення рівного права громадян на доступність медичної допомоги; отримання безоплатної медичної допомоги; забезпечення сталого гарантованого фінансування надання медичної допомоги; досягнення високого рівня стану здоров'я населення ("Proekt Zakonu", 2015).

У ст. 13 законопроекту «Про фінансування охорони здоров'я та загальнообов'язкове медичне страхування в Україні» 4 жовтня 2018 року містяться такі приписи стосовно досліджуваного термінопоняття: 1) загальнообов'язкове медичне страхування – це вид обов'язкового страхування, спрямований на забезпечення конституційних прав громадян на охорону здоров'я та реалізацію державних гарантій на одержання безоплатної медичної допомоги й медичне страхування; 2) є формою фінансового забезпечення витрат населення України, що можуть бути понесені на лікування, діагностику, профілактику, реабілітацію, забезпечення ліками та засобами медичного призначення тощо в разі хвороби, нещасного випадку, у межах, визначених Програмою страхування, за рахунок грошових фондів

(страхових резервів страховиків і коштів Резервного фонду загальнообов'язкового медичного страхування), що формуються шляхом сплати страхувальниками страхових платежів (страхових внесків, страхових премій) за договорами загальнообов'язкового медичного страхування, зокрема за рахунок асигнувань з державного та місцевих бюджетів, отримання доходів від розміщення коштів цих фондів та з інших, передбачених цим законом джерел; 3) метою загальнообов'язкового медичного страхування є: встановлення гарантій для захисту прав громадян на отримання безоплатної медичної допомоги на засадах соціальної рівності й доступності незалежно від віку, статі, стану здоров'я за рахунок коштів загальнообов'язкового медичного страхування; забезпечення рівних прав громадян на одержання безоплатної медичної допомоги належного обсягу та якості; підвищення якості надання медичної допомоги, сприяння ефективному розвитку системи охорони здоров'я та створення умов для її належного використання; створення умов для розвитку ринкових відносин у системі охорони здоров'я ("Proekt Zakonu", 2018).

Таким чином, за винятком медичного страхування, охорона здоров'я і медична допомога знаходяться в безпосередньому діалектичному зв'язку (співвідносяться як філософські категорії «мета» і «засіб», де найближчою та перспективною метою є здоров'я та життя людини, а засобами досягнення мети – охорона здоров'я і медична допомога).

Вивчення понять страхування, загальнообов'язкового державного соціального медичного страхування та загальнообов'язкового медичного страхування засвідчує: а) зв'язок медичного страхування з такими соціальними явищами, як здоров'я людини, охорона здоров'я, медична допомога, безоплатна медична допомога, причому пріоритет надають саме безоплатній медичній допомозі; б) такий зв'язок є не прямим, а опосередкованим, адже медичне страхування є, передусім, формою фінансового забезпечення витрат населення, що можуть бути понесені в разі потреби надання йому професійної медичної допомоги, тобто є економічною (фінансовою) гарантією таких можливостей людини, як право на охорону здоров'я та медичну допомогу. Гостро зазначені питання постають в умовах збройного конфлікту на тимчасово окупованих територіях України (Nesterovych, 2017).

У вітчизняній правничій науці було здійснено лише одну спробу сформулювати дефініцію поняття «конституційне право на охорону здоров'я, медичну допомогу та медичне страхування» як єдиного суб'єктивного юридичного права. Це встановлене Конституцією України та гарантоване державою соціальне право особи, що здійснюють шляхом державного фінансування соціально-

економічних, медико-санітарних та оздоровчо-профілактичних програм з метою створення необхідного життєвого рівня й умов існування для населення (Nalyvaiko, & Beliaieva, 2013, p. 262). Зі змісту цього визначення випливає, що роль держави в забезпеченні комплексного конституційного права зводиться лише до державного фінансування соціально-економічних, медико-санітарних й оздоровчо-профілактичних програм.

Вважаємо, що такі судження вважати цілком слушними не можна. По-перше, запропонований підхід до трактування цього поняття не відповідає об'єктивній дійсності, адже до фінансування зазначених програм долучаються й інші учасники суспільного життя, передусім – роботодавці та наймані працівники. По-друге, підготовку й атестацію медичних працівників різної кваліфікації здійснюють у державних освітніх закладах. По-третє, висококваліфіковану медичну допомогу в найскладніших випадках надають хворим у тих закладах охорони здоров'я, які мають статус національних (загальнодержавних, наприклад: Національна дитяча спеціалізована лікарня «Охматдит», Національний інститут серцево-судинної хірургії імені Миколи Амосова НАМН України тощо). Це стосується й закладів охорони здоров'я, які надають медичну допомогу окремим категоріям громадян (військові госпіталі, територіальні медичні об'єднання Міністерства внутрішніх справ в областях тощо).

Наукова новизна

Наукова новизна статті полягає в тому, що в ній уперше у вітчизняній правничій науці порушено проблемне питання про наукову доцільність і методологічну коректність висвітлення змісту поняття права кожного на охорону здоров'я, медичну допомогу й медичне страхування, сформульованого законодавцем як єдиного й комплексного.

Висновки

Узагальнення викладеного вище матеріалу дає підстави для таких висновків:

1. За винятком медичного страхування, охорона здоров'я і медична допомога знаходяться в безпосередньому діалектичному зв'язку (співвідносяться як філософські категорії «мета» і «засіб», де найближчою та перспективною метою є здоров'я і життя людини, відповідно, а засобами досягнення мети є охорона здоров'я й медична допомога). Медичне страхування так само є засобом, що не прямо, а опосередковано пов'язаний з визначеною метою.

2. З огляду на той факт, що медичне страхування є економічною гарантією реалізації можливостей кожного на охорону здоров'я та медичну допомогу, припис про можливість його здійснення у взаємозв'язку із забезпеченням державного фінансування відповідних соціально-економічних, медико-санітарних й оздоровчо-профілактичних програм має бути передбачено в ч. 2 ст. 49 Конституції України.

3. У ч. 1 ст. 49 Основного Закону у вигляді нормативно-правового припису має бути передбачено як єдину можливість людини користуватися такими соціальними благами, як охорона здоров'я та медична допомога, адже саме вони надають можливість людині підтримувати її нормальний психофізіологічний стан з максимально біологічно можливою індивідуальною тривалістю життя, а також оптимальною працездатністю та соціальною активністю.

4. Зважаючи на це, пропонуємо таку редакцію ч. 1 ст. 49 Конституції України: «Кожен має право на охорону здоров'я та медичну допомогу».

5. Логічно обґрунтованим видається порушення проблемного питання про наукову доцільність і методологічну коректність висвітлення змісту поняття права кожного на охорону здоров'я, медичну допомогу й медичне страхування як єдиного та комплексного.

REFERENCES

- Bilous, O.V. (2019). Procesualni harantii dotrymannia prav liudyny i hromadianyna v dialnosti orhaniv sudovoi vlady [Procedural safeguards for respect for human and citizen rights in the activities of the judiciary]. *ScienceRise: Juridical Science*, 2(8), 34-38. doi: <https://doi.org/10.15587/2523-4153.2019.173450> [in Ukrainian].
- Busel, V.T. (Eds.). (2005). *Velykyi tlumachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy [The Large Interpretive Dictionary of Modern Ukrainian]*. Kyiv; Irpin: Perun [in Ukrainian].
- Dakhova, I.I. (2018). Obmezhenia realizatsii prav i svobod liudyny: konstytutsiine rehuliuвання ta praktyka Yevropeiskoho Sudu z prav liudyny [Restrictions on the enjoyment of human rights and freedoms: Constitutional regulation and practice of the European Court of Human Rights]. *Forum Prava, Forum Rights*, 4, 17-25. doi: <http://doi.org/10.5281/zenodo.1467599> [in Ukrainian].
- Faunce, T.A. (2005). Will international human rights subsume medical ethics? Intersections in the UNESCO Universal Bioethics Declaration. *Journal of Medical Ethics*, 31(3). doi: <https://doi.org/10.1136/jme.2004.006502>.
- Kaminska, N., Nazarko, Y., & Iliashko, O. (2019). Implementation of the right to health care in the countries of the European Union. *Wiadomości Lekarskie, LXXII*, 7, 1337-1342.
- Kaminska, N.V. (2018). Mekhanizmy zakhystu prav liudyny v rishenniakh YeSPL shchodo druzhnogo vrehuliuвання proty Ukrainy [Mechanisms of human rights protection in ECHR decision on friendly settlement against Ukraine]. *Naukovyy visnyk pryvatnoho ta publichnogo prava, Scientific Bulletin of Private and Public Law*, 1(2), 229-230 [in Ukrainian].

- Kaminska, N.V., & Bondar, I.Yu. (2018). Surohatne materynstvo: problemy kvalifikatsii ta perspektyvy zakonodavchoho rehulivannia v Ukraini [Surrogate motherhood: problems of qualification and prospects of legislative regulation in Ukraine]. *Nashe pravo, Our Law*, 1, 3-7 [in Ukrainian].
- Konstytutsiya Ukrainy: vid 28 cherv. 1996 r. No. 254k/96-VR [Constitution of Ukraine from June 28, 1996, No. 254k/96-VR]. (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> [in Ukrainian].
- Nahrebelnyi, V.P. (2003). Strakhuvannia [Insurance]. *Yurydychna entsyklopediia, Legal Encyclopedia*. (Vols. 1-6). Yu.S. Shemshuchenko (et al.). (Eds.). Kyiv: Ukr. entsyklopediia [in Ukrainian].
- Nalyvaiko, L.R., & Beliaieva, M.V. (Eds.). (2013). *Tlumachnyi terminologichnyi slovnyk z konstytutsiinoho prava [Constitutional Law Interpretive Dictionary]*. Kyiv: Khai-Tek Press [in Ukrainian].
- Nesterovych, V.F. (2006). Katehoriia "interes" u pravotvorchosti: zahalnoteoretychni aspekty [Category "interest" in law-making: general theoretical aspects]. *Visnyk Luhanskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav, Bulletin of the Lugansk State University of Internal Affairs*, 1, 73-78 [in Ukrainian].
- Nesterovych, V.F. (2017). Verkhovenstvo prava ta zabezpechennia prav liudyny na tymchasovo okupovanykh terytoriiakh Ukrainy [Rule of law and human rights in the temporarily occupied territories of Ukraine]. *Naukovi zapysky NaUKMA, NaUKMA Scientific Notes*, 200, 85-92 [in Ukrainian].
- Nesterovych, V.F. (2018). Konstytutsiino-pravovi vydy hromadskykh obhovoren [Constitutional legal types of public discussions]. *Visnyk Luhanskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav, Bulletin of Lugansk State University of Internal Affairs*, 4, 38-45 doi: <https://doi.org/10.33766/2524-0323.84.38-45> [in Ukrainian].
- Nesterovych, V.F. (2018). *Praktykum z Konstytutsiinoho prava Ukrainy [Workshop on Constitutional Law of Ukraine]*. Kyiv: Lira-K [in Ukrainian].
- Pavone, I.R. (2018). The role of soft law in bioethics. *International Biolaw and Shared Ethical Principles*, 99-118. doi: <https://doi.org/10.4324/9781315589312-9>.
- Proekt Zakonu Ukrainy "Pro finansuvannia okhorony zdorovia ta zahalnooboviazkove medychne strakhuvannia v Ukraini: vid 4 zhovt. 2018 r. No. 9163 [Draft Law of Ukraine "On Health Financing and Compulsory Health Insurance in Ukraine" from October 4, 2018, nO. 9163]. (n.d.). w1.c1.rada.gov.ua. Retrieved from http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=64744 [in Ukrainian].
- Proekt Zakonu Ukrainy "Pro zahalnooboviazkove derzhavne sotsialne medychne strakhuvannia v Ukraini": vid 11 liut. 2015 r. [Draft Law of Ukraine "On compulsory state social health insurance in Ukraine" from February 11, 2015]. (n.d.). www.apteka.ua. Retrieved from <https://www.apteka.ua/article/324118> [in Ukrainian].
- Strelchenko, O.H. (2019). Doktrynalni osoblyvosti henezysu sfery obihu likarskykh zasobiv u period nezalezhnosti Ukrainy [Doctrinal features of the genesis of the sphere of circulation of medicines in the period of independence of Ukraine]. *Aktualni problemy derzhavy ta prava, Actual problems of the state and law*, 82, 229-235. doi: [doi: https://doi.org/10.31359/2222-5544-2019-37-2-33](https://doi.org/10.31359/2222-5544-2019-37-2-33) [in Ukrainian].
- Stryzhak, A.A. (2010). *Konstytutsiia Ukrainy v aktakh Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy [The Constitution of Ukraine in the Acts of the Constitutional Court of Ukraine]*. Kyiv: In Yure [in Ukrainian].
- Zakon Ukrainy "Osnovy zakonodavstva Ukrainy pro okhoronu zdorovia": vid 19 lystop. 1992 r. No. 2801-XII [Law of Ukraine "Fundamentals of Ukrainian Legislation on Health Care" from November 19, 1992, No. 2801-XII]. (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2801-12> [in Ukrainian].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Білоус О. В. Процесуальні гарантії дотримання прав людини і громадянина в діяльності органів судової влади. *ScienceRise: Juridical Science*. 2019. № 2 (8). С. 34–38. doi: <https://doi.org/10.15587/2523-4153.2019.173450>.
- Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ ; Ірпінь : Перун, 2005. 1728 с.
- Дахова І. І. Обмеження реалізації прав і свобод людини: конституційне регулювання та практика Європейського Суду з прав людини. *Форум Права*. 2018. №. 4. С. 17–25. URL: <http://doi.org/10.5281/zenodo.1467599>.
- Faunce T. A. Will international human rights subsume medical ethics? Intersections in the UNESCO Universal Bioethics Declaration. *Journal of Medical Ethics*. 2005. No. 31 (3). doi: <https://doi.org/10.1136/jme.2004.006502>.
- Kaminska N., Nazarko Y., Iliashko O. Implementation of the right to health care in the countries of the European Union. *Wiadomości Lekarskie*. 2019. Vol. LXXII. No. 7. P. 1337– 1342.
- Камінська Н. В. Механізми захисту прав людини в рішеннях ЄСПЛ щодо дружного врегулювання проти України. *Науковий вісник приватного та публічного права*. 2018. Вип. 1. Т. 2. С. 229–230.
- Камінська Н. В., Бондар І. Ю. Сурогатне материнство: проблеми кваліфікації та перспективи законодавчого регулювання в Україні. *Наше право*. 2018. № 1. С. 3–7.
- Конституція України: Закон України від 28 черв. 1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>.
- Нагребельний В. П. Страхування. *Юридична енциклопедія* : в 6 т. / редкол.: Ю. С. Шемшученко та ін. Київ : Укр. енциклопедія, 1998. Т. 5 : П–С. 2003. 733 с.
- Тлумачний термінологічний словник з конституційного права / уклад. : Л. Р. Наливайко, М. В. Беляєва. Київ : Хай-Тек Пресс, 2013. 408 с.
- Нестерович В. Ф. Категорія «інтерес» у правотворчості: загальнотеоретичні аспекти. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ*. 2006. № 1. С. 73–78.
- Нестерович В. Ф. Верховенство права та забезпечення прав людини на тимчасово окупованих територіях України. *Наукові записки НаУКМА*. 2017. Т. 200. С. 85–92. (Серія «Юридичні науки»).

- Нестерович В. Ф. Конституційно-правові види громадських обговорень. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ*. 2018. № 4. С. 38–45. doi: <https://doi.org/10.33766/2524-0323.84.38-45>.
- Нестерович В. Ф. Практикум з Конституційного права України. Київ : Ліра-К, 2018. 640 с.
- Pavone I. R. The role of soft law in bioethics. *International Biolaw and Shared Ethical Principles*. 2018. P. 99–118. doi: <https://doi.org/10.4324/9781315589312-9>.
- Про фінансування охорони здоров'я та загальнообов'язкове медичне страхування в Україні : проект Закону України від 4 жовт. 2018 р. № 9163. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=64744.
- Про загальнообов'язкове державне соціальне медичне страхування в Україні : проект Закону України від 11 лют. 2015 р. URL: <https://www.apteka.ua/article/324118>.
- Стрельченко О. Г. Доктринальні особливості генезису сфери обігу лікарських засобів у період незалежності України. *Актуальні проблеми держави та права*. 2019. № 82. С. 229–235. doi: doi.org/10.31359/2222-5544-2019-37-2-33.
- Стрижак А. А. Конституція України в актах Конституційного Суду України : аналіт. огляд та комент. Київ : Ін Юре, 2010. 631 с.
- Основи законодавства України про охорону здоров'я : Закон України від 19 листоп. 1992 р. № 2801–XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2801-12>.

Стаття надійшла до редколегії 01.08.2019

Zhehlinska T. – Lecturer of the Department of Theory and History of State and Law of the Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs, Dnipro, Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7707-2561>

The Content of the Concept «Everyone's Right to Health Care, Medical Aid and Health Insurance»: Problem Statement

Based on reference literature, current legislation and draft laws on health care the author has analyzed judgments about such social phenomena as human life, human health, health care, medical aid, health insurance, everyone's right to health care, medical aid and health insurance. The article's **purpose** is to formulate the problem of scientific expediency and methodological correctness of disclosing the content of the concept of the everyone's right to health care, medical aid and health insurance as a comprehensive, but at the same time, unified and substantiation on this basis of the proposal on the necessity to change the legal regulation stipulated in Part 1 of Art. 49 of the Constitution of Ukraine. The achievement of a certain research goal was facilitated by the use of dialectical, logical-semantic, special-legal and other methods of scientific cognition. On the basis of the analysis of legislation and scientific works on the chosen subject of research, the inconsistency in the approach to the understanding of the researched concept of «everyone's right to health care, medical aid and medical insurance» and related categories as well as terminological difficulty of this issue has been proved. The meaning of the interrelated terms such as human life, human health, human health care, medical aid has been clarified. The **scientific novelty** of the publication is that it has raised for the first time in domestic legal science the problematic issue of the scientific expediency and methodological correctness of disclosing the content of the concept of everyone's right to health care, medical aid and health insurance formulated by the legislator as one of complex nature. The author has argued that, with the exception of health insurance, the concepts of health care and medical aid are in direct dialectical relation with each other, and health insurance is indirectly linked to the above categories and is an economic guarantee of everyone's health and medical care opportunities. In view of this, the provision on health insurance as an economic guarantee, together with the provision of state funding for the relevant socio-economic, health and wellness and prevention programs should be contained in Part 2 of Art. 49 of the Constitution of Ukraine. She has proved that a person can maintain a normal psycho-physiological state with the maximum biologically possible individual life expectancy, as well as optimal working capacity and social activity, provided he/she enjoys such social benefits as health care and medical aid. On this basis, Part 1 of Art. 49 of the Constitution of Ukraine has been proposed to be defined in the following wording: «Everyone has the right to health care and medical aid». **Conclusions.** The scientific inappropriateness and methodological incorrectness of disclosing the content of the concept of the right of everyone to health care, medical care and health insurance as a single ground have been substantiated.

Keywords: human life; human health; health care; medical aid; health insurance; the right.

Атаманов О. М. – аспірант кафедри досудового розслідування навчально-наукового інституту № 1 Національної академії внутрішніх справ, м. Київ
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7637-6392>

Теоретичні та практичні аспекти процесуальної діяльності сторони обвинувачення під час складання письмового повідомлення про підозру

Метою статті є аналіз кримінального процесуального законодавства України щодо процесуальної діяльності сторони обвинувачення під час складання письмового повідомлення про підозру для визначення актуальних теоретичних і практичних проблем законодавства й надання пропозицій щодо шляхів їх розв'язання. **Методологія.** Методологічний інструментарій обрано відповідно до поставленої мети, специфіки об'єкта та предмета дослідження. Визначальними є наукові методи системного аналізу й узагальнення. **Наукова новизна** полягає в системному аналізі кримінального процесуального законодавства України в контексті вимог міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, інших документів і практики Європейського суду з прав людини, а також у визначенні теоретичних і практичних проблем, без подолання яких процесуальна діяльність сторони обвинувачення під час складання письмового повідомлення про підозру не буде відповідати завданням кримінального провадження та гарантіям, визначеним міжнародними договорами. За результатами здійсненого дослідження сформульовано **висновки**: 1) повідомлення про підозру – це результат розумової (інтелектуальної) діяльності слідчого та/або прокурора щодо оцінки наявних у матеріалах кримінального провадження доказів, які переконливо засвідчують імовірність учинення кримінального правопорушення певною особою, що відображають у процесуальному документі, акті (рішенні), який складають у письмовій формі уповноважені суб'єкти відповідно до вимог кримінального процесуального закону України, зокрема щодо чітко визначеної та розмежованої компетенції, і вручають особі, яку підозрюють у вчиненні кримінального правопорушення, що зумовлює набуття цієї особою процесуального статусу підозрюваного; 2) законодавчі положення, що регламентують інститут повідомлення про підозру, потребують чіткого врегулювання, що надасть можливість уникнути суперечностей у процесі їх правозастосування, у зв'язку із чим пропонуємо: а) внести зміни до ст. 110 КПК України, у якій «повідомлення про підозру» включити до переліку процесуальних рішень або визначити, що процесуальне рішення у вигляді письмового повідомлення про підозру приймають у формі постанови; б) внести зміни до ст. 276 КПК України, у назві й тексті якої слово «випадки» в усіх відмінках замінити словом «підстави» у відповідних відмінках; в) у статті 276 КПК України п. 2 ч. 1 вилучити.

Ключові слова: підозра; повідомлення; підозрюваний; складання; вручення; достатність доказів; обґрунтована підозра.

Вступ

Заходи, реалізовані в Україні та спрямовані на посилення ролі й функцій суду з метою захисту прав і свобод громадян у кримінальному судочинстві, безпосередньо стосувалися діяльності, процесуального статусу та функцій органів досудового розслідування. Регламентація принципу змагальності, закріпленою Конституцією України, визначила доцільність істотних трансформацій у всій системі кримінального процесу, різних способах реалізації діяльності кримінального процесуального характеру, розподілу відповідних кримінальних процесуальних функцій, зміни в співвідношенні між процесуальними можливостями різних учасників кримінального провадження.

Попри численні зміни, які були внесені до нового КПК України 2012 року в процесі подальшого його практичного застосування, Кодекс містить дефекти нормативно-правового регулювання. Однією з проблем є несформованість чіткого й однозначного тлумачення поняття інституту повідомлення про підозру, що призводить

до варіативності тлумачення відповідних норм сторонами кримінального провадження та судом, а також неоднозначності їх практичної реалізації.

Інститут повідомлення про підозру одразу викликав жваву дискусію серед науковців. Аспекти цієї проблематики у своїх роботах досліджували такі вчені, як Ю. П. Аленін, А. В. Андрейчук, Є. В. Воротинцев, І. В. Гловюк, В. Г. Гончаренко, В. О. Гринюк, Л. М. Гуртієва, І. В. Єрьоменко, І. Г. Івасюк, О. В. Іващенко, О. В. Капліна, Л. М. Лобойко, Т. В. Лукашкіна, М. А. Погорельський, О. В. Расторгуєв, І. В. Рогатюк, Х. Р. Слюсарчук, О. Ю. Татаров, Л. Д. Удалова, І. А. Щербак та ін.

Попри значні здобутки в реформуванні кримінального процесуального законодавства та наближення його до європейських стандартів, актуальним залишається значний масив проблемних питань, які пов'язані з процесуальною діяльністю сторони обвинувачення під час повідомлення особі про підозру, у зв'язку з чим потребують подальшого наукового осмислення й визначення шляхів їх подолання.

Мета і завдання дослідження

Метою статті є здійснення комплексного наукового аналізу кримінального процесуального законодавства України в частині процесуальної діяльності сторони обвинувачення під час складання письмового повідомлення про підозру в контексті положень міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, практики Європейського суду з прав людини, з метою встановлення актуальних теоретичних і практичних проблем українського законодавства й надання пропозицій щодо шляхів їх розв'язання.

Виклад основного матеріалу

Нині інститут повідомлення особи про підозру в учиненні кримінального правопорушення посідає важливе місце в структурі етапів досудового розслідування, адже воно є початковим моментом притягнення особи до кримінальної відповідальності. Тому визначення часу, з якого особа набуває процесуального статусу підозрюваного в кримінальному провадженні, є найголовнішим моментом, який визначає подальше спрямування кримінального провадження та надає сторонам можливості для застосування інших інститутів, передбачених КПК України на стадії досудового розслідування. Це твердження закріплено в п. 14 ч. 1 ст. 3 КПК України, відповідно до якого притягнення до кримінальної відповідальності – стадія кримінального провадження, яка починається з моменту повідомлення особи про підозру в учиненні кримінального правопорушення ("Kryminalnyi protsesualnyi kodeks", 2012).

Зауважимо, що за даними єдиного звіту про кримінальні правопорушення в державі за 2019 рік Офісу Генерального прокурора, щомісяця повідомляють про підозру в учиненні близько 14,3 тис. кримінальних правопорушень ("Yedynyi zvit", 2019).

КПК України не містить чіткого визначення терміна «повідомлення про підозру». Його не включено до ст. 3 КПК України (визначення основних термінів Кодексу) і не визначено в главі 22 (повідомлення про підозру). Тому його зміст виводять з інших норм чинного кримінального процесуального законодавства України.

Інститут повідомлення про підозру було закріплено в новому КПК України порівняно нещодавно. На жаль, під час формулювання норм, які його регламентують, зокрема й осіб, щодо яких здійснюють особливий порядок кримінального провадження, законодавець припустився порушення правил юридичної техніки, а саме одночасно оперує різними термінами «повідомлення про підозру», «складення письмового повідомлення про підозру», «вручення письмового повідомлення про підозру» та «здійснення повідомлення про

підозру», що призвело до неоднозначного їх тлумачення науковцями, сторонами кримінального провадження й судом під час правозастосовної діяльності. Подальші зміни, яких зазнав цей інститут, не усунули окреслених протиріч, тому досі він є предметом дослідження науковців.

Відповідно до визначення, яке пропонує академічний тлумачний словник української мови, *підозра* – це думка про чию-небудь причетність до чогось негативного, сумнів у чий-небудь порядності, чесності, відданості тощо ("Akademichnyi tлумachnyi slovnyk", 1975). *Повідомлення* – це: 1) дія за значенням повідомити, повідомляти й повідомлятися; 2) те, що доводять до чийого-небудь відома, сповіщають комусь; письмова чи усна інформація, дані, інформація, передані, доведені до відома, викладені будь-ким, невеликий публічний виступ, невелика доповідь на якусь тему; 3) папір, документ, у якому про щось повідомляють, сповіщають ("Akademichnyi tлумachnyi slovnyk", 1975, р. 669).

Підозра – це припущення про суб'єкта кримінального правопорушення, неповна поінформованість про будь-які факти, обставини, тобто ймовірне, гадане пояснення їх. Водночас виникнення у свідомості слідчого чи прокурора підозри не переводить особу в процесуальний статус підозрюваного. Це відбувається тому, що думка слідчого та/або прокурора процесуально ще не закріплена. Тому тільки офіційне доведення до особи про підозру може відігравати роль юридичного факту, який запускає в дію весь механізм реалізації прав підозрюваного, законних інтересів особи, що опинилася під підозрою.

Згідно зі ст. 42 КПК України, підозрюваним є особа, якій у порядку, передбаченому ст. 276–279 цього Кодексу, повідомлено про підозру, особа, яка затримана за підозрою в учиненні кримінального правопорушення, або особа, щодо якої складено повідомлення про підозру, однак його не вручено унаслідок невстановлення місцезнаходження особи, проте вжито заходів для вручення в спосіб, передбачений цим Кодексом для вручення повідомлень.

Після прийняття нового КПК України суттєво змінилися порядок набуття особою статусу підозрюваного, процес повідомлення про підозру, відбулися трансформації підозри в обвинувачення і саморозуміння місця інституту підозри в кримінальному процесі.

Відповідно до ч. 5 ст. 28 КПК України, кожен має право, щоб обвинувачення щодо нього в найстиглиший строк або стало предметом судового розгляду, або щоб відповідне кримінальне провадження щодо нього було закрито. Водночас обвинувачення – це твердження про вчинення певною особою діяння, передбаченого законом України про кримінальну відповідальність, висунуте в порядку, встановленому цим Кодексом

(п. 13 ч. 1 ст. 3 КПК України), формулюється в обвинувальному акті, який є підсумковим процесуальним документом стадії досудового розслідування (ч. 4 ст. 110 КПК України). Обвинувальний акт складає слідчий або прокурор, коли зібрано достатньо доказів для того, щоб передати його до суду, коли прокурор дійшов висновку, що внаслідок проведеного досудового розслідування встановлено особу, яка вчинила кримінальне правопорушення, процес доказування завершений, повно та неупереджено встановлені й досліджені обставини, які підлягають доказуванню в кримінальному провадженні (ст. 91 КПК України).

Проте, перш ніж дійти переконання про необхідність складання обвинувального акта, сторона обвинувачення (слідчий та/або прокурор) проходять тривалий шлях, пов'язаний з ретельним виявленням, збиранням, перевіркою, оцінкою доказів, формулюванням певних висновків і прийняттям необхідних процесуальних рішень. Цей процес пізнання неминуче пов'язаний з нагромадженням доказів, просуванням від майже повного незнання про подію кримінального правопорушення та особу, яка його вчинила, на етапі внесення відомостей до ЄРДР, до знання дедалі повнішого й точного. На певному етапі досудового розслідування в слідчого чи прокурора логічно виникає ймовірне судження про вчинення кримінального правопорушення певною особою. Такі ситуації можуть бути пов'язані з тим, що особу затримано на місці вчинення кримінального правопорушення чи безпосередньо після його вчинення, або в матеріалах кримінального провадження містяться достатні докази для її підозри в учиненні кримінального правопорушення. Отже, у зазначених випадках особа невідкладно має бути повідомлена про підозру, унаслідок чого вона набуває процесуального статусу, який надає їй можливість стати суб'єктом права на захист (Blahuta et al., 2019, p. 40).

Відповідно до ч. 2 ст. 9 КПК України, прокурор, керівник органу досудового розслідування, слідчий зобов'язані всебічно, повно й неупереджено дослідити обставини кримінального провадження, виявити ті обставини, що викривають, і ті, що виправдовують підозрюваного, обвинуваченого, а також обставини, що пом'якшують або обтяжують його покарання, надати їм належну правову оцінку та забезпечити прийняття законних і неупереджених процесуальних рішень. Недодержанням з боку сторони обвинувачення цієї норми може призвести як до засудження невинуватого, так і до уникнення кримінальної відповідальності особою, яка вчинила кримінальне правопорушення, що не відповідатиме завданням кримінального провадження (ст. 2 КПК України).

Реалізуючи принцип невідворотності покарання, сторона обвинувачення під час повідомлення про підозру надає особі право

користуватися закріпленими процесуальними правами, що стосуються змісту її процесуального статусу.

Тому вбачається, що повідомлення особі про підозру можна вважати позитивним для цієї особи, оскільки це зумовлює надання їй низки процесуальних прав і гарантій для заперечування підозри, що було б неможливим, якби досудове розслідування щодо цієї особи вели без її залучення як підозрюваного. Тобто, якщо досудове розслідування проводили б без залучення підозрюваного, можливість останнього заперечувати підозру, наводити доводи, заявляти клопотання, надавати докази своєї невинуватості або ті, які пом'якшують відповідальність, з'являлася б тільки наприкінці розслідування. Це призводило б до порушення п. б) ч. 3 ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, що ратифікована Законом України від 17 липня 1997 року № 475/97-ВР «Про ратифікацію Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, Першого протоколу та протоколів № 2, 4, 7 та 11 до Конвенції», яким встановлено, що кожний обвинувачений у вчиненні кримінального правопорушення має щонайменше такі права, зокрема мати час і можливості, необхідні для підготовки свого захисту ("Konventsia pro zakhyst prav", 1950).

Ідеться про доволі парадоксальне положення: притягнення особи в кримінальному провадженні як підозрюваного є сприятливим для особи, яку притягують, що здійснюють у його ж інтересах з метою забезпечення його прав.

Здійснивши аналіз наукових джерел і положень КПК України, можна дійти висновку, що є кілька значень категорії «повідомлення про підозру»: процесуальна діяльність, зміст якої полягає в складанні слідчим або прокурором письмового повідомлення про підозру та його врученні особі відповідно до ст. 276–279 КПК України; процесуальне рішення; процесуальна дія; інститут кримінального процесуального права; етап стадії досудового провадження та форма повідомлення; етап досудового розслідування; перший етап формування державного обвинувачення; первинна форма обвинувальної діяльності щодо конкретної особи (Hryniuk, 2017, p. 20).

У КПК України порядок повідомлення про підозру врегульований главою 22 (ст. 276–279), а порядок здійснення повідомлення про підозру окремим категоріям осіб встановлено в главі 37 (ст. 480–483).

На думку Ю. П. Аленіна, І. В. Гловюка, Т. В. Лукашкіної, Л. М. Гуртієвої, І. А. Щербак, О. В. Капліної, категорію «повідомлення про підозру» в КПК України вживають умовно у двох значеннях.

Аналізуючи цю категорію, Ю. П. Аленін та І. В. Гловюк на підставі узагальнення думок

процесуалістів дійшли висновку, що повідомлення про підозру слід розглядати як процесуальний акт-документ і як процесуальну процедуру (Alenin, & Hloviuk, 2014, p. 162). У цьому сенсі Т. В. Лукашкіна виокремлює «повідомлення про підозру в значенні документа» й «повідомлення про підозру як дію» (Hurtiieva, & Lukashkina, 2016). Таку позицію поділяє і Л. М. Гуртієва (Hurtiieva, 2017).

Структура та зміст положення глави 22 КПК України також дають підстави для висновку про подвійний зміст повідомлення про підозру, адже в ст. 276, 278 КПК України, що стосуються підстав і процесуального порядку повідомлення про підозру, закріплено зміст останнього як процедури, а в ст. 277 КПК України – як процесуального документа, що має відповідну форму та зміст (Shcherbak, 2019, p. 416; Shcherbak, 2019, p. 103).

Із цього приводу О. В. Капліна слушно зазначає, що документ повідомлення про підозру вважають особливим видом процесуального повідомлення в кримінальному провадженні, тобто процесуальним документом, який є результатом інтелектуальної діяльності спеціально уповноважених осіб (слідчого, прокурора) з оцінки досудових доказів на предмет їх відповідності й допустимості та може спричинити юридичні наслідки для учасників провадження в разі дотримання вимоги щодо строків, процедури та суб'єктного складу осіб, які здійснюють його вручення (Kaplina, 2017). Аналогічну думку поділяє О. М. Посвистак (Posvystak, 2019).

Ми також обстоюємо позицію щодо подвійного змісту поняття «повідомлення про підозру» в учиненні кримінального правопорушення. Відповідно до КПК України, його вживають у двох значеннях:

а) для позначення відповідного процесуального акта (рішення), складеного прокурором – процесуальним керівником або слідчим, який визначений (призначений) керівником органу досудового розслідування для здійснення досудового розслідування в кримінальному провадженні, а складене слідчим повідомлення про підозру набирає юридичної сили лише після погодження його прокурором; повідомлення про підозру як процесуальний акт (рішення) має містити відомості, вичерпний перелік яких наведено в ст. 277 КПК України;

б) для позначення відповідного комплексу процесуальних дій (порядку), умовно «вручення» особі письмового повідомлення про підозру в учиненні нею кримінального правопорушення; повідомлення про підозру як комплекс процесуальних дій (порядок) не вичерпується нормами ст. 278 КПК України, а впливає зі змісту інших норм кримінального процесуального законодавства та практики його застосування.

Передбачені Кодексом наслідки настають як за фактом складення повідомлення про підозру у вчиненні кримінального правопорушення – процесуального акта (рішення), так і фактом учинення дій щодо вручення такого документа особі в установлений законом строк та спосіб за умови вжиття всіх інших процесуальних дій, які сторона обвинувачення зобов'язана вчинити під час вручення.

Невручення особі (а саме особі окремої категорії) письмового повідомлення про підозру в установлений законом строк і спосіб нівелює процесуальне значення повідомлення про підозру як процесуального акта (рішення), оскільки такий процесуальний документ не здатний спричинити юридичних наслідків для учасників кримінального провадження.

З огляду на зазначене, матеріальною підставою для притягнення особи до кримінальної відповідальності є вчинення нею кримінального правопорушення, а процесуальною – тільки вручення цій особі письмового повідомлення про підозру. Лише після цього сторона обвинувачення набуває повноважень застосувати щодо підозрюваного заходи забезпечення кримінального провадження (наприклад, привід підозрюваного (ст. 140 КПК України); тимчасове обмеження в користуванні спеціальним правом (ст. 148); відсторонення від посади (ст. 154), зокрема тимчасове відсторонення судді від здійснення правосуддя у зв'язку з притягненням до кримінальної відповідальності (ст. 155-1); арешт майна (ст. 170); запобіжні заходи (ст. 176) тощо).

Оскільки метою цієї статті є обґрунтування пропозицій з удосконалення процедури повідомлення про підозру саме під час складання письмового повідомлення про підозру, ми проаналізуємо теоретичні та практичні аспекти процесуальної діяльності сторони обвинувачення під час складання цього процесуального акта (рішення).

Із цього приводу І. В. Рогатюк стверджує, що юридичне значення акта повідомлення особи про підозру полягає в тому, що на стадії досудового розслідування настає новий етап. Він пов'язаний з тим, що в процесі досудового розслідування накопичено достатньо доказів для підозри конкретної особи в учиненні кримінального правопорушення. Цю підозру вперше чітко сформульовано в офіційному документі – повідомленні особі про підозру. У ньому слідчий, прокурор дає першопочатковий висновок про наявність і суть суспільно небезпечного, кримінально караного діяння, вчиненого конкретною особою (Rohatiuk, 2015, p. 121).

Якщо розглядати повідомлення про підозру в аспекті процесуального акта, воно, безумовно, є процесуальним рішенням. Підтвердженням цього є процесуальні норми, закріплені в ст. 110

КПК України, відповідно до яких процесуальними рішеннями є всі рішення органів досудового розслідування, прокурора. Однак ця стаття передбачає, що рішення слідчого, прокурора приймають у формі постанови. Формальна невідповідність вимогам ст. 110 КПК України в аспекті назви – «повідомлення» – у жодному разі не може бути перешкодою, оскільки воно містить усі ознаки процесуального рішення. Додатковим обґрунтуванням цього твердження є зміст положень ст. 277 КПК України, згідно з якими повідомлення про підозру містить характерні ознаки постанови. Крім того, відображення в повідомленні про підозру органом досудового розслідування, прокурором прийнятого ними рішення тягне за собою відповідні процесуальні наслідки. Водночас ця стаття передбачає, що обвинувальний акт також є процесуальним рішенням, яким прокурор висуває обвинувачення в учиненні кримінального правопорушення та яким завершується досудове розслідування (ч. 4 ст. 110 КПК України).

Таким чином, з метою усунення суперечностей і неоднозначного тлумачення під час застосування інституту повідомлення про підозру цілком логічним видається внесення змін до ст. 110 КПК України, у якій «повідомлення про підозру» слід включити до переліку процесуальних рішень або визначити, що процесуальне рішення у вигляді письмового повідомлення про підозру приймають у формі постанови.

Відповідно до ч. 1 ст. 276 КПК України «Випадки повідомлення про підозру», повідомлення про підозру обов'язково здійснюють у порядку, передбаченому ст. 278 цього Кодексу, у разі: 1) затримання особи на місці вчинення кримінального правопорушення чи безпосередньо після його вчинення; 2) обрання до особи одного з передбачених цим Кодексом запобіжних заходів; 3) наявності достатніх доказів для підозри особи в учиненні кримінального правопорушення. Особливості повідомлення про підозру окремій категорії осіб визначено в главі 37 цього Кодексу.

Законодавчо закріплені «випадки» повідомлення про підозру спричиняють суттєві зауваження з боку науковців, починаючи з назви статті. Слушною є думка, висловлена такими науковцями, як Ю. П. Аленін та І. В. Гловюк, Н. В. Глинська, В. О. Гринюк, І. Г. Івасюк, Т. В. Лукашкіна, О. В. Капліна, Л. М. Гуртієва, І. В. Єрьоменко, які констатували невдале оперування в цій статті терміном «випадки», які є підставами, передумовами для повідомлення про підозру (Yeromenko, 2017, p. 83).

Тому, на нашу думку, необхідним є внесення змін до ст. 276 КПК України, у назві й тексті якої слово «випадки» в усіх відмінках слід замінити словом «підстави» у відповідних відмінках.

Суттєвої критики науковців також зазнала правова норма, закріплена в п. 2 ч. 1 ст. 276 КПК України, оскільки повідомлення про підозру у випадку обрання до особи одного з передбачених КПК України запобіжних заходів апriori не може бути реалізоване, оскільки, згідно з ч. 2 ст. 177 КПК України, підставою для застосування запобіжного заходу є наявність обґрунтованої підозри в учиненні особою кримінального правопорушення, а не навпаки. Метою застосування запобіжного заходу є забезпечення виконання підозрюваним, обвинуваченим покладених на нього обов'язків (ч. 1 ст. 177 КПК України). Тобто особа, щодо якої планують застосувати запобіжний захід, уже повинна мати процесуальний статус підозрюваного (Yeromenko, 2017, p. 83).

На нашу думку, за такого законодавчого регулювання відповідна підстава ніколи не може бути застосована на практиці для повідомлення про підозру, а тому цілком логічним буде її вилучення зі ст. 276 КПК України.

Досліджуючи таку підставу, як затримання особи на місці вчинення кримінального правопорушення чи безпосередньо після його вчинення (п. 1 ч. 1 ст. 276 КПК України), необхідно зазначити, що відповідно до ч. 2 ст. 176 КПК України затримання особи є тимчасовим запобіжним заходом. На перший погляд, формально його можна віднести як до п. 1, так і до п. 2 ч. 1 ст. 276 КПК України. Водночас факт затримання особи на місці вчинення кримінального правопорушення чи безпосередньо після його вчинення має відмінності від стандартного порядку застосування запобіжного заходу, а саме відповідно до:

- ч. 2 ст. 207, ст. 208 КПК України затримання особи відбувається без ухвали слідчого судді;

- ч. 2 та ч. 3 ст. 278 КПК України письмове повідомлення про підозру затриманій особі вручають не пізніше ніж за двадцять чотири години з моменту її затримання, у протилежному випадку така особа підлягає негайному звільненню;

- ст. 211 КПК України затримання не може перевищувати сімдесят двох годин з моменту затримання, а ця особа повинна бути доставлена до суду не пізніше ніж за шістьдесят годин з моменту затримання або звільнена.

Закон регламентував випадки затримання особи (ст. 207–208 КПК України), з яких вбачається, що на час затримання особи вже мають існувати певні події, факти, що можуть засвідчити вчинення кримінального правопорушення саме нею. Зрозумілим є твердження, що затримання особи не обов'язково має наслідком складення та вручення їй письмового повідомлення про підозру. Законодавець встановив строк 24 год з моменту затримання саме на збирання доказів причетності особи до вчиненого кримінального правопорушення, які в разі їх належності, допустимості й

достатності буде покладено в основу обґрунтування підозри. У разі їх неотримання в зазначений термін або коли після проведеної перевірки, факт учинення кримінального правопорушення затриманою особою не знайшов об'єктивного підтвердження, затримана особа повинна бути звільнена.

З огляду на таку ситуацію, вважаємо, що повідомлення про підозру особі лише за фактом її затримання на місці вчинення кримінального правопорушення чи безпосередньо після його вчинення (п. 1 ч. 1 ст. 276 КПК України) не може бути окремою (обов'язковою) підставою для здійснення повідомлення про підозру.

Розглядаючи таку підставу повідомлення про підозру, як наявність достатніх доказів для підозри особи в учиненні кримінального правопорушення, можна дійти висновку, що саме їй притаманні родові ознаки для всіх перелічених у ч. 1 ст. 276 КПК України підстав. За змістом «достатність доказів» є єдиною підставою для прийняття рішення щодо повідомлення про підозру, оскільки наявність доказів, що вказує на ймовірне вчинення конкретною особою кримінального правопорушення, які слідчий, прокурор у сукупності вважають достатніми для повідомлення особи про підозру, мають бути ґрунтовно викладені в підозрі.

Стаття 277 КПК України визначає вимоги до змісту письмового повідомлення про підозру як процесуального документа, акта (рішення). Повідомлення про підозру, крім інших відомостей, має містити: а) зміст підозри; б) правову кваліфікацію кримінального правопорушення, у вчиненні якого підозрюють особу, із зазначенням статті (частини статті) закону України про кримінальну відповідальність; в) стислий виклад фактичних обставин кримінального правопорушення, у вчиненні якого підозрюють особу, зокрема зазначення часу, місця його вчинення, а також інших суттєвих обставин, відомих на момент повідомлення про підозру. Убачається, що бракує вимоги «обґрунтованість підозри».

Однак законодавець неодноразово застосовує цю категорію в інших статтях КПК України (п. 1 ч. 3 ст. 132, п. 3 ч. 2 ст. 173, ч. 2 ст. 177, ч. 1 ст. 185, п. 4 ч. 1 ст. 190, п. 1 ч. 1 ст. 194, ст. 295, ст. 295-1 КПК України).

Оскільки достатність – це оцінна категорія, у кожному кримінальному провадженні за внутрішнім переконанням слідчий, прокурор вирішує питання про достатність доказів для підозри, обґрунтування якої (тобто її зміст) покладено в основу процесуального документа, акта (рішення).

На думку Є. В. Воротинцева та І. В. Єрьоменка, слідчий, прокурор у письмовому повідомленні, спираючись на отримані під час досудового розслідування докази, викладають власну думку щодо вчиненого правопорушення. Вона, з одного

боку, визначається конкретною нормою Кримінального кодексу України; з другого – змістовне навантаження, обґрунтованість і вмотивованість викладених фактів – це власне (авторське) бачення слідчого, прокурора, що становить внутрішній аспект письмового повідомлення про підозру. Вона об'єктивує рішення слідчого, прокурора про достатність доказів для повідомлення особи про підозру, а також охоплює власне зміст підозри, який визначає пізнавальний результат діяльності цих суб'єктів (Yeromenko, 2017, p. 84 & Vorotyntsev, 2014, p. 90-96).

У чинному законодавстві, на жаль, немає визначення поняття обґрунтованої підозри, проте її суть і правовий зміст часто ставали предметом дослідження серед наукової спільноти й ґрунтовно висвітлені в науковій літературі. Аспекти обґрунтованої підозри досліджували О. В. Капліна, М. Є. Громова, І. В. Гловюк, Н. В. Глинська, Г. Ю. Юдківська, Х. Р. Слюсарчук, О. В. Расторгуєв та ін.

Визначення терміна «обґрунтована підозра» міститься в рішеннях Європейського суду з прав людини, практику якого в кримінальному провадженні застосовують відповідно до ч. 2 ст. 8 та ч. 5 ст. 9 КПК України. Зокрема, у п. 175 рішення у справі «Нечипорук і Йонкало проти України» (заява № 42310/04) від 21 квітня 2011 року «суд повторює, що термін "обґрунтована підозра" означає, що існують факти або інформація, які можуть переконати об'єктивного спостерігача в тому, що особа, про яку йдеться, могла вчинити правопорушення (див. рішення у справі «Фокс, Кемпбелл і Гартлі проти Сполученого Королівства» (Fox, Campbell and Hartley v. the United Kingdom) від 30 серпня 1990 року, п. 32, Series A, № 182)» ("Rishennia Yevropeiskoho sudu", 2011).

Відповідні правові позиції також досліджували вітчизняні науковці (Yednak, Vitiuk, Krut, & Grokholskyi, 2020, p. 425).

Стандарт обґрунтованості підозри, сформульований у Конвенції та практиці ЄСПЛ, використовують і в міжнародному судочинстві, зокрема Міжнародного кримінального суду (Amrutanshu, & Dhruv, 2016).

Факти, що підтверджують «обґрунтовану підозру», не повинні бути такого самого рівня, як факти, на яких має ґрунтуватися обвинувальний вирок чи навіть пред'явлення обвинувачення, про що зазначено в рішенні ЄСПЛ у справі «Броуган та інші проти Сполученого Королівства» ("Rishennia Yevropeiskoho sudu", 1988).

Зазначені стандарти доказування застосовують і в інших країнах, зокрема в країнах Азії, а саме Федеративній Демократичній Республіці Непал, де такі автори, як Rajit Bhakta Pradhananga & Kunshang Lama зауважують про вагомість формування у свідомості обвинувача добресо-

вісної підозри щодо особи, якій має бути висунуто підозру (Pradhananga, & Kunshang, 2018, p. 32).

Слушним видається висновок Х. Р. Слюсарчука, що однією з ключових ознак, яка характеризує стандарт доказування «обґрунтована підозра» в кримінальному провадженні, є багаторівневність відповідної категорії. Зокрема, під час здійснення кримінального провадження «обґрунтована підозра» має посилюватися за рівнем «обґрунтованості» припущення про вчинення кримінального правопорушення конкретною особою. Важливим для усвідомлення сутності стандарту доказування «обґрунтована підозра» є висновок, відповідно до якого «обґрунтованість» підозри під час здійснення кримінального провадження має посилюватися, але самостійність значення обґрунтованої підозри як стандарту доказування в кримінальному провадженні знижується. І, навпаки, що менша «обґрунтованість» підозри необхідна для прийняття рішення, то самостійніше значення обґрунтованої підозри як стандарту доказування в кримінальному провадженні (Sliusarchuk, 2017, p. 238).

Рівень переконаності, необхідний для прийняття рішення відповідно до стандарту доказування «обґрунтована підозра», зумовлений правовим змістом рішення, яке слід прийняти, або дією, яку необхідно вчинити (затримати особу, повідомити про підозру, звернутися з клопотанням про застосування заходів забезпечення кримінального провадження, прийняти ухвалу про застосування відповідного заходу забезпечення кримінального провадження тощо) і рівнем обґрунтованості підозри, який залежить від вагомості доказів, що його підтверджують.

Аналіз підстав повідомлення особі про підозру, які містяться в ч. 1 ст. 276 КПК України, надає можливість, на думку О. В. Капліної, поділити їх залежно від кількості доказів, які обґрунтовують підозру, на два види. До першого виду належать випадки, коли слідчому та/або прокурору вже відомо про факт учинення кримінального правопорушення певною особою: зібрано достатні докази для підозри особи в учиненні кримінального правопорушення та/або щодо особи необхідно обрати один із запобіжних заходів (п. 2, 3 ч. 1 ст. 276 КПК України). До другого виду належать випадки, коли доказів ще замало, знання слідчого чи прокурора на цьому етапі є невизначеними, неповними, уривчастими, а висновку щодо вчинення кримінального правопорушення певною особою можна дійти лише на підставі того, що її затримано на місці вчинення кримінального правопорушення чи безпосередньо після його вчинення (п. 1 ч. 1 ст. 276 КПК України) (Karłina, 2013, p. 239-240).

Тому рівень переконаності слідчого та/або прокурора, необхідний для прийняття рішення

про повідомлення про підозру особі, залежно від підстав такого повідомлення буде різним, з огляду на достатність інформації, яка наявна в кримінальному провадженні на час прийняття такого рішення. Тобто якщо особі повідомлено про підозру з підстав її затримання на місці вчинення кримінального правопорушення чи безпосередньо після його вчинення, то «обґрунтованість» підозри буде мінімальною, оскільки підозру в цьому випадку обґрунтовують фактом затримання особи на місці вчинення кримінального правопорушення чи безпосередньо після його вчинення, а також доказами, які вдалося отримати стороні обвинувачення протягом 24 год з часу затримання. І навпаки, рівень обґрунтованості підозри у випадку, коли слідчому та/або прокурору вже відомо про факт учинення кримінального правопорушення конкретною особою і повідомлення про підозру здійснюють на підставі наявності достатніх доказів для підозри особи в учиненні кримінального правопорушення, то рівень переконаності необхідний для такого повідомлення, відповідно до стандарту доказування, «обґрунтована підозра» буде мати найвищий рівень.

Дослідження потребує проблематика реалізації стандарту доказування «обґрунтована підозра» під час вирішення питання про застосування заходів забезпечення кримінального провадження. Науковці намагаються з'ясувати, чи достатньо факту вручення особі письмового повідомлення про підозру з метою вирішення питання про застосування заходів забезпечення кримінального провадження, зокрема запобіжного заходу (Hromova, 2015, p. 41). Безперечно, з метою прийняття рішення про повідомлення особі про підозру застосовують стандарт обґрунтованої підозри. Однак з метою прийняття рішення про застосування заходів забезпечення кримінального провадження відповідний стандарт доказування має набути якісно вищого рівня, оскільки обґрунтована підозра, яка становить підставу для повідомлення особі про підозру на час складення, не забезпечує необхідного рівня переконаності слідчого судді для прийняття рішення про застосування певного виду заходу забезпечення кримінального провадження.

На думку М. Є. Громової, обґрунтованою слід вважати підозру за наявності таких принципових обставин: вручено письмове повідомлення про підозру з обов'язковим посиланням на докази вчинення особою кримінального правопорушення; наявність у матеріалах кримінального провадження доказів, що підтверджують учинення особою кримінального правопорушення; доведення перед судом вагомості й достатності наявних доказів про вчинення особою кримінального правопорушення; оцінення судом доказів учинення особою кримінального правопорушення. За відсутності

хоча б однієї із зазначених складових не йдеться про підозру як обґрунтовану на момент застосування запобіжного заходу (Hromova, 2015, p. 43).

Поділяє такий підхід Х. Р. Слюсарчук, однак зазначає, що має йтися не про «докази вчинення особою кримінального правопорушення та наявності в матеріалах кримінального провадження доказів, що підтверджують учинення особою кримінального правопорушення», а про докази, які вказують на підозру особи в учиненні кримінального правопорушення та наявності у матеріалах кримінального провадження доказів, що підтверджують підозру особи в учиненні кримінального правопорушення (Sliusarchuk, 2017, p. 240).

Тому докази, які вказують на підозру, і докази, які підтверджують підозру, не є якісно однаковими категоріями. У цьому й полягає якісна зміна рівня обґрунтованості підозри з метою прийняття рішення про застосування заходів забезпечення кримінального провадження, зокрема запобіжного заходу.

Наявність таких складових, як доведення перед судом вагомості й достатності наявних доказів, які підтверджують підозру особи в учиненні кримінального правопорушення, та оцінювання судом відповідних доказів, безумовно, позначаються на рівні обґрунтованості підозри для застосування заходу забезпечення кримінального провадження, що також забезпечують якісно вищий рівень обґрунтованості підозри як стандарту доказування в кримінальному провадженні.

Такий висновок додатково підтверджують положення п. 1 ч. 1 ст. 194 КПК України, відповідно до якого під час розгляду клопотання про застосування запобіжного заходу слідчий суддя, суд зобов'язаний встановити, чи доводять надані сторонами кримінального провадження докази обставини, що засвідчують наявність обґрунтованої підозри в учиненні підозрюваним, обвинуваченим кримінального правопорушення.

Цю норму імплементовано до вітчизняного законодавства з огляду на практику ЄСПЛ. Зокрема, у п. 64 рішення у справі «Єлоєв проти України» від 6 листопада 2008 року зазначено: «Пункт 4 ст. 5 Конвенції забезпечує заарештованим чи затриманим особам право на перегляд матеріально-правових і процесуальних умов, які, з погляду Конвенції, є суттєвими для забезпечення "законності" позбавлення свободи. Це означає, що компетентний суд має перевірити не лише дотримання процесуальних вимог національного законодавства, а й обґрунтованість підозри, яка стала підставою для затримання, а також мети, з якою застосовували затримання та подальше тримання під вартою» ("Rishennia Yevropeiskoho sudu", 2008).

Тому цілком логічним видається передбачення законодавцем обов'язку слідчого судді, суду

постановити ухвалу про відмову в застосуванні запобіжного заходу, якщо під час розгляду клопотання прокурор не доведе наявності усіх обставин, окреслених у ч. 1 цієї статті, зокрема, наявності обґрунтованої підозри в учиненні підозрюваним, обвинуваченим кримінального правопорушення (ч. 2 ст. 194 КПК України). На жаль, цей обов'язок майже не виконують на практиці.

Відповідно до ч. 1 ст. 193 КПК України, розгляд клопотання про застосування запобіжного заходу здійснюють за участю прокурора, підозрюваного, обвинуваченого, його захисника, що також забезпечує якісно вищий рівень обґрунтованості підозри під час розгляду клопотання про застосування запобіжного заходу завдяки такій засаді кримінального провадження, як змагальність сторін і свобода в поданні ними суду своїх доказів і доведенні перед судом їх переконливості (ст. 7, 22 КПК України). Суд, зберігаючи об'єктивність і неупередженість, створює необхідні умови для реалізації сторонами їхніх процесуальних прав та виконання процесуальних обов'язків (ч. 6 ст. 22 КПК України). Таким чином, в умовах наявності двох сторін, які самостійно обстоюють протилежні правові позиції, рівень обґрунтованості підозри набуває вищого ступеня, що забезпечує переконаність слідчого судді, суду в необхідності прийняття рішення про застосування запобіжного заходу, або, як зазначено вище, може призвести до встановлення «відсутності» обґрунтованої підозри, що матиме наслідком постановлення слідчим суддею, судом ухвали про відмову в застосуванні запобіжного заходу.

Можна стверджувати, що залежно від правового характеру рішення, яке має бути прийнято в кримінальному провадженні, обґрунтованість підозри за способом формування може бути встановлена як односторонньою діяльністю сторони обвинувачення, так і за результатами змагального процесу.

Після встановлення обґрунтованої підозри як підстави для застосування запобіжного заходу в кримінальному провадженні обґрунтованість цієї підозри під час безпосереднього застосування запобіжного заходу має продовжувати не тільки існувати, а й підвищуватися за рівнем обґрунтованості. Рівень обґрунтованості підозри, який був наявний на час обрання запобіжного заходу, такого як тримання під вартою, не може бути прийнятним під час вирішення питання про продовження строків тримання під вартою.

На цьому принципі неодноразово акцентував увагу у своїх рішеннях ЄСПЛ. Зокрема, у п. 219 рішення у справі «Нечипорук і Йонкало проти України» (заява № 42310/04) від 21 квітня 2011 року «суд нагадує, що питання про те, чи є тривалість тримання під вартою розумною, не

можна вирішувати абстрактно. Наявність підстав для залишення обвинуваченого під вартою слід оцінювати в кожній справі з урахуванням її особливостей. Продовжуване тримання під вартою може бути виправданим заходом у тій чи іншій справі лише за наявності чітких ознак того, що цього вимагає справжній інтерес суспільства, який, незважаючи на існування презумпції невинуватості, переважає інтереси забезпечення права на свободу (див. рішення у справі «Єчюс проти Литви» (Jecius v. Lithuania), № 34578/97, п. 93, ECHR 2000-IX). Подальше існування обґрунтованої підозри в учиненні затриманою особою злочину є обов'язковою і неодмінною умовою (sine qua non) належності її продовжуваного тримання під вартою. Але зі спливанням певного часу така підозра перестає сама по собі бути виправданням для позбавлення особи свободи, і судові органи повинні вмотивовувати свої рішення про продовження тримання її під вартою іншими підставами (див. рішення у справі «Яблонський проти Польщі» (Jabloniski v. Poland), № 33492/96, п. 80, від 21 грудня 2000 року). Крім того, такі підстави мають бути чітко зазначені національними судами, й аргументи «за» і «проти» звільнення з-під варти не повинні бути «загальними й абстрактними» (див. рішення у справах «Іловецький проти Польщі» (Ilowiecki v. Poland), № 27504/95, п. 61, від 4 жовтня 2001 року, та «Смирнова проти Росії» (Smirnova v. Russia), № 46133/99 і 48183/99, п. 63, ECHR 2003-IX) ("Rishennia Yevropeiskoho sudu", 2011).

З огляду на зазначене, обґрунтована підозра як стандарт доказування в кримінальному провадженні є багаторівневою категорією, яка залежно від правового характеру рішення, що необхідно прийняти під час кримінального провадження, не завжди формується в умовах змагальності, однак завжди наділена динамічним характером, її не можна розглядати лише як загальну вимогу, після досягнення чи виконання якої втрачається її первинне значення.

Також науковці виокремлюють суб'єктивний та об'єктивний критерії обґрунтованої підозри. Перший означає, що підозра має бути добросовісною, тобто особа, яка виконала затримання, має щиро підозрювати затриманого в учиненні злочину; другий – що об'єктивно наявні дані про причетність особи до вчинення правопорушення. Такими даними можуть бути дії самого «підозрюваного», наявність документів, показання очевидців (Kostenko, 2016).

Основою підозри мають бути фактичні дані, отримані в передбаченому Законом порядку, на підставі яких слідчий, прокурор встановлюють наявність чи відсутність фактів та обставин, що

мають значення для кримінального провадження й підлягають доказуванню в кримінальному провадженні. Процесуальними джерелами отримання фактичних даних є показання, речові докази, документи, висновки експертів (ст. 84 КПК України). Безумовно, отримані під час досудового розслідування кримінального провадження фактичні дані мають в обов'язковому порядку бути належними, достовірними й допустимими (ст. 85–88 КПК України).

Виключний перелік обставин, які підлягають доказуванню в кримінальному провадженні, передбачений ст. 91 КПК України, серед яких: подія кримінального правопорушення (час, місце, спосіб та інші обставини вчинення кримінального правопорушення); винуватість обвинуваченого в учиненні кримінального правопорушення, форма вини, мотив і мета вчинення кримінального правопорушення; вид і розмір шкоди, завданої кримінальним правопорушенням. Доказування полягає в збиранні, перевірці та оцінці доказів з метою встановлення обставин, що мають значення для кримінального провадження.

На думку О. В. Расторгуєва, легальне визначення доказів у ст. 84 КПК України за своїм змістом обмежує суб'єктивне оцінювання, що ґрунтується на сформованих під певним впливом критеріях. Однак сукупність фактичних даних – доказів, які будуть достатні, щоб переконати об'єктивного спостерігача, для обґрунтованої підозри, – нерозривно пов'язана з обвинувальною позицією сторони обвинувачення. Водночас слідчий та/або прокурор на стадії досудового розслідування керуються, з огляду на процесуальну позицію, іншими принципами. Такі принципи мають спільну мету – обвинувачення. Тому стратегія досудового розслідування в сукупності із запланованими гласними та/або негласними слідчими (розшуковими) діями вибудовується виключно з позиції обвинувачення. На підставі цього доходимо висновку, що повідомлення про підозру – це суб'єктивне, таке, що ґрунтується на відповідній структурі складу злочину, формулювання підозри уповноваженим суб'єктом у формі певної тези, яка лише в процесі досудового розслідування може перерости у твердження, що оформлюють відповідним кримінальним процесуальним актом – обвинувальним актом (Rastorhiev, 2019, p. 181-182).

На жаль, таке «об'єктивне» оцінювання достатності доказів на практиці нерідко призводить до зволікання з прийняттям слідчим та/або прокурором такого процесуального рішення, як повідомлення про підозру, що спричиняє позбавлення можливості реалізації особою свого права на захист.

Згідно з рішенням у справі «Шабельник проти України» (заява № 16404/03) від 19 лютого 2009 року, Суд встановив, що, не маючи формального статусу підозрюваного внаслідок зволікання, фактично підозрювану особу викривають органи кримінального переслідування без можливості реалізації нею свого права на захист, що позбавляє її можливості захищатися від первісного кримінального переслідування ("Rishennia Yevropeiskoho sudu", 2009).

Законодавче закріплення протидії цьому негативному явищу передбачено в ст. 87 КПК України, відповідно до якої недопустимими є докази, отримані внаслідок істотного порушення прав і свобод людини, гарантованих Конституцією та законами України, міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, а також будь-які інші докази, здобуті завдяки інформації, отриманій унаслідок істотного порушення прав і свобод людини, зокрема, отримані з показань свідка, який надалі був визнаний підозрюваним чи обвинуваченим у цьому кримінальному провадженні, а також які отримані внаслідок порушення права особи на захист.

Отже, усі докази й інформація про такі докази, що були отримані від особи, яка на цей момент перебувала в статусі свідка, а згодом набула статусу підозрюваного, обвинуваченого, унаслідок описаного вище зволікання, мають бути визнані слідчим суддею, судом недопустимими.

Досліджуючи аспекти процесуальної діяльності сторони обвинувачення під час складання письмового повідомлення про підозру, окремо необхідно акцентувати увагу на ст. 216 КПК України, у якій визначено підслідність органів досудового розслідування. Відповідно до ч. 1 ст. 9 КПК України, під час кримінального провадження прокурор, керівник органу досудового розслідування, слідчий, інші службові особи органів державної влади зобов'язані неухильно дотримуватися вимог Конституції України, цього Кодексу, міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, вимог інших актів законодавства.

У юридичній енциклопедії міститься визначення підслідності як сукупності встановлених законом ознак кримінальних проваджень, відповідно до яких встановлюється конкретний слідчий орган, компетентний провадити досудове слідство (Tertyshnyk, 1998).

На підставі вимог ст. 216 КПК України розмежовано компетенцію слідчих різних органів досудового розслідування, до яких належать і слідчі органів: 1) Національної поліції; 2) безпеки; 3) що здійснюють контроль за додержанням податкового законодавства; 4) державного бюро

розслідувань; а також детективи Національного антикорупційного бюро України. Закон для кожного органу досудового розслідування визначає злочини, розслідування яких віднесено до їхньої підслідності. Тобто здійснювати регламентовані законом процесуальні дії та приймати процесуальні рішення слідчий зобов'язаний відповідно до встановленої підслідності. Встановлення підслідності пов'язане насамперед із визначенням «компетенції».

На підтвердження такої правової позиції свідчить лист Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 13 вересня 2016 року № 9-2388/0/4-16, у якому надано відповідь на звернення заступника Генерального прокурора України – керівника Спеціалізованої антикорупційної прокуратури Н. І. Холодницького від 25 серпня 2016 року № 06-361вих-16 (вх. № 1138/0/1-16 від 26 серпня 2016 року) щодо окремих питань, пов'язаних із процесуальними наслідками порушення правил підслідності під час досудового розслідування. На думку суддів судової палати у кримінальних справах ВССУ, проведення досудового розслідування кримінального провадження, зокрема проведення окремих слідчих (розшукових) дій, заходів забезпечення кримінального провадження тощо органом, до компетенції якого згідно із процесуальним законодавством не віднесено його здійснення, порушує загальні засади законності здійснення кримінального провадження, закріплені у ст. 9 КПК України, й унеможливорює виконання завдань кримінального провадження, визначених у ст. 2 КПК України. З огляду на це, варто зазначити, що відповідно до положень п. 2 ч. 3 ст. 87 КПК України недопустимими визнають докази, що були отримані після початку кримінального провадження шляхом реалізації органами досудового розслідування чи прокуратури своїх повноважень, не передбачених цим Кодексом, для забезпечення досудового розслідування кримінальних правопорушень ("Lyst Vyshchoho spetsializovanoho sudu", 2016).

Крім цього, слід зосередити увагу й на ч. 5 ст. 36 КПК України, у якій передбачено, що Генеральний прокурор, керівник регіональної прокуратури, їх перші заступники й заступники своєю вмотивованою постановою мають право доручити здійснення досудового розслідування будь-якого кримінального правопорушення іншому органу досудового розслідування, зокрема слідчому підрозділу вищого рівня в межах одного органу, у разі неефективного досудового розслідування. Заборонено доручати здійснення досудового розслідування кримінального правопорушення, віднесеного до підслідності Національ-

ного антикорупційного бюро України, іншому органу досудового розслідування.

На підставі дослідження сутності цієї норми встановлено, що законодавець надає чітко визначеним прокурорам право доручити здійснення досудового розслідування іншому органу досудового розслідування лише в разі неефективного досудового розслідування. По-перше, для встановлення критеріїв неефективності в кримінальному провадженні протягом певного часу має здійснюватися досудове розслідування. По-друге, за цей час проведені процесуальні дії та прийняті рішення мають виявитися неефективними. По-третє, оцінку ефективності має здійснити відповідний прокурор, і в разі підтвердження неефективності він має винести постанову, у якій зазначити про встановлені ним фактичні обставини, на підставі чого він дійшов висновку про неефективність досудового розслідування.

У практиці застосування цієї правової норми непоодинокими є випадки її порушення. Трапляються факти доручення здійснення досудового розслідування іншому органу як порушення вимог ст. 216 КПК України навіть без здійснення досудового розслідування належним органом або здійснення його протягом нетривалого часу. Є випадки передоручення за відсутності неефективного досудового розслідування. Чисельними є факти відсутності будь-якої аргументації щодо встановленої неефективності в постановках прокурорів. До суб'єктивних причин таких порушень належить особиста «процесуальна недисциплінованість» відповідних прокурорів, а об'єктивною, на нашу думку, є відсутність можливості процесуального оскарження прийнятого рішення.

Тому проведення подальшого досудового розслідування органом, якому без додержання вимог ч. 5 ст. 36 КПК України в частині обов'язкового встановлення попередньої неефективності досудового розслідування доручено його здійснення, не буде вважатися встановленим відповідно до вимог кримінального процесуального законодавства України.

Таким чином, процесуальні рішення мають ухвалювати уповноважені суб'єкти на підставі вимог кримінального процесуального законодавства, зокрема щодо чітко визначеної та розмежованої компетенції, що є важливою гарантією забезпечення прав і свобод людини й громадянина та ухвалення законних і справедливих рішень у кримінальному провадженні.

Додатково зауважимо, що особливості повідомлення про підозру окремій категорії осіб визначено в главі 37 КПК України (ст. 480–483).

Законодавець у ст. 480 КПК України визначає перелік осіб, щодо яких передбачено особливий порядок кримінального провадження, що є виявом диференціації кримінальної процесуальної форми шляхом визначення особливого порядку проведення слідчих (розшукових) і процесуальних дій стосовно осіб, які мають особливий публічний правовий статус у суспільстві.

Згідно зі ст. 480 КПК України, особливий порядок кримінального провадження застосовують щодо народного депутата України; судді, судді Конституційного Суду України, судді Вищого антикорупційного суду, а також присяжного на час виконання ним обов'язків у суді, голови, заступника голови, члена Вищої ради правосуддя, голови, заступника голови, члена Вищої кваліфікаційної комісії суддів України; кандидата в президенти України; Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини; голови, іншого члена Рахункової палати; депутата місцевої ради; адвоката; Генерального прокурора, його заступника, прокурора Спеціалізованої антикорупційної прокуратури; директора та працівників Національного антикорупційного бюро України; голови Національного агентства з питань запобігання корупції, його заступника. У ч. 1 ст. 481 КПК України визначено порядок повідомлення про підозру зазначеним особам.

Донедавна серед науковців і практиків тривали дискусії щодо порядку здійснення повідомлення про підозру цій категорії осіб. Наукові позиції із цього питання, як і судова практика, не є однозначними. Деякі вчені термін «здійснення повідомлення про підозру» розглядають крізь призму системного аналізу норм КПК України як сукупність процесуальних дій слідчого та/або прокурора, зміст яких полягає в установленні юридичних і фактичних підстав для повідомлення про підозру (ст. 276 КПК України), складенні письмового процесуального документа (повідомлення про підозру) (ст. 277 КПК України) і його врученні особі (ст. 278 КПК України), а також дій щодо встановлення точного місцезнаходження особи й самої особи, якій має бути вручено повідомлення про підозру, роз'ясненні прав підозрюваному, а на його прохання – детальному роз'ясненні кожного із зазначених прав, що є невід'ємним обов'язковим етапом процедури повідомлення про підозру (ч. 2, 3 ст. 276 КПК України). Тобто виконання комплексу зазначених вище процесуальних дій у нерозривній єдності належить до виключних повноважень прокурорів, передбачених у ч. 1 ст. 481 КПК України.

На думку інших, підписання письмового повідомлення про підозру визначеним прокурором і фактичне його вручення іншим

прокурором або слідчим на підставі доручення не суперечить вимогам чинного законодавства.

Своєрідним завершенням наукової дискусії щодо належної реалізації аналізованих норм стало набрання чинності 17 жовтня 2019 року Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення окремих положень кримінального процесуального законодавства» № 187-IX, який ст. 481 КПК України доповнив частиною другою такого змісту: Генеральний прокурор (виконувач обов'язків Генерального прокурора), його заступник, керівник регіональної прокуратури може доручити іншим прокурорам здійснити письмове повідомлення про підозру особам, визначеним ч. 1 цієї статті, у порядку, передбаченому ч. 1 і 2 ст. 278 цього Кодексу.

Це надзвичайно важливі зміни до законодавства, оскільки невизначеність цього питання мала суттєві негативні наслідки. Вважаємо, що Генеральний прокурор справді не повинен їхати до судді й особисто вручати йому повідомлення про підозру. Суть цих гарантій полягає в тому, що повідомлення особі про підозру, стосовно якої здійснюють особливий порядок кримінального провадження, у вигляді письмового процесуального документа, акта (рішення) має приймати й підписувати прокурор, який займає за статусом позицію не нижче, ніж визначений у ч. 1 ст. 481 КПК України.

Наукова новизна

Отже, ми висвітлили деякі проблемні питання, пов'язані з процесуальною діяльністю сторони обвинувачення під час складання письмового повідомлення про підозру. Складнощі в цих випадках виникають тому, що законодавець не цілком дотримався принципу правової (юридичної) визначеності в частині такої загальноправової категорії, як «якість і точність закону», що має надзвичайне значення у формуванні та функціонуванні системи права демократичної держави. Європейський суд у своїх рішеннях неодноразово доходив висновку, що принцип правової визначеності є одним із фундаментальних аспектів верховенства права. За таких обставин

практичне застосування норм є неоднозначним, часто хибним з позицій дотримання засад кримінального провадження. Усунення досліджених недоліків можливе лише внаслідок внесення відповідних змін до КПК України, які й було запропоновано. Окремо за результатами здійсненого аналізу сформульовано авторське комплексне визначення поняття «повідомлення про підозру».

Висновки

Повідомлення про підозру – це результат розумової (інтелектуальної) діяльності слідчого та/або прокурора щодо оцінки наявних у матеріалах кримінального провадження доказів, які переконливо засвідчують імовірність учинення кримінального правопорушення певною особою, що відображають у процесуальному документі, акті (рішенні), який складають у письмовій формі уповноважені суб'єкти відповідно до вимог кримінального процесуального закону України, зокрема щодо чітко визначеної та розмежованої компетенції, і вручають особі, яку підозрюють у вчиненні кримінального правопорушення, що зумовлює набуття цією особою процесуального статусу підозрюваного.

Законодавчі положення, що регламентують інститут повідомлення про підозру, потребують чіткого врегулювання, яке надасть можливість уникнути суперечностей у процесі їх правозастосування, у зв'язку із чим пропонуємо:

1) внести зміни до ст. 110 КПК України, у якій «повідомлення про підозру» включити до переліку процесуальних рішень або визначити, що процесуальне рішення у вигляді письмового повідомлення про підозру приймають у формі постанови;

2) внести зміни до ст. 276 КПК України, у назві й тексті якої слово «випадки» в усіх відмінках замінити словом «підстави» у відповідних відмінках;

3) у ст. 276 КПК України п. 2 ч. 1 вилучити.

Сподіваємося, що здійснене нами дослідження приверне увагу законодавця та практичних працівників і допоможе підвищити якість й ефективність аналізованої діяльності.

REFERENCES

- Akademichnyi tlumachnyi slovnyk ukrainskoi movy (1970-1980) [Academic Interpretative Dictionary of the Ukrainian Language (1970-1980)]. (Vols. 1-11). Retrieved from <http://sum.in.ua/s/Povidomlennja> [in Ukrainian].
- Alenin, Yu.P., & Hloviuk, I.V. (2014). Povidomlennia pro pidozru: zahalna kharakterystyka ta problemy udoskonalennia [Suspicious message: general characteristics and improvement issues]. *Visnyk Pivdennoho rehionalnoho tsentru Natsionalnoi akademii pravovykh nauk Ukrainy, Bulletin of the Southern Regional Center of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine*, 1, 162 [in Ukrainian].
- Amrutanshu, D., & Dhruv, Sh. (2016). Arrest Warrants at the International Criminal Court: Reasonable Suspicion or Reasonable Grounds to Believe? *International Criminal Law Review*, 16(1), 158-176. Retrieved from https://brill.com/view/journals/icla/16/1/article-p158_6.xml. doi: <https://doi.org/10.1163/15718123-01601004>.

- Blahuta, R.I., Hutsuliak, Yu.V., & Dufeniuk, O.M. (et al.). (2019). *Kryminalnyi protses [Criminal process]*. A.Ya. Khytra, R.M. Shekhavtsov, V.V. Lutsyk (Eds.). Lviv: LvDUVS [in Ukrainian].
- Hromova, M.Ye. (2015). Obgruntovana pidozra yak pidstava zastosuвання запобіжних заходів [There is reasonable suspicion as a basis for taking precautionary measures]. *Chasopys Akademii advokatury Ukrainy, Journal of the Academy of Advocacy of Ukraine*, 2(27), 8, 41-43. Retrieved from <http://e-pub.aau.edu.ua/index.php/chasopys/article/download/813/777> [in Ukrainian].
- Hryniuk, V.O. (2017). Povidomlennia pro pidozru yak forma zdiisnennia pervynnoho obvynuvachennia [Suspect notification as a form of primary prosecution]. *Forum prava, Forum of Law*, 1, 20. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/jpdf/FP_index.htm_2017_1_6.pdf [in Ukrainian].
- Hurtiieva, L.M. (2017). Naukovi kontseptsii pidstav pryiniattia rishennia pro povidomlennia pro pidozru [Наукові концепції підстав прийняття рішення про повідомлення про підозру]. *Pravova Derzhava, Constitutional state*, 28, 102 [in Ukrainian].
- Hurtiieva, L.M., & Lukashkina, T.V. (2016). *Teoriia dokaziv u kryminalnomu sudochynstvi [Theory of evidence in criminal proceedings]*. Odesa: Feniks Retrieved from http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/10872/Gurt%D1%96%D1%94va%2C%20Lukashk%D1%96na_Teor%D1%96ia%20dokaz%D1%96v%20u%20krim%D1%96na%20nomu%20sudochinstv%D1%96_OK.pdf?sequence=1&isAllowed=y [in Ukrainian].
- Kaplina, O.V. (2013). Pidozra u kryminalnomu provadzhenni: poniattia, oznaky, sutnist [Suspicion in criminal proceedings: concepts, signs, substance]. *Yurydychnyi chasopys Natsionalnoi akademii vnutrishnikh sprav, Law Journal of the National Academy of Internal Affairs*, 1, 239-240. Retrieved from <http://elar.naiu.kiev.ua/bitstream/123456789/4679/1/43.pdf> [in Ukrainian].
- Kaplina, O.V. (2017). Povidomlennia pro pidozru: protystoiannia pravovykh pozytsii storin obvynuvachennia ta zakhystu [Suspicion Report: Confronting the legal positions of the prosecution and defense parties]. *Pravo Ukrainy, Law of Ukraine*, 12, 74-81. Retrieved from https://pravoua.com.ua/ua/store/pravoukr/pravo_2017_12/pravo_2017_12_s7 [in Ukrainian].
- Konventsia pro zakhyst prav liudyny i osnovopolozhnykh svobod: vid 4 lystop. 1950 r. [Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms from November 4, 1950.]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004 [in Ukrainian].
- Kostenko, S.K. (2016). Problemni pytannia isnuiochoho pidkhodu do vyznachennia dotrymannia konstytutsiinykh prav i svobod hromadianyna pry povidomlenni pro pidozru u vchynenni kryminalnogo pravoporushennia [Problematic Issues of the Existing Approach to Determining the Constitutional Rights and Freedoms of a Citizen When Reporting a Suspicion of a Criminal Offense]. *Visnyk Asotsiatsii slidchykh suddiv Ukrainy, Bulletin of the Association of Investigative Judges of Ukraine*, 1, 34-36 [in Ukrainian].
- Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy: vid 13 kvit. 2012 r. No. 4651-VI [The Criminal Procedure Code of Ukraine from April 13, 2012, No. 4651-VI]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> [in Ukrainian].
- Lyst Vyshchoho spetsializovanoho sudu Ukrainy z rozhliadu tsyvilnykh i kryminalnykh sprav vid 13 veresnia 2016 roku No. 9-2388/04-16 [Letter from the High Specialized Court of Ukraine on Civil and Criminal Cases from September 13, 2016]. (n.d.). *search.ligazakon.ua*. Retrieved from http://search.ligazakon.ua/_doc2.nsf/link1/VRR00209.html [in Ukrainian].
- Posvystak, O.M. (2019). Zdiisnennia povidomlennia pro pidozru osobam, shchodo yakykh zdiisnuietsia osoblyvyi poriadok kryminalnogo provadzhennia [Reporting suspicion to persons subject to special criminal proceedings]. *Pidpriemstvo, hospodarstvo i pravo, Enterprise, economy and law*, 5, 280-285. doi: <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2019.5.52> [in Ukrainian].
- Pradhananga, R.B., & Kunshang, L. (2018). An Analytical Study of Culpable Homicide (Kartabya Jyan) under the Muluki Criminal (Code) Act, 2074 BS. *Prosecution journal*, 4, 1-61. Retrieved from https://ag.gov.np/storage/postFile/Prosecution%20Journal,%20Vol%204_1544166889.pdf.
- Rastorhuiev, O.V. (2019). Povidomlennia pro pidozru: problemy pryiniattia protsesualnogo rishennia [Suspect reporting: procedural decision issues]. *Yurydychnyi visnyk "Povitriane i kosmichne pravo", Legal Bulletin "Air and Space Law"*, 2(51), 181-182. Retrieved from <http://jrnل.nau.edu.ua/index.php/UV/article/view/13797>. doi: 10.18372/2307-9061.51.13797 [in Ukrainian].
- Rishennia Yevropeiskoho sudu z prav liudyny po spravi "Brougan ta inshi proty Spoluchenoho Korolivstva" vid 29 lystopada 1988 roku [Judgment of the European Court of Human Rights in Brogan and Others v. The United Kingdom of 29 November 1988]. *Case of Brogan and others v. the United Kingdom*. Retrieved from <https://ips.ligazakon.net/document/view/so0662?an=2> [in Ukrainian].
- Rishennia Yevropeiskoho sudu z prav liudyny po spravi "Nechyporuk i Yonkalo proty Ukrainy" (zaiava No. 42310/04) vid 21 kvitnia 2011 roku [Judgment of the European Court of Human Rights in the case of Nechiporuk and Jonkalo v. Ukraine (application No. 42310/04) from April 21, 2011]. *Case of Nechiporuk and Yonkalo v. Ukraine*. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_683 [in Ukrainian].
- Rishennia Yevropeiskoho sudu z prav liudyny po spravi "Shabelnyk proty Ukrainy" (zaiava No. 16404/03) vid 19 liutoho 2009 roku [Judgment of the European Court of Human Rights in the case of Shabelnik v. Ukraine (application No. 16404/03) from February 19, 2009]. *Case of Shabelnyk v. Ukraine*. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_457 [in Ukrainian].

- Rishennia Yevropeiskoho sudu z prav liudyny po spravi "Yeloiev proty Ukrainy" (zaiava No.17283/02) vid 6 lystopada 2008 roku [Judgment of the European Court of Human Rights in the case of Eloev v. Ukraine (application No. 17283/02) from November 6, 2008]. Case of Yeloiev v. Ukraine. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_433 [in Ukrainian].
- Rohatiuk, I.V. (2015). Povidomlennia pro pidozru: znachennia instytutu ta problemy pravozastosuvannia [Suspect reporting: The importance of the institute and the problems of law enforcement]. *Naukovyi visnyk Natsionalnoi akademii vnutrishnikh sprav, Scientific Bulletin of the National Academy of Internal Affairs*, 3, 121. Retrieved from <http://scientbul.naiua.kiev.ua/index.php/scientbul/article/view/263/263> [in Ukrainian]
- Shcherbak, I.A. (2019). Povidomlennia pro pidozru: aktualni pytannia [Suspicious message: current issues]. *Pravove zabezpechennia intehtatsii Ukrainy v yevropeyskyi politychnyi, ekonomichnyi, bezpekovyi, intelektualnyi prostir, Legal support for Ukraine's integration into the European political, economic, security, intellectual space: All-Ukrainian Scientific and Practical Conference* (p. 435). Khmelnytskyi. Retrieved from <http://jlsouk.donnu.edu.ua/article/view/6860/6892> [in Ukrainian].
- Shcherbak, I.A. (2019). Problemni aspekty protsedury povidomlennia pro pidozru v konteksti realizatsii pryntsyphu verkhovenstva prava [Problematic aspects of the procedure for reporting suspicion in the context of the implementation of the rule of law]. *Pravnychy chasopys Donetskoho universytetu, Law Journal of Donetsk University*, 1(37), 103. Retrieved from <http://jpch.donnu.edu.ua/article/view/7441/7454>. doi: 10.31558/2518-7953.2019.1.12 [in Ukrainian].
- Slusarchuk, Kh.R. (2017). Standart dokazuvannia "obgruntovana pidozra" u kryminalnomu provadzhenni [The standard of proof is "reasonable suspicion" in criminal proceedings]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu, Scientific Bulletin of Uzhgorod National University*, 42, 238-240. Retrieved from <http://www.visnyk-juris.uzhnu.uz.ua/file/No.42/58.pdf> [in Ukrainian].
- Tertyshnyi, V.M. (1998). Pidslidnist [Consistency]. *Yurydychna entsyklopediia (1998-2004), Legal Encyclopedia (1998-2004)*. (Vols. 1-6). Yu.S. Shemshuchenko (Eds.). Kyiv. Ukr. Entsyklopediia [in Ukrainian].
- Vorotyntsev, Ye.V. (2014). Informatyvniat pismovoho povidomlennia pro pidozru v systemi zmahalnoho kryminalnoho sudochynstva Ukrainy [The informative nature of the written notice of suspicion in the system of competitive criminal proceedings in Ukraine]. *Visnyk prokuratury, Procurator's Bulletin*, 1(151), 90-96 [in Ukrainian].
- Yednak, V., Vitiuk, D., Krut, K., & Grokholskyi, V. (2020). Ensuring the Rights of the Person When Notifying of Suspicion or Detention on Suspicion of Committing a Criminal Offense. *Amazonia Investiga*, 9(25), 423-428. Retrieved from <https://amazoniainvestiga.info/index.php/amazonia/article/view/1089>.
- Yedynyi zvit pro kryminalni pravoporushennia po derzhavi za sichen-hruden 2019 r. [January-December 2019 Uniform Crime Report by State]. (n.d.). *old.gp.gov.ua*. Retrieved from https://old.gp.gov.ua/ua/stst2011.html?dir_id=113897&libid=100820&c=edit&c=fo [in Ukrainian].
- Yeromenko, I.V. (2017). Vdoskonalennia protsedury povidomlennia osobi pro pidozru u vchynenni kryminalnoho pravoporushennia [Improvement of the procedure for notifying a person of a suspected criminal offense]. *Visnyk Natsionalnoi akademii prokuratury Ukrainy, Bulletin of the National Academy of Public Prosecutor's Office of Ukraine*, 1(47), 83-84. Retrieved from http://www.visnyknapu.gp.gov.ua/files/issues-2017/Visnyk-NAPU_1_2017.pdf [in Ukrainian].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Академічний тлумачний словник української мови (1970–1980) : словник укр. мови : в 11 т. 1975 р. Т. 6. С. 475.
URL: <http://sum.in.ua/s/pidozra>.
- Аленін Ю. П., Гловюк І. В. Повідомлення про підозру: загальна характеристика та проблеми удосконалення. *Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України*. 2014. № 1. С. 162.
- Amrutanshu D., Dhruv Sh. Arrest Warrants at the International Criminal Court: Reasonable Suspicion or Reasonable Grounds to Believe? *International Criminal Law Review*. 2016. Vol. 16. Issue 1. P. 158–176.
URL: https://brill.com/view/journals/icla/16/1/article-p158_6.xml. doi: <https://doi.org/10.1163/15718123-01601004>.
- Кримінальний процес : підручник / [Р. І. Благута, Ю. В. Гуцуляк, О. М. Дуфенюк та ін.] ; за заг. ред. А. Я. Хитри, Р. М. Шехавцова, В. В. Луцка. Львів : ЛьвДУВС, 2019. Ч. 2. 616 с.
- Громов М. Є. Обґрунтована підозра як підстава застосування запобіжних заходів. *Часопис Академії адвокатури України*. 2015. № 2 (27). Т. 8. С. 41–43. URL: <http://e-pub.aau.edu.ua/index.php/chasopys/article/download/813/777>.
- Гринюк В. О. Повідомлення про підозру як форма здійснення первинного обвинувачення. *Форум права*. 2017. № 1. С. 20. URL: http://nbuv.gov.ua/jpdf/FP_index.htm_2017_1_6.pdf.
- Гуртієва Л. М. Наукові концепції підстав прийняття рішення про повідомлення про підозру. *Правова держава*. 2017. № 28. С. 102.
- Гуртієва Л. М., Лукашкіна Т. В. Теорія доказів у кримінальному судочинстві : навч.-метод. посіб. Одеса : Фенікс, 2016. 80 с. URL: http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/10872/Gurt%D1%96%D1%94va%2C%20Lukashka%D1%96na_Teor%D1%96ia%20dokaz%D1%96v%20u%20krim%D1%96nal%60nomu%20sudochinstv%D1%96OK.pdf?sequence=1&isAllowed=y.

- Капліна О. В. Підозра у кримінальному провадженні: поняття, ознаки, сутність. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2013. № 1. С. 239–240. URL: <http://elar.naiu.kiev.ua/bitstream/123456789/4679/1/43.pdf>.
- Капліна О. В. Повідомлення про підозру: протистояння правових позицій сторін обвинувачення та захисту. *Право України*. 2017. № 12. С. 74–81. URL: https://pravoua.com.ua/ua/store/pravoukr/pravo_2017_12/pravo_2017_12_s7.
- Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод: міжнар. док. від 4 листоп. 1950 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004.
- Костенко С. К. Проблемні питання існуючого підходу до визначення дотримання конституційних прав і свобод громадянина при повідомленні про підозру у вчиненні кримінального правопорушення. *Вісник Асоціації слідчих суддів України*. 2016. № 1. С. 34–36.
- Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13 квіт. 2012 р. № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.
- Лист Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 13 вересня 2016 року № 9-2388/0/4-16. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/VRR00209.html.
- Посвистак О. М. Здійснення повідомлення про підозру особам, щодо яких здійснюється особливий порядок кримінального провадження. *Підприємство, господарство і право*. 2019. № 5. С. 280–285. doi: <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2019.5.52>.
- Pradhananga R. B., Kunshang L. An Analytical Study of Culpable Homicide (Kartabya Jyan) under the Muluki Criminal (Code) Act, 2074 BS. *Prosecution journal*. 2018. Vol. 4. P. 1–61. URL: https://ag.gov.np/storage/postFile/Prosecution%20Journal,%20Vol%204_1544166889.pdf.
- Расторгуєв О. В. Повідомлення про підозру: проблеми прийняття процесуального рішення. *Юридичний вісник «Повітряне і космічне право»*. 2019. № 2 (51). С. 181–182. URL: <http://jrn1.nau.edu.ua/index.php/UV/article/view/13797>. doi: 10.18372/2307-9061.51.13797.
- Рішення Європейського суду з прав людини по справі «Броуґан та інші проти Сполученого Королівства» від 29 листопада 1988 року. *Case of Brogan and others v. the United Kingdom*. URL: <https://lps.ligazakon.net/document/view/so0662?an=2>.
- Рішення Європейського суду з прав людини по справі «Нечипорук і Йонкало проти України» (заява № 42310/04) від 21 квітня 2011 року. *Case of Nechiporuk and Yonkalo v. Ukraine*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_683.
- Рішення Європейського суду з прав людини по справі «Шабельник проти України» (заява № 16404/03) від 19 лютого 2009 року. *Case of Shabelnyk v. Ukraine*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_457.
- Рішення Європейського суду з прав людини по справі «Єлоєв проти України» (заява № 17283/02) від 6 листопада 2008 року. *Case of Yeloev v. Ukraine*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_433.
- Рогатюк І. В. Повідомлення про підозру: значення інституту та проблеми правозастосування. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2015. № 3. С. 121. URL: <https://scientbul.naiu.kiev.ua/index.php/scientbul/article/view/263/263>.
- Щербак І. А. Повідомлення про підозру: актуальні питання. *Правове забезпечення інтеграції України в європейський політичний, економічний, безпековий, інтелектуальний простір*: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. Хмельницький, 2019. 435 с. URL: <http://jlsouk.donnu.edu.ua/article/view/6860/6892>.
- Щербак І. А. Проблемні аспекти процедури повідомлення про підозру в контексті реалізації принципу верховенства права. *Правничий часопис Донецького університету*. 2019. № 1(37). С. 103. URL: <http://jprch.donnu.edu.ua/article/view/7441/7454>. doi: 10.31558/2518-7953.2019.1.12.
- Слюсарчук Х. Р. Стандарт доказування «обґрунтована підозра» у кримінальному провадженні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2017. № 42. С. 238–240. (Серія «Право»). URL: <http://www.visnyk-juris.uzhnu.uz.ua/file/No.42/58.pdf>.
- Тертишний В. М. Підслідність. *Юридична енциклопедія (1998–2004)*: в 6 т. / редкол.: Ю. С. Шемшученко (гол. ред.) та ін. Київ: Укр. Енциклопедія, 1998. Т. 4. С. 551.
- Воротинцев Є. В. Інформативність письмового повідомлення про підозру в системі змагального кримінального судочинства України. *Вісник прокуратури*. 2014. № 1 (151). С. 90–96.
- Yednak V., Vitiuk D., Krut K., Grokholskyi V. Ensuring the Rights of the Person When Notifying of Suspicion or Detention on Suspicion of Committing a Criminal Offense. *Amazonia Investiga*. 2020. Vol. 9 (25). P. 423–428. URL: <https://amazoniainvestiga.info/index.php/amazonia/article/view/1089>.
- Єдиний звіт про кримінальні правопорушення по державі за січень-грудень 2019 р. URL: https://old.gp.gov.ua/ua/stst2011.html?dir_id=113897&libid=100820&c=edit&c=fo.
- Єршоменко І. В. Вдосконалення процедури повідомлення особі про підозру у вчиненні кримінального правопорушення. *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2017. № 1 (47). С. 83–84. URL: http://www.visnyknapu.gp.gov.ua/files/issues-2017/Visnyk-NAPU_1_2017.pdf.

Стаття надійшла до редколегії 27.09.2019

Atamanov A. – postgraduate student of the Department of Pre-trial Investigation of the Educational-Scientific Institute № 1 of the National Academy of Internal Affairs, Kyiv, Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7637-6392>

Theoretical and Practical Aspects of Procedural Activity of Parties to the Prosecution in Writing a Written Notice of Suspicion

The **purpose** of the article is to analyze the criminal procedural legislation of Ukraine regarding the procedural activities of the prosecution party in writing a written notice of suspicion in order to identify current theoretical and practical problems of the legislation and to provide suggestions on ways to solve them. **Methodology.** The methodological toolkit was chosen taking into account the aim, the specificity of the object and the subject of research. Scientific methods of systematic analysis and generalization are crucial. **Scientific novelty** lies in the systematic analysis of the criminal procedural legislation of Ukraine, taking into account the requirements of international treaties, the consent of which has been provided by the Verkhovna Rada of Ukraine, other documents and practices of the European Court of Human Rights, and in identifying theoretical and practical problems, without overcoming their procedural activities. the charge of drafting a written notice of suspicion will not meet the objectives of criminal proceedings and the safeguards set out in international treaties. According to the results of the study, the following **conclusions** were formulated: 1) notification of suspicion – is the result of the mental (intellectual) activity of the investigator and / or prosecutor to evaluate the evidence available in the criminal proceedings, which with sufficient convincing indicate the likelihood of a criminal offense by a certain person, expressed in a procedural document and, which is drawn up in writing by authorized entities in accordance with the requirements of the criminal procedural law of Ukraine, including in part clearly defined and differentiated competence and is awarded to a person suspected of a criminal offense that makes the acquisition by that person procedural status of the suspect; 2) the legislative provisions governing the institute of the notification of suspicion need a clearer settlement, which will allow to avoid conflicts in the process of their enforcement, and therefore we propose: a) making changes to Art. 110 of the CPC of Ukraine, in which the “notification of suspicion” is to be included in the list of procedural decisions or to determine that a procedural decision in the form of a written notice of suspicion is made in the form of a resolution; b) amendments to Art. 276 CPC of Ukraine, in the name and text of which the word «cases» in all cases is replaced by the word «grounds» in the corresponding cases; c) in Article 276 of the CPC of Ukraine, delete paragraph 2 of Part 1.

Keywords: suspicion; notification; suspect; addition; delivery; sufficiency of evidence; reasonable suspicion.

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ПРАВОЗАСТОСУВАННЯ

УДК 346.5

doi: <https://doi.org/10.33270/01191134.80>

Петрина В. Н. – кандидат юридичних наук, доцент кафедри фінансового права та фіскального адміністрування Національної академії внутрішніх справ, м. Київ
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1093-7089>

Антиконкурентні аспекти концепції державного регулювання господарської діяльності

Мета статті – дослідити проблеми застосування норм українського конкурентного права, через які Україна за міжнародними індексами належить до країн із найслабшою державною антимонопольною політикою. **Методологія.** Під час написання статті використано низку методів правового дослідження, що ґрунтуються на загальнонауковому діалектико-матеріалістичному методі. Цей метод дав змогу розглянути окреслену проблему з позицій об'єктивного стану розвитку українського суспільства загалом і конкурентних відносин зокрема. Важливе значення також мав функціонально-правовий метод, який надав можливість зорієнтуватися в масиві норм господарського права й особливостях практики їх застосування та сприяв розробленню науково обґрунтованих рекомендацій з удосконалення законодавства в цій сфері. **Наукова новизна** публікації полягає в осмисленні проблем застосування норм конкурентного права у зв'язку з концепцією державного регулювання господарської діяльності як окремого виду соціального регулювання. **Висновки** дослідження полягають у тому, що одним з головних факторів, які стоять на заваді ефективному застосуванню норм конкурентного права в Україні, є концепція державного регулювання господарської діяльності. За допомогою цієї концепції та передбачених нею засобів державного регулювання господарської діяльності особи, уповноважені на виконання функцій держави, мають змогу обходити вимоги норм конкурентного права, набуваючи широких можливостей використовувати свої повноваження з метою одержання неправомірної вигоди. У зв'язку із цим запропоновано скасувати ті норми українського права, що закріплюють концепцію державного регулювання господарської діяльності й передбачені цією концепцією антиконкурентні засоби.

Ключові слова: економічна конкуренція; антиконкурентні дії; державне регулювання; державне інвестування; економічна зона; державна допомога; адресна субсидія; нелегітимна субсидія; заборонена субсидія; неправомірні вигоди.

Вступ

Головним чинником розвитку економіки в демократичній країні є економічна конкуренція – «змагання між суб'єктами господарювання з метою здобуття завдяки власним досягненням переваг над іншими суб'єктами господарювання, унаслідок чого споживачі, суб'єкти господарювання мають можливість вибирати між кількома продавцями, покупцями, а окремий суб'єкт господарювання не може визначати умови обороту товарів на ринку» ("Zakon Ukrainy", 2001). Важливість конкуренції для розвитку економіки була усвідомлена людством ще в позаминулому столітті. Перший у світовій історії законодавчий акт, спрямований на забезпечення економічної конкуренції, Закон Шермана (англ. Sherman Antitrust Act), був прийнятий у США 1890 року та сприяв бурхливому розвитку економіки цієї країни.

В Україні обов'язок держави забезпечувати захист економічної конкуренції було закріплено в ст. 42 Конституції України. З метою забезпечення справедливої економічної конкуренції на міжнародному рівні Україна уклала низку міжнародних угод, зокрема Угоду про субсидії та компенсаційні заходи, за якою взяла на себе міжнародне зобов'язання забезпечувати економічну конкуренцію в зовнішньоекономічній діяльності й не надавати конкурентну перевагу окремим суб'єктам господарювання чи окремим групам

суб'єктів господарювання за рахунок ресурсів держави ("Uhoda pro subsydiu", 1994). У ст. 262 Угоди про асоціацію, укладеної між Україною та Європейським Союзом, зазначено, що «будь-яка допомога, надана Україною або країнами-членами Європейського Союзу з використанням державних ресурсів, що спотворює або загрожує спотворити конкуренцію шляхом надання переваг окремим підприємствам або виробництву окремих товарів, є несумісною з належним функціонуванням цієї Угоди тією мірою, у якій вона може впливати на торгівлю між Сторонами» ("Uhoda pro asotsiatsiiu", 2014). Для забезпечення справедливої економічної конкуренції в Україні було прийнято низку законів. Наприклад, Закон України «Про захист економічної конкуренції» визначив «правові засади підтримки та захисту економічної конкуренції, обмеження монополізму в господарській діяльності й спрямований на забезпечення ефективного функціонування економіки України на основі розвитку конкурентних відносин» ("Zakon Ukrainy", 2001). Зазначений закон встановив, що є антиконкурентними й забороняються дії органів влади, органів місцевого самоврядування, органів адміністративно-господарського управління та контролю з «надання окремим суб'єктам господарювання або групам суб'єктів господарювання пільг чи інших переваг, які ставлять їх у привілейоване

становище стосовно конкурентів, що призводить або може призвести до недопущення, усунення, обмеження чи спотворення конкуренції» ("Zakon Ukrainy", 2001). Закон України «Про державну допомогу суб'єктам господарювання» для забезпечення економічної конкуренції встановив, що «підтримка в будь-якій формі суб'єктів господарювання за рахунок ресурсів держави чи місцевих ресурсів, що спотворює або загрожує спотворенням економічної конкуренції, створюючи переваги для виробництва окремих видів товарів чи провадження окремих видів господарської діяльності», визнається державною допомогою суб'єктам господарювання ("Zakon Ukrainy", 2014), а також те, що «державна допомога є недопустимою для конкуренції, якщо інше не встановлено цим Законом» ("Zakon Ukrainy", 2014).

Попри встановлення Україною досить прогресивних і зорієнтованих на ринкову економіку правових норм, практика застосування цих норм особами, уповноваженими на виконання функцій держави, є неефективною, у зв'язку з чим у Світовому індексі конкурентоспроможності за 2017–2018 роки за таким показником, як ефективність антимонопольної політики (англ. effectiveness of anti-monopoly policy), Україна посіла 124 місце серед 137 країн ("The Global Competitiveness", 2017-2018). Дослідження причин, що перешкоджають ефективному застосуванню правових норм, спрямованих на забезпечення економічної конкуренції, має для України неабияку актуальність.

Питання забезпечення економічної конкуренції та державного регулювання господарської діяльності розглянуто в працях українських науковців, зокрема: З. Борисенка, О. Бандурки, О. Вінника, О. Гарана (Haran, 2018), Г. Знаменського, І. Кравця, В. Луця, В. Мамотова, О. Марущака (Marushchak, 2019), О. Мельниченка, В. Опришко, В. Парасюка (Parasiuk, & Khyt, 2019), Г. Рубцової-Каменської (Rubtsova-Kamenska, 2019), Н. Саніахметова, А. Селіванова, В. Сіренка, Т. Удалова, І. Фефанової (Feofanova, 2019), В. Цветкова, Т. Швидкої (Shvydka, 2019), В. Щербини та ін. Проте в зазначених роботах питання колізії норм конкурентного права з положеннями концепції державного регулювання господарської діяльності та впливу цієї концепції і передбачених нею засобів на застосування норм українського конкурентного права вивчено недостатньо.

Мета і завдання дослідження

Метою цього дослідження є визначення факторів, що перешкоджають ефективному застосуванню норм українського конкурентного права. Для досягнення цієї мети було поставлено завдання з'ясувати, які норми права вступають у колізію з нормами конкурентного права, й окреслити шляхи усунення цієї колізії.

Виклад основного матеріалу

На прикладі Господарського кодексу України можна констатувати, що законодавство України поряд із правовим регулюванням господарської діяльності, відповідно до ст. 7 Господарського кодексу України, передбачає окремий вид соціального регулювання, який у ст. 12 Господарського кодексу України названо державним регулюванням господарської діяльності. Із цього приводу В. С. Щербина слушно зазначає: «У законодавстві та юридичній літературі немає узагальненого визначення поняття державного регулювання підприємницької (господарської) діяльності, попри те, що в окремих нормативно-правових актах, прийнятих переважно у формі законів, ідеться про державне регулювання діяльності в окремих галузях чи сферах господарювання» (Shcherbina, 2013, р. 45). Проте, з огляду на наявне в українській правовій доктрині розуміння державного регулювання як поняття, відмінного від терміну «правове регулювання» (Nahrebelnyi, 1998, р. 118), поняття «державне регулювання господарської діяльності» використовують в українському законодавстві та юридичній літературі на позначення певного виду соціального регулювання, що не збігається з таким видом соціального регулювання, яким є правове регулювання господарських відносин.

Концепція правового регулювання і концепція державного регулювання зокрема передбачають різні засоби (способи) регулювання. У цьому контексті слід зазначити, що терміни «спосіб», «засіб», «метод» близькі за змістом і значною мірою збігаються (Zaichuk, & Onishchenko, 2006). Так, до способів (засобів) правового регулювання належать дозволяння, зобов'язування (веління), заборона (Skakun, 2001). Засобами державного регулювання господарської діяльності, згідно зі ст. 12 Господарського кодексу України, є іншого роду засоби (способи), зокрема: «надання інвестиційних, податкових та інших пільг» і «надання дотацій, компенсацій, цільових інновацій та субсидій» ("Hospodarskyi kodeks", 2003).

Розглянемо вплив цих засобів державного регулювання господарської діяльності та концепції державного регулювання господарської діяльності на ефективність застосування норм конкурентного права й, відповідно, на економічну конкуренцію.

Зазначені засоби державного регулювання господарської діяльності набувають різних форм, зокрема таких, як: 1) інвестиційна діяльність держави, що передбачена ст. 2, 7, 12¹ Закону України «Про інвестиційну діяльність»; 2) надання підтримки казенним підприємствам за рахунок ресурсів держави, що передбачено ст. 77 Господарського кодексу України; 3) регламентоване законодавством України про спеціальні (вільні) економічні зони (СЕЗ) надання підтримки за

рахунок ресурсів держави окремим суб'єктам господарювання, яких визначають особи, уповноважені на виконання функцій держави.

Аналізуючи питання інвестиційної діяльності держави, слід зауважити, що, згідно з ч. 1 ст. 2 Закону України «Про інвестиційну діяльність», «інвестиційною діяльністю є сукупність практичних дій громадян, юридичних осіб і держави щодо реалізації інвестицій» ("Zakon Ukrainy", 1991). Відповідно до ч. 2 ст. 2 Закону України «Про інвестиційну діяльність», «інвестиційна діяльність провадиться на основі: ...державного інвестування, що здійснюється органами державної влади за рахунок коштів державного бюджету, позичкових коштів, а також державними підприємствами й установами за рахунок власних і позичкових коштів; ...державної підтримки для реалізації інвестиційних проектів» ("Zakon Ukrainy", 1991).

Коли йдеться про інвестиційну діяльність держави, яку провадять на підставі державного інвестування, слід зауважити, що, згідно з ч. 6 ст. 2 зазначеного Закону, така інвестиційна діяльність держави передбачає «державне інвестування державних інвестиційних проектів з використанням державних капітальних вкладень та/або кредитів (позик), залучених державою або під державні гарантії». Згідно з ч. 5 ст. 7 цього Закону, «для державних підприємств, що виступають інвесторами за межами України та яким відкрито іпотечний кредит, встановлюється гарантія по цих інвестиціях з боку держави» ("Zakon Ukrainy", 1991).

Відповідно до ч. 1 ст. 12¹ цього Закону, державну підтримку окремим суб'єктам господарювання для реалізації інвестиційних проектів надають шляхом: «співфінансування реалізації інвестиційних проектів за рахунок коштів державного бюджету; надання відповідно до законодавства для реалізації інвестиційних проектів державних гарантій з метою забезпечення виконання боргових зобов'язань за запозиченнями суб'єкта господарювання; кредитування за рахунок коштів державного бюджету суб'єктів господарювання для реалізації інвестиційних проектів; повної або часткової компенсації за рахунок коштів державного бюджету відсотків за кредитами суб'єктів господарювання для реалізації інвестиційних проектів; застосування інших форм, передбачених цим Законом» ("Zakon Ukrainy", 1991).

Таким чином, інвестиційна діяльність держави на підставі як державного інвестування, так і державної підтримки для реалізації інвестиційних проектів передбачає можливість для певних осіб, уповноважених на виконання функцій держави, надавати підтримку за рахунок державних ресурсів окремим суб'єктам господарювання, надаючи їм у такий спосіб конкурентні переваги перед іншими суб'єктами

господарювання, що здійснюють таку саму господарську діяльність.

Водночас слід акцентувати увагу на тому, що інвестиційна діяльність держави є доволі суперечливим з позицій права та ринкової економіки інститутом. Так, у ст. 2 Закону України «Про інвестиційну діяльність» зазначено, що «інвестиційною діяльністю є сукупність практичних дій громадян, юридичних осіб і держави щодо реалізації інвестицій»; державне інвестування «здійснюється органами державної влади за рахунок коштів державного бюджету» ("Zakon Ukrainy", 1991). Однак якщо керуватися тим, що інвестиційна діяльність є різновидом господарської діяльності (Vinnyuk, 2000, р. 5), то ні держава, ні державні органи не мають права нею займатися, адже, згідно зі ст. 3 Господарського кодексу України, «під господарською діяльністю у цьому Кодексі розуміється діяльність суб'єктів господарювання» ("Hospodarskyi kodeks", 2003); відповідно до ст. 8 Господарського кодексу України, «держава, органи державної влади та органи місцевого самоврядування не є суб'єктами господарювання» ("Hospodarskyi kodeks", 2003).

Аналізуючи питання про надання підтримки казенним підприємствам за рахунок ресурсів держави, необхідно зауважити, що, згідно зі ст. 77 Господарського кодексу України, є казенні комерційні підприємства, тобто такі казенні підприємства, метою яких є отримання прибутку. Згідно із ч. 5 ст. 77 Господарського кодексу України, одним із джерел формування майна казенного підприємства є «державне майно, передане підприємству відповідно до рішення про його створення» ("Hospodarskyi kodeks", 2003). Відповідно до ч. 6 ст. 77 Господарського кодексу України, «казенне підприємство одержує кредити для виконання статутних завдань під гарантію органу, до сфери управління якого входить підприємство» ("Hospodarskyi kodeks", 2003). Згідно із ч. 6 ст. 77 Господарського кодексу України, «казенне підприємство відповідає за своїми зобов'язаннями лише коштами, що перебувають у його розпорядженні. У разі недостатності зазначених коштів держава в особі органу, до сфери управління якого входить підприємство, несе повну субсидіарну відповідальність за зобов'язаннями казенного підприємства» ("Hospodarskyi kodeks", 2003). Таким чином, ми можемо констатувати, що Господарський кодекс України передбачає підтримку за рахунок державних ресурсів окремої групи суб'єктів господарювання – казенних підприємств, що надає їм конкурентні переваги перед іншими суб'єктами господарювання. Така підтримка, безумовно, спотворює конкуренцію між комерційними казенними підприємствами й іншими суб'єктами господарювання, що здійснюють таку саму комерційну діяльність.

Розглядаючи питання про надання підтримки за рахунок ресурсів держави окремим суб'єктам господарювання в СЕЗ, слід акцентувати увагу на такому.

Згідно зі ст. 1 Закону України «Про загальні засади створення і функціонування спеціальних (вільних) економічних зон», «спеціальна (вільна) економічна зона являє собою частину території України, на якій встановлюються і діють спеціальний правовий режим економічної діяльності та порядок застосування і дії законодавства України. На території спеціальної (вільної) економічної зони запроваджуються пільгові митні, валютно-фінансові, податкові й інші умови економічної діяльності національних та іноземних юридичних і фізичних осіб» ("Zakon Ukrainy", 1992). Дослідивши законодавство про СЕЗ, можна стверджувати, що підтримка за рахунок ресурсів держави, передбачена в певних СЕЗ, не поширюється на всіх суб'єктів господарювання, що перебувають у цих СЕЗ, а поширюється лише на тих суб'єктів господарювання, яких визначають відповідні особи, уповноважені на виконання функцій держави, у той чи той спосіб. Тобто на території СЕЗ принцип «закон – один для всіх» українське законодавство про СЕЗ не передбачає, тому на практиці не діє.

Наприклад, ст. 6 Закону України «Про спеціальну економічну зону "Яворів"» передбачає, що «суб'єктами СЕЗ "Яворів" є суб'єкти підприємницької діяльності, філії, відділення та інші відокремлені підрозділи, які розташовані та реалізують на території СЕЗ "Яворів" інвестиційні проекти кошторисною вартістю, еквівалентною не менше ніж 500 тисяч доларів США (крім проектів технологічного парку), затверджені Яворівською районною державною адміністрацією та зареєстровані органом господарського розвитку і управління СЕЗ "Яворів" як суб'єкти СЕЗ "Яворів"» ("Zakon Ukrainy", 1999). Стаття 6 Закону України «Про спеціальну економічну зону "Славутич"» зазначає: «1. Суб'єктами СЕЗ "Славутич" є суб'єкти підприємницької діяльності, філії, відділення та інші відокремлені підрозділи, які розташовані на території СЕЗ "Славутич" і реалізують на цій території затверджені виконавчим комітетом Славутицької міської ради інвестиційні проекти кошторисною вартістю, еквівалентною не менше ніж 200 тисяч доларів США, на підставі договору (контракту) щодо умов реалізації цього інвестиційного проекту та які зареєстровані органом господарського розвитку й управління СЕЗ "Славутич" як суб'єкти СЕЗ "Славутич". 2. Орган господарського розвитку й управління СЕЗ "Славутич" видає суб'єктам СЕЗ "Славутич" свідоцтво про реєстрацію, що підтверджує право на отримання пільг, визначених цим Законом» ("Zakon Ukrainy", 1999).

Таким чином, пільгові умови економічної діяльності, запроваджені на територіях тих чи інших СЕЗ, допомагають розвиватися не територіям, відведеним під СЕЗ, як це мало б бути, а тільки тим суб'єктам господарювання, яких у певний спосіб визначили особи, уповноважені на виконання функцій держави. Це означає, що суть СЕЗ в Україні зводиться до того, щоб наділити певних осіб, уповноважених на виконання функцій держави, правом надавати конкурентні переваги за рахунок державних ресурсів одним суб'єктам господарювання перед іншими, що здійснюють таку саму господарську діяльність. Тому «в сучасних умовах господарювання продовжувати функціонування СЕЗ в Україні в попередньому вигляді економічно недоцільно» (Ткач, 2016).

Суть усіх згаданих вище засобів державного регулювання господарської діяльності полягає в наданні певними особами, уповноваженими на виконання функцій держави, підтримки окремим суб'єктам господарювання чи окремим групам суб'єктів господарювання за рахунок ресурсів держави й надання в цей спосіб таким суб'єктам господарювання конкурентних переваг перед іншими суб'єктами господарювання, що здійснюють таку саму господарську діяльність. З огляду на те, що ресурси держави формуються переважно за рахунок податків від суб'єктів господарювання, то про підтримку певних суб'єктів господарювання за рахунок ресурсів держави фактично можна говорити як про підтримку одних суб'єктів господарювання за рахунок інших.

Усі розглянуті вище так звані засоби державного регулювання господарської діяльності, згідно із Законом України «Про державну допомогу суб'єктам господарювання», охоплені поняттям «державна допомога суб'єктам господарювання». Поняття «державна допомога суб'єктам господарювання» в ч. 1 ст. 1 цього Закону визначається як «підтримка в будь-якій формі суб'єктів господарювання за рахунок ресурсів держави чи місцевих ресурсів, що спотворює або загрожує спотворенням економічної конкуренції, створюючи переваги для виробництва окремих видів товарів чи провадження окремих видів господарської діяльності» ("Zakon Ukrainy", 2014). Дії осіб, уповноважених на виконання функцій держави, з надання за рахунок державних ресурсів підтримки окремим суб'єктам господарювання, згідно зі ст. 15 Закону України «Про захист економічної конкуренції», мають кваліфікуватися як «антиконкурентні дії органів влади, органів місцевого самоврядування, органів адміністративно-господарського управління та контролю» в такій формі, як «надання окремим суб'єктам господарювання або групам суб'єктів господарювання пільг чи інших переваг, які ставлять їх у привілейоване становище стосовно конкурентів, що призводить або може призвести

до недопущення, усунення, обмеження чи спотворення конкуренції» ("Zakon Ukrainy", 2001).

Розглядаючи зазначені вище засоби державного регулювання господарської діяльності, суть яких полягає в наданні уповноваженими на виконання функцій держави особами підтримки за рахунок державних ресурсів окремим суб'єктам господарювання, у міжнародному вимірі, слід констатувати, що в міжнародному праві їх кваліфікують як «заборонені субсидії», які, згідно зі ст. 3 міжнародної Угоди СОТ про субсидії та компенсаційні заходи, «члени СОТ не можуть ані надавати, ані зберігати» ("Uhoda pro subsydiї", 1994). Зокрема, до заборонених субсидій, згідно зі ст. 1–3 зазначеної Угоди, належать такі адресні субсидії, коли: «i) уряд практикує пряму передачу грошових коштів (наприклад, дотацій, позик або вливань капіталу), потенційну пряму передачу грошових коштів або зобов'язань (наприклад, гарантій за позиками); ii) уряд відмовляється від доходів, що йому належать, або не стягує їх (наприклад, такі фіскальні стимулюючі заходи, як податкові кредити); iii) уряд надає товари та послуги, крім загальної інфраструктури, або закуповує товари чи послуги» ("Uhoda pro subsydiї", 1994). Згідно зі ст. 2 цієї Угоди, субсидії вважають адресними в тому випадку, «коли орган, що надає субсидію, або законодавство, відповідно до якого діє такий орган, прямо обмежує доступ до субсидії лише колом певних підприємств» ("Uhoda pro subsydiї", 1994).

Дії українських державних органів з надання підтримки за рахунок державних ресурсів окремим суб'єктам господарювання українське законодавство (зокрема ст. 12 Господарського кодексу України) називає засобами державного регулювання господарської діяльності. Однак такі самі дії іноземних державних органів українське законодавство називає нелегітимними субсидіями й передбачає за них відповідні санкції. Стаття 1 Закону України «Про захист національного товаровиробника від субсидованого імпорту» передбачає, що субсидія – це «фінансова або інша підтримка державними органами виробництва, переробки, продажу, транспортування, експорту, споживання подібного товару, в результаті якої суб'єкт господарсько-правових відносин країни експорту одержує пільги (прибутки)» ("Zakon Ukrainy", 1998), а ст. 8 Закону передбачає, що у випадку, коли «державний орган, що надає субсидію, або законодавство, на підставі якого діє цей орган, недвозначно надає доступ до субсидії тільки певним підприємствам, така субсидія вважається специфічною, тобто нелегітимною» ("Zakon Ukrainy", 1998). Очевидно, що засудження іноземних державних органів за підтримку окремих суб'єктів господарювання за рахунок державних ресурсів і, водночас, надання українським державним органам повноважень учиняти такі дії є

виявом подвійних стандартів. Оскільки українське законодавство визнає заборонені в міжнародному праві антиконкурентні дії засобами державного регулювання господарської діяльності, Україна в міжнародних індексах належить до країн з найменш ефективною у світі антимонопольною політикою ("The Global Competitiveness", 2017-2018).

Розглянуті засоби державного регулювання господарської діяльності, суть яких полягає в наданні підтримки за рахунок ресурсів держави окремим суб'єктам господарювання, як і концепція державного регулювання господарської діяльності загалом, що передбачає такі засоби, є антиконкурентними. Норми українського права, що закріплюють концепцію державного регулювання господарської діяльності як окремого виду соціального регулювання, а також засоби цієї концепції конфліктують із нормами конкурентного права, дозволяючи на практиці обходити їх.

У правовій системі України як країни з романо-германською правовою системою джерелом права є нормативно-правові акти. Нормативно-правовим актом є «офіційний документ, прийнятий уповноваженим на це суб'єктом нормотворення у визначеній законом формі та порядку, який встановлює норми права для неозначеного кола осіб і розрахований на неодноразове застосування» ("Nakaz Ministerstva yustytisii", 2005). Таким чином, в Україні правове регулювання за визначенням є державним регулюванням.

У правовій державі суспільні відносини має регулювати держава за допомогою правових актів. Таке державне регулювання суспільних відносин називають правовим. Залежно від того, які акти є засобами регулювання суспільних відносин, правове регулювання поділяють на нормативне (загальне) регулювання, яке здійснюють за допомогою нормативно-правових актів, й індивідуальне регулювання, яке здійснюють за допомогою актів застосування норм права (їх ще називають індивідуальними актами) (Skakup, 2001). Таким чином, якщо Україна позиціонує себе як правова держава, то державне регулювання в ній має бути правовим.

З огляду на те, що правове регулювання в Україні є державним, а державне регулювання – правовим, концепція державного регулювання господарської діяльності як соціального регулювання, відокремленого від правового, не повинна бути в українському праві.

Концепцію державного регулювання господарської діяльності як окремого від правового регулювання виду соціального регулювання українське право успадкувало від радянського права, яке обслуговувало адміністративно-командну економіку. За радянських часів економічної конкуренції не було, оскільки не

існувало приватних суб'єктів господарювання, які могли б конкурувати між собою. Держава була монополієм власником державних підприємств та всього їхнього майна, зокрема їх продукції. Тому держава не мала функції забезпечувати захист економічної конкуренції, приймаючи для цього відповідні правові акти. Натомість в СРСР особи, уповноважені на виконання функцій держави, управляли як менеджери належними державі підприємствами та їхнім майном. Такі особи давали державним підприємствам накази, що і як вони мають робити, а також кошти, необхідні для виконання цих наказів. Такі адміністративно-командні дії осіб, уповноважених на виконання функцій держави, називали в радянському праві «державним управлінням економікою». Так, у науковій літературі радянських часів, наприклад, було зазначено, що «державне управління економікою є підзаконною, юридично-владною виконавчою та розпорядчою діяльністю відповідних органів Радянської держави» (Opryshko, 1986, p. 71). Після проголошення переходу України до ринкової економіки ("Konstytutsiia Verkhovnoi Rady", 1990) українська правова доктрина, на жаль, не відмовилася від радянської антиринкової та антиконкурентної концепції державного управління економікою як інституції, окремої від правового регулювання відповідних суспільних відносин. Просто замість терміна «державне управління економікою» стали застосовувати притаманний ринковій економіці термін «державне регулювання господарської діяльності». (англ. Government Regulation of Business). Це поняття використовують у демократичних країнах з ринковою економікою в значенні правового регулювання господарської діяльності, здійснюваного державою (Kinsey, 2019). Проте в українському праві термін «державне регулювання господарської діяльності», на жаль, було наповнено змістом, близьким до того, що мав радянський термін «державне управління економікою».

За концепцією правового регулювання, регулюючи господарські відносини, особи, уповноважені на виконання функцій держави, мають право приймати нормативно-правові акти, які містять норми, спрямовані на регулювання господарських відносин, і приймати акти застосування зазначених норм права. Власне цим права осіб, уповноважених на виконання функцій держави, й обмежуються. Відносини між особами, уповноваженими на виконання функцій держави, і суб'єктами господарювання за своєю сутністю є публічно-правовими. Для регулювання таких відносин слід застосовувати спеціально-дозвільний тип правового регулювання, що ґрунтується на загальній забороні («заборонено все, крім прямо дозволеного законом»). Таким чином, якщо керуватися концепцією правового регулювання, то особи, уповноважені на виконання

функцій держави, згідно зі ст. 19 Конституції України, «зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України» ("Konstytutsiia Ukrainy", 1996). За Конституцією України органи державної влади не наділяються функцією надавати окремим суб'єктам господарювання підтримку в будь-якій формі за рахунок ресурсів держави, у зв'язку із чим не мають права цього робити. Згідно зі ст. 42 Конституції України, держава зобов'язана забезпечувати «захист конкуренції у підприємницькій діяльності» ("Konstytutsiia Ukrainy", 1996), а отже, не має надавати за рахунок державних ресурсів конкурентні переваги одним суб'єктам господарювання на шкоду іншим.

Уведення паралельно з поняттям правового регулювання у вжиток досить аморфного поняття державного регулювання як іншого, ніж правове регулювання, виду соціального регулювання допомагає особам, уповноваженим на виконання функцій держави, обійти ті обмеження, що встановлює концепція правового регулювання суспільних відносин, і всупереч нормам конкурентного права все ж таки надавати окремим суб'єктам господарювання підтримку за рахунок ресурсів держави під виглядом так званих засобів державного регулювання господарської діяльності. У цей спосіб концепція державного регулювання господарської діяльності створює для осіб, уповноважених на виконання функцій держави, можливість надавати за рахунок ресурсів держави конкурентні переваги окремим суб'єктам господарювання та використовувати повноваження з метою одержання неправомірної вигоди.

Відомо, що метою правового регулювання незалежно від його способу (засобу) є впорядкування суспільних відносин (Skakun, 2001), зокрема й відносин у сфері економічної конкуренції. У зв'язку з осмисленням впливу так званого державного регулювання господарської діяльності на застосування норм конкурентного права постає питання: що є метою державного регулювання господарської діяльності, яке здійснюють за допомогою такого засобу, як підтримка окремих суб'єктів господарювання за рахунок ресурсів держави. Очевидно, що такою метою є не забезпечення економічної конкуренції, а, навпаки, спотворення економічної конкуренції. Стосовно мети, з якою за особами, уповноваженими на виконання функцій держави, усупереч ст. 42 Конституції України, закріплено право спотворювати економічну конкуренцію шляхом надання конкурентних переваг окремим суб'єктам господарювання перед іншими, слід зазначити, що такою метою могло бути надання цим особам (або пов'язаним із ними особам) можливості отримувати від таких суб'єктів господарювання неправомірну вигоду у вигляді дивідендів, «відкатів», хабарів.

Так, в українській науковій літературі та засобах масової інформації неодноразово акцентували увагу на корупційному спрямуванні таких явищ, як підтримка державних підприємств за рахунок ресурсів держави, державне інвестування та СЕЗ, які, згідно зі ст. 12 Господарського кодексу України, належать до засобів державного регулювання господарської діяльності. Наприклад, глава Національного антикорупційного бюро України Артем Ситник зауважував, що «масштаб корупції на українських державних підприємствах "не описати жодними словами", він є основним джерелом політичної корупції – фінансування фракцій і партій парламенту, які лобіювали б свої інтереси» ("Te, shcho ty robachyly", 2018). «Є багато прикладів державних інвестиційних проєктів, які жодним чином не допомагають економічному зростанню, а навіть навпаки – стають символом корупції та неефективності дій уряду» (Fedorchak, 2017). «За час свого існування СЕЗ не виконали покладених на них сподівань... У більшості випадків фінансові привілеї, що надавалися СЕЗ, створили нерівні умови конкуренції для всіх суб'єктів підприємницької діяльності... У результаті відбувалося прискорене зростання тіньового сектора в СЕЗ... вільні економічні зони перетворилися на анклав корупції» (Pylyuchenko, 2015).

Таким чином, висвітлені засоби державного регулювання господарської діяльності, як і концепція державного регулювання господарської діяльності загалом як окремого від правового регулювання виду соціального регулювання, активно сприяють формуванню в Україні корупційного середовища. Завдяки зазначеному фактору корупція у сфері господарювання в Україні стала поширеним явищем, у зв'язку з чим Україна за таким показником, як сприйняття корупції, посіла 2018 року 120 місце серед 180 країн ("Corruption Perceptions Index", 2018).

Корупція є однією з головних проблем, що стримують економічний розвиток України ("The Global Competitiveness", 2017-2018). Тому питання здійснення ефективної антикорупційної державної політики для України є надзвичайно важливим. Ефективною державна антикорупційна політика може стати тільки тоді, коли вона буде спрямована не лише на боротьбу з виявами корупції, а на запобігання корупції, тобто усунення умов виникнення корупції. Стати ефективною державна правова антикорупційна політика України може лише тоді, коли її нормативно-правові акти будуть містити такі правові норми, які унеможливають чи принаймні зводять до мінімуму можливості осіб, уповноважених на виконання функцій держави, використовувати надані їм службові повноваження з метою одержання неправомірної вигоди. Проте концепція державного регулювання господарської

діяльності як окремого від правового регулювання виду соціального регулювання та передбачені нею засоби створюють підґрунтя для використання певними державними службовцями своїх повноважень з метою одержання неправомірної вигоди.

Очевидно, що закріплення в законодавстві України концепції державного регулювання господарської діяльності, що надає можливість особам, уповноваженим на виконання функцій держави, здійснювати неправове регулювання господарської діяльності засобами, що мають антиконкурентне спрямування і створюють корупційне середовище, не характеризує українську правову політику як антикорупційну. Тому закономірно, що у відповідних міжнародних індексах Україна знаходиться серед країн з невилною (англ. mostly unfree) економікою та за рівнем економічної свободи посідає 147-ме місце серед 180 країн ("Index of Economic Freedom", 2019).

Наукова новизна

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що концепція державного регулювання господарської діяльності як виду соціального регулювання, відокремленого від правового, і передбачені нею засоби було осмислено як фактор, що перешкоджає ефективному застосуванню норм конкурентного права, створює корупційне середовище, стримує економічний розвиток України.

Висновки

З-поміж головних причин, що роблять практику застосування норм конкурентного права в Україні однією з найменш ефективних у світі, а Україну – державою з невилною економікою та високим рівнем корупції, є наявність у законодавстві України таких норм, що конфліктують з нормами конкурентного права й на практиці дозволяють їх обходити. Це, зокрема, норми українського законодавства, що закріплюють не притаманну правовій державі з ринковою економікою концепцію державного регулювання господарської діяльності, а також закріплюють передбачені цією концепцією засоби державного регулювання господарської діяльності, які мають антиконкурентний і корупційний зміст.

З огляду на зазначене, вважаємо за необхідне відмовитися від концепції державного регулювання господарської діяльності як виду соціального регулювання, відокремленого від правового. Державне регулювання господарських відносин має бути правовим і здійснюватися шляхом прийняття правових актів: нормативно-правових актів та актів застосування норм права (індивідуальних актів). У цьому зв'язку необхідно виключити з Господарського кодексу України ст. 12 та відповідні статті з інших нормативно-правових актів, у яких державне регулювання господарської

діяльності потрактовано як неправове регулювання, тобто як щось таке, що не є нормативним та індивідуальним регулюванням суспільних відносин.

Зокрема, мають бути виключені з відповідних нормативно-правових актів неконституційні норми, що закріплюють за особами, уповноваженими на виконання функцій держави, право надавати окремим суб'єктам господарювання підтримку за рахунок ресурсів держави. Ці так звані засоби державного регулювання господарської діяльності фактично спрямовані на реалізацію двох завдань: 1) надання особам, уповноваженим на виконання функцій держави, можливості створювати конкурентні переваги окремим суб'єктам господарювання, спотворюючи економічну конкуренцію; 2) надання особам, уповноваженим на виконання функцій держави, можливості за рахунок створення конкурентних переваг окремим суб'єктам

господарювання одержувати від цих суб'єктів господарювання неправомірну вигоду.

Мають бути виключені норми, що передбачають підтримку окремих суб'єктів господарювання за рахунок ресурсів держави у формі реалізації окремих інвестиційних проектів, що закріплені в ст. 2, 7, 12¹ Закону України «Про інвестиційну діяльність»; норми, що передбачають підтримку казенних підприємств за рахунок ресурсів держави, відповідно до ст. 77 Господарського кодексу України; закріплені в законодавстві України про СЕЗ норми, що передбачають підтримку за рахунок ресурсів держави в СЕЗ окремих суб'єктів господарювання, яких визначають особи, уповноважені на виконання функцій держави.

REFERENCES

- Corruption Perceptions Index. (2018). Site "Transparency International 2018". Retrieved from <https://www.transparency.org/cpi2018>.
- Fedorchak, O. (2017). Problemy derzhavnoho investuvannya v Ukraini [Problems of state investment in Ukraine]. *Visnyk NADU pry Prezidentovi Ukrainy, Bulletin of the NAPA under the President of Ukraine*, 4, 45-55. Retrieved from <http://visnyk.academy.gov.ua/pages/dop/74/files/01502d68-86dd-4dcd-9c8a-fe697330c2fb.pdf> [in Ukrainian].
- Feofanova, I. (2019). Transformatsiia instytutu derzhavnoi dopomohy subiektam hospodariuvannya v konteksti implementatsii uhody pro asotsiatsiiu mizh Ukrainoiu ta Yevropeiskym Soiuzom [Transformation of the institute of state aid to economic entities in the context of the implementation of the Association Agreement between Ukraine and the European Union]. *Pidpriemnytstvo, hospodarstvo i pravo, Entrepreneurship, economy and law*, 8, 46-50. doi: <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2019.8.09> [in Ukrainian].
- Haran, O. (2018). Suchasnyi stan rozuminnia derzhavnoho rehuliuвання konkurenttsii v Ukraini [Current state of understanding of state competition regulation in Ukraine]. *Visnyk Odeskoho natsionalnoho universytetu, Bulletin of the Odessa National University*, 2(33), vol. 23, 45-55. doi: [https://doi.org/10.18524/2304-1587.2018.2\(33\).146767](https://doi.org/10.18524/2304-1587.2018.2(33).146767) [in Ukrainian].
- Hospodarskyi kodeks Ukrainy: vid 16 sich. 2003 r. No. 436-IV [Economic Code of Ukraine from January 16, 2003, No. 436-IV]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15> [in Ukrainian].
- Index of Economic Freedom. (2019). Site "The Heritage Foundation". Retrieved from <https://www.heritage.org/index/ranking>.
- Kinsey, A. (2019). *Government Regulation of Business: How Does It Work?* Retrieved from <https://bizfluent.com/13721121/government-regulation-of-business-how-does-it-work>.
- Konstytutsiia Ukrainy: vid 28 cherv. 1996 r. No. 254k/96-VR [Constitution of Ukraine from June 28, 1996, No. 254k/96-VR]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> [in Ukrainian].
- Kontseptsiiia Verkhovnoi Rady Ukrainiskoi RSR "Kontseptsiiia perekhodu Ukrainiskoi RSR do rynkovoi ekonomiky": vid 27 lystop. 1990 r. [Concept of the Verkhovna Rada of the Ukrainian SSR "The concept of transition of the Ukrainian SSR to a market economy" from November 27, 1990]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0001460-90> [in Ukrainian].
- Marushchak, O. (2019). Funktsii derzhavy: vyznachennia poniattia [Functions of the state: definition of the concept]. *Derzhava ta rehiony, State and regions*, 3(65), 17-21. doi: <https://doi.org/10.32840/1813-338X-2019-3-3> [in Ukrainian].
- Nahrebelnyi, V.P., & Onishuk, M.V. (1998). *Derzhavne rehuliuвання [State regulation]. Yurydychna entsyklopediia, Legal Encyclopedia*. (Vols. 1-6). Yu.S. Shemshuchenko (et al.). (Ed.). Kyiv: Ukr. entsykl. [in Ukrainian]
- Nakaz Ministerstva yustyttsii Ukrainy "Porядok podання normatyvno-pravovykh aktiv na derzhavnu reiestratsiiu do Ministerstva yustyttsii Ukrainy ta provedennia yikh derzhavnoi reiestratsii": vid 12 kvit. 2005 r. No. 34/5 [Order of the Ministry of Justice of Ukraine "The order of submission of legal acts for state registration to the Ministry of Justice of Ukraine and their state registration" from April 12, 2005, No. 34/5]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0381-05#n16> [in Ukrainian].
- Opryshko, V.F. (1986). *Pravovye osnovy gosudarstvennogo upravleniia kachestvom produktsii [Legal basis of state product quality management]*. Kiev: Vyshcha shk. [in Russian].

- Parasiuk, V., & Khyll, Ya. (2019). Derzhava yak uchashnyk vidnosyn u sferi hospodariuvannia [The state as a participant in economic relations]. *Derzhava ta rehiony, State and regions*, 3(65), 98-102. doi: <https://doi.org/10.32840/1813-338X-2019-3-16> [in Ukrainian].
- Pylypchenko, O. (2015). Vplyv tinovoi ekonomiky na ekonomichnu bezpeku Ukrainy [Impact of the shadow economy on the economic security of Ukraine]. *Stratehichni priorytety, Strategic priorities*, 4(37), 32-36. Retrieved from <http://sp.niss.gov.ua/content/articles/files/4-1456999955.pdf> [in Ukrainian].
- Rubtsova-Kamenska, H. (2019). Derzhavne upravlinnia investytsiinoiu diialnistiu za uchastiu inozemnoho investor [Public administration of investment activity with the participation of a foreign investor]. *Pidpriemnytstvo, hospodarstvo i pravo, Entrepreneurship, economy and law*, 10, 66-72. doi: <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2019.10.11> [in Ukrainian].
- Shcherbyna, V.S. (Eds.). (2013). *Aktualni problemy hospodarskoho prava [Topical problems of business law]*. Kyiv: Yurinkom Inter [in Ukrainian].
- Shvydka, T. (2019). Instrumentalni mekhanizm formuvannia ta realizatsii konkurentnoi polityky derzhavy [An instrumental mechanism for the formation and implementation of state competition policy]. *Aktualni problemy vitchyznianoi yurysprudentsii, Actual problems of domestic jurisprudence*, 4, 83-87. doi: <https://doi.org/10.15421/391918> [in Ukrainian].
- Skakun, O. (2001). *Teoriia derzhavy i prava [The theory of state and law]*. Kharkiv: Konsum. Retrieved from <http://politics.elib.org.ua/pages-1750.html> [in Ukrainian].
- Te, shcho my pobachyly v derzhavnomu sektori, ne opysaty zhodnymy slovamy, - Sytnyk pro koruptsiu na derzhpidpriemstvakh ["What we saw in the public sector is not described in any words", - Sytnik about corruption at state-owned enterprises]. (2018). *Sait "Tsenzor.net", Site "Censor.net"*. Retrieved from <https://censor.net.ua/ua/n3047155> [in Ukrainian].
- The Global Competitiveness Report 2017-2018. *Site "The World Economic Forum"*. Retrieved from <http://www3.weforum.org/docs/GCR2017-2018/05FullReport/TheGlobalCompetitivenessReport2017%E2%80%932018.pdf>.
- Tkach, S.M. (2016). Spetsialni ekonomichni zony v Ukraini: dosvid i novi priorytety prostorovoi orhanizatsii [Special economic zones in Ukraine: experience and new priorities of spatial organization]. *Rehionalna ekonomika, Regional economy*, 3, 86-97 [in Ukrainian].
- Uhoda pro atsotsiatsiiu mizh Ukrainoiu, z odniiei storony, ta Yevropeiskym Soiuzom, Yevropeiskym spivtovarystvom z atomnoi enerhii i yikhnyimi derzhavamy-chlenamy, z inshoi storony: vid 21 berez. 2014 r. [Association Agreement between Ukraine, of the one part, and the European Union, the European Atomic Energy Community, and their Member States, of the other part from March 21, 2014]. (n.d.). *zakon3.rada.gov.ua*. Retrieved from https://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/984_011 [in Ukrainian].
- Uhoda pro subsydii ta kompensatsiini zakhody: vid 15 kvit. 1994 r. [Agreement on Subsidies and Compensation Measures from April 15, 1994]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/981_015 [in Ukrainian].
- Vinnyk, O.M. (2000). *Investytsiine pravo [Investment law]*. Kyiv: Attika [in Ukrainian].
- Zaichuk, O., & Onishchenko, N. (2006). *Teoriia derzhavy i prava. Akademichnyi kurs [The theory of state and law. Academic course]*. Kyiv: Yurinkom Inter. Retrieved from http://www.ebk.net.ua/Book/law/zaychuk_tdp/part3/1202.htm [in Ukrainian].
- Zakon Ukrainy "Pro derzhavnu dopomohu subiektam hospodariuvannia": vid 1 lyp. 2014 r. No. 1555-VII [Law of Ukraine "On State Aid to Business Entities" from July 1, 2014, No. 1555-VII]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1555-18> [in Ukrainian].
- Zakon Ukrainy "Pro investytsiinu diialnist": vid 18 veres. 1991 r. No. 1560-XII [Law of Ukraine "About investment activity" from September 18, 1991, No. 1560-XII]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1560-12> [in Ukrainian].
- Zakon Ukrainy "Pro spetsialnu ekonomichnu zonu "Slavutych": vid 3 cherv. 1999 r. No. 721-XIV [Law of Ukraine "About the special economic zone "Slavutich" from June 3, 1999, No. 721-XIV]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/721-14> [in Ukrainian].
- Zakon Ukrainy "Pro spetsialnu ekonomichnu zonu "Yavoriv": vid 15 sich. 1999 r. No. 402-XIV [Law of Ukraine "About Yavoriv Special Economic Zone" from January 15, 1999, No. 402-XIV]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/402-14> [in Ukrainian].
- Zakon Ukrainy "Pro zahalni zasady stvorennia i funktsionuvannia spetsialnykh (vilnykh) ekonomichnykh zon": vid 13 zhovt. 1992 r. No. 2673-XII [Law of Ukraine "On the general principles of creation and functioning of special (free) economic zones" from October 13, 1992, No. 2673-XII]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2673-12/stru> [in Ukrainian].
- Zakon Ukrainy "Pro zakhyst ekonomichnoi konkurentsii": vid 11 sich. 2001 r. No. 2210-III [Law of Ukraine "On protection of economic competition" from January 11, 2001, No. 2210-III]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2210-14> [in Ukrainian].
- Zakon Ukrainy "Pro zakhyst natsionalnoho tovarovyrobnyka vid subsydovanoho importu": vid 22 hrud. 1998 r. No. 331-XIV [Law of Ukraine "On the protection of the national producer from subsidized imports" from December 22, 1998, No. 331-XIV]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/331-14> [in Ukrainian].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Corruption Perceptions Index 2018. *Transparency International 2018* : [site]. URL: <https://www.transparency.org/cpi2018>.
- Федорчук О. Проблеми державного інвестування в Україні. *Вісник НАДУ при Президентові України*. 2017. № 4. С. 45–55. (Серія «Державне управління»). URL: <http://visnyk.academy.gov.ua/pages/dop/74/files/01502d68-86dd-4dcd-9c8a-fe697330c2fb.pdf>.
- Феофанова І. Трансформація інституту державної допомоги суб'єктам господарювання в контексті імплементації угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 8. С. 46–50. doi: <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2019.8.09>.
- Гаран О. Сучасний стан розуміння державного регулювання конкуренції в Україні. *Вісник Одеського національного університету*. 2018. Т. 23. Вип. 2 (33). С. 45–55. (Серія «Правознавство»). doi: [https://doi.org/10.18524/2304-1587.2018.2\(33\).146767](https://doi.org/10.18524/2304-1587.2018.2(33).146767).
- Господарський кодекс України : Закон України від 16 січ. 2003 р. № 436-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15>.
- Index of Economic Freedom. 2019. *The Heritage Foundation* : [site]. URL: <https://www.heritage.org/index/ranking>.
- Kinsey A. Government Regulation of Business: How Does It Work? URL: <https://bizfluent.com/13721121/government-regulation-of-business-how-does-it-work>.
- Конституція України : Закон України від 28 черв. 1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>.
- Концепція переходу Української РСР до ринкової економіки : концепція Верховної Ради Української РСР від 27 листоп. 1990 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0001460-90>.
- Марущак О. Функції держави: визначення поняття. *Держава та регіони*. 2019. № 3 (65). С. 17–21. (Серія «Право»). doi: <https://doi.org/10.32840/1813-338X-2019-3-3>.
- Нагребельний В. П., Онішук М. В. Державне регулювання. *Юридична енциклопедія* : в 6 т. / редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. Київ : Укр. енцикл., 1998. Т. 2 : Д–Й, 1999. 744 с.
- Порядок подання нормативно-правових актів на державну реєстрацію до Міністерства юстиції України та проведення їх державної реєстрації : наказ Міністерства юстиції України від 12 квіт. 2005 р. № 34/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0381-05#n16>.
- Опрышко В. Ф. Правовые основы государственного управления качеством продукции. Киев : Вища шк., 1986. 271 с.
- Парасюк В., Хиль Я. Держава як учасник відносин у сфері господарювання. *Держава та регіони*. 2019. № 3 (65). С. 98–102. (Серія «Право»). doi: <https://doi.org/10.32840/1813-338X-2019-3-16>.
- Пилипченко О. Вплив тіньової економіки на економічну безпеку України. *Стратегічні пріоритети*. 2015. № 4 (37). С. 32–36. URL: <http://sp.niss.gov.ua/content/articles/files/4-1456999955.pdf>.
- Рубцова-Каменська Г. Державне управління інвестиційною діяльністю за участю іноземного інвестора. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 10. С. 66–72. doi: <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2019.10.11>.
- Актуальні проблеми господарського права : навч. посіб. / за ред. В. С. Щербини. Київ : Юрінком Інтер, 2013. 528 с.
- Швидка Т. Інструментальний механізм формування та реалізації конкурентної політики держави. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2019. № 4. С. 83–87. doi: <https://doi.org/10.15421/391918>.
- Скаун О. Теорія держави і права : підручник. Харків : Консум, 2001. С. 656. URL: <http://politics.ellib.org.ua/pages-1750.html>.
- «Те, що ми побачили в державному секторі, не описати жодними словами», – Ситник про корупцію на держпідприємствах. 2018. *Цензор.нет* : [сайт]. URL: <https://censor.net.ua/ua/n3047155>.
- The Global Competitiveness Report 2017–2018. *The World Economic Forum* : [site]. URL: <http://www3.weforum.org/docs/GCR2017-2018/05FullReport/TheGlobalCompetitivenessReport2017%E2%80%932018.pdf>.
- Ткач С. М. Спеціальні економічні зони в Україні: досвід і нові пріоритети просторової організації. *Регіональна економіка*. 2016. № 3. С. 86–97.
- Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони : міжнар. док. від 21 берез. 2014 р. URL: https://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/984_011.
- Угода про субсидії та компенсаційні заходи : міжнар. док. від 15 квіт. 1994 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/981_015.
- Вінник О. М. Інвестиційне право : навч. посіб. Київ : Атіка, 2000. 252 с.
- Зайчук О., Оніщенко Н. Теорія держави і права. Академічний курс : підручник. Київ : Юрінком Інтер, 2006. URL: http://www.ebk.net.ua/Book/law/zaychuk_tdp/part3/1202.htm.
- Про державну допомогу суб'єктам господарювання : Закон України від 1 лип. 2014 р. № 1555-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1555-18>.
- Про інвестиційну діяльність : Закон України від 18 верес. 1991 р. № 1560-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1560-12>.
- Про спеціальну економічну зону «Славутич» : Закон України від 3 черв. 1999 р. № 721-XIV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/721-14>.
- Про спеціальну економічну зону «Яворів» : Закон України від 15 січ. 1999 р. № 402-XIV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/402-14>.

Про загальні засади створення і функціонування спеціальних (вільних) економічних зон : Закон України від 13 жовт. 1992 р. № 2673-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2673-12/stru>.
Про захист економічної конкуренції : Закон України від 11 січ. 2001 р. № 2210-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2210-14>.
Про захист національного товаровиробника від субсидованого імпорту : Закон України від 22 груд. 1998 р. № 331-XIV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/331-14>.

Стаття надійшла до редколегії 30.07.2019

Petryna V. – Ph.D in Law, Associate Professor of the Department of Financial Law and Fiscal Administration of the National Academy of Internal Affairs, Kyiv, Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1093-7089>

Anticompetition Aspects of the Concept of the Government Regulation of Business

*The **purpose** of this paper is to discuss the problems of enforcement of the norms of Ukrainian competition law due to which problems Ukraine in respective international indexes is positioned as one of the countries with the worst anti-monopoly policy effectiveness. **Methodology.** A number of methods of legal research was applied to the research on the said problems, and in the first place, the dialectic and material method. This method allowed to consider the said problem from the perspective of present level of development of Ukrainian society in general and the competition relations, in particular. The functional legal method played important role as well. This method allowed to get oriented in the numerous Ukrainian laws and regulations in the sphere of business as well as in the characteristics of the practice of their enforcement. This method also promoted developing the specific recommendations concerning improvement of the legislation in this sphere. The **scientific novelty** of this paper is in consideration of the problems of Ukrainian competition law norms in connection with Ukrainian concept of the government regulation of business as a type of social regulation separate from legal regulation. **Conclusions.** One of the key factors that disturb effective enforcement of the norms of competition law in Ukraine is Ukrainian concept of the government regulation of business. By way of this concept as well as by way of the means of the government regulation of business contemplated by this concept the persons empowered to execute the functions of the government may bypass the requirements set out in the competition law. Moreover, this way the said persons get ample opportunities to use their authorities for corruption purposes. In this regard, it is proposed to repeal the provisions of Ukrainian law that provide for the concept of the government regulation of business, as a type of social regulation different from the legal regulation of business, as well as the means of the government regulation of business contemplated by this concept.*

Keywords: economic competition; anti-competition actions; government regulation; state investing; economic zones; state aid; specific subsidies; illegitimate subsidies; prohibited subsidies; illegal benefit.

Тихомиров Д. О. – кандидат юридичних наук, докторант докторантури та ад'юнктури Національної академії внутрішніх справ, м. Київ
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8366-8564>

Засади державної політики у сфері безпеки

Мета статті – схарактеризувати теоретико-правові засади державної політики у сфері безпеки. **Методологічною основою** стало використання комплексу методів, що були необхідні для реалізації наукової мети й виконання поставлених завдань, а саме: метод герменевтики, що надав можливість опрацювати тексти нормативних і доктринальних джерел, з'ясувати сутність окремих наукових позицій сучасних авторів; метод абстрагування, використання якого сприяло осмисленню засад державної політики у сфері безпеки. **Наукова новизна.** У статті визначено засади державної політики у сфері безпеки як наукову категорію. Здійснено диференціацію засад державної політики у сфері безпеки за типологічними групами, серед яких: теоретичні, правові, економічні, політичні й організаційні. Висвітлено сутність типологічних груп засад та їхні основні положення. **Висновки.** За результатами наукового пошуку було сформульовано низку узагальнень, що полягають у таких положеннях: засади державної політики у сфері безпеки можна тлумачити як основні правила, концептуальні положення, вихідні ідеї, на яких ґрунтується наявна в суспільстві система забезпечення безпеки; критерієм виокремлення типологічних груп засад державної політики у сфері безпеки є їх походження та можливість розподілу, крім зазначеного вище варіанту, на доктринальні й нормативні, що надасть можливість розглянути їх повніше з позицій практичної значущості; у межах кожної групи засад державної політики у сфері безпеки доцільно виокремлювати відповідний зміст, завдяки чому характеризують засадничі положення, висвітлюють способи та форми вияву певної засади, що підвищить ефективність аналітичної діяльності щодо забезпечення безпеки.

Ключові слова: державна політика; засада; безпека; теоретичні засади; правові засади; економічні засади; політичні засади; організаційні засади.

Вступ

Забезпечення безпеки є одним із провідних напрямів діяльності будь-якої держави й суспільства. У сучасному світі значною є кількість загроз антропогенного, технологічного та природного спрямування, що безпосередньо позначається на можливості існування держави й суспільства. Державна політика як один з напрямів створення системи безпеки ґрунтується на комплексі засадничих елементів, що впливає на її існування, розвиток і можливість реального забезпечення безпечного існування суспільства, а на міжнародному рівні – людства загалом. Відповідно до здобутків теоретиків правознавства, систематизація теоретико-правових засад державної політики безпекового напрямку дає змогу не тільки з'ясувати реальну ефективність існування такої політики, а й удосконалити та узгодити її з демократичними стандартами, підвищення ступеня безпеки суспільства.

Законодавство України, що регулює засади державної політики, здебільшого у вигляді засад, встановлює принципи державної політики, її завдання або напрями у визначених законом сферах, інколи – суб'єктів здійснення державної політики. Однак таке трактування обмежує обсяги системи засад і перешкоджає всебічному науковому дослідженню державної політики у сфері безпеки, оскільки не враховує низку основоположних елементів, що не завжди можуть бути передбачені нормами права, хоча є значущими та базовими для безпеки в суспільстві.

Мета і завдання дослідження

Мета статті – схарактеризувати теоретико-правові засади державної політики у сфері безпеки. Для досягнення визначеної мети необхідно виконати такі пізнавальні завдання: сформулювати дефініцію поняття засад державної політики у сфері безпеки; систематизувати засади державної політики у сфері безпеки; висвітлити зміст окремих структурних елементів.

Виклад основного матеріалу

Для реалізації завдань доцільно передусім визначити термін «теоретико-правові засади». Поняття «засада» в словнику української мови потлумачено як основу чогось; те головне, на чому ґрунтується що-небудь; вихідне, головне положення, принцип; основу світогляду, правило поведінки ("Zasada").

Засадами державної політики у сфері безпеки слід вважати основні правила, концептуальні положення, вихідні ідеї, на яких ґрунтується наявна в суспільстві система забезпечення безпеки.

Визначаючи засади діяльності, слід здійснити їх диференціацію на окремі складові, що властиві будь-якому виду державної політики в безпековій сфері.

Першою групою складових є *теоретичні*, або *наукові*, засади державної політики, що виявляються в системі принципів державної політики у сфері безпеки та у відповідній системі термінопонять, за допомогою яких забезпечується

термінологічна визначеність явища, у наукових конструкціях і концепціях.

Іншою важливою групою можна назвати *правові* засади державної політики, існування яких зумовлено дією системи нормативно-правових актів, окремих норм, правових відносин, існуванням факту правового регулювання тощо.

Завдяки поглибленій теоретизації виокремлено і групу *економічних* засад державної політики, що виявляються в системі економічного та матеріально-технічного забезпечення державної політики у сфері безпеки, ґрунтуються на реально наявному економічному базисі держави й суспільства (матеріальне виробництво, ринкові відносини, форми власності, фінансова система).

Окремою групою є *організаційні* засади державної політики у сфері безпеки. Цей блок охоплює суб'єктів створення, забезпечення та здійснення, організацію взаємодії суб'єктів, наявну систему контролю та нагляду за реалізацією державної політики у сфері безпеки. Також до цього блоку належить і система правових та моральних цінностей суспільства.

Слід виокремити групу *політичних* засад, без яких державна політика є неможливою. Ця група виявляється під час функціонування політичної системи суспільства, реалізації стратегічних завдань розвитку державної влади, функціонування виборчої системи тощо.

Однією з основних теоретичних засад державної політики у сфері безпеки є принципи як основоположні беззаперечні універсальні правила, урахування та дотримання яких сприяє забезпеченню єдності й цілеспрямованості розвитку безпекової сфери. Принципами державної політики у сфері безпеки є такі:

1) верховенства права (цей принцип є основою будь-якої сучасної демократичної, цивілізованої держави. Верховенство права – одна з найвищих демократичних цінностей, що здатна убезпечити від волюнтаризму держави й інших публічних і громадських інститутів, забезпечити стабільність, динамізм в умовах глобалізованого світу, гарантувати безпеку громадян перед новими викликами – тероризмом, економічною кризою тощо (Koziubra, 2010). Принцип верховенства права є водночас засобом забезпечення державної політики у сфері безпеки, а також тим фактором, що обмежує суб'єктів її здійснення та реалізації межами наявних законів і суб'єктивних прав осіб);

2) підзвітності державної політики (полягає у функціонуванні дієвого механізму, за якого суспільство може отримувати інформацію про діяльність суб'єктів здійснення владних повноважень. Принцип підзвітності передбачає декілька складових: принцип фінансової підзвітності, за якого здійснюють інформування про витрачені матеріальні ресурси для досягнення поставленої мети; принцип політичної підзвітності, для

забезпечення якого здійснюють інформування щодо виконання політичних обіцянок, етапів і результатів реалізації окремих напрямів державної політики) ("Pidzvitnist");

3) ефективності й результативності (за цим принципом усі учасники процесу зобов'язані прагнути досягнення цілей, сформованих на підставі національної системи цінностей і завдань, шляхом забезпечення якісного надання послуг, гарантованих державою, місцевим самоврядуванням, за умови залучення мінімального обсягу бюджетних коштів та досягнення максимального) ("Biudzhetnyi kodeks", 2010);

4) пріоритетності (цей принцип означає встановлення системи пріоритетів для державної політики у сфері безпеки й обрання сфери першочергового впливу найважливіших і нагальних напрямів або тих напрямів, де наявні реальні загрози) (Lahodina, 2007);

5) самодостатності й опори на власні сили (Lahodina, 2007) (принцип передбачає, що суб'єкти державної політики у сфері безпеки мають орієнтуватися виключно на внутрішньодержавні та внутрішньосуспільні можливості для повноцінного створення й забезпечення системи безпеки);

6) дотримання норм міжнародного права (передбачає врахування під час створення та реалізації державної політики у сфері безпеки не тільки національного законодавства, а й міжнародно-правових документів, ратифікованих Верховною Радою України, що стосуються прав і свобод людини та громадянина, комплексу актів, які передбачають програми, стандарти, і процесу забезпечення безпеки у світі);

7) прозорості й дотримання засад демократичного цивільного контролю (цей принцип тісно пов'язаний з демократичними засадами, він передбачає наявність реального механізму контролю з боку громадянського суспільства за створенням і реалізацією державної політики у сфері безпеки);

8) свободи й особистої недоторканності (один із засадничих принципів, що передбачає неможливість обмеження прав і свобод людини, крім виняткових випадків, передбачених нормами права. Його важливість щодо забезпечення безпеки виявляється у встановленні відповідної межі між повноваженнями суб'єктів її забезпечення та умовами існування вільного суспільства та вільної особи) (Korshunova, 2017);

9) верховенство закону в системі нормативно-правових актів (передбачає неможливість виходу за межі передбачених у законі способів, засобів і процедур здійснення державної влади, унеможливорює їх довільне розширення або змину);

10) справедливості (одна з основних засад права, яка є вирішальною у визначенні його як регулятора суспільних відносин, використовується як один із загальнолюдських вимірів права.

Зазвичай справедливість розглядають як властивість права, що полягає, зокрема, в рівному юридичному масштабі поведінки та пропорційності юридичної відповідальності вчиненому правопорушенню);

11) розвитку сектору безпеки й оборони як основного інструменту реалізації державної політики у сферах безпеки (цей принцип закріплено в Законі України «Про національну безпеку», він характеризує суб'єктну основу реалізації державної політики у сфері безпеки через суб'єктів сектору безпеки й оборони, засвідчуючи не виключність, а основоположне значення цього сектору) ("Zakon Ukrainy", 2018).

Однією з теоретичних засад державної політики у сфері безпеки є відповідні термінологічні ряди, за допомогою яких відбувається осмислення явищ зовнішнього світу. За характером їх походження всі терміни можна поділити на два види – доктринальні та нормативні. Доктринальні формуються в процесі наукової діяльності, пізнання об'єктивної реальності шляхом виокремлення характерних ознак або властивостей явища. Нормативні містяться в текстах нормативно-правових актів, актах тлумачення Конституційного Суду України, набуваючи офіційного характеру та загальної обов'язковості для всіх суб'єктів сфери правового регулювання.

Правовими засадами державної політики у сфері безпеки запропоновано вважати комплекс національних і міжнародних нормативно-правових актів, актів тлумачення, конкретизації тощо, а також відповідних актів Верховного Суду, рішень судів інших інстанцій, що не визнаються джерелом права для вирішення аналогічних ситуацій у майбутньому, однак є виявом конкретної правової реакції держави на конфліктну (спірну) життєву ситуацію.

Основою правових засад державної політики у сфері безпеки є норми Конституції (конституційно-правові засади) – акта вищої юридичної сили, які закладають фундамент для подальшого конструювання, моделювання та забезпечення дії всіх механізмів безпекового призначення.

Конституційно-правові засади державної політики у сфері безпеки полягають у таких положеннях:

- невідчуженість і непорушність прав та свобод людини (обов'язок держави гарантувати конституційні права й свободи людини та громадянина, насамперед – право людини на життя);

- людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю (людина є цінністю не тільки для самої себе, а й для суспільства та держави) (Petryshyn, Pohorilko, & Prytuka, 2003);

- недоторканність та безпека прав і свобод у діяльності суб'єктів створення та реалізації

державної політики (забезпечення, реалізація державної політики ґрунтуються на діяльності суб'єктів, наділених владними повноваженнями);

- народний суверенітет (верховенство влади народу (громадянського суспільства) над іншими джерелами влади в державі) (Prokhorov, 2008, p. 152-158);

- державний суверенітет (верховенство влади держави на власній території, незалежність у міжнародних відносинах);

- відповідність державної політики нормам міжнародного права та положенням міжнародних договорів;

- політична, економічна й ідеологічна багатоманітність (означає захищеність політичних, економічних та ідеологічних багатоманітностей (плюралізму) як конституційно-правових засад);

- правовими засадами галузевого рівня є положення відповідних галузей права, що регулюють відносини безпеки та безпекову політику держави.

У системі галузевих правових засад можна виокремити адміністративно-правові, цивільно-правові, кримінально-процесуальні, фінансово-правові засади тощо. Кожна галузь правового регулювання містить засадничі норми, що визначають специфіку доміантного предмета, способу та методу правового регулювання, завдань, що стоять перед законодавцем під час формулювання норм конкретної галузі.

Економічні засади становлять систему матеріально-технічного забезпечення та реалізації державної політики у сфері безпеки. З одного боку, вони є і самостійним елементом у системі засад здійснення державної політики, а з іншого – у сфері безпеки нерозривно пов'язані з правовими та іншими блоками. Таку пов'язаність можна обґрунтувати наявністю в державній владі широких можливостей впливу на різні сфери суспільного життя, а отже, з державним фінансуванням, податковою системою, соціально-правовим захистом, бюджетною сферою та відповідними видатками, потенційними можливостями використання міжнародного співробітництва у сфері безпеки тощо.

Підставами для розуміння економічних засад державної політики у сфері безпеки є такі фактори: фінансово-економічне та матеріально-технічне забезпечення функціонування безпекових механізмів, способи й моделі виробництва, рівень його автоматизації, ступінь інтегрованості в зовнішньоекономічне середовище, продуктивність праці, тенденції у зростанні внутрішнього валового продукту тощо.

Формування державної політики відбувається тільки від імені держави (що виражає думку народу й реалізує народний суверенітет), тому фінансування цієї системи суб'єктів здійснюють застосовуючи державні ресурси. Проте є суб'єкти, що не належать до державного сектору, проте

мають інші шляхи фінансування (органи місцевого самоврядування, громадські формування з охорони громадського порядку, приватні охоронні структури, організації співвласників багатоповерхових будинків тощо).

Важливими для економічних засад державної політики у сфері безпеки є наявність і повноцінне функціонування всіх форм власності. Кожна з них відіграє відповідну роль у безпечному існуванні суспільства. Приватна власність, що традиційно є найбільшою часткою власності в демократичних державах, – це основа для економічної безпеки та свободи людини, що забезпечує її життєдіяльність та економічний розвиток. Державна власність є основою для сектору безпеки й оборони, забезпечує розвиток і безпеку стратегічних напрямів діяльності держави, контролю за вичерпними обмеженими ресурсами, створює засади для екологічної безпеки в ризикованих напрямках наукових досліджень і виробничої діяльності.

Пов'язаними між собою засадами можна вважати малий та середній бізнес як основу економічного розвитку суспільства й рівень безробіття населення. Держава у своєму функціонуванні ґрунтується на податкових надходженнях, тому самозайнятість населення у ФОП, ТОВ та інших формах малої та середньої економічної діяльності надає можливість не тільки збільшувати кількість податкових надходжень і зменшувати витрати на соціальну сферу у вигляді допомоги з безробіття (що є невід'ємною частиною соціального захисту), а й водночас зміцнювати захист в інших соціальних сферах – медичній, освітній, науковій, природоохоронній тощо.

Беззаперечною засадою безпеки будь-якої держави є низький рівень корупції та ефективна протидія їй. У цьому контексті явище корупції доцільно тлумачити в ширшому значенні, ніж просто неправомірна отримана вигода. Корупція – це й нецільове використання коштів, і недосконалі та складні процедури отримання послуг, і непрозорі процедури призначення на державні посади тощо. Протидія всім цим негативним процесам підвищує рівень довіри до держави та її державної політики, забезпечує відкритість, прозорість економічної системи.

Організаційні засади державної політики у сфері безпеки охоплюють комплекс елементів, пов'язаних із наявністю суб'єктів державної політики у сфері безпеки, а також соціальними нормами, що регламентують їхню діяльність.

До групи організаційних засад належать:

- суб'єкти формування, реалізації та забезпечення державної політики у сфері безпеки;
- інституційна основа взаємодії суб'єктів (органи, організації, установи);
- система суб'єктів, що здійснюють контроль за створенням і реалізацією державної політики у сфері безпеки;

– система відносин міжнародного співробітництва у сфері забезпечення та стандартизації безпеки у світі;

– норми моралі, етики, інші соціальні норми, що можуть позначатися на реалізації безпекової політики.

Політичні засади державної політики у сфері безпеки ґрунтуються на наявній політичній системі суспільства. Однією з основоположних політичних засад державної політики у сфері безпеки традиційно вважають політичний режим, що визначає способи й методи політичного управління.

Наукова новизна

У статті окреслено засади державної політики у сфері безпеки як наукової категорії. Здійснено диференціацію засад державної політики у сфері безпеки на типологічні групи, а саме: теоретичні, правові, економічні, політичні та організаційні засади. Висвітлено сутність типологічних груп засад та їхні основні положення.

Висновки

1. За результатами наукового пошуку було сформульовано низку узагальнень, що полягають у таких положеннях: засади державної політики у сфері безпеки можна тлумачити як основні правила, концептуальні положення, вихідні ідеї, на яких ґрунтується наявна в суспільстві система забезпечення безпеки; критерієм виокремлення типологічних груп засад державної політики у сфері безпеки є їх походження та можливість розподілу, крім зазначеного вище варіанта, на доктринальні й нормативні, що надасть можливість розглянути їх повніше з позицій практичної значущості; у межах кожної групи засад державної політики у сфері безпеки доцільно виокремлювати відповідний зміст, завдяки чому характеризують засадничі положення, висвітлюють способи та форми вияву певної засади, що підвищить ефективність аналітичної діяльності щодо забезпечення безпеки.

2. Диференціація засад державної політики у сфері безпеки дає змогу виокремити за критерієм походження теоретичні, правові, організаційні, економічні, політичні засади тощо. Якщо аналізувати правові засади, то за походженням їх можна поділити на доктринальні й нормативні, що відображає їхню сутність і регулятивне значення.

3. У межах кожної групи засад державної політики у сфері безпеки доцільно виокремлювати зміст, на підставі якого характеризують засадничі положення, висвітлюють способи та форми вияву певної засади, що закладає підґрунтя для подальшої аналітики ефективності та цілеспрямованості функціонування державної політики в безпековій сфері.

REFERENCES

- Biudzhetni kodeks Ukrainy: vid 8 serp. 2010 r. No. 2456-VI [Budget Code of Ukraine from August 8, 2010, No. 2456-VI]. (n.d.). *kodeksy.com.ua*. Retrieved from https://kodeksy.com.ua/byudzhetni_kodeks_ukraini/statja-7.htm [in Ukrainian].
- Korshunova, N.V. (2017). Konstytutsiino-pravovi zasady derzhavnoi polityky Ukrainy [The constitutional and legal foundations of the state policy of Ukraine]. *Naukovy visnyk Natsionalnoi akademii vnutrishnikh sprav, Scientific Bulletin of the National Academy of Internal Affairs*, 3(104), 144-153. Retrieved from <http://elar.naiu.kiev.ua/bitstream/123456789/2403/1/5%20%D0%9A%D0%BE%D0%BD%D1%81%D1%82%D0%B8%D1%82%D1%83%D1%86%D1%96%D0%B9%D0%BD%D0%BE-%D0%BF%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%BE%D0%B2%D1%96%20%D0%B7%D0%B0%D1%81%D0%B0%D0%B4%D0%B8%20%D0%B4%D0%B5%D1%80%D0%B6%D0%B0%D0%B2%D0%BD%D0%BE%D1%97%20%D0%BF%D0%BE%D0%BB%D1%96%D1%82%D0%B8%D0%BA%D0%B8%20%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D0%B8.pdf>. doi: [https://doi.org/10.33941/age-info.com24\(5\)2018005](https://doi.org/10.33941/age-info.com24(5)2018005) [in Ukrainian].
- Koziubra, M.I. (2010). *Verkhovenstvo prava v Ukraini [Rule of law in Ukraine]*. Retrieved from <https://npu.edu.ua/media/kunena/attachments/legacy/files/03.pdf> [in Ukrainian].
- Lahodina, V. (2007). Natsionalna bezpeka yak zmist i meta derzhavnoi polityky Ukrainy [National Security as the Content and Purpose of the State Policy of Ukraine]. *Pravova informatyka, Legal Informatics*, 2(14). Retrieved from <http://ippi.org.ua/sites/default/files/07lvdpd.pdf> [in Ukrainian].
- Petryshyn, O.V., Pohorilko, V.F., & Prytyka, D.M. (et al.). (2003). *Konstytutsiia Ukrainy. Naukovo-praktychnyi komentar [Constitution of Ukraine. Scientific and practical commentary]*. Retrieved from <https://jurisprudence.club/konstitutsionnoe-uchebnik/stattya-lyudina-jiji-jittya-zdorovya-chest-47953.html> [in Ukrainian].
- Pidzvitnist [Accountability]. *Materialy tretoi sesii Akademii hromadianskoi uchasti, Materials of the third session of the Academy of Civic Participation*. Retrieved from <http://www.slg-coe.org.ua/wp-content/uploads/2015/05/Principle-12.-Accountability.pdf> [in Ukrainian].
- Prokopov, D.Ye. (2008). Hromadianske suspilstvo i derzhava: pravovi problemy demarkatsii [Civil society and the state: legal problems of demarcation]. *Hromadianske suspilstvo v Ukraini: problemy zabezpechennia pravotvorchoi diialnosti, Civil Society in Ukraine: Problems of Law Enforcement: Proceeding of the International Conference* (p. 323). Kyiv: NDI pryvat. prava ta pidpriemnytstva. doi: <https://doi.org/10.33663/2524-017x-2019-10-102-107> [in Ukrainian].
- Zakon Ukrainy "Pro natsionalnu bezpeku Ukrainy": vid 21 cherv. 2018 r. No. 2469-VIII [Law of Ukraine "On national security of Ukraine" from June 21, 2018, No. 2469-VIII]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19> [in Ukrainian].
- Zasada [Basis]. *Sait "Slovnnyk ukrainskoi movy", Site "Dictionary of the Ukrainian language"*. Retrieved from <https://www.slovnnyk.ua/index.php?swrd=%D0%B7%D0%B0%D1%81%D0%B0%D0%B4%D0%B8> [in Ukrainian].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Бюджетний кодекс України: Закон України від 8 серп. 2010 р. № 2456-VI. URL: https://kodeksy.com.ua/byudzhetni_kodeks_ukraini/statja-7.htm.
- Коршунова Н. В. Конституційно-правові засади державної політики України. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2017. № 3 (104). URL: <http://elar.naiu.kiev.ua/bitstream/123456789/2403/1/5%20%D0%9A%D0%BE%D0%BD%D1%81%D1%82%D0%B8%D1%82%D1%83%D1%86%D1%96%D0%B9%D0%BD%D0%BE-%D0%BF%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%BE%D0%B2%D1%96%20%D0%B7%D0%B0%D1%81%D0%B0%D0%B4%D0%B8%20%D0%B4%D0%B5%D1%80%D0%B6%D0%B0%D0%B2%D0%BD%D0%BE%D1%97%20%D0%BF%D0%BE%D0%BB%D1%96%D1%82%D0%B8%D0%BA%D0%B8%20%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D0%B8.pdf>. doi: [https://doi.org/10.33941/age-info.com24\(5\)2018005](https://doi.org/10.33941/age-info.com24(5)2018005).
- Козюбра М. І. Верховенство права в Україні. 2010. URL: <https://npu.edu.ua/media/kunena/attachments/legacy/files/03.pdf>.
- Лагодіна В. Національна безпека як зміст і мета державної політики України. *Правова інформатика*. 2007. № 2 (14). URL: <http://ippi.org.ua/sites/default/files/07lvdpd.pdf>.
- Конституція України. Науково-практичний коментар / [О. В. Петришин, В. Ф. Погорілко, Д. М. Притика та ін.]. 2003. URL: <https://jurisprudence.club/konstitutsionnoe-uchebnik/stattya-lyudina-jiji-jittya-zdorovya-chest-47953.html>.
- Підзвітність. *Матеріали третьої сесії Академії громадянської участі*. URL: <http://www.slg-coe.org.ua/wp-content/uploads/2015/05/Principle-12.-Accountability.pdf>.
- Прокопов Д. Є. Громадянське суспільство і держава: правові проблеми демаркації. *Громадянське суспільство в Україні: проблеми забезпечення правотворчої діяльності*: матеріали Міжнар. конф. (Київ, 7 квіт. 2008 р.). Київ: НДІ приват. права та підприємництва, 2008. 323 с. doi: <https://doi.org/10.33663/2524-017x-2019-10-102-107>.
- Про національну безпеку України: Закон України від 21 черв. 2018 р. № 2469-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19>.
- Засада. *Словник української мови*: [сайт]. URL: <https://www.slovnnyk.ua/index.php?swrd=%D0%B7%D0%B0%D1%81%D0%B0%D0%B4%D0%B8>. doi: [https://doi.org/10.33941/age-info.com24\(5\)2018005](https://doi.org/10.33941/age-info.com24(5)2018005).

Стаття надійшла до редколегії 05.09.2019

Tykhomyrov D. – Ph.D in Law, Doctoral Student of the Department of Doctoral and Postgraduate School of the National Academy of Internal Affairs, Kyiv, Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8366-8564>

Principles of Public Security Policy

*The **purpose** of the article is to characterize the theoretical and legal foundations of public security policy. The **methodological** basis was the use of a set of methods, which were necessary for the realization of the scientific goal and the fulfillment of the set tasks, consisting of: a method of hermeneutics, which allowed to elaborate the texts of normative and doctrinal sources, to reveal the essence of individual scientific positions of modern authors; a method of abstraction, the use of which made it possible to understand the principles of public policy in the field of security. **Scientific novelty.** The article made an understanding of the basic principles of state policy in the field of security as a scientific category. The differentiation of the principles of the state policy in the sphere of security was made into typological groups, namely: theoretical foundations, legal foundations, economic foundations, political foundations, and organizational foundations. The essence and understanding of the typological groups of principles were revealed and their basic, essential provisions were revealed. **Conclusions.** According to the results of the scientific search, a number of generalizations have been made to reveal the topic of the article: the criterion for the selection of typological groups of the principles of public policy in the field of security, the criterion of their origin and the possibility of dividing them beyond the above option into doctrinal and normative ones, which may enable them to be considered more fully in terms of practical importance; within each group of national security policy principles, it is advisable to distinguish the relevant content, which characterizes the basic provisions, outlines the ways and forms of manifestation of one or another basis, which may allow for more effective analytical activities for security.*

Keywords: state policy; principles; security; theoretical background; legal principles; economic principles; political background; organizational background.

Марченко О. Л. – здобувач кафедри публічного управління та адміністрування Національної академії внутрішніх справ, м. Київ
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4487-9454>

Проблеми притягнення до адміністративної відповідальності за порушення вимог законодавства, будівельних норм, стандартів і правил під час будівництва

Метою статті є аналіз сучасної практики вирішення адміністративних проваджень щодо притягнення до адміністративної відповідальності за правопорушення, передбачені ст. 96 КУпАП, а саме за порушення вимог законодавства, будівельних норм, стандартів і правил під час будівництва. Проаналізовано статистичні дані, а також судову практику стосовно вирішення досліджуваної категорії адміністративних правопорушень. Виокремлено ключові форми об'єктивної сторони, надано пропозиції щодо класифікації найпоширеніших порушень, яких припускаються під час винесення та оскарження постанов про адміністративні правопорушення. **Наукова новизна** статті полягає в тому, що в ній детально досліджено особливості притягнення до адміністративної відповідальності саме за ст. 96 КУпАП та її частинами, оскільки переважна більшість науковців розглядають проблематику адміністративної відповідальності комплексно в межах глави 8 КУпАП «Адміністративні правопорушення в промисловості, будівництві та у сфері використання паливно-енергетичних ресурсів» або ж у межах загального аналізу правопорушень у галузі будівництва, порушень законодавства в будівельній діяльності тощо, тобто охоплюючи ст. 96 КУпАП лише «дотично» в контексті тематики дослідження. Висловлено пропозиції щодо класифікації форми об'єктивної сторони досліджуваного адміністративного правопорушення. За результатами здійсненого аналізу сформульовано **висновки** й надано пропозиції щодо реформування структурних підрозділів Державної архітектурно-будівельної інспекції України, встановлення кваліфікаційних вимог стосовно посадових осіб, розмежування зон їхньої діяльності та відповідальності.

Ключові слова: адміністративна відповідальність; сфера будівництва; порушення будівельних норм; об'єктивна сторона; адміністративне провадження; склад адміністративного правопорушення.

Вступ

Протягом усієї історії існування людства сфера будівництва посідала провідне місце серед множини різновидів суспільної діяльності. Ця галузь не втрачає актуальності й в умовах сьогодення, адже активно розвивається, удосконалюючи наявні технологічні процеси, активно використовуючи сучасні цифрові технології, новітні матеріали тощо.

Так, за даними Державної служби статистики України ("Statystychna informatsiia", 2019), лише протягом 2018 року загальна площа прийнятого в експлуатацію житла (нове будівництво) становила 8 689 356 м², а прийнятих в експлуатацію нежитлових будівель (нове будівництво) – 2 908 378 м². За період січня–вересня 2019 року загалом було прийнято в експлуатацію житлових будівель (нове будівництво) 7 743 416 м², а прийнятих в експлуатацію нежитлових будівель (нове будівництво) – 2 439 676 м². Ураховуючи відсутність у статистичних даних за 2019 рік ще одного кварталу, можемо констатувати, що кількість об'єктів завершеного нового будівництва залишається стабільно високою та має тенденцію до зростання.

Одночасно з розвитком галузі загалом необхідно вдосконалювати й законодавчу базу та нормативно-правові механізми, що регулюють відносини у сфері будівництва, адже

правозастосовна та судовою практика засвідчує, що проблемні питання щодо процесів, пов'язаних із порушенням вимог законодавства, будівельних норм, стандартів і правил під час будівництва, все ж таки мають важливе значення у відносинах сфери будівництва, а практика притягнення порушників до адміністративної відповідальності суттєво різниться.

Загальні питання адміністративного правопорушення та підстав притягнення до адміністративної відповідальності досліджено в працях В. Б. Авер'янова, Д. М. Бахраха, К. С. Бельського, Ю. П. Битяка, С. М. Братуся, Л. К. Воронової, І. А. Галагана, І. П. Голосніченка, В. І. Димченка, Є. В. Додіна, О. Ю. Дрозда, Р. А. Калюжного, Л. В. Ковалю, В. К. Колпакова, С. В. Ківалова, Ю. М. Козлова, А. Т. Комзюка, В. М. Кудрявцева, М. Ф. Кузнєцова, Б. М. Лазарева, Д. М. Лук'янця, М. С. Малєйна, Л. В. Мілімко, В. І. Новосьолова, В. В. Носік, О. В. Овчарової, В. А. Ойгензихта, В. Ф. Опришка, С. В. Петкова, В. П. Петкова, В. І. Ремньова, І. С. Самощенко, М. С. Студеникиної, В. А. Тархова, Е. М. Трубецького, Ю. С. Шемшученка, С. А. Шепетька, О. М. Якуби та ін. Водночас питання функціонування та вдосконалення адміністративно-правових механізмів регулювання сфери будівництва також було предметом досліджень й іноземних науковців (Ziemele, 2017; Loosemore, 1999; Lewis, 1976; Murray, 2013;

Ayari, 2019; Mueller, 1986; Abdul-Malak, & El-Saadi, 2000; Bunni, 2003, p. 139-180).

Однак постійні оновлення чинного КУпАП та суміжного законодавства за будівельною галуззю актуалізують необхідність додаткового вивчення об'єктивної сторони порушення вимог законодавства, будівельних норм, стандартів і правил під час будівництва. Серед фахівців з адміністративного права не сформовано єдиного погляду з приводу визначення ознак об'єктивної сторони досліджуваного адміністративного правопорушення.

Окреслена проблематика, на наш погляд, пов'язана з кваліфікацією передбачених ст. 96 КУпАП діянь у частині визначення об'єктивної сторони складу окресленого адміністративного правопорушення. Остання відіграє ключову роль під час кваліфікації діяння, оскільки об'єднує сукупність ознак, що характеризують суспільно небезпечне діяння, встановлює детермінанти, які зумовили його вчинення, окреслює причиново-наслідковий зв'язок між учиненими діями й наслідками, охоплює місце, час, обстановку, спосіб учинення тощо.

Мета і завдання дослідження

Метою статті є з'ясування проблемних аспектів притягнення до адміністративної відповідальності за порушення вимог законодавства, будівельних норм, стандартів і правил під час будівництва з метою подальшого наукового розроблення механізмів їх усунення.

Виклад основного матеріалу

Встановлення ознак адміністративного правопорушення, передбаченого ст. 96 КУпАП, є обов'язковим у кожному провадженні. Насамперед у процесі кваліфікації діяння встановлюють його об'єктивні ознаки, які класифікують відповідно до закріплених у диспозиції статті положень. Важливість повноцінного аналізу об'єктивної сторони досліджуваного адміністративного правопорушення обумовлена насамперед тим, що від повноти встановлення всіх без винятку елементів залежить точність кваліфікації діяння, що позначається на дотриманні вимог законодавства, будівельних норм, стандартів і правил під час будівництва.

Аналіз об'єктивної сторони порушення вимог законодавства, будівельних норм, стандартів і правил під час будівництва, що передбачено ст. 96 КУпАП, надає нам можливість виокремити такі форми об'єктивної сторони:

1. Порушення вимог законодавства, будівельних норм, стандартів і правил, затверджених проектних рішень під час нового будівництва, реконструкції, реставрації, капітального ремонту об'єктів чи споруд.

2. Виконання підготовчих робіт без подання повідомлення про початок виконання зазначених робіт, якщо подання такого повідомлення є обов'язковим.

3. Виконання будівельних робіт без:

– подання повідомлення про початок виконання будівельних робіт щодо об'єктів, будівництво яких здійснюється на підставі будівельного паспорта;

– подання повідомлення про початок виконання зазначених робіт щодо об'єктів з незначними наслідками (СС1), крім передбачених ч. 4 ст. 96 КУпАП;

– дозволу на виконання зазначених робіт щодо об'єктів, що за класом наслідків (відповідальності) належать до об'єктів із середніми наслідками (СС2);

– дозволу на виконання зазначених робіт щодо об'єктів, які за класом наслідків (відповідальності) належать до об'єктів зі значними наслідками (СС3).

4. Наведення недостовірних даних у:

– повідомленні про початок виконання підготовчих робіт;

– повідомленні про початок виконання будівельних робіт щодо об'єктів, будівництво яких здійснюється на підставі будівельного паспорта;

– повідомленні про початок виконання будівельних робіт, учинені щодо об'єктів, що за класом наслідків (відповідальності) належать до об'єктів з незначними наслідками (СС1), крім порушень, передбачених ч. 4 ст. 96 КУпАП;

– декларації про готовність об'єкта до експлуатації щодо об'єктів, будівництво яких здійснювали на підставі будівельного паспорта;

– декларації про готовність об'єкта до експлуатації щодо об'єктів, що за класом наслідків (відповідальності) належать до об'єктів з незначними наслідками (СС1), крім порушень, передбачених ч. 8 ст. 96 КУпАП;

– акті готовності об'єкта до експлуатації щодо об'єктів, що за класом наслідків (відповідальності) належать до об'єктів із середніми наслідками (СС2);

– акті готовності об'єкта до експлуатації щодо об'єктів, що за класом наслідків (відповідальності) належать до об'єктів зі значними наслідками (СС3).

5. Експлуатація об'єктів будівництва, не прийнятих в експлуатацію:

– вчинена щодо об'єктів, будівництво яких здійснювали на підставі будівельного паспорта;

– вчинена щодо об'єктів, що за класом наслідків (відповідальності) належать до об'єктів з незначними наслідками (СС1), крім порушень, передбачених ч. 8 ст. 96 КУпАП;

– вчинена щодо об'єктів, що за класом наслідків (відповідальності) належать до об'єктів із середніми наслідками (СС2).

6. Незабезпечення замовником:

– здійснення авторського нагляду, якщо такий нагляд є обов'язковим згідно з вимогами законодавства;

– здійснення технічного нагляду, якщо такий нагляд є обов'язковим згідно з вимогами законодавства.

7. Неподання чи несвоєчасне подання замовником інформації про:

– передання права на будівництво об'єкта іншому замовнику;

– зміну генерального підрядника чи підрядника, осіб, відповідальних за проведення авторського й технічного нагляду, відповідальних виконавців робіт;

– про коригування проектної документації, якщо подання такої інформації є обов'язковим.

Переважає більшість спорів у сфері будівництва виникає під час здійснення органами державного архітектурно-будівельного контролю заходів контролю стосовно дотримання вимог законодавства у сфері містобудівної діяльності, будівельних норм, державних стандартів і правил, правомірності складення приписів, постанов про накладення штрафів за порушення вимог законодавства, будівельних норм, стандартів і правил під час будівництва.

Водночас вивчення судової практики засвідчує, що під час розгляду справ щодо порушень вимог законодавства, будівельних норм, стандартів і правил у процесі будівництва вчиняють як процесуальні правопорушення, так і порушення норм матеріального права на всіх етапах (проведення перевірки, складання протоколу, винесення постанови, оскарження постанови в суді). Поширеною є практика, коли посадові особи неналежно виконують покладені на них посадові та службові обов'язки, унаслідок чого фізичних осіб незаконно притягують до адміністративної відповідальності, наприклад: інспекцією державного архітектурно-будівельного контролю порушені вимоги ст. 278, 279, 280 КУпАП, оскільки органом (посадовою особою) під час підготовки до розгляду справи про адміністративне правопорушення не вирішено низку питань, а саме: чи належить до його компетенції розгляд цієї справи; чи правильно складено протокол та інші матеріали справи, чи сповіщено осіб, які беруть участь у розгляді справи, про час і місце її розгляду; чи витребувано необхідні додаткові матеріали; під час розгляду справи мали б заслуховувати осіб, які беруть участь у розгляді справи, досліджувати й вирішувати клопотання, а також чи є обставини, що пом'якшують та обтяжують відповідальність, чи заподіяно майнову шкоду, чи є підстави для передання матеріалів про адміністративне правопорушення на розгляд громадської організації, трудового колективу;

з'ясуванню підлягали інші обставини, що мають значення для правильного вирішення справи, у зв'язку з чим суд прийняв рішення про скасування постанови про адміністративне правопорушення ("Postanova Kanivskoho", 2014, No. 697/2007/14-aYE). З огляду на зазначене, у разі виникнення сумнівної ситуації інспектор Державного архітектурно-будівельного контролю в Черкаській області повинен був усебічно та повно вивчити ситуацію, яка склалася, і прийняти законне рішення, однак інспектор так не вчинив, натомість упереджено поставився до позивача. Унаслідок вивчення судової практики встановлено, що такі випадки, на жаль, непоодинокі. Наприклад: провадження у справі про адміністративне правопорушення стосовно особи за ч. 4 ст. 96 КУпАП закрито на підставі п. 1 ч. 1 ст. 247 КУпАП у зв'язку з відсутністю складу адміністративного правопорушення, оскільки справа про адміністративне правопорушення розглянута за відсутності особи, без відповідного виклику та повідомлення, тобто з порушенням права позивача бути присутнім під час розгляду справи, що є безумовною підставою для скасування оскаржуваної постанови як такої, що прийнята без з'ясування всіх обставин, що мають значення для правильного вирішення справи ("Postanova Kryvozerskoho", 2019, No. 697/2007/14-aYE).

Водночас трапляються й випадки неправильного застосування норм матеріального права, наприклад: до ФОП ОСОБА_1 постановою про накладення штрафу за правопорушення у сфері містобудівної діяльності застосовано штраф згідно зі ст. 1, 2 Закону України «Про відповідальність за правопорушення у сфері містобудівної діяльності» як на суб'єкта господарювання, а не штраф відповідно до ч. 1 ст. 96-1, ч. 1 ст. 188-42 КУпАП, як помилково зазначив суд у рішенні, та припис від 28 листопада 2017 року. Натомість штрафи за ч. 1 ст. 96-1, ч. 1 ст. 188-42 КУпАП і припис були накладені на позивача як на фізичну особу (громадянина), а не фізичну особу – підприємця. Отже, позивач помилково ототожнює адміністративне правопорушення, передбачене ст. 96-1, 188-42 КУпАП, з адміністративно-господарською санкцією, передбаченою ст. 2 Закону України «Про відповідальність за правопорушення у сфері містобудівної діяльності», що є різними як за змістом, так і за об'єктом правовідносин, які вони захищають ("Postanova Odeskoho", 2018, No. 821/225/18). У цьому випадку слід акцентувати увагу на тому, що адміністративна відповідальність у сфері будівництва встановлена спеціальними нормами адміністративного права. Так, адміністративна відповідальність фізичних осіб за правопорушення в будівельній діяльності врегульована нормами ст. 96, 96-1, 97, які містяться в главі 8 «Адміністративні правопорушення в промисловості, будівництві та у сфері використання паливно-

енергетичних ресурсів» КУпАП. Водночас адміністративна відповідальність юридичних осіб і суб'єктів підприємницької діяльності за порушення у сфері будівництва регулює окремо Закон України «Про відповідальність за правопорушення у сфері містобудівної діяльності».

Результати вивчення судової практики засвідчують, що такі випадки є доволі поширеними, а тому Пленум Вищого адміністративного суду України виніс постанову від 18 вересня 2015 року № 21 «Про огляд практики розгляду справ, які виникають зі спорів у сфері містобудування та архітектурної діяльності», у якій проаналізовано основні проблемні питання правозастосування досліджуваної категорії спорів.

Об'єктивна сторона адміністративного правопорушення – складне правове поняття. Більшість учених поняття «об'єктивна сторона адміністративного правопорушення» тлумачать як систему передбачених певною адміністративно-правовою нормою ознак, що характеризують зовнішню сторону окремо взятого проступку (Bielikova, 2013, р. 24). До основних ознак належать: діяння (дії чи бездіяльність); наслідки (або шкода) від посягання; причиновий зв'язок між діянням та його наслідками (Kolpakov, & Hordieiev, 2011, р. 12.). Виокремлюють і факультативні ознаки, які також наявні в змісті об'єктивної сторони адміністративного правопорушення, передбаченого, зокрема, ст. 96 КУпАП. До них належать: час, місце, спосіб, знаряддя та засоби вчинення правопорушення, а також його характер. Останні розподіляють на обов'язкові (діяння) та факультативні. Факультативні ознаки доцільно виявляти та брати до уваги під час розгляду кожного окремого адміністративного правопорушення. Зазначене зумовлено тим, що факультативні ознаки здебільшого мають вагомий вплив на кваліфікацію адміністративно караного діяння.

На наш погляд, ключова проблематика щодо порушення вимог законодавства, будівельних норм, стандартів і правил під час будівництва полягає в тому, що в процесі дослідження об'єктивної сторони припускаються помилок, які призводять до порушення процедури складання протоколу про адміністративне правопорушення в частині кваліфікації діяння та подальшого винесення незаконної постанови посадовими особами.

Такі постанови згодом оскаржують, що в більшості випадків призводить до скасування судом постанови та визнання незаконними дій суб'єкта владних повноважень у частині винесення постанови про адміністративне правопорушення, передбачене певною частиною ст. 96 КУпАП.

Вивчення судової практики з питань оскарження постанов про адміністративні

правопорушення, передбачені ст. 96 КУпАП, надало можливість виявити такі типові порушення:

1. *Складення протоколу про адміністративне правопорушення за однією частиною ст. 96 КУпАП, а винесення постанови – за іншою частиною цієї статті.* Так, підставою для притягнення позивача до адміністративної відповідальності стали протоколи № 12ш/3; 12ш/4; 12ш/5 від 24 січня 2013 року й акт позапланової перевірки від 24 січня 2013 року № 12ш. Відповідно до цих протоколів, позивач учинив декілька правопорушень, передбачених п. 11 ст. 96 КУпАП (а.с.7), ч. 1 ст. 96 КУпАП (а.с.8) та п. 17 ст. 96 КУпАП (а.с.33). Водночас у постанові про адміністративне правопорушення, що винесена стосовно ОСОБА_1, зазначено, що відповідальність за встановлені правопорушення передбачена ч. 13 ст. 96 КУпАП, а винним позивача визнано у вчиненні адміністративного правопорушення, передбаченого п. 3 ч. 11 ст. 96 КУпАП ("Postanova Desnianskoho", 2013, No. 754/9712/13-a).

2. *Відсутність у постанові вказівки на конкретний нормативно-правовий акт, вимоги якого порушено.*

Наприклад, суд встановив, що порушення, про яке йдеться в постанові про адміністративне правопорушення, винесеній щодо ОСОБА_1, у протоколах про адміністративні правопорушення № 12ш/3; 12ш/4; 12ш/5 від 24 січня 2013 року й акті позапланової перевірки від 24 січня 2013 року № 12ш, які слугували підставою до притягнення позивача до адміністративної відповідальності, не зазначено ("Postanova Desnianskoho", 2013, No. 754/5684/13-a).

3. *Незазначення в постанові конкретної частини диспозиції певної частини статті Кодексу.* Так, відповідно до ст. 280 КУпАП, орган (посадова особа) під час розгляду справи про адміністративне правопорушення зобов'язаний з'ясувати, чи було вчинено адміністративне правопорушення, чи винна ця особа в його вчиненні. Згідно з вимогами ст. 283 КУпАП, у постанові повинно бути зазначено викладення обставин, установлених під час розгляду справи.

3 огляду на зміст ч. 1 ст. 96 КУпАП, у постанові має бути чітко зазначено, яке саме порушення вчинила особа (одне з тих, які визначено в ч. 1 ст. 96) і під час будівництва чи реконструкції якого об'єкта. Оскільки постанова не містить жодних доказів учинення ОСОБА_1 правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 96 КУпАП, то підстав для притягнення його до адміністративної відповідальності не було, а тому постанова як незаконна підлягає скасуванню ("Postanova Komsomolskoho", 2012, No. 2114/3053/12).

4. *Притягнення до відповідальності за частинами ст. 96 КУпАП без підтвердження належними документами реальних термінів*

будівництва. Так, суд зазначає, що, відповідно до положень ст. 251 КУпАП, доказами у справі про адміністративне правопорушення є будь-які фактичні дані, на підставі яких у визначеному законом порядку орган (посадова особа) встановлює наявність чи відсутність адміністративного правопорушення, винність особи в його вчиненні й інші обставини, що мають значення для правильного вирішення справи.

У постанові про адміністративне правопорушення, складеній щодо позивачки, немає даних на спростування доводів позивачки та її представника і які своєю чергою свідчили б про наявність у діях позивачки складу адміністративних правопорушень, передбачених ч. 1 і 12 ст. 96 КУпАП.

Крім того, спірне будівництво було здійснено 2007 року, тобто до моменту винесення постанови 19 січня 2012 року, а тому правових підстав для притягнення позивачки до адміністративної відповідальності за ч. 12 ст. 96 КУпАП взагалі немає ("Postanova Frankivskoho", 2013, No. 465/1503/13-a).

5. *Винесення постанови щодо неналежної особи.* Наприклад, у постанові про адміністративне правопорушення, складеній щодо позивача за ч. 18 ст. 96 КУпАП, немає даних про те, що саме позивач через свої посадові права й обов'язки зобов'язаний був надавати інформацію про зміну відповідальної особи на проведення авторського нагляду та зміну відповідальної особи на проведення технічного нагляду відповідно до декларації про початок виконання будівельних робіт і які спростували б доводи позивача про те, що він не є належним суб'єктом та свідчили про наявність у діях позивача складу адміністративного правопорушення, передбаченого ч. 18 ст. 96 КУпАП ("Postanova Desnianskoho", 2013, No. 754/5684/13-a).

Наукова новизна

Наукова новизна статті полягає в тому, що в ній запропоновано класифікацію форм об'єктивної сторони досліджуваного адміністративного правопорушення, а також сформульовано висновки та надано пропозиції щодо реформування структурних підрозділів ДАБІ, зокрема в частині встановлення кваліфікаційних вимог щодо посадових осіб, розмежування зон їхньої діяльності й відповідальності.

Висновки

Аналіз елементів об'єктивної сторони адміністративного правопорушення, передбаченого ст. 96 КУпАП «Порушення вимог законодавства, будівельних норм, стандартів і правил під час будівництва», а також матеріалів судової практики дає змогу стверджувати, що в процесі дослідження діянь у межах адміністративних проваджень посадові особи уповноважених

органів припускаються помилок, упущень тощо, які призводять до порушення процедури складання протоколу про адміністративне правопорушення в частині кваліфікації діяння винних осіб, унаслідок чого відбувається винесення незаконної постанови. Беручи до уваги об'ємність об'єктивної сторони досліджуваного адміністративного правопорушення, а також ураховуючи кількість судових постанов, спрямованих на оскарження рішень посадових осіб про притягнення до адміністративної відповідальності, вважаємо за необхідне подальші дослідження проблем адміністративно-правової охорони сфери будівництва спрямувати на детальне вивчення особливостей механізму регулювання дозвільних процедур і практики притягнення за порушення останніх щодо кожної форми об'єктивної сторони ст. 96 КУпАП.

Крім того, вважаємо за доцільне запропонувати зміни стосовно діяльності посадових осіб органів ДАБІ в частині посилення відповідальності та чіткого врегулювання посадових і функціональних обов'язків, розроблення та встановлення чітких кваліфікаційних вимог.

Зазначене пов'язано з тим, що ДАБІ має чотири ключові функції: архітектурно-будівельний контроль, здійснення дозвільних процедур, здійснення ліцензування, регуляторна діяльність. Проблемним є те, що окремі функції між структурними елементами ДАБІ дублюються, що призводить до порушення принципу адміністративного оскарження, адже фактично ті самі особи можуть виконувати функції як контролерів, так і наглядачів, а тому необхідним є розмежування діяльності ДАБІ як контрольного органу від діяльності ДАБІ як органу ліцензування, дозвільного органу й органу нагляду. Орган ДАБІ має чотири ключові напрями діяльності, які не лише взаємопов'язані, а й взаємозалежні, адже фактично та сама організація здійснює видання «собі» дозволів і водночас контролює «сама себе».

Рівень компетентності працівників також спричиняє чимало запитань, адже судова практика безапеляційно підтверджує їхній низький кваліфікаційний рівень, відсутність чітко окреслених меж діяльності й відповідальності. Таким чином, працівники ДАБІ здійснюють свої функціональні обов'язки з грубими порушеннями, протиправно притягуючи фізичних осіб до адміністративної відповідальності, однак не несуть належної дисциплінарної чи будь-якої іншої відповідальності за власні дії. Їхні постанови просто скасовують. Потерпілі від такої безвідповідальності службовців ДАБІ фізичні особи мають змогу лише в судовому порядку оскаржувати протиправні постанови, що тягне за собою додаткові фінансові витрати, втрату часу, завдання збитків тощо.

REFERENCES

- Abdul-Malak, M.A.U., & El-Saadi, M.M.H. (2000). Claim-Avoidance Administrative Procedures for Construction Projects. *Construction Congress*, VI. doi: 10.1061/40475(278)63.
- Ayari, A. (2019). Corporate Social Responsibility in the Bahraini Construction Companies. *Corporate Social Responsibility*, 1020-1031. doi: 10.4018/978-1-5225-6192-7.ch052.
- Bielikova, O.V. (2013). Yurydychnyi sklad administratyvnoho pravoporushennia [The legal composition of an administrative offense]. *Derzhava ta rehiony, State and regions*, 2, 22-28 [in Ukrainian].
- Bunni, N.G. (2003). Risk and insurance in construction. *Responsibility and liability in construction* (2nd ed.). London; New York: Spon Press. doi: 10.4324/9780203476543_chapter_5.
- Kolpakov, V.K., & Hordieiev, V.V. (2011). *Sklad administratyvnoho prostupku [The composition of the administrative misconduct]*. Chernivtsi [in Ukrainian]
- Lewis, J.R. (1976). *Administrative Law for the Construction Industry*. doi: 10.1007/978-1-349-15711-2.
- Loosemore, M. (1999). Responsibility, power and construction conflict. *Construction Management and Economics*, 17(6), 699-709. doi: 10.1080/014461999371042.
- Mueller, F.W. (1986). Administrative Prerequisites to Starting Construction. *Integrated Cost and Schedule Control for Construction Projects*, 334-343. doi: 10.1007/978-1-4615-9750-6_21.
- Murray, M. (2013). *Corporate Social Responsibility in the Construction Industry*. doi: 10.4324/9780203012338.
- Postanova Desnianskoho raionnoho sudu m. Kyieva vid 18 chervnia 2013 roku. Sprava No. 754/9712/13-a [Resolution of the Desnyanskiy District Court of Kyiv from June 18, 2013. Case No. 754/9712/13-a]. *Sait "Yedynyi derzhavnyi reistr sudovykh rishen"*, Site "The only state register of court decisions". Retrieved from <http://reyestr.court.gov.ua/Review/31884305> [in Ukrainian].
- Postanova Desnianskoho raionnoho sudu m. Kyieva vid 24 travnia 2013 roku. Sprava No. 754/5684/13-a [Resolution of the Desnyanskiy District Court of Kyiv from May 24, 2013. Case No. 754/5684/13-a]. *Sait "Yedynyi derzhavnyi reistr sudovykh rishen"*, Site "The only state register of court decisions". Retrieved from <http://reyestr.court.gov.ua/Review/31405666> [in Ukrainian].
- Postanova Frankivskoho raionnoho sudu m. Lvova vid 1 chervnia 2013 roku. Sprava No. 465/1503/13-a [Resolution of the Frankivsk District Court of Lviv from June 1, 2013. Case No. 465/1503/13-a]. *Sait "Yedynyi derzhavnyi reistr sudovykh rishen"*, Site "The only state register of court decisions". Retrieved from <http://reyestr.court.gov.ua/Review/31839178> [in Ukrainian].
- Postanova Kanivskoho miskraionnoho sudu Cherkaskoi oblasti vid 22 veresnia 2014 roku. Sprava No. 697/2007/14-aYE [Resolution of the Kaniv City District Court of Cherkasy region from September 22, 2014. Case No. 697/2007/14-EC]. *Sait "Yedynyi derzhavnyi reistr sudovykh rishen"*, Site "The only state register of court decisions". Retrieved from <http://reyestr.court.gov.ua/Review/40577442> [in Ukrainian].
- Postanova Komsomolskoho raionnoho sudu m. Khersona vid 25 chervnia 2012 roku. Sprava No. 2114/3053/12 [Resolution of the Komsomolsk District Court of Kherson from June 25, 2012. Case No. 2114/3053/12]. *Sait "Yedynyi derzhavnyi reistr sudovykh rishen"*, Site "The only state register of court decisions". Retrieved from <http://reyestr.court.gov.ua/Review/26804076> [in Ukrainian].
- Postanova Kryvozerskoho raionnoho sudu Mykolaivskoi oblasti vid 3 hrudnia 2019 roku. Sprava No. 697/2007/14-aYE [The resolution of the Krivoozersky district court of the Nikolaev area from December 3, 2019. Case No. 697/2007/14-EC]. *Sait "Yedynyi derzhavnyi reistr sudovykh rishen"*, Site "The only state register of court decisions". Retrieved from <http://reyestr.court.gov.ua/Review/86172711> [in Ukrainian].
- Postanova Odeskoho apeliatsiynoho administratyvnoho sudu vid 2 serpnia 2018 roku. Provadzhennia No. 821/225/18 [Resolution of the Administrative Court of Appeal of Odessa from August 2, 2018. Case No. 821/225/18]. *Sait "Yedynyi derzhavnyi reistr sudovykh rishen"*, Site "The only state register of court decisions". Retrieved from <http://reyestr.court.gov.ua/Review/75729071> [in Ukrainian].
- Statystychna informatsiia shchodo obsiahu vyroblenoi budivelnnoi produktsii ta budivelnnykh robot [Statistical information on the volume of manufactured construction products and construction works]. (2019). *Sait "Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy"*, Site "State Statistics Service of Ukraine". Retrieved from <http://www.ukrstat.gov.ua> [in Ukrainian].
- Ziemele, I. (2017). Responsibility in construction law. *Administrative and Criminal Justice*, 4(81), 36. doi: 10.17770/acj.v4i81.2845.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Abdul-Malak M. A. U., El-Saadi M. M. H. Claim-Avoidance Administrative Procedures for Construction Projects. *Construction Congress*. 2000. No. VI. doi: 10.1061/40475(278)63.
- Ayari A. Corporate Social Responsibility in the Bahraini Construction Companies. *Corporate Social Responsibility*. 2019. P. 1020–1031. doi: 10.4018/978-1-5225-6192-7.ch052.
- Белікова О. В. Юридичний склад адміністративного правопорушення. *Держава та регіони*. 2013. № 2. С. 22–28. (Серія «Право»).
- Bunni N. G. Risk and insurance in construction. *Responsibility and liability in construction*. 2nd ed. London ; New York : Spon Press, 2003. P. 139–180. doi: 10.4324/9780203476543_chapter_5.
- Колпаков В. К., Гордеев В. В. Склад адміністративного проступку : лекція. Чернівці, 2011. 40 с.
- Lewis J. R. *Administrative Law for the Construction Industry*. 1976. doi: 10.1007/978-1-349-15711-2.

- Loosemore M. Responsibility, power and construction conflict. *Construction Management and Economics*. 1999. No. 17 (6). P. 699–709. doi: 10.1080/014461999371042.
- Mueller F. W. Administrative Prerequisites to Starting Construction. *Integrated Cost and Schedule Control for Construction Projects*. 1986. P. 334–343. doi: 10.1007/978-1-4615-9750-6_21.
- Murray M. Corporate Social Responsibility in the Construction Industry. 2013. doi: 10.4324/9780203012338.
- Постанова Деснянського районного суду м. Києва від 18 червня 2013 року. Справа № 754/9712/13-а. *Єдиний державний реєстр судових рішень* : [сайт]. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/31884305>.
- Постанова Деснянського районного суду м. Києва від 24 травня 2013 року. Справа № 754/5684/13-а. *Єдиний державний реєстр судових рішень* : [сайт]. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/31405666>.
- Постанова Франківського районного суду м. Львова від 1 червня 2013 року. Справа № 465/1503/13-а. *Єдиний державний реєстр судових рішень* : [сайт]. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/31839178>.
- Постанова Канівського міськрайонного суду Черкаської області від 22 вересня 2014 року. Справа № 697/2007/14-аЄ. *Єдиний державний реєстр судових рішень* : [сайт]. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/40577442>.
- Постанова Комсомольського районного суду м. Херсона від 25 червня 2012 року. Справа № 2114/3053/12. *Єдиний державний реєстр судових рішень* : [сайт]. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/26804076>.
- Постанова Кривоозерського районного суду Миколаївської області від 3 грудня 2019 року. Справа № 697/2007/14-аЄ. *Єдиний державний реєстр судових рішень* : [сайт]. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/86172711>.
- Постанова Одеського апеляційного адміністративного суду від 2 серпня 2018 року. Провадження № 821/225/18. *Єдиний державний реєстр судових рішень* : [сайт]. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/75729071>.
- Статистична інформація щодо обсягу виробленої будівельної продукції та будівельних робіт. 2019. *Державна служба статистики України* : [сайт]. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>.
- Ziemele I. Responsibility in construction law. *Administrative and Criminal Justice*. 2017. No. 4 (81). P. 36. doi: 10.17770/acj.v4i81.2845.

Стаття надійшла до редколегії 01.10.2019

Marchenko O. – Researcher of the Department of Public Management and Administration of the National Academy of Internal Affairs, Kyiv, Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4487-9454>

Problems of Attracting to Administrative Responsibility for Violation of Legislation Requirements, Construction Norms, Standards and Regulations for Construction

The **purpose** of the article is to analyze the current practice of resolving administrative proceedings concerning the prosecution of offenses under Article 96 of the Code of Administrative Offenses of Ukraine, namely for violations of the requirements of legislation, building codes, standards and rules during construction. The statistical data and the case law concerning the investigation of the category of administrative offenses are analyzed, the key forms of the objective side are highlighted, the classification of the most common types of violations occurring during the issuance and appeal of administrative offenses are proposed. The **scientific novelty** of the article is that it explores in detail the peculiarities of bringing to administrative responsibility precisely under Art. 96 of the Code of Administrative Offenses of Ukraine and parts thereof, as the vast majority of studies address the issue of administrative liability in the context of Chapter 8 of the Code of Administrative Offenses of Administrative Offenses in Construction, or in the context of a general investigation of offenses in the field of construction, violations of legislation construction activities, etc., ie encompassing Art. 96 of the Code of Administrative Offenses of Ukraine is only «tangible» in relation to the research topic. In addition, suggestions were made regarding the classification of the objective side of the investigated administrative offense. According to the results of the conducted research, **conclusions** were formulated and proposals were made on reforming the structural divisions of the State architectural and construction inspection, establishing qualification requirements for officials, delimiting the area of their activity and responsibility.

Keywords: administrative responsibility; sphere of construction; violation of building codes; the objective side; administrative proceedings; composition of an administrative offense.

ДІЯЛЬНІСТЬ ПРАЦІВНИКІВ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ

УДК 343.91-056.34:343.96:351.741

doi: <https://doi.org/10.33270/01191134.104>

Миронюк Т. В. – кандидат юридичних наук, доцент кафедри кримінології та кримінально-виконавчого права Національної академії внутрішніх справ, м. Київ
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6902-7565>;

Левченко Ю. О. – кандидат юридичних наук, доцент, завідувач кафедри кримінології та кримінально-виконавчого права Національної академії внутрішніх справ, м. Київ
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1124-9517>

Проблемні питання поліцейського піклування щодо особи, яка має ознаки вираженого психічного розладу та створює реальну небезпеку для себе чи довколишніх

Мета статті – визначити коло проблемних питань, що виникають у процесі реалізації поліцейського піклування щодо особи, яку підозрюють у втечі із психіатричного закладу чи спеціалізованого лікувального закладу, де її утримували на підставі судового рішення, й особи, яка має ознаки вираженого психічного розладу і створює реальну небезпеку довколишнім чи собі. Для досягнення поставленої мети в статті виконано такі завдання: розглянуто правовий інститут «поліцейське піклування» як один із нововведених превентивних поліцейських заходів; досліджено поняття «психічний розлад», «тяжкий психічний розлад»; окреслено прогалини в законодавстві та практиці здійснення цього заходу, а також питання, які потребують вирішення для забезпечення його реалізації в межах реформування психіатричної медицини та поліцейської реформи; надано відповідні пропозиції та рекомендації з удосконалення правового регулювання поліцейського піклування щодо психічно хворих осіб, організаційних, управлінських та інших заходів. **Методологія.** У процесі дослідження використано діалектичний метод наукового пізнання соціально-правових явищ у їх суперечностях, розвитку та змінах; формально-логічний метод, за допомогою якого виявлено елементи правового механізму поліцейського піклування. Порівняльно-правовий метод застосовано під час аналізу чинного законодавства та міжнародних нормативних актів; статистичний – для опрацювання емпіричних даних і в процесі дослідження статистичного матеріалу з метою напрацювання математичного підґрунтя. **Наукова новизна** публікації полягає в тому, що окреслено проблемні питання поліцейського піклування щодо особи, яку підозрюють у втечі з психіатричного закладу чи спеціалізованого лікувального закладу, де її утримували на підставі судового рішення, й особи, яка має ознаки вираженого психічного розладу і створює реальну небезпеку для довколишніх чи себе. Сформульовано пропозиції щодо підвищення ефективності зазначеного заходу шляхом покращення роботи у сфері медичного обслуговування та діяльності психіатричних закладів, акцентовано на необхідності налагодження взаємодії психіатричних і спеціалізованих лікувальних закладів з Національною поліцією. **Висновки.** На підставі результатів здійсненого наукового пошуку обґрунтовано доцільність внесення змін до законів України «Про національну поліцію», «Про психіатричну допомогу»; прийняття відомчих і міжвідомчих інструкцій про взаємодію органів поліції та медичних установ щодо поміщення психічно хворих осіб до психіатричних та спеціалізованих лікувальних закладів; створення єдиного реєстру психічно хворих осіб тощо.

Ключові слова: поліцейське піклування; психічно хвора особа; психічний розлад; психіатричний заклад; спеціалізований лікувальний заклад; психіатрична допомога; єдиний реєстр психічно хворих осіб; превентивний поліцейський захід.

Вступ

Законодавчі новели, які впроваджують у процесі реформування, у нашій державі є вкрай необхідними, оскільки мають на меті підвищити ефективність діяльності тих органів, служб й установ, що працюють на користь суспільства, захищають права та свободи громадян.

Так, поліцейська реформа розпочалася з прийняття Закону України «Про Національну поліцію», у якому передбачено правові інститути діяльності поліції, що мають на меті забезпечити належний та необхідний захист прав громадян. Серед таких інститутів слід виокремити новий для практики поліції інститут поліцейського піклування.

Одним із видів поліцейського піклування визначено піклування щодо особи, яку підозрюють у втечі із психіатричного закладу чи спеціалізованого лікувального закладу, де її утримували на підставі судового рішення, й особи, яка має ознаки вираженого психічного розладу і створює реальну небезпеку для себе чи довколишніх. На нашу думку, саме ця категорія осіб потребує посиленої уваги з боку держави й суспільства, оскільки є чимало невирішених питань, які позначаються на забезпеченні можливості реалізації цього заходу.

Водночас поліцейське піклування є одним із поліцейських заходів. У Законі України «поліцейський захід» визначено як дію або комплекс дій превентивного чи примусового

характеру, що обмежує певні права та свободи людини й застосовується поліцейськими відповідно до закону для забезпечення виконання покладених на поліцію повноважень. Сутність превентивних заходів полягає в тому, щоб не допустити протиправної поведінки з боку конкретних осіб, які схильні до такої поведінки; по-друге, усунути причини, що сприяють учиненню правопорушень; створити умови, які виключають протиправну поведінку. Застосовуючи превентивні заходи, поліцейські створюють умови для неухильного дотримання законів, виявлення і припинення правопорушень, відвернення можливості посягання на суспільні відносини, які охороняються правом ("Kilkist psykhychnokhvorykh", 2019).

За статистичними даними, 1,2 млн українців (тобто понад 3 % населення країни) страждає на психічні розлади, цей показник щороку зростає. Україна посідає перше місце в Європі за кількістю психічних розладів у населення – майже 2 млн наших співвітчизників щороку стають пацієнтами психіатричних лікарень. «За оцінками фахівців, від різноманітних нервових розладів страждає кожен третій українець» ("Ukraina lidyruie", 2019).

За прогнозами Всесвітньої організації охорони здоров'я, невдовзі психічні розлади вийдуть у першу п'ятірку найпоширеніших хвороб.

Мета і завдання дослідження

Мета публікації – розглянути правовий інститут поліцейського піклування щодо особи, яку підозрюють у втечі із психіатричного чи спеціалізованого лікувального закладу, де її утримували на підставі судового рішення, й особи, яка має ознаки вираженого психічного розладу і створює реальну небезпеку для себе й довколишніх; аналіз понять «психічний розлад», «тяжкий психічний розлад»; окреслення прогалин у законодавстві та практиці здійснення цього заходу, а також питань, які потребують вирішення для забезпечення його реалізації в межах реформування психіатричної медицини та поліцейської реформи; формулювання відповідних пропозицій та рекомендацій з удосконалення правового регулювання «поліцейського піклування» щодо психічно хворих осіб, покращення організаційних, управлінських та інших заходів у цьому напрямі.

Виклад основного матеріалу

Найпоширенішою причиною розладів психіки в Україні є вживання алкоголю та наркотиків. На другому місці – розлади, пов'язані з травмами мозку або церебральною дисфункцією. З-поміж таких хвороб слід виокремити хворобу Альцгеймера, судинну деменцію тощо. На третьому місці – група з розумовою відсталістю всіх ступенів. Четверта за кількістю

zareєстрованих хворих в Україні група – шизофренії та шизоафективних розладів. На п'ятому місці – невротичні, пов'язані зі стресом, і соматоформні розлади ("Naiposhyrenishi psykhiatrychni rozlady", 2018). Це, наприклад, депресії, тривожні розлади, фобії, обсесивно-компульсивні розлади тощо. До них схильні, передусім, люди, які часто перебувають у стресових ситуаціях (заробітчани, шахтарі й військові). Згідно з дослідженнями Дніпропетровської медичної академії МОЗ, після перебування в зоні АТО/ООС 25 % бійців скаржилися на підвищену агресивність; 12 % – на нав'язливі спогади про пережите; 10 % – на нічні кошмари; 2–3 % – на головний біль і погіршення пам'яті ("Ukraina lidyruie", 2019).

Майже 98 % воїнів, як і 100 % населення, котре перебуває в зоні конфлікту, «можуть потребувати висококваліфікованої психологічної допомоги», що засвідчують результати ґрунтовних досліджень і міжнародний досвід. Психологи вважають, що у випадку недостатнього лікування поствоєнні симптоми згодом не просто відновлюються, а посилюються. Солдати, які пережили війну, часто страждають на безсоння, апатію, дратівливість. Для того щоб вони могли адаптуватися до мирного життя, вони повинні пройти курс лікування (Misula et al., 2019).

Психологи зауважують, що учасники тих страшних подій неохоче йдуть на контакт, вважаючи, що час вилікує, і переважно тримають усе в собі. Війна, за словами медиків, шкодить психологічному здоров'ю, а потреба в лікуванні повсякчас зростає. Тому психологічна реабілітація учасників бойових дій має надзвичайно важливе значення для нашого суспільства (Misula et al., 2019).

Статистичні дані враховують лише тих людей, які проходили стаціонарне, амбулаторне або консультативне лікування в установах Міністерства охорони здоров'я України. Реальна кількість людей з певними порушеннями психічного здоров'я істотно відрізняється від офіційних даних ("Naiposhyrenishi psykhiatrychni rozlady", 2018).

З огляду на ризики та низку прогалин, які знижують можливість реалізації аналізованого заходу в практичній діяльності поліції, слід узгодити й доопрацювати законодавчі положення, які мають забезпечувати ефективність такої роботи й гарантувати всебічний захист цієї категорії осіб.

Досліджуючи проблему поліцейського піклування щодо психічнохворих, слід акцентувати увагу на тому, що нормативної дефініції поняття «поліцейське піклування» досі немає. Так само немає єдиної позиції стосовно визначення психічно хворої особи.

У Резолюції Генеральної Асамблеї ООН 18 лютого 1992 року «Захист осіб із психічними захворюваннями та поліпшення психіатричної допомоги» надано визначення лише терміну «пацієнт». Це людина, яка отримує психіатричну допомогу, а також усі, кого прийнято в психіатричний заклад. Такий підхід зумовлений тим, що законодавець уникає дискримінаційних обмежень щодо психічно хворих осіб ("Rezoliutsiia 46/119", 1992).

Особливості здійснення поліцейського піклування щодо особи, яку підозрюють у втечі із психіатричного закладу чи спеціалізованого лікувального закладу, де її утримували на підставі судового рішення, й особи, яка має ознаки вираженого психічного розладу і створює реальну небезпеку для себе чи довколишніх, додатково врегульовані Законом України «Про психіатричну допомогу» (Sviatokum, 2018, p. 31).

Підставою здійснення поліцейського піклування щодо особи, яку підозрюють у втечі із психіатричного закладу чи спеціалізованого лікувального закладу, де її утримували на підставі судового рішення, є, передусім, наявність обґрунтованої підозри, що вона втекла з такого закладу. Обґрунтованою підозра може бути за таких обставин: по-перше, наявність інформації про втечу особи із психіатричного закладу; по-друге, наявність судового рішення, відповідно до якого цю особу утримували у відповідному закладі; по-третє, наявність даних про можливе місцеперебування такої особи (отримані від громадян або виявлені поліцейськими самостійно). У такому разі результатом поліцейського піклування є передання особи до закладу, у якому її утримували.

Складнішим є здійснення поліцейського піклування щодо особи, яка має ознаки вираженого психічного розладу та створює реальну небезпеку для довколишніх і себе. Закон України «Про психіатричну допомогу» визначає психічні розлади як розлади психічної діяльності, визнані такими згідно із чинною в Україні Міжнародною статистичною класифікацією хвороб, травм і причин смерті (Halustian, Zakharenko, & Yurchenko-Shekhovtsova, 2017).

Під час прийняття рішення про здійснення поліцейського піклування щодо особи, яка має ознаки вираженого психічного розладу і створює реальну небезпеку для себе й довколишніх, слід додатково враховувати положення ст. 3 Закону України «Про психіатричну допомогу», яка встановлює принцип презумпції психічного здоров'я, який означає, що кожну особу вважають такою, яка не має психічного розладу, доки наявність такого розладу не буде встановлено на підставах і в порядку, передбачених цим законом та іншими законами України (Sviatokum, 2018, p. 31). Відповідно до ст. 11 Закону України «Про

психіатричну допомогу», наявність чи відсутність в особи психічного розладу встановлюють за результатами психіатричного огляду ("Zakon Ukrainy", 2000, p. 143).

Слід ураховувати, що психіатричний огляд особи може бути проведено без її усвідомленої згоди або без згоди її законного представника лише у виняткових випадках, а саме – коли одержані відомості дають достатні підстави для обґрунтованого припущення про наявність в особи тяжкого психічного розладу, унаслідок чого вона: вчиняє чи виявляє реальні наміри вчинити дії, що становлять безпосередню небезпеку для неї чи довколишніх; не спроможна самостійно задовольняти свої основні життєві потреби на рівні, який забезпечує її життєдіяльність; завдасть значної шкоди своєму здоров'ю у зв'язку з погіршенням психічного стану в разі ненадання їй психіатричної допомоги (Halustian, Zakharenko, & Yurchenko-Shekhovtsova, 2017).

Тобто йдеться про тяжкий психічний розлад, що в законі визначено як розлад психічної діяльності (затмарення свідомості, порушення сприйняття, мислення, волі, емоцій, інтелекту чи пам'яті), який позбавляє особу здатності адекватно усвідомлювати реальну дійсність, власний психічний стан і поведінку.

Результатом поліцейського піклування щодо таких осіб є передання їх відповідному закладу. Водночас вияв у особи ознак вираженого психічного розладу не є підставою для здійснення поліцейського піклування. Додатковою обставиною, яка слугує підставою для здійснення поліцейського піклування, у цьому випадку є створення особою реальної небезпеки для себе чи довколишніх. З огляду на положення Закону України «Про психіатричну допомогу», особа вчиняє чи виявляє реальні наміри здійснити дії, що становлять безпосередню небезпеку для неї чи довколишніх.

Відповідно до ст. 8 Закону України «Про психіатричну допомогу», поліцейські зобов'язані надавати допомогу медичним працівникам або батькам (одному з батьків), чоловіку (дружині) незалежно від віку особи, яка потребує психіатричної допомоги, за їх зверненням, у разі надання психіатричної допомоги в примусовому порядку та забезпечувати безпечні умови для доступу до особи та її психіатричного огляду, госпіталізації ("Zakon Ukrainy", 2000, p. 143).

З огляду на те, що працівник поліції переважно не володіє належною кваліфікацією, щоб визначити наявність або відсутність в особи психічного розладу, виклик відповідних медичних працівників для визначення необхідності передання особи до відповідного закладу є бажаним в усіх випадках (коли до поліції звертається родина особи, щодо якої буде застосовано поліцейське піклування, і якщо відповідне повідомлення

надійшло від сторонніх громадян) (Sviatokum, 2018, р. 31).

Науково, теоретично та практично доведено, що психіатричні розлади є факторами, під впливом яких особа може вчинити правопорушення та злочин або ж сама стати жертвою. Тому надання медичної допомоги такій особі, а також застосування до неї поліцейського піклування є вкрай необхідним і має бути вирішеним на державному рівні.

Слід урахувати, що для злочинів (передусім насильницьких), учинених особами із психічними аномаліями, поєднаних із сексуальними відхиленнями, властивий високий ступінь рецидиву. Це пов'язано, насамперед, зі специфікою впливу таких суб'єктивних факторів детермінації, що, на жаль, майже не враховують ані під час розслідування цієї категорії злочинів, ані призначаючи покарання, а також у процесі відбування покарання та ресоціалізації злочинців (Shevchuk, 2018).

Отже, в Україні постало чимало проблем, пов'язаних зі збільшенням кількості осіб, які страждають на психічні розлади, і браком можливості забезпечити їм належне лікування та контроль з боку медиків та правоохоронці. Не напрацьовано дієвий механізм взаємодії державних органів щодо роботи з такими особами. У процесі реформування слід визначити головні тенденції, пов'язані з досліджуваною проблематикою, запропонувати шляхи виконання тих завдань, які покращили б ситуацію щодо запобігання вчиненню зазначеною категорією осіб злочинів і правопорушень.

Нагальним є питання стосовно поміщення осіб, які мають психічні розлади, пов'язані, зокрема, з уживанням алкоголю чи наркотиків, до відповідних медичних закладів. Їх відмовляються приймати як наркодиспансери, так і психіатричні лікарні у зв'язку з об'єднаними станами та діагнозами, що ускладнює і процес поліцейського піклування.

В Україні серед усіх станів залежності (нарко-, токсико- та лудоманія тощо) найактуальнішою лишається проблема залежності від алкоголю. Протягом останніх років кількість українців, які зловживають алкоголем, збільшилася втричі, переважно за рахунок підліткового та молодіжного алкоголізму. Це позначається на психічному здоров'ї українців. Психічні розлади внаслідок зловживання психоактивними речовинами посідають перше місце в структурі захворюваності та поширеності розладів психіки й поведінки серед населення України (Oliinyk, & Radzevilov, 2018).

Вагомою суспільною проблемою є медико-соціальна реабілітація людей із психічними захворюваннями. З одного боку, це лікувально-реабілітаційні заходи стосовно психічнохворих, а з іншого – захист суспільства від небезпечних

дій, які можуть вчиняти особи з хворобливих мотивів. В економічно розвинених країнах дедалі частіше відмовляються від стаціонару, який передбачає повну ізоляцію хворих. Там практикують реабілітаційні центри після лікування, де вони відновлюють соціальні навички. В Україні ставлення до людей із психічними захворюваннями з боку суспільства, на жаль, переважно вкрай негативне.

Також надання психіатричної допомоги за місцем мешкання має передбачати активізацію діяльності мережі локальних служб, що має охопити широке коло проблем, пов'язаних із забезпеченням базових потреб людини (харчування, житлове та медичне обслуговування, трудова зайнятість і дозвілля). Саме задля цієї мети в межах реформування психіатричної медицини передбачено створити підрозділи амбулаторного обслуговування пацієнтів медико-реабілітаційного напрямку для формування навичок самообслуговування й інтеграції в громаду. Це центри медико-соціальної реабілітації в структурі системи охорони здоров'я та соціального захисту населення. Необхідно забезпечити таких людей житлом з дотаціями на оплату, допомагати їм вести домашнє господарство, створити служби професійної реабілітації для відновлення працездатності ("Presluzhba RH", 2016).

Водночас ситуація щодо підтримки психічно хворих осіб в Україні не надто втішна. Українському суспільству ще властиве негативне ставлення й навіть таврування таких людей. Звісно, суспільству треба усвідомити, що ці люди також здатні переживати сильні емоції, страждати від самотності й нерозуміння. Однак бар'єр між людьми з розладами психіки й нормальним життям створює держава. Якщо для людей з вадами слуху чи зору є лікувально-трудова майстерні, де їх офіційно працевлаштовують і вони отримують заробітну плату, то психічнохворим, що лежать у лікарні, за механічну роботу нічого не платять, їх лише безкоштовно годують. Коли хворий покидає лікувальний заклад, йому ніде заробляти гроші, адже на роботу неохоче беруть інваліда із психічними розладами, навіть попри пільги, які потім надають роботодавцю. На підприємстві має бути 4 % інвалідів. Однак значно простіше дати роботу людині з вадами зору, слуху чи опорно-рухової системи, адже їхні розумові здібності не залежать від хвороби. А особі з діагнозом, пов'язаним з порушеннями психіки, найчастіше роботодавці відмовляють. Для психічно хворої людини важлива соціальна реабілітація, однією зі складових якої є робота ("Psykhichno khvori", 2018).

ВООЗ рекомендує витрачати на охорону здоров'я громадян від 5 % ВВП країни. 2018 року в Україні планували 3,5 %, а в перспективі ці витрати мали зрости до 6,5 % ВВП. Однак більшість цих коштів буде витрачено на сфери,

охоплені медичною реформою, а психіатрію вона оминула (Tsetsevyach, 2018).

Ще одним невирішеним питанням, пов'язаним з відсутністю належного фінансування, є брак ліків, оскільки медикаменти купують родичі хворих. Якщо ж вони відмовляються від хворого, його відправляють до інтернату для психічнохворих. Це заклади, де люди із психічними розладами, від яких відмовилися родичі, постійно живуть. Вони отримують пенсію як інваліди, за яку адміністрація інтернатів їх утримує та купує їм ліки.

Нерозв'язаною є проблема браку лікувальних закладів і реабілітаційних центрів для психічнохворих. В Україні кількість психічних розладів активно збільшується у зв'язку з воєнними діями. Бійці після повернення додому потребують допомоги спеціалістів. Їм необхідно забезпечити курси психологічної адаптації до мирного життя, а суспільство слід підготувати до взаємодії з ними, щоб полегшити їхню реабілітацію, а не створювати нові конфлікти (Kolianchuk, 2018).

Судово-психіатричні установи в нашій державі досі лишаються тоталітарними інституціями, які працюють за принципом контролю, субординації та покарання. Заручниками системи стали не тільки пацієнти, а й співробітники аж до директорів, які або залишали систему функціонувати як є, або намагалися «поліпшити» її, пропонуючи нові правила й обмеження. У судово-психіатричні установи потрапляють психічно хворі люди, які вчинили злочин. Порушників відправляють до спецустанов, вважаючи їх небезпечними. Якщо лікування виявляється успішним, пацієнт повинен пройти процес ресоціалізації, що дозволяє йому повернутися додому. В Україні, на жаль, не проводять роботу щодо психологічної реабілітації таких осіб. Здебільшого лікування зводиться до прийому такими особами сильнодіючих медпрепаратів, які можуть лише зняти певні симптоми захворювання. Тому про ресоціалізацію не йдеться взагалі (Tumots, 2018).

В Україні людей відправляють у судово-психіатричні установи не для того, щоб вилікувати, а щоб покарати. Крім того, вони майже позбавлені зв'язку із зовнішнім світом, не знають своїх прав, вони живуть як у в'язниці. Ніхто не цікавиться, у чому полягає психічна проблема злочинця. Проте головне завдання – зрозуміти, чому це сталося, як не допустити повторення. Важливо, щоб така особа повернулася в суспільство безпечною (Kolianchuk, 2018).

Практика поліцейського піклування щодо психічно хворих осіб формується та потребує комплексного, поглибленого й науково-практичного дослідження. Складність його зумовлена тим, що ця проблематика безпосередньо пов'язана з іншими галузями знань, передусім з медичною психіатрією, потребує наявності спеціалізованих знань і має бути вирішена в межах медичної та поліцейської реформ.

Наукова новизна

Наукова новизна публікації полягає в аналізі проблемних питань, що постають у процесі поліцейського піклування щодо психічно хворих осіб і забезпечення їм належних умов лікування, захисту їхніх прав та свобод.

На нашу думку, для покращення такої ситуації держава має поставити собі за мету повернення людини в суспільство. Західний підхід – людину орієнтований, а пострадянський – людину байдужий. В Україні до в'язнів і психічнохворих ставляться як до «втрачених» людей. Однак тих, хто вчинив злочин унаслідок психічного розладу, слід лікувати, а не карати.

Є справді невеличкі психічнохворі, які ніколи не виходять на волю. Проте до них має бути гуманне ставлення. На Заході для таких осіб створюють спецклініки для довічного перебування. Там вони живуть під наглядом, в умовах, наближених до домашніх.

Україна потребує п'ять клінік судової психіатрії, розрахованих на 300–350 пацієнтів кожна (у пенітенціарній системі України діє шість психлікарень, розрахованих на 2936 осіб). Це мають бути не клініки суворого, посиленого та загального режимів, а об'єднані. У пацієнта має бути мета – переміститися з одного рівня на інший. Тоді лікування буде значно ефективнішим (Tumots, 2018).

Зрештою, питання кадрів і належного фінансування в нашій державі залишається невирішеним у всіх державних структурах, серед яких і медицина.

Важливо також відновити довіру населення до лікування. По-перше, стан українських лікарень, умови лікування та застарілий підхід викликають сумніви в більшості громадян. По-друге, особи, що страждають на психічні захворювання, бояться негативних ярликів. Світова статистика засвідчує, що кожна четверта людина в житті матиме психічні проблеми. Кожен 10-й завершить життя із психічною чи психологічною хворобою або розладом. Усі ці люди мають родичів і друзів, тому проблема стосується кожного (Shafranskyi, & Dudnyk, 2018).

Однією з груп ризику щодо психічних розладів є військові АТО/ООС, надання допомоги яким має бути обов'язковим у державі. Так, упродовж першого року АТО, за даними Міністерства оборони України, близько трьох тисяч військових потребували стаціонарної психіатричної допомоги (Hrydkovets et al., 2018, p. 236). Держава повинна системно розв'язувати бюрократичні, юридичні та соціальні проблеми військових, щоб вони не ставали додатковим подразником для них. Лише незначна частина ветеранів справді має психічні проблеми. Після повернення додому держава та близьке оточення мають подбати, аби в їхніх захисників було щонайменше клопотів у цей період (Hrydkovets et al., 2018, p. 236).

Висновки

Отже, однією з умов успішних реформ і покращення ситуації у сфері поліцейського піклування щодо психічнохворих слід вважати внесення змін до законодавчих актів (закони України «Про Національну поліцію» та «Про психіатричну допомогу»), які забезпечать узгодженість нормативно-правового регулювання взаємодії в разі поміщення психічно хворих осіб до лікувальних закладів.

Потребують вирішення фінансові й кадрові питання в межах медичної реформи. Необхідно змінити підхід у лікуванні психічнохворих на

реабілітаційний і такий, що спрямований на ресоціалізацію таких осіб.

Також слід упровадити на державному рівні єдиний реєстр психічно хворих осіб, що надасть можливість здійснювати їх контроль і належну перевірку за обліками.

Необхідно розробити алгоритм дій як для поліцейських, так і для медичних працівників у разі виявлення психічно хворої особи, яка потребує допомоги, та закріпити його у відомчих або ж міжвідомчих інструкціях.

Водночас найголовнішим завданням у нашій країні залишається подолання бідності та безробіття населення.

REFERENCES

- Halustian, O.A., Zakharenko, L.M., & Yurchenko-Shekhovtsova, T.I. (2017). Osoblyvosti profesiinoho spilkuvannia inspektoriv patrolnoi politsii pid chas okhorony publichnoho poriadku [Features of professional communication of patrol police inspectors during public order]. *Aktualni problemy psykhologii malykh hrup, Current problems of small group psychology: Proceedings of the All-Ukrainian Science Conference*. Kyiv. Retrieved from <https://goo.gl/VjGVeM> [in Ukrainian].
- Hrydkovets, L., Veber, T., & Zhuravlova, N. (et al.). (2018). *Osnovy reabilitatsiinoi psykhologii: podolannia naslidkiv kryzy [Fundamentals of Rehabilitation Psychology: Overcoming the Consequences of the Crisis]*. (Vols. 3). Retrieved from <https://www.osce.org/uk/project-coordinator-in-ukraine/430841?download=true> [in Ukrainian].
- Kilkist psykhichnokhvorikh v Ukraini z kozhnym rokom zrostaie [The number of mentally ill people in Ukraine is increasing every year]. (2019). *Internet hazeta "Etcetera", Internet newspaper "Etcetera"*. Retrieved from <https://uk.etcetera.media/boleem-ukraina-lidiruet-v-evrope-po-kolichestvo-psiicheskikh-rasstroystv.html> [in Ukrainian].
- Kolianchuk, A. (2018). *Ukrainski psykhiatrychni likarni: vid likuvannia do kalitstva [Ukrainian Psychiatric Hospitals: From Treatment to Injury]*. Retrieved from <https://informator.press/ukrajinski-psykhiatrychni-likarni-vid-likuvannya-kalitstva> [in Ukrainian].
- Mysula, I.R., Bakaliuk, T.H., Holichenko, A.O., Sydliaruk, N.I., Mysula, Yu.I., Myssula, M.S., & Zavidniuk, Yu.V. (2019). Systema reabilitatsii v Ukraini ta shliakhy yii vdoskonalennia [Rehabilitation system in Ukraine and ways to improve]. *Zdobutky klinichnoi i eksperymentalnoi medytyny, Achievements of clinical and experimental medicine*, 3, 177-182. Retrieved from <https://ojs.tdmu.edu.ua/index.php/zdobutky-eks-med/article/view/10523/10115> [in Ukrainian].
- Naiposhyrenishi psykhiatrychni rozlady sered Ukraintsiiv The most common psychiatric disorders among Ukrainians]. (2018). *Sait "Korespondent.net", Site "Correspondent.net"*. Retrieved from <https://ua.korrespondent.net/ukraine/3928335-mediky-nazvaly-naiposhyrenishi-psykhichni-rozklady-ukraintsiiv> [in Ukrainian].
- Oliinyk, O.P., & Radzevilov, O.V. (2018). Kompleksna sudova psykhologo-psykhiatrychna otsinka staniv zalezhnosti vid alkoholiu v tsyvilnomu ta kryminalnomu protsesi [Comprehensive forensic psycho-psychiatric assessment of alcohol dependence in civil and criminal proceedings]. *Ukrainskyi medychnyi chasopys, Ukrainian Medical Journal*. Retrieved from <https://www.umj.com.ua/article/122293/kompleksna-sudova-psiologo-psihiatrichna-otsinka-staniv-zalezhnosti-vid-alkogolyu-v-tsyvilnomu-ta-kryminalnomu-protsesi> [in Ukrainian].
- Presluzhba RHF "Apolohet" z okhorony hromadskoho poriadku [Apologet Service for Public Order Protection]. (2016). *Politsiyske pikluvannia - novi oboviazky politsii, Police care is the new duty of the police*. Retrieved from <https://www.facebook.com/446973555441189/posts/625744284230781> [in Ukrainian].
- Psykhichno khvori v Ukraini: shokuiucha statystyka [Mentally ill in Ukraine: shocking statistics]. (2018). *Internet hazeta "Etcetera", Internet newspaper "Etcetera"*. Retrieved from <https://uk.etcetera.media/psichichno-hvorih-v-ukrayini-tsila-oblast-shokuyucha-statistika.html> [in Ukrainian].
- Rezoliutsiia 46/119. Zakhyst osib z psykhichnymy zakhvoriuvanniamy ta polipshennia psykhiatrychnoi dopomohy: pryiniata Heneralnoi Asambleiei OON vid 18 liut. 1992 r. [Resolution 46/119. Protection of persons with mental illness and improvement of psychiatric care adopted by the UN General Assembly on February 18, 1992]. (n.d). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/995_905 [in Ukrainian].
- Shafranskyi, V.V., & Dudnyk, S.V. (2018). Psykhichne zdorovia naselennia Ukrainy: stan, problemy ta shliakhy vyrishennia [Mental health of the Ukrainian population: status, problems and solutions]. *Zdorovia naselennia: tendentsii ta prohozy Ministerstva okhorony zdorovia Ukrainy, Population Health: Trends and Forecasts of the Ministry of Health of Ukraine*. doi: [https://doi.org/10.33941/age-info.com24\(5\)2018005](https://doi.org/10.33941/age-info.com24(5)2018005) [in Ukrainian].
- Shevchuk, T. (2018). Psykhichni anomalii [Mental anomalies]. *Visnyk kryminolohichnoi asotsiatsii Ukrainy, Bulletin of the Criminological Association of Ukraine*. Retrieved from <https://visnikau.webnode.com.ua/news/psichichni-anomaliji/2018> [in Ukrainian].
- Sviatokum, I.O. (2018). *Osoblyvosti zdiisnennia politseiskoho pikluvannia v Ukraini [Features of police custody in Ukraine]*. Kharkiv: Kharkiv. nats. un-t vnutr. sprav [in Ukrainian].

- Tsetsevykh, O. (2018). *Psykhiiatriia po-ukrainsky: z yakymy vyklykamy shchodenno stykaiutsia psykhichno khvori lyudy* [Psychiatry in Ukrainian: Challenges of Mentally Ill People Daily]. Retrieved from <https://commons.com.ua/uk/psihiatryia-po-ukrayinski> [in Ukrainian].
- Tymots, I. (2018). *Za piat rokiv u psykhiiatrychnii likarni zhinka postarila na 20 rokiv* [At five years in a psychiatric hospital, the woman is 20 years old]. Retrieved from https://gazeta.ua/articles/opinions-journal/_za-pyat-rokiv-u-psihiatrichnij-likarni-zhinka-postarila-na-20-rokiv/695683 [in Ukrainian].
- Ukraina lidityue v Yevropi za kilkistiu psykhichnykh rozladiv [Ukraine is leading Europe in the number of mental disorders]. (2019). *Internet hazeta "Etcetera", Internet newspaper "Etcetera"*. Retrieved from <https://uk.etcetera.media/boleem-ukraina-lidiryet-v-evrope-po-kolichestvo-psihicheskikh-rasstroystv.html> [in Ukrainian].
- Zakon Ukrainy "Pro psykhiiatrychnu dopomohu": vid 22 liut. 2000 r. No. 19 [Law of Ukraine "About psychiatric help" from February 22, 2000, No. 19]. (n.d). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1489-14> [in Ukrainian].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Галустьян О. А., Захаренко Л. М., Юрченко-Шеховцова Т. І. Особливості професійного спілкування інспекторів патрульної поліції під час охорони публічного порядку. *Актуальні проблеми психології малих груп* : матеріали IV Всеукр. наук. конф. Київ, 2017. URL: <https://goo.gl/VjGVeM>.
- Основи реабілітаційної психології: подолання наслідків кризи : навч. посіб. [Л. Гридковець, Т. Вебер, Н. Журавльова та ін.]. Київ, 2018. Т. 3. С. 236. URL: <https://www.osce.org/uk/project-coordinator-in-ukraine/430841?download=true>.
- Кількість психічнохворих в Україні з кожним роком зростає. *Інтернет-газета «Etcetera»*. 2019. URL: <https://uk.etcetera.media/boleem-ukraina-lidiryet-v-evrope-po-kolichestvo-psihicheskikh-rasstroystv.html>.
- Колянчук А. Українські психіатричні лікарні: від лікування до каліцтва. 2018. URL: <https://informator.press/ukrajinski-psyhiatrychni-likarni-vid-likuvannya-kalitstva>.
- Мисула І. Р., Бакалюк Т. Г., Голяченко А. О., Сидлярук Н. І., Мисула Ю. І., Мисула М. С., Завіднюк Ю. В. Система реабілітації в Україні та шляхи її вдосконалення. *Здобутки клінічної і експериментальної медицини*. 2019. № 3. С. 177–182. URL: <https://ojs.tdmu.edu.ua/index.php/zdobutky-eks-med/article/view/10523/10115>. doi: 10.11603/1811-2471.2019.v.i3.10523.
- Найпоширеніші психіатричні розлади серед українців. *Кореспондент.net* : [сайт]. 2018. URL: <https://ua.korrespondent.net/ukraine/3928335-mediky-nazvaly-naiposhyrenishi-psykhichni-rozlady-ukraintsiv>.
- Олійник О. П., Радзевілова О. В. Комплексна судова психолого-психіатрична оцінка станів залежності від алкоголю в цивільному та кримінальному процесі. *Український медичний часопис*. 2018. URL: <https://www.umj.com.ua/article/122293/kompleksna-sudova-psihologo-psihiatrichna-otsinka-standiv-zalezhnosti-vid-alkogolyu-v-tsvivilnomu-ta-kriminalnomu-protsesi>. doi: <https://doi.org/10.32471/umj.1680-3051.123.122293>.
- Прес-служба РГФ «Апологет» з охорони громадського порядку. *Поліцейське піклування – нові обов'язки поліції*. 2016. URL: <https://www.facebook.com/446973555441189/posts/625744284230781>.
- Психічнохворі в Україні: шокуюча статистика. *Інтернет газета «Etcetera»*. 2018. URL: <https://uk.etcetera.media/psihichno-hvorih-v-ukrayini-tsila-oblast-shokuyucha-statistika.html>.
- Резолюція 46/119. Захист осіб із психічними захворюваннями та поліпшення психіатричної допомоги : прийнята Генеральною Асамблеєю ООН від 18 лют. 1992. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/995_905.
- Шафранський В. В., Дудник С. В. Психічне здоров'я населення України: стан, проблеми та шляхи вирішення. *Здоров'я населення: тенденції та прогнози Міністерства охорони здоров'я України*. 2018. doi: [https://doi.org/10.33941/age-info.com24\(5\)2018005](https://doi.org/10.33941/age-info.com24(5)2018005).
- Шевчук Т. Психічні аномалії. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2018. URL: <https://visnikkau.webnode.com.ua/news/psihichni-anomaliji>.
- Святокум І. О. Особливості здійснення поліцейського піклування в Україні : наук.-метод. рек. Харків : Харків. нац. ун-т. внутр. справ, 2018. С. 31.
- Цецевич О. Психіатрія по-українськи: з якими викликами щоденно стикаються психічно хворі люди. 2018. URL: <https://commons.com.ua/uk/psihiatryia-po-ukrayinski>.
- Тимоць І. За п'ять років у психіатричній лікарні жінка постаріла на 20 років. 2018. URL: https://gazeta.ua/articles/opinions-journal/_za-pyat-rokiv-u-psihiatrichnij-likarni-zhinka-postarila-na-20-rokiv/695683.
- Україна лідирує в Європі за кількістю психічних розладів. *Інтернет-газета «Etcetera»*. 2019. URL: <https://uk.etcetera.media/boleem-ukraina-lidiryet-v-evrope-po-kolichestvo-psihicheskikh-rasstroystv.html>.
- Про психіатричну допомогу : Закон України від 22 лют. 2000 р. № 19. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1489-14>.

Стаття надійшла до редколегії 11.09.2019

Myroniuk T. – Ph.D in law, Associate Professor of the Department of Criminology and Penal Law of the National Academy of Internal Affairs, Kyiv, Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6902-7565>;

Levchenko Yu. – Ph.D in Law, Associate Professor, Head of the Department of Criminology and Penal Law of the National Academy of Internal Affairs, Kyiv, Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1124-9517>

Problems Issues for Police Care for a Person who has the Signs of a Strong Mental Disorder and Creates a Real Danger of Anywhere

*The **purpose** of the article is to identify the range of problematic issues that arise in the course of police custody of a person suspected of escaping from a psychiatric institution or specialized medical institution where he/she was detained on the basis of a court decision, and a person who has signs of severe mental disorder and creates a real mental disorder. danger to others or yourself. In order to fulfill this goal, the following tasks were performed in the article: the law institute «police care» was considered as one of the newly introduced preventive police measures, the concept of «mental disorder», «severe mental disorder»; the issues of gaps in the legislation and in the practice of implementation of this measure, as well as the issues that need to be addressed to ensure its implementation within the framework of psychiatric medicine reform and police reform, are investigated; relevant suggestions and recommendations on improving the legal regulation of «police care» for mentally ill persons in organizational, managerial and other measures have been provided. **Methodology.** In the course of the research the dialectical method of scientific knowledge of social and legal phenomena in their contradictions, development and changes was used; a formal-logical method that identifies elements of the legal mechanism of «police care». The comparative legal method is used in the analysis of current legislation and international regulations; statistical – in the analysis of empirical data and in the process of researching statistical material in order to obtain a mathematical basis. The **scientific novelty** of the publication is that it identifies problematic issues of police concern regarding a person suspected of escaping from a psychiatric institution or specialized medical institution where he was detained on the basis of a court decision, and a person with signs of severe mental disorder and creating a real danger. or yourself. Suggestions were made to increase the effectiveness of this measure by improving the work in the field of health care and psychiatric care, emphasizing the need for interaction between psychiatric and specialized medical institutions with the national police. **Conclusions.** Based on the results of the scientific search, it is proposed to consider the possibility of legislative changes to the Laws of Ukraine «On National Police», «On Psychiatric Assistance»; adoption of departmental and inter-departmental instructions on the interaction of police and medical institutions with regard to placement of mentally ill persons in psychiatric and specialized medical institutions; creation of a single register of mentally ill persons, etc.*

Keywords: police care; mentally ill person; mental disorder; psychiatric institution; specialized medical institution; psychiatric care; single register of mentally ill persons; preventive police measure.

Абдулкадірова Е. Е. – ад'юнкт кафедри публічного управління та адміністрування Національної академії внутрішніх справ, м. Київ
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0892-6700>

Участь захисника під час розгляду справ про адміністративні правопорушення патрульною поліцією

У статті досліджено право особи, яку притягають до адміністративної відповідальності, скористатися правовою допомогою захисника. **Метою** роботи є аналіз національного адміністративного законодавства, визначення правового статусу захисника й опис процедури розгляду справ про адміністративні правопорушення патрульною поліцією за його участю. У дослідженні акцентовано на необхідності нормативної модернізації та правового вдосконалення адміністративного законодавства, конституційному закріпленні права кожного звернутися за захистом своїх прав, а також проаналізовано процедуру участі захисника під час розгляду справ про адміністративні правопорушення патрульною поліцією. Аргументовано, що сучасний правовий аспект зазначеної проблематики потребує подальшого дослідження. **Методологія.** Для досягнення мети статті, наукової обґрунтованості й об'єктивності її результатів було застосовано низку загальних і спеціальних методів: аналіз, синтез, пояснення, спостереження, моделювання, порівняння, дедукція, індукція, тлумачення норм права тощо. **Наукова новизна.** У статті зазначено перелік суб'єктів, що, згідно з адміністративним законодавством нашої держави, мають право надавати правову допомогу під час розгляду справ про адміністративні правопорушення патрульною поліцією, окреслено критерії, яким вони мають відповідати. Також досліджено права й обов'язки захисника, визначено його повноваження. На підставі аналізу адміністративного законодавства нашої держави та в контексті практичної діяльності працівників патрульної поліції встановлено недоліки в процедурі залучення захисника до розгляду справ про адміністративні правопорушення патрульною поліцією, виокремлено характерні особливості, які має враховувати законодавець. Висвітлено проблематику визначення дати розгляду справи та з метою уникнення можливих непорозумінь між сторонами запропоновано внести конкретні зміни до законодавства. **У висновках** зазначено про обов'язок належного забезпечення державою права особи на захист, необхідність удосконалення законодавства та практичної діяльності патрульної поліції під час здійснення розгляду справ за участю захисника.

Ключові слова: захисник; розгляд справ; патрульна поліція; адміністративне правопорушення; адвокат; вторинна правова допомога.

Вступ

Актуальність теми статті зумовлена тим, що захист прав особи в державі має бути забезпечено на належному рівні, а це неможливо без своєчасного нормативного та правового вдосконалення законодавства. Реалізація права на захист громадян набуває важливого значення в умовах поглиблення демократизації нашого суспільства, посилення правових засобів захисту прав і свобод людини в її відносинах із державою, утвердження конституційних гарантій, забезпечення принципів верховенства права, законності та соціальної справедливості в стосунках громадян із суб'єктами владних повноважень. Належний захист законних прав, свобод та інтересів особи за допомогою сучасних правових засобів є нагальною необхідністю. Однією з вагомих причин порушення прав особи суб'єктами, наділеними владними повноваженнями, є прогалини в чинному законодавстві, зокрема в Кодексі України про адміністративні правопорушення. Нині постає безліч питань стосовно участі захисника під час розгляду справ патрульною поліцією, і деякі з них ми розглянемо в статті.

Сучасний правовий аспект цієї проблематики недостатньо вивчено, оскільки у зв'язку зі зміною

законодавства, правовідносин, правосвідомості й інших факторів постійно виникають прогалини та колізії, які потребують своєчасного усунення, тому ми вбачаємо необхідність подальшого наукового дослідження цієї теми.

Теоретичним підґрунтям дослідження стали наукові праці Ю. П. Битяка (Bytiak, Boiko, & Pysarenko, 2017), І. П. Голосніченка (Holosnichenko, 2016), Т. О. Коломоєць (Kolomoiets, & Kolpakov, 2019), В. К. Колпакова (Kolomoiets, & Kolpakov, 2019), А. Т. Комзюка, О. В. Кузьменко (Kuzmenko, & Chorna, 2019), Д. М. Лук'янця (Lukianets, 2019), М. В. Плугатира (Pluhaty, 2016), О. Г. Стрельченко (Strelchenko, 2019), А. А. Циганенко (Tsyhanenko, 2019), В. Г. Чорної (Kuzmenko, & Chorna, 2019).

Мета і завдання дослідження

Мета і завдання статті полягають у визначенні сутності й особливостей інституту захисту під час розгляду справ патрульною поліцією, правового статусу захисника та напрямів їх удосконалення на підставі аналізу й узагальнення адміністративного процесуального законодавства в цій сфері та практик його застосування.

Виклад основного матеріалу

Відповідно до адміністративного законодавства нашої держави, патрульні поліцейські під час несення служби розглядають як спрощені види проваджень про адміністративні правопорушення, так і звичайні ("Kodeks Ukrainy", 1984). Спрощеними визнано провадження, під час оформлення яких протокол можуть не складати. Звичайне провадження проводять, якщо під час складання постанови у справі про адміністративне правопорушення особа оскаржить допущене порушення й адміністративне стягнення, накладене на неї. У такому разі вповноважена посадова особа зобов'язана скласти протокол про адміністративне правопорушення відповідно до вимог ст. 256 КУпАП ("Kodeks Ukrainy", 1984). Якщо особа виявляє бажання звернутися до захисника своїх прав, то патрульні поліцейські мають надати їй можливість скористатися таким правом і звернутися за допомогою до адвоката, іншого фахівця в галузі права, який за законом має право на надання правової допомоги особисто чи за дорученням юридичної особи, або до адвоката, призначеного Центром з надання безоплатної вторинної правової допомоги, за умови наявності права на отримання такої допомоги ("Kodeks Ukrainy", 1984). Усі зазначені особи, відповідно до КУпАП, мають право:

- ознайомлюватися з матеріалами справи;
- заявляти клопотання;
- за дорученням особи, яка його запросила, від її імені подавати скарги на рішення органу (посадової особи), що розглядає справу, а також мають інші права, передбачені законами України ("Kodeks Ukrainy", 1984).

За Конституцією України, кожна людина має право обирати собі кваліфікованого захисника своїх прав. Реалізація такої норми є не лише одним із найважливіших прав людини, а й гарантією дотримання низки інших прав (Lysenko, 2018, р. 53). Отже, кожна особа має право сама обирати суб'єкта захисту своїх прав з окресленого переліку. Спробуємо висвітлити сутність і правовий статус кожного з них.

Відповідно до Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», адвокатура – недержавний самоврядний інститут, що забезпечує здійснення захисту, представництва й надання інших видів правової допомоги на професійній основі, а також самостійно вирішує питання організації та діяльності адвокатури в порядку, встановленому Законом України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність». Вона здійснює свою діяльність на принципах верховенства закону, незалежності, демократизму, гуманізму й конфіденційності ("Zakon Ukrainy", 2017).

Адвокатом може бути фізична особа, яка має повну вищу юридичну освіту, володіє державною

мовою, має стаж роботи в галузі права не менше ніж два роки, склала кваліфікаційний іспит, пройшла стажування (за винятком окремих випадків, установлених Законом), склала присягу адвоката України й отримала свідоцтво про право на заняття адвокатською діяльністю. Адвокат не може працювати в суді, прокуратурі, нотаріаті, правоохоронних органах, органах служби безпеки, державного управління ("Zakon Ukrainy", 2017), оскільки він є суб'єктом, діяльність якого спрямована на реалізацію прав особи (Dudko, 2019), що звернулася за захистом своїх прав.

Повноваження адвоката на участь у розгляді справи підтверджує довіреність на ведення справи, посвідчена нотаріусом або посадовою особою, якій відповідно до закону надано право посвідчувати довіреності, або ордер чи доручення органу (установи), уповноваженого законом на надання безоплатної правової допомоги, або договір про надання правової допомоги. До ордера обов'язково додають витяг з договору, у якому зазначено повноваження адвоката або обмеження його прав на вчинення окремих дій як захисника. Витяг засвідчують сторони власними підписами. Захисник зобов'язаний точно й неухильно дотримуватися вимог чинного законодавства, використовувати передбачені законом засоби захисту прав і законних інтересів громадян, яких притягують до адміністративної відповідальності ("Zakon Ukrainy", 2017).

Під час здійснення адвокатської діяльності адвокат має право вчиняти будь-які дії, не заборонені законом, правилами адвокатської етики та договором про надання правової допомоги, необхідні для належного виконання договору про надання правової допомоги, зокрема:

1) звертатися з адвокатськими запитами, а саме стосовно отримання копій документів, до органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їхніх посадових і службових осіб, підприємств, установ, організацій, громадських об'єднань, а також до фізичних осіб (за згодою таких фізичних осіб);

2) представляти і захищати права, свободи та інтереси фізичних осіб, права й інтереси юридичних осіб у суді, органах державної влади та органах місцевого самоврядування, на підприємствах, в установах, організаціях незалежно від форми власності, у громадських об'єднаннях, перед громадянами, посадовими й службовими особами, до повноважень яких належить вирішення відповідних питань в Україні та за її межами;

3) ознайомлюватися на підприємствах, в установах та організаціях з необхідними для адвокатської діяльності документами й матеріалами, крім тих, що містять інформацію з обмеженим доступом;

4) складати заяви, скарги, клопотання, інші правові документи та подавати їх у встановленому законом порядку;

5) доповідати клопотання та скарги на прийомі в посадових і службових осіб та згідно із законом одержувати від них письмові мотивовані відповіді на ці клопотання й скарги;

6) бути присутнім під час розгляду своїх клопотань і скарг на засіданнях колегіальних органів, давати пояснення щодо суті клопотань і скарг;

7) збирати відомості про факти, які може бути використано як докази, в установленому законом порядку запитувати, отримувати й вилучати речі, документи, їхні копії, ознайомлюватися з ними та опитувати осіб за їхньою згодою;

8) застосовувати технічні засоби, зокрема для копіювання матеріалів справи, у якій адвокат здійснює захист, представництво або надає інші види правової допомоги, фіксувати процесуальні дії, у яких він бере участь, а також перебіг судового засідання в порядку, передбаченому законом;

9) посвідчувати копії документів у справах, які він веде, крім випадків, якщо законом встановлено інший обов'язковий спосіб посвідчення копій документів;

10) одержувати письмові висновки фахівців, експертів із питань, що потребують спеціальних знань;

11) користуватися іншими правами, передбаченими законами ("Zakon Ukrainy", 2017).

Законодавець визначив правовий статус адвоката, окреслив критерії, яким він має відповідати, і надав йому широке коло прав, закріплених не лише в положеннях КУАП, а й в окремому Законі України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність».

Пропонуємо розглянути ще один суб'єкт надання правової допомоги, особливість якого полягає в його безоплатності, оскільки він є державним органом і не кожен має право скористатися його послугами. Міністерство юстиції України утворює центри з надання безоплатної вторинної правової допомоги, які є територіальними відділеннями Координаційного центру з надання правової допомоги й утворюються відповідно до потреб адміністративно-територіальної одиниці та забезпечення доступу осіб до безоплатної вторинної правової допомоги ("Zakon Ukrainy", 2014).

Безоплатна вторинна правова допомога – вид державної гарантії, що полягає у створенні однакових можливостей для доступу осіб до правосуддя. Безоплатна вторинна правова допомога охоплює такі види правових послуг:

1) захист;

2) здійснення представництва інтересів осіб, що мають право на безоплатну вторинну правову допомогу, у судах, інших державних органах,

органах місцевого самоврядування, перед іншими особами;

3) складання документів процесуального характеру ("Zakon Ukrainy", 2014).

Звернення про надання одного з видів правових послуг, передбачених ч. 2 ст. 13 Закону України про безоплатну правову допомогу, подають повнолітні особи, законні представники, опікуни або піклувальники до Центру з надання безоплатної вторинної правової допомоги або територіального органу юстиції за місцем фактичного проживання таких осіб незалежно від реєстрації місця проживання чи місця перебування особи ("Zakon Ukrainy", 2014).

Адвокат має допомагати тому, хто до нього звернувся, або зобов'язаний це робити відповідно до закону (Dudko, 2019, р. 25). Наприклад, у разі звернення особи про надання одного з видів безоплатної вторинної правової допомоги Центр з надання безоплатної вторинної правової допомоги зобов'язаний протягом 10 днів із дня надходження звернення прийняти рішення щодо надання безоплатної вторинної правової допомоги. Якщо особа звернулася з такою метою до територіального органу юстиції, цей орган має протягом трьох днів із дня подання звернення надіслати його до Центру з надання безоплатної вторинної правової допомоги, діяльність якого поширюється на територію відповідної адміністративно-територіальної одиниці. Центр з надання безоплатної вторинної правової допомоги зобов'язаний у семиденний строк із дня отримання звернення особи прийняти рішення щодо надання безоплатної вторинної правової допомоги ("Zakon Ukrainy", 2014).

Центр з надання безоплатної вторинної правової допомоги забезпечує:

1) прийняття рішення про надання безоплатної вторинної правової допомоги або про відмову в наданні безоплатної вторинної правової допомоги;

2) складання процесуальних документів за зверненням суб'єктів права на безоплатну вторинну правову допомогу;

3) участь захисника під час здійснення досудового розслідування та судового провадження, коли відповідно до положень КПК України він залучений слідчим, прокурором, слідчим суддею чи судом для здійснення захисту за призначенням або проведення окремої процесуальної дії;

4) участь захисника в розгляді справи про адміністративне правопорушення;

5) здійснення представництва інтересів суб'єктів права на безоплатну вторинну правову допомогу в судах, інших органах державної влади, органах місцевого самоврядування, перед іншими особами;

6) укладення контрактів з адвокатами, включеними до Реєстру адвокатів, які надають

безоплатну вторинну правову допомогу, для надання такої допомоги на постійній основі;

7) укладення договорів з адвокатами, включеними до Реєстру адвокатів, які надають безоплатну вторинну правову допомогу, для надання такої допомоги на тимчасовій основі (на підставі окремих договорів про надання послуг);

8) видання доручень для підтвердження повноважень захисника або повноважень адвоката для здійснення представництва інтересів особи в судах, органах державної влади, органах місцевого самоврядування, перед іншими особами;

9) прийняття рішень про заміну адвоката відповідно до ст. 24 Закону України «Про безоплатну правову допомогу»;

10) подання клопотань до Координаційного центру з надання правової допомоги про виключення адвоката з Реєстру адвокатів, які надають безоплатну вторинну правову допомогу, у випадках, передбачених п. 2 і 3 ч. 1 ст. 24 Закону України «Про безоплатну правову допомогу»;

11) прийняття рішень про припинення надання безоплатної вторинної правової допомоги;

12) подання звітів про свою діяльність Координаційному центру з надання правової допомоги;

13) виконання інших функцій, передбачених Положенням про центри з надання безоплатної вторинної правової допомоги ("Zakon Ukrainy", 2014).

Суб'єкт надання безоплатної вторинної правової допомоги має право:

1) здійснювати захист у кримінальному провадженні під час досудового розслідування та судового провадження на підставі доручення Центру з надання безоплатної вторинної правової допомоги;

2) брати участь у розгляді справи про адміністративне правопорушення на підставі доручення Центру з надання безоплатної вторинної правової допомоги;

3) представляти права та законні інтереси осіб, які потребують безоплатної вторинної правової допомоги, у судах, інших державних органах, органах місцевого самоврядування, перед іншими особами на підставі доручення Центру з надання безоплатної вторинної правової допомоги;

4) запитувати й отримувати документи та інші матеріали або їхні копії, необхідні у зв'язку з наданням безоплатної вторинної правової допомоги в судах, інших державних органах, органах місцевого самоврядування, перед іншими особами;

5) збирати відомості з метою використання їх під час захисту прав і законних інтересів осіб, які мають право на отримання безоплатної вторинної правової допомоги;

6) ознайомлюватися в органах державної влади, органах місцевого самоврядування, на підприємствах, в установах та організаціях з необхідними для забезпечення ефективного правового захисту документами, крім тих, що є державною таємницею;

7) інформувати Центр з надання безоплатної вторинної правової допомоги про настання обставин, що передбачають припинення надання безоплатної вторинної правової допомоги у випадках, передбачених ч. 1 ст. 23 Закону України «Про безоплатну правову допомогу»;

8) на належну оплату діяльності з надання безоплатної вторинної правової допомоги ("Zakon Ukrainy", 2014).

Адвокат, який надає безоплатну вторинну правову допомогу на постійній основі за контрактом чи на тимчасовій основі на підставі договору, має права і гарантії, встановлені Законом України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» й іншими законами України.

Адвокат, який надає безоплатну вторинну правову допомогу, зобов'язаний:

1) неухильно дотримуватися вимог Конституції України, міжнародних договорів України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, та інших нормативно-правових актів;

2) надавати якісно та в необхідному обсязі безоплатну вторинну правову допомогу;

3) приймати до провадження справи осіб, які потребують безоплатної вторинної правової допомоги, відповідно до договорів, укладених із Центром з надання безоплатної вторинної правової допомоги;

4) не розголошувати конфіденційну інформацію про особу, яка стала відомою у зв'язку з наданням безоплатної вторинної правової допомоги ("Zakon Ukrainy", 2014).

Наступний суб'єкт, якого особа може обрати для захисту своїх прав під час здійснення щодо неї провадження в справі про адміністративне правопорушення патрульними поліцейськими, є інший фахівець у галузі права, який згідно зі ст. 271 КУпАП має право на надання правової допомоги особисто чи за дорученням юридичної особи. Стосовно його правового статусу слід зауважити, що в законодавчих актах не зазначено перелік критеріїв, яким має відповідати останній, як, наприклад щодо адвоката. Тому, по-перше, не зрозуміло, хто може виконувати функції іншого фахівця в галузі права, який за законом має право на надання правової допомоги особисто чи за дорученням юридичної особи. По-друге, якщо у випадку залучення адвоката, як було зазначено, патрульний поліцейський може підтвердити його повноваження довіреністю на ведення справи, посвідченою нотаріусом або посадовою особою, якій відповідно до закону надано право посвідчувати довіреності, або ордером чи

дорученням органу (установи), уповноваженого законом на надання безоплатної правової допомоги, або договором про надання правової допомоги, то в разі залучення іншого фахівця в галузі права, який за законом має право на надання правової допомоги особисто чи за дорученням юридичної особи, не зрозуміло, які документи мають підтверджувати його повноваження. З огляду на це, вважаємо за доцільне доповнити ч. 2 ст. 271 КУпАП такими положеннями: у разі написання клопотання особою, яку притягнуто до адміністративної відповідальності, про залучення для захисту своїх прав іншого фахівця в галузі права, що за законом має право на надання правової допомоги особисто чи за дорученням юридичної особи, останній повинен підтвердити свої повноваження документом про вищу юридичну освіту.

Під час аналізу адміністративного законодавства та практичної діяльності патрульних поліцейських було встановлено, що процедура розгляду справ патрульною поліцією в разі залучення захисника не має чіткої регламентації, адже не очевидно, як має бути визначено дату розгляду справи. Сучасна практика патрульних поліцейських у таких випадках не витримує жодної критики, оскільки вони повинні домовлятися з особою, яку притягають до відповідальності, про дату розгляду справи. На цьому етапі постає низка запитань, які затягують процес, насамперед якщо особа недобросовісно починає зловживати можливістю обрати зручний день для розгляду справи. Тому з метою вдосконалення законодавства та подолання непорозумінь між сторонами вважаємо за необхідне внести зміни в КУпАП щодо цієї прогалини. Доцільно визначити часовий строк (п'ять днів), протягом якого особа зі своїм захисником зобов'язані з'явитися до Управління патрульної поліції для розгляду справи. Якщо особа не з'явилася впродовж зазначеного терміну, необхідно передбачити можливість розгляду справи без її участі. Проте, якщо особа, яку притягнуто до адміністративної відповідальності, є суб'єктом на отримання безоплатної вторинної правової допомоги та виявляє бажання скористатися таким правом, термін має бути тривалішим, оскільки Центр з надання безоплатної вторинної правової допомоги зобов'язаний

протягом 10 днів із дня надходження звернення прийняти рішення щодо надання такої допомоги. Відповідно до КУпАП, загальний строк розгляду справ про адміністративні правопорушення становить 15 днів ("Кодекс України", 1984). Тому доцільно для такої групи осіб зазначити окремий часовий термін звернення до Управління патрульної поліції для розгляду справи – 12 днів.

Якщо змодельювати ситуацію, що особа залучила захисника та під час розгляду справи було доведено невинуватість особи, стосовно якої складено протокол про адміністративне правопорушення, постає питання оплати послуг захисника. Справедливим є положення Деліктно-процесуального кодексу Естонської Республіки від 22 травня 2002 року стосовно того, що в разі скасування судом рішення про призначення покарання за проступок і припинення провадження у справі, у розгляді якої в позасудовому порядку брав участь захисник, суд може за клопотанням особи прийняти рішення про відшкодування їй виплаченої захиснику винагороди за рахунок коштів державного або місцевого бюджету (Hudyma, 2016, р. 109). Вважаємо доречним прописати аналогічну норму в КУпАП, проте в контексті розгляду справ органами Національної поліції.

Наукова новизна

Наукова новизна статті полягає у формуванні пропозицій щодо внесення змін у чинне законодавство, яке регулює відносини у сфері розгляду справ про адміністративні правопорушення за умови залучення захисника.

Висновки

З огляду на зазначене, залучення захисника особою, яку притягнуто до відповідальності, для розгляду справи про адміністративне правопорушення патрульною поліцією є конституційним правом, що має виконувати держава на належному рівні. Тому з метою вдосконалення адміністративного законодавства та практичної діяльності патрульних поліцейських необхідно детальніше регламентувати процес забезпечення такого права шляхом внесення змін до адміністративного законодавства.

REFERENCES

- Bytiak, Yu.P., Boiko, I.Y., & Pysarenko, N.B. (2017). Systema administratyvnoho prava [The system of administrative law]. *Pravo Ukrainy, Law of Ukraine*, 12, 173-183 [in Ukrainian].
- Dudko, O.V. (2019). Pomyly advokata pid chas vyrishennia pytannia pro zastosuvannia zapobizhnoho zakhodu [Lawyer's errors in resolving the issue of preventive measures]. *Yurydychnyi chasopys Natsionalnoi akademii vnutrishnikh sprav, Law Journal of the National Academy of the Interior*, 2(18), 92-102. Retrieved from <https://lawjournal.naiu.kiev.ua/index.php/lawjournal/article/view/1077>. doi: <https://doi.org/10.33270/04191802> [in Ukrainian].
- Dudko, O.V. (2019). Poniattia ta sutnist pomylok advokata v kryminalnomu provadzhenni [The concept and nature of a lawyer's errors in criminal proceedings]. *Naukovyi Visnyk Natsionalnoi akademii vnutrishnikh sprav, Scientific*

- Bulletin of the National Academy of Internal Affairs*, 2(111), 23-32. Retrieved from <https://scientbul.naiu.kiev.ua/index.php/scientbul/article/view/1042>. doi: <https://doi.org/10.33270/01191112.23> [in Ukrainian].
- Holosnichenko, I.P. (2016). Vidnosyny derzhavnoi sluzhby ta predmet rehuliuвання administratyvnoho prava [Civil service relations and the subject of regulation of administrative law]. *Publichne pravo, Public law*, 1(21), 12-19 [in Ukrainian].
- Honcharuk, S.T. (2017). Realizatsiia prava na zakhyst u provadzhenni u spravakh pro administratyvni pravoporushennia [Exercise of the right of defense in proceedings in administrative offenses]. *Internauka, Internship*, 4(26), 100-104 [in Ukrainian].
- Hudyma, A. (2016). Pro pravovu dopomohu advokata v administratyvno-deliktnomu zakonodavstvi: zarubizhnyi dosvid [On the Legal Assistance of a Lawyer in Administrative-Tort Law: Foreign Experience]. *Visegrad journal on Human Rights*, 1(2), 107-112 [in Ukrainian].
- Kodeks Ukrainy pro administratyvni pravoporushennia: vid 7 hrud. 1984 r. No. 8073-X [Code of Ukraine on Administrative Offenses from December 7, 1984, No. 8073-X]. (n.d.). zakon1.rada.gov.ua. Retrieved from <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/80731-10> [in Ukrainian].
- Kolomoiets, T.O., & Kolpakov, V.K. (2019). Legal Identificatio of Administrtive Procedure. *Pravo Ukrainy, Law of Ukraine*, 4, 14-26. doi: <https://doi.org/10.33498/louu-2019-04-014>.
- Konstytutsiia Ukrainy: vid 28 cherv. 1996 r. No. 254k/96-VR [Constitution of Ukraine from June 28, 1996, No. 254k/96-VR]. (n.d.). zakon5.rada.gov.ua. Retrieved from <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> [in Ukrainian].
- Kuzmenko, O.V., & Chorna, V.H. (2019). Topical Issues of Consideration by the Administrative Courts of Proceedings on the Cases on the Administrative Claims Related to Refoulement or Compulsory Deportation and Detention of Foreigners Or Stateless Persons. *Pravo Ukrainy, Law of Ukraine*, 4, 136-147. doi: <https://doi.org/10.33498/louu-2019-04-136>.
- Lukianets, D.M. (2019). Katehoriia protypravnosti v doktryni administratyvnoho sudochynstva [The category of wrongdoing in the doctrine of administrative justice]. *Pravo Ukrainy, Law of Ukraine*, 4, 27-39. doi: <https://doi.org/10.33498/louu-2019-04-027> [in Ukrainian].
- Lysenko, Yu.O. (2018). Predstavnytstvo v administratyvnomu protsesi [Representation in the administrative process]. *Candidate's thesis. Zaporizhzhia* [in Ukrainian].
- Nakaz MVS Ukrainy "Pro zatverdzhennia Polozhennia pro patrolnu sluzhbu MVS": vid 2 lyp. 2015 r. No. 796 [Order of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine "On approval of the Regulations on the patrol service of the Ministry of Internal Affairs" from July 2, 2015, No. 796]. (n.d.). zakon2.rada.gov.ua. Retrieved from <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0777-15> [in Ukrainian].
- Pluhaty, M.V. (2016). Rozhliad klopotan u spravakh pro administratyvni pravoporushennia u sferi zabezpechennia dorozhnogo rukhu [Consideration of motions for administrative offenses in the field of traffic support]. *Nauka i pravookhorona, Science and law enforcement*, 3(33), 153-158 [in Ukrainian].
- Strelchenko, O.H. (2019). Kharakterystyka dozvoliv yak riznovydu zasobiv zabezpechennia zakonnosti u sferi obihu likarskykh zasobiv [Characteristics of authorizations as a type of legal enforcement in the field of medicines circulation]. *Administratyvne ta mytne pravo, Administrative and Customs Law*, 2(23), 84-89. doi: <https://doi.org/10.32836/2521-6473-2019-2-84-89> [in Ukrainian].
- Tsyhanenko, A.A. (2019). Napriamky udoskonalennia diialnosti Natsionalnoi politsii shchodo zabezpechennia prav i svobod liudyny i hromadianyna [Directions for improving the activities of the National Police for the protection of human and citizen's rights and freedoms]. *Pravova derzhava, Constitutional state*, 35, 54-60. doi: <https://doi.org/10.18524/2411-2054.2019.35.181341> [in Ukrainian].
- Zakon Ukrainy "Pro advokaturu ta advokatsku diialnist": vid 5 sich. 2017 r. No. 5076-VI [Law of Ukraine "On advocacy and advocacy" from January 5, 2017, No. 5076-VI]. (n.d.). zakon5.rada.gov.ua. Retrieved from <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/5076-17> [in Ukrainian].
- Zakon Ukrainy "Pro bezoplatnu pravovu dopomohu": vid 22 sich. 2014 r. No. 3460-VI [Law of Ukraine "On free legal aid" from January 22, 2014, No. 3460-VI]. (n.d.). zakon3.rada.gov.ua. Retrieved from <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/3460-17> [in Ukrainian].
- Zakon Ukrainy "Pro Natsionalnu politsiiu": vid 2 lyp. 2015 r. No. 580-VIII [Law of Ukraine "On National Police" from July 2, 2015, No. 580-VIII]. (n.d.). zakon2.rada.gov.ua. Retrieved from <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/580-19> [in Ukrainian].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Битяк Ю. П., Бойко І. Й., Писаренко Н. Б. Система адміністративного права. *Право України*. 2017. № 12. С. 173–183.
- Дудко О. В. Помилки адвоката під час вирішення питання про застосування запобіжного заходу. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2019. № 2 (18). С. 92–102. URL: <https://lawjournal.naiu.kiev.ua/index.php/lawjournal/article/view/1077>. doi: <https://doi.org/10.33270/04191802>.
- Дудко О. В. Поняття та сутність помилок адвоката в кримінальному провадженні. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2019. № 2 (111). С. 23–32. URL: <https://scientbul.naiu.kiev.ua/index.php/scientbul/article/view/1042>. doi: <https://doi.org/10.33270/01191112.23>.
- Голосніченко І. П. Відносини державної служби та предмет регулювання адміністративного права. *Публічне право*. 2016. № 1 (21). С. 12–19.

- Гончарук С. Т. Реалізація права на захист у провадженні у справах про адміністративні правопорушення. *Інтернаука*. 2017. № 4 (26). С. 100–104.
- Гудима А. Про правову допомогу адвоката в адміністративно-деліктному законодавстві: зарубіжний досвід. *Visegrad journal on Human Rights*. 2016. № 1. Т. 2. С. 107–112.
- Кодекс України про адміністративні правопорушення: Закон України від 7 груд. 1984 р. № 8073-X. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/80731-10>.
- Kolomoiets T. O., Kolpakov V. K. Legal Identificatio of Administrtive Procedure. *Право України*. 2019. № 4. С. 14–26. doi: <https://doi.org/10.33498/louu-2019-04-014>.
- Конституція України [Електронний ресурс] : Закон України від 28 черв. 1996 р. № 254к/96-ВР. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>. – Назва з екрана.
- Kuzmenko O. V., Chorna V. H. Topical Issues of Consideration by the Administrative Courts of Proceedings on the Cases on the Administrative Claims Related to Refoulement or Compulsory Deportation and Detention of Foreigners Or Stateless Persons. *Право України*. 2019. № 4. С. 136–147. doi: <https://doi.org/10.33498/louu-2019-04-136>.
- Лук'янець Д. М. Категорія протиправності в доктрині адміністративного судочинства. *Право України*. 2019. № 4. С. 27–39. doi: <https://doi.org/10.33498/louu-2019-04-027>.
- Лисенко Ю. О. Представництво в адміністративному процесі : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Запоріжжя, 2018. 213 с.
- Про затвердження Положення про патрульну службу МВС : наказ МВС України від 2 лип. 2015 р. № 796. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0777-15>.
- Плугатир М. В. Розгляд клопотань у справах про адміністративні правопорушення у сфері забезпечення дорожнього руху. *Наука і правоохорона*. 2016. № 3 (33). С. 153–158.
- Стрельченко О. Г. Характеристика дозволів як різновиду засобів забезпечення законності у сфері обігу лікарських засобів. *Адміністративне та митне право*. 2019. № 2 (23). С. 84–89. doi: <https://doi.org/10.32836/2521-6473-2019-2-84-89>.
- Циганенко А. А. Напрямки удосконалення діяльності Національної поліції щодо забезпечення прав і свобод людини і громадянина. *Правова держава*. 2019. Вип. 35. С. 54–60. doi: <https://doi.org/10.18524/2411-2054.2019.35.181341>.
- Про адвокатуру та адвокатську діяльність : Закон України від 5 січ. 2017 р. № 5076-VI. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/5076-17>.
- Про безоплатну правову допомогу : Закон України від 22 січ. 2014 р. № 3460-VI. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/3460-17>.
- Про Національну поліцію : Закон України від 28 листоп. 2019 р. № 580-VIII. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/580-19>.

Стаття надійшла до редколегії 01.10.2019

Abdulkadirova E. – Postgraduate Student of the Department of Public Management and Administration of the National Academy of Internal Affairs, Kyiv, Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0892-6700>

Protector Participation at Patrol Police Consideration of Cases

Purpose. In the article, we are talking about the right of the person who is drawn to administrative liability, to take advantage of the legal assistance of a lawyer. The author aims to analyze national administrative law, defining the legal status of a defender and describing the procedure for handling administrative violations by patrol police with his participation. The text stresses the need for normative modernization and legal improvement of administrative legislation, stresses the constitutional attachment of the right of everyone's to apply for the protection of his own rights and makes a critical remark about the existing procedure for the participation of a defense counsel in the consideration course of administrative violations cases by the patrol police. After that, the idea is based on the fact that the modern legal aspect of the given problem needs further research. **Methodology.** When writing a scientific article, the author used such scientific methods as: analysis, synthesis, explanation, observation, modeling, comparison, deduction, induction, and others. **Scientific novelty.** In the article, the author lists the persons who is invested with right to render legal assistance during the conduct of the administrative patrimony of the patrol police, in accordance with Ukrainian administrative law, and sets the criteria by which they must comply. After that, the author enters into the study of the rights and duties of a lawyer, details of the list of powers that the legislator gave the latter. Based on the analysis of the administrative legislation of our state, and also taking into account the practical activities of the patrol police officers, the author established deficiencies in the procedure for involving a defense counsel in the case of administrative offenses by the patrol police, which, as a result, highlights and describes the characteristic features which, according to the author, must be taken into account by the legislator. The author focuses on determining the dates of the case, gives a critical remark and in order to resolve possible misunderstandings between the parties, suggests, making specific changes to the law. The **conclusions** emphasize the duty of the proper provision of the state with the right of a person to protect, the need to improve the legislation and practice of the patrol police during the conduct of proceedings with the participation of a defense counsel.

Keywords: defender; consideration of cases; patrol police; administrative offense; lawyer; secondary legal aid.

МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД

UDC 351.817:004.946.5.056(73)(477)

doi: <https://doi.org/10.33270/01191134.119>

Shemchuk V. – Ph.D in Law, Associate Professor of the Department of Constitutional and International Law of the V. I. Vernadsky Taurida National University, Kyiv, Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7969-6589>

National Cyber Strategy of the United States of America: Experience for Ukraine

The purpose of the article is to investigate the positive practice of securing the US cybersecurity in the context of its possible implementation in Ukraine. For its achievement the following tasks were formed: to describe the National cybersecurity strategy of the USA as a political and legal document – to research the institutional mechanism of cybersecurity; to uncover perspective possibilities for introducing positive experience of the USA and Counting negative experience in this area. Methodology. Methodological instruments are defined based on the specified purpose, objectives and specifics of the study. In the fundamentals of nom The comparative-legal and historical methods were used to determine the peculiarities of the development and adoption of the national strategy of the USA and other states; system and gnoseological methods – to establish the contents of the so-called categories and phenomena as cyberspace, cybersecurity; dialectical and Formal-Legal – in the process of and scientific provisions; modeling and Forecasting methods – to determine the promising directions of improvement of national practice in this field. Scientific novelty consists in figuring out the nature and the US cyber strategy, their significance for National and international law. Paid attention to the structural characteristics of the latest National strategies of 2017 and 2018, their importance for the national security of the USA. Thus the key areas are the protection of the American people, America and American lifestyle, ensuring the prosperity of America, preserving the peace by promotion of American influence. The fundamental principle enshrined freedom of the Internet, prosperity, security and openness of the network world. In our opinion, Ukraine has the appropriate definition of relevant foreign policy landmarks in this area aimed at preventing and eliminating cyber threats. Conclusions. The National Cyber strategy of the United States since 2018 is focused on preserving leadership, enhancing the impact and promotion of U.S. interests in the international arena. Security of cyberspace is a part of their national security, which is confirmed by the correlation of areas of the eponymous strategies. The priorities recognize the development and introduction of a multilateral Internet governance model, the need to prevent the use of freedom online to create political threats. As the development and resilience of the digital economy is regarded as the basis of American prosperity, the primary steps are: developing innovations and investing in the infrastructure of recent generations with the involvement of the private sector and civil society; Development of international cooperation; Creation of personnel reserve, improvement of the potential of specialists in the field of cyber defense.

Keywords: cyberarea; cybersecurity; information security state; USA; ensuring.

Introduction

The United States was one of the first to realize the strategic importance of cyberspace security. The development of the information sphere, its increasing role in the life of society and the state, and the associated increase in threats in an increasingly dependent economy on information and communication technologies, and the terrorist acts of 2001, led to the adoption of the National Strategy to Secure Cyberspace of 2003.

The purpose

The purpose of the article is to investigate the positive practice of securing the US cybersecurity in the context of its possible implementation in Ukraine. For its achievement the following tasks were formed: – to describe the National cybersecurity strategy of the USA as a political and legal document – to research the institutional mechanism of cybersecurity security; – to uncover perspective possibilities for introducing positive experience of the USA and Counting negative experience in this area.

Theoretical bases of the research in the basis of the research methodology are the general theoretical and special methods of scientific knowledge, principles and approaches regarding the definition of concepts «cybersecurity», «cyberarea», «information security» ect. Some aspects problem of achieving cybersecurity are devoted to the work of such scholars as: E. Beling, E. M. Brunner, M. O'Connell, N. Kaminska (Kaminska, 2014), O. Kiriluik, M. Mueller, A. Pazuik, R. Suter, M. Tarnogyrski, S. Watts etc.

Presentation of the main material

In National Strategy to Secure Cyberspace of 2003 the responsibility for cyberspace security was shared between agencies and federal ministries, and the coordinating body was established a year earlier by the Department of Homeland Security. At the same time, more than 50 points of the Cyber Threat Prevention and Information Network were launched.

In 2009, a «Cyberspace Policy Review» was presented, which, based on an analysis of the cyber

security system in place, proposed a plan to improve it to better provide US cyber security. This review was based on the Comprehensive National Cybersecurity Initiative of 2008. Key changes in the cyberspace security system were to create a position of state cybersecurity policy coordinator responsible for interagency engagement, overall development of policy and policy, and reducing the role of government in protection of infrastructure. From now on, private companies had to provide their own security in cyberspace, and the state retained the function of general guidance and standardization.

The development of international cyber defense cooperation has led to acceptance «International Strategy for Cyberspace. Prosperity, Security and Openness in a Networked World» of 2011 ("International Strategy").

This Strategy, by its very nature, was the first political and strategic document that enshrined a comprehensive regulatory approach on a wide range of issues in cyberspace, and defined cyberspace itself as an independent subject area of regulation requiring international cooperation. The purpose of this strategy was to create a unified platform for international cyberspace engagement based on US approaches to cybersecurity. To implement US cyberspace policy, the position of Coordinator for Cyber Issues at the US Department of State was created.

An important direction of the US International Cyberspace Strategy was capacity building through provided assistance to developing countries by providing them with the necessary knowledge, resources, and professionals, including developing national cybersecurity strategies ("International Strategy").

An example of US cooperation with other countries in the field of cyber defense is the signing in 2013 of the Joint Statement by the Presidents of the United States of America and the Russian Federation on a New Field of Cooperation in Confidence Building, which spelled out cooperation in the field of protection of critical information systems and mechanisms reducing the level of danger in cyberspace. To date, these agreements have been halted because of Russia's aggression against Ukraine.

In September 2018, the new US Administration presented its vision for cyberspace protection policies in the National Cyber Strategy of the US (hereinafter – US Cyber Strategy). This document is based on the Executive Order, «Strengthening of Federal Networks and Critical Infrastructure» ("President Executive") and on the National Security Strategy of the United States of America of 2017 ("National Cyber Strategy", 2017). The US Cyber Strategy structurally consists of the following pillars: «Pillar I: Protect the American People, the

Homeland, and the American way of life», «Pillar II: Promote American Prosperity», «Pillar III: Preserve peace through strength», «Pillar IV: Advance American influence». Each pillar establishes areas, defined objective and relevant priority actions.

Named pillars of the US Cyber Strategy are correlated with the tasks of the US Presidential Administration in the field of cyber defense, namely:

- Defend the homeland by protecting networks, systems, functions, and data;

- Promote American prosperity by nurturing a secure, thriving digital economy and fostering strong domestic innovation;

- Preserve peace and security by strengthening the ability of the United States – in concert with allies and partners – to deter and, if necessary, punish those who use cyber tools for malicious purposes; and Expand American influence abroad to extend the key tenets of an open, interoperable, reliable, and secure Internet ("National Cyber Strategy", 2018, p. 14).

Any strategy is developed on the basis of an assessment of risks, threats, trends, potential, etc., that is, an analysis of the situation. In the US Cyber Strategy, the analysis of the current situation is presented in the following directions:

1. Statement of increasing influence of cyberspace on all spheres of public life of the modern world in general, and on the political, social, economic, public life of America in particular.

2. Supporting and promoting the American vision of an open, interoperable, reliable, and secure Internet.

3. Recognition the facts of the use of the adversaries and competitors of the benefits of free Internet to harm the economic, military and political interests of the United States, their partners and allies.

It is noticeable that the Russian Federation, Iran and North Korea are directly accused of a series of hacking attacks against US and multinational companies and their partners. China is accused of using cyberspace to conduct economic espionage and theft of intellectual property worth trillions of dollars.

It also notes threats from non-governmental organizations, including terrorist and criminal groups, which use cyberspace to profit, recruit new members, promote their ideas, and attack the United States, their allies and partners.

It is advisable to look more closely at the main elements of the US Cyber Strategy, the objectives, and the content units that define priority actions.

Pillar I: Protect the American People, the Homeland, and the American way of life formulates a key objective – manage cybersecurity risks to increase the security and resilience of the Nation's information and information systems. This basic element comprises of three units.

Unit 1. Secure federal networks and information provides for such priority actions: further centralize

management and oversight of federal civilian cybersecurity; align risk management and information technology activities; improve federal supply chain risk management; strengthen federal contractor cybersecurity; ensure the government leads in best and innovative practices.

A new trend in cyber defense policy is the development of a federal-level supply chain risk management system that includes, inter alia, defining clear authority to exclude (in some cases) from the supply and procurement process of those suppliers of products and services that are considered risky. These actions will be combined with risk management efforts across supply chains related to the nation's infrastructure ("National Cyber Strategy", 2018). It seems that the degree of risk of using products of the supplier's must be determined on a case-by-case basis.

An example of cyberspace security in this area is the information campaign against Chinese hardware manufacturer Supermicro. Recent media reports, citing an investigation by Bloomberg Businessweek, have referred to the introduction of hardware backdoors by the Chinese government into server boards used by many US companies, including Amazon and Apple ("The Big Hack", 2018).

The backdoor chips were reportedly inserted during the production process at Supermicro plants by operative agents from the People's Liberation Army of China.

Unit 2. Secure critical infrastructure covers the following priority actions: refine roles and responsibilities; prioritize actions according to identified national risks; leverage information and communications technology providers as cybersecurity enablers; protect our democracy; incentivize cybersecurity investments; prioritize national research and development investments; improve transportation and maritime cybersecurity; improve space cybersecurity.

It is necessary to note that the US considers unimpeded access and freedom of action in space a vital element of ensuring their security and economic prosperity. Considered these assets are critical to functions such as positioning, navigation, and timing (PNT); intelligence, surveillance, and reconnaissance (ISR); satellite communications; and weather monitoring. In connection with what Administration intends to intensify efforts to protect current and future space assets and support infrastructure against cyber threats through interaction with industry and international partners ("National Cyber Strategy", 2018, p. 10).

Space troops are already being created in the United States, with China and the Russian Federation being the main opponents in this area.

Unit 3. Combat cybercrime and improve incident reporting includes the following priority actions: improve incident reporting and response; modernize electronic surveillance and computer

crime laws; reduce threats from transnational criminal organizations in cyberspace; improve apprehension of criminals located abroad; strengthen partner Nations' law enforcement capacity to combat criminal cyber activity.

Improvement of the computer crime legislation provides for the expansion of law enforcement agencies' ability to lawfully gather the necessary evidence of criminal activity and to carry out further investigative and judicial proceedings. Gathering the necessary information may also occur outside the United States. Previously, the so-called mutual legal assistance agreements implemented, including within the framework of the Budapest Convention on Cybercrime, were used to carry out such activities, then the «CLOUD Act» S2383 ("Clarifying Lawful", 2018) adopted this year gives law enforcement authorities considerable powers to obtain information that stored on those servers of US companies located outside the United States. Thus, the conclusion of agreements and the corresponding notification of States on the conduct of investigative measures in their territory is no longer required.

Threat Reduction Activities from Transnational Crime Organizations in Cyberspace are envisaged to be carried out by giving federal ministries and agencies necessary legal authorities and resources to combat transnational cybercriminal activity, including identifying and dismantling botnets, dark markets, and other infrastructure used to enable cybercrime, and combatting economic espionage. To effectively deter, disrupt, and prevent cyber threats, law enforcement will work with private industry to confront challenges presented by technological barriers, such as anonymization and encryption technologies, to obtain time-sensitive evidence pursuant to appropriate legal process. Law enforcement actions to combat criminal cyber activity serve as an instrument of national power by, among other things, deterring those activities ("National Cyber Strategy", 2018, p. 10).

Pillar II: Promote American Prosperity defines the key objective: preserve United States influence in the technological ecosystem and the development of cyberspace as an open engine of economic growth, innovation, and efficiency. This pillar consists of three units.

Unit 1. Foster a vibrant and resilient digital economy focuses on priority actions such as: incentivize an adaptable and secure technology marketplace; prioritize innovation; invest in next generation infrastructure; promote the free flow of data across borders; maintain United States leadership in emerging technologies; promote full-lifecycle cybersecurity.

Fostering and protecting American invention and innovation is critical to maintaining the United States' strategic advantage in cyberspace. The United States Government will nurture innovation by

promoting institutions and programs that drive United States competitiveness. The United States Government will counter predatory mergers and acquisitions and counter intellectual property theft. It will also catalyze United States leadership in emerging technologies and promote government identification and support to these technologies, which include artificial intelligence, quantum information science, and next-generation telecommunication infrastructure ("National Cyber Strategy", 2018, p. 16).

Supporting US leadership in cutting-edge technology also involves promoting US cybersecurity innovations around the world in the following ways:

- 1) utilizing trading operations;
- 2) raising awareness of innovative tools and services in the field of American origin and manufacturing cybersecurity;
- 3) exposing and countering repressive regimes that use such tools and services to violate human rights;
- 4) Removing barriers to creating a single global cybersecurity market.

Unit 2. Foster and protect United States ingenuity provides for such priority actions: update mechanisms to review foreign investment and operation in the United States; maintain a strong and balanced intellectual property protection system; protect the confidentiality and integrity of American ideas.

Unit 3. Develop a superior cybersecurity workforce consists of such priority actions: build and sustain the talent pipeline; expand re-skilling and educational opportunities for America's workers; enhance the federal cybersecurity workforce; use executive authority to highlight and reward talent.

Pillar III: Preserve peace through strength there an objective is: identify, counter, disrupt, degrade, and deter behavior in cyberspace that is destabilizing and contrary to national interests, while preserving United States overmatch in and through cyberspace. This pillar has two units.

Unit 1. Enhance cyber stability through norms of responsible state behavior provides for priority actions as encourage universal adherence to cyber norms.

Unit 2. Attribute and deter unacceptable behavior in cyberspace aims at the need for such priority actions as: lead with objective, collaborative intelligence; impose consequences; build a cyber-deterrence initiative; counter malign cyber influence and information operations.

Pillar IV: Advance American influence as an objective formulates: preserve the long-term openness, interoperability, security, and reliability of the Internet, which supports and is reinforced by United States interests.

Unit 1. Promote an open, interoperable, reliable, and secure Internet includes such priority actions: protect and promote Internet freedom; work with like-minded countries, industry, academia, and

civil society; promote a multi-stakeholder model of Internet governance; promote interoperable and reliable communications infrastructure and Internet connectivity; promote and maintain markets for United States ingenuity worldwide.

The principle of Internet freedom is at the heart of the American Cyber Strategy. The United States declares its intention to promote this principle as an international standard. At the same time, any attempt by other states to restrict this freedom, even under the pretext of combating terrorism and security, is recognized as a political threat and a sign of authoritarianism.

The Internet is seen as an area of freedom of expression, the right to peaceful assembly and privacy, and, accordingly, the principle of Internet freedom is a guarantee of these rights and a component of national security.

At the same time, the freedom of expression on the Internet is also seen in the context of the free dissemination of information on the Internet, which promotes the development of international trade and commerce, the development and implementation of innovations, and enhances both national and international security. Online freedom of expression is also seen as an important aspect of US foreign policy, including the fight against cybercrime and terrorism.

The United States emphasizes its assistance to other countries in promoting freedom of expression on the Internet through venues such as the Freedom Online Coalition, of which the United States is a founding member.

In this direction, the United States is planning to introduce a multilateral Internet governance model internationally. The essence of which is transparency and equal participation of the state, the private sector, civil society, academia and the technical community in Internet governance.

Unit 2. Build international cyber capacity relates to priority actions to enhance cyber capacity building efforts.

Thus, it is expected to step up efforts to share automated and actionable cyber threat information, enhance cybersecurity coordination, and promote analytical and technical exchanges. In addition, the United States will work to reduce the impact and influence of transnational cybercrime and terrorist activities by partnering with and strengthening the security and law enforcement capabilities of our partners to build their cyber capacity ("National Cyber Strategy", 2018, p. 26).

Scientific novelty

The scientific novelty is to find out the nature and nature of US cyber strategies, their importance for national and international law and order. The structural features and content of the latest national strategies for 2017 and 2018 underscore the

importance of the following key areas for US national security: protecting the American people, America and the American way of life, ensuring America's prosperity, keeping the peace by coercion, and promoting American influence.

The fundamental principle enshrined freedom of the Internet, prosperity, security and openness of the network world. In our opinion, Ukraine has the appropriate definition of relevant foreign policy landmarks in this area aimed at preventing and eliminating cyber threats.

In view of the assetsofne reforming different spheres of social and state life in Ukraine, entering the world and European information spaces, development of information-communication and other technologies, national legislation of Ukraine demonstrates some progress. Thus, a number of laws and by-laws regulations of Ukraine have been adopted, in particular, the Laws of «Basic principles of cybersecurity of Ukraine» dated October 5, 2017 No. 2163-VIII; «On the national security of Ukraine» June 21, 2018 No. 2469-VIII, Strategy of the Information society development in Ukraine, approved by the Decree of the Cabinet of Ministers of Ukraine on May 15, 2013 No. 386-p. etc.

In our opinion, it is possible to borrowings taking into account national peculiarities in part of legislative consolidation of the advancement of Ukrainian influence, protection of Ukrainians, way of life, ensuring prosperity of Ukraine, restoration and preservation of peace, along with the consolidation of the principle of freedom of the Internet, prosperity, security and openness of the network world. For Ukraine, it is reasonable to define relevant foreign policy landmarks in Cyber threats. Proposals regarding the improvement of the potential of cyber

defence professionals, development of innovations and investment in the infrastructure of recent generations with the involvement of private sector and civil society are noteworthy.

Conclusions

The US Cyber Strategy of 2018 is focused on maintaining leadership, leveraging and promoting US interests internationally. US cyberspace security is a component of their national security, as evidenced by the correlation of the directions of the eponymous strategies. The protection of online space in the United States is based on the principles of Internet freedom. In this aspect, the development and implementation of a multilateral internet governance model is a priority. At the same time, it recognizes the need to prevent the use of freedom on the Internet to create political threats.

The development and sustainability of the digital economy is seen as the cornerstone of American prosperity. In this vector, the following are the priority steps: development of innovation and investment in the latest generation of infrastructure with the involvement of the private sector and civil society; development of international cooperation; creation of personnel reserve, which provides training, development, improvement of the capacity of specialists in the field of cyber defense. It is important moment that exactly highly qualified cybersecurity personnel are recognized by the US as its strategic asset for national security, so that the search for young talents and professionals is carried out by government around the world through a variety of government programs.

REFERENCES

- Clarifying Lawful Overseas Use of Data Act. (2018). CLOUD Act S2383. (n.d.). www.congress.gov. Retrieved from <https://www.congress.gov/bill/115th-congress/senate-bill/2383/all-info>.
- Demchenko, P. (2018). Kibernetychna bezpeka yak novitni napriam informatsiinoi skladovoi natsionalnoi bezpeky Ukrainy: konstytutsiino-pravovyi aspekt [Cyber security as a new trend in the information component of Ukraine's national security: constitutional and legal aspects]. *Visnyk Lvivskoho natsionalnoho universytetu imeni I. Franka, Bulletin of Lviv National University named after I. Franko*, 67. doi: <http://dx.doi.org/10.30970/vla.2018.67.170> [in Ukrainian].
- International Strategy for Cyberspace. Prosperity, Security and Openness in a Networked World. (n.d.). www.whitehouse.gov. Retrieved from http://www.whitehouse.gov/sites/default/files/rss_viewer/international_strategy_for_cyberspace.pdf.
- Kaminska, N., & Bondar, I. (2018). Protydiia kiberzlochynnosti: mizhnarodnyi dosvid ta novely natsionalnoho zakonodavstva [Cybercrime: International experience and national legislation]. *Pravovi reformy v Ukrainy: realii sohodennia, Legal reforms in Ukraine: the realities of today*: Proceedings of the Interstitial Scientific Practical Conference. Kyiv: NAVS [in Ukrainian].
- Kaminskaia, N.V. (2014). Vliianie globalizatsionnykh tendentsiy na stanovlenie regionalnykh pravovykh sistem [The impact of globalization trends on the formation of regional legal systems]. *Mezhdunarodnoe pravo, International law*, 2. 20-33. Retrieved from <http://e-notabene.ru/wl/article.10941.html>. doi: 10.7256/2306-899.2014.2.10941 [in Russian].
- National Cyber Strategy of the United States of America. (2017). (n.d.). www.whitehouse.gov. Retrieved from <https://www.whitehouse.gov/wp-content/uploads/2017/12/NSS-Final-12-18-2017-0905.pdf>.
- National Cyber Strategy of the United States of America. (2018). (n.d.). www.whitehouse.gov. Retrieved from <https://www.whitehouse.gov/wp-content/uploads/2018/09/National-Cyber-Strategy.pdf>.

- President Executive Order 13800 Strengthening of Federal Networks and Critical Infrastructure. (n.d.). www.dhs.gov. Retrieved from <https://www.dhs.gov/executive-order-strengthening-cybersecurity-federal-networks-and-critical-infrastructure>.
- Shemchuk, V. (2019) Problems of definition freedoms s information and realization on the temporarily occupied territory of Ukraine. *Ukrainian journal of inetnational law*, 2.
- Shemchuk, V.V. (2019). Informatsiina bezpeka ta informatsiina oborona v konteksti rozvytku vitchyzniano doktryny i zakonodavchoi osnovy [Information security and information defense in the context of the development of national doctrine and legislative framework]. *Vcheni zapysky TNU imeni V.I. Vernadskoho, Scientific notes of TNU Vernadsky*, 4, 31-37. doi: <https://doi.org/10.32838/1606-3716/2019.4/06> [in Ukrainian].
- The Big Hack. (2018): How China Used a Tiny Chip to Infiltrate U.S. Site "Bloomberg". Retrieved from <https://www.bloomberg.com/news/features/2018-10-04/the-big-hack-how-china-used-a-tiny-chip-to-infiltrate-america-s-top-companies>.

Стаття надійшла до редколегії 19.09.2019

Шемчук В. В. – кандидат юридичних наук, доцент кафедри конституційного та міжнародного права Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського, м. Київ
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7969-6589>

Національна стратегія кібербезпеки США: досвід для України

Метою статті є вивчення позитивної практики забезпечення кібербезпеки США в контексті перспектив її можливого запровадження в Україні. Задля її досягнення було сформульовано такі завдання: схарактеризувати Національну стратегію кібербезпеки США як політико-правовий документ; дослідити інституційний механізм забезпечення кібербезпеки; висвітлити перспективні можливості впровадження позитивного досвіду США і необхідність врахування негативного досвіду в цій сфері. **Методологія.** Методологічний інструментарій визначено відповідно до зазначеної мети, завдань і специфіки дослідження. Було використано порівняльно-правовий та історичний методи для визначення особливостей розроблення та прийняття національної стратегії США, інших держав; системний ґносеологічний і структурно-функціональний методи – для встановлення змісту таких категорій та явищ, як кіберпростір, кібербезпека; діалектичний і формально-юридичний – у процесі формулювання основних понять і наукових положень; методи моделювання і прогнозування – для визначення перспективних напрямів удосконалення вітчизняної практики в цій сфері. **Наукова новизна** полягає в з'ясуванні сутності кіберстратегій США, їх значення для національного й міжнародного правопорядку. Увагу акцентовано на структурних характеристиках національних стратегій 2017-го і 2018 років, їх важливості для національної безпеки цієї країни. Ключовими напрямками визначено захист американського народу, Америки й американського способу життя, забезпечення процвітання, збереження миру методом примусу, поширення американського впливу. Основоположними принципами закріплено свободу Інтернету, процвітання, безпеку й відкритість мережевого світу. Для України доцільно окреслити відповідні зовнішньополітичні орієнтири в цій сфері, спрямовані на попередження та усунення кіберзагроз. **Висновки.** Національна кіберстратегія США від 2018 року орієнтована на збереження лідерства, посилення впливу й утвердження інтересів США на міжнародній арені. Безпека кіберпростору є складовою їх національної безпеки, що засвідчує кореляція напрямів однойменних стратегій. Пріоритетними визнано розроблення та запровадження багатосторонньої моделі управління Інтернетом, необхідність запобігання використанню свободи в мережі для створення політичних загроз. Оскільки розвиток і стійкість цифрової економіки є основою американського процвітання, першочерговими кроками визначено: розроблення інновацій та інвестування в інфраструктуру останніх поколінь із залученням приватного сектору та громадянського суспільства; розвиток міжнародного співробітництва; створення кадрового резерву, удосконалення потенціалу спеціалістів у сфері кіберзахисту.

Ключові слова: кіберпростір; стратегія; кібербезпека; інформаційна безпека; США; забезпечення.

УДК 35.073.53

doi: <https://doi.org/10.33270/01191134.125>

Фіц О. Ю. – кандидат наук з державного управління, старший науковий співробітник відділу організації наукової діяльності та захисту прав інтелектуальної власності Національної академії внутрішніх справ, м. Київ

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8808-9454>

Питання гармонізації законодавства України про публічні закупівлі з міжнародними стандартами у сфері запобігання корупції

Метою статті є вивчення міжнародних інструментів у сфері протидії корупції в системі публічних закупівель й аналіз тенденцій розвитку національного законодавства про публічні закупівлі щодо створення й удосконалення механізмів запобігання корупції, виявлення ймовірних корупційних ризиків задля вивчення можливості створення ефективного механізму запобігання корупції в системі публічних закупівель шляхом імплементації положень відповідних міжнародних договорів та інших актів. **Методологія.** У дослідженні використано методи аналізу, синтезу, дедукції, індукції та системного підходу. **Наукова новизна** статті полягає в поєднанні аналізу міжнародних антикорупційних норм, як імплементованих Україною, так і не запроваджених, а також окремих положень національного законодавства у сфері публічних закупівель щодо їхньої ефективності як засобів запобігання корупції. Констатовано, що система закупівель, якій бракує прозорості та високої конкуренції, є ідеальним середовищем для корупційної поведінки. Найважливіші міжнародні кодекси, які стосуються антикорупційних заходів і публічних закупівель, здебільшого ґрунтуються на цих фундаментальних принципах, щоб знизити ризики корупції. Національне регулювання є доволі успішним щодо унеможливлення корупції шляхом застосування рекомендованих провідних міжнародних вимог стосовно прозорості та процедурності. Проте необхідно забезпечити постійний аналіз стосовно виникнення корупційних ризиків, а також докладні навчальні ініціативи, інтенсивні процеси контролю (внутрішній і зовнішній аудит) й активний нагляд з боку громадянського суспільства, які сприятимуть успішності застосування законодавчих положень. Ситуація може ускладнюватися у випадках, коли навіть за найкращих намірів регулятори встановлюють суворіші обмеження для протидії корупції. Надмірна «зарегульованість» може порушити дискреційність повноважень (право діяти на власний розсуд), що негативно позначиться на державних видатках, оскільки це буде змушувати уряд здійснювати неефективні та дорогі закупівлі. **Висновки.** Слід акцентувати на ідентифікації недоліків і ризиків у закупівельних функціях, які можна було б усунути шляхом належного регулювання та запровадження прозорості. Міжнародний досвід стосовно антикорупційних заходів у сфері публічних закупівель пропонує певні рамкові механізми, що дають змогу забезпечити для національного законодавства у сфері публічних закупівель чіткість і виваженість. Попри те що Україна намагається стрімко інтегруватися в Європейський Союз, фокусуючись на імплементації директив Європейського Союзу у сфері публічних закупівель до українського законодавства та відповідних практик, слід зауважити про додаткові заходи в межах інших міжнародних інструментів і джерел, які можуть сприяти ефективнішому впровадженню провідного досвіду й запропонувати корисні та практичні рекомендації для всіх учасників публічних закупівель.

Ключові слова: корупція; публічні закупівлі; регламентація процесів; імплементація угод; корупційні ризики.

Вступ

Корупція в системі публічних закупівель призводить до значних втрат, зокрема фінансових, у будь-якій країні. Збитки держави та суспільства від корупційних діянь у сфері публічних закупівель – це фінансові, кількісні, якісні та політичні втрати (укладення угод на невігідних фінансових умовах, зростання або зниження обсягу постачання товарів, надання послуг проти необхідної кількості придбання товарів і послуг в особистих цілях відповідальних посадових осіб, погіршення інвестиційного клімату в країні, втрата довіри з боку громадян до державних структур і держави загалом, послаблення економічної та фінансової систем країни, порушення принципів вільної конкуренції).

Корупція в контексті публічної закупівлі полягає в шахрайстві осіб, які займаються закупівельним процесом, зокрема у формі

таємної змови між покупцем і продавцем. Здійснено протизаконний вплив на прийняття рішень і виконавчі процеси. В Україні необхідно забезпечити дотримання законодавства й державних інтересів усіма учасниками процедури публічних закупівель.

З огляду на зазначене, актуальним є вивчення питання вдосконалення системи публічних закупівель, спрямованої на розвиток конкурентного середовища та добросовісної конкуренції у сфері закупівель в Україні в поєднанні зі здійсненням заходів щодо забезпечення виконання, згідно з Угодою між Україною та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії, їхніми державами-членами, міжнародних зобов'язань України у сфері публічних закупівель шляхом гармонізації основних положень Закону України «Про публічні закупівлі» з директивами Європейського Союзу з питань закупівель та іншими міжнародними інструментами.

За останні три роки загальна сума витрат на публічні закупівлі в Україні становила близько 1,1 млрд грн – 15–32 % ВВП. Хоча законодавство, що регулює сферу публічних закупівель, постійно розвивається, є сумніви щодо рівня корупції в системі публічних закупівель. Одночасно з проведенням важливих реформ, які мають адаптувати українську систему публічних закупівель до стандартів Європейського Союзу, докладають зусилля для подолання наявних і потенційних ризиків корупції у сфері публічних закупівель (просування електронних закупівель, посилення моніторингу з боку активістів громадянського суспільства й неурядових організацій).

Проблеми з подоланням корупції виникають у кожній національній системі публічних закупівель. У статті висвітлено деякі міжнародні інструменти, які можуть допомогти втілити антикорупційні ініціативи у сфері публічних закупівель і підвищити рівень прозорості процедур.

Корупція в системі публічних закупівель – явище не нове. Питання боротьби з корупцією загалом і в системі публічних закупівель зокрема досліджено в низці праць. Вагомий внесок у наукове розроблення цієї проблематики зробили С. Б. Дашков (Dashkov, 2001), О. О. Костусев (Kostusiev, 2008), В. В. Морозов (Morozov, 2003), О. П. Шатковський (Shatkovskiy et al., 2002), Н. Б. Ткаченко (Tkachenko, 2007) та ін. Результати їхніх досліджень висвітлено в численних публікаціях, де започатковано розв'язання окресленої проблеми загалом і на підставі яких автор доходить власних висновків. Проте поза увагою дослідників залишається питання розроблення сучасних заходів із запобігання корупції у сфері публічних закупівель у контексті міжнародних вимог.

Мета і завдання дослідження

Мета статті – окреслити можливі шляхи створення ефективного механізму запобігання корупції в системі публічних закупівель шляхом імплементації положень відповідних міжнародних договорів та інших актів.

Завданнями дослідження є вивчення міжнародних інструментів у сфері протидії корупції в системі публічних закупівель й аналіз тенденцій розвитку національного законодавства про публічні закупівлі щодо створення та вдосконалення механізмів запобігання корупції, виявлення ймовірних корупційних ризиків.

Виклад основного матеріалу

Серед основних міжнародних документів з питань здійснення публічних закупівель і запобігання та протидії корупції, стосовно яких Україна взяла на себе зобов'язання дотримуватися їхніх положень або враховувати як

рекомендаційні положення, можна назвати такі: директиви Європейського Союзу щодо державних закупівель (далі – директиви ЄС); Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти корупції; Типовий закон Комісії Організації Об'єднаних Націй з прав міжнародної торгівлі про публічні закупівлі; Угода Світової організації торгівлі про публічні закупівлі; Антикорупційні інструменти Ради Європи; рекомендації Світового банку та міжнародних фінансових інституцій; правовий інструментарій Організації економічного співробітництва та розвитку; напрацювання «Transparency International».

Спільною рисою зазначених інструментів є те, що вони ґрунтуються на принципах прозорості, чесної конкуренції та об'єктивних критеріях прийняття рішень у сфері публічних закупівель. Директиви ЄС, Конвенція ООН проти корупції, Типовий закон Комісії Організації Об'єднаних Націй з прав міжнародної торгівлі про публічні закупівлі й Угода Світової організації торгівлі про публічні закупівлі відіграють найважливішу роль у законодавчій площині.

Європейський Союз має найрозвиненішу систему публічних закупівель, що є взірцем для більшості країн світу. Проте, за підрахунками ЄС, корупція у сфері публічних закупівель поглинає близько 2 млрд євро щороку на всій території Союзу.

Найвищі показники корупції в ЄС мають Румунія (29 %) та Литва (24 %). Не є винятком США. Згідно з даними американської статистики, протягом останніх 20 років шахрайство співробітників стало основною причиною вимушеного закриття близько 100 банків США. Водночас щороку показники погіршуються. Вартість злочинів, учинених посадовими особами та працівниками американських компаній 1980 року, становила 50 млрд доларів, 1990 року – 250 млрд доларів, 1998 року – 400 млрд доларів, 2002 року – 600 млрд доларів. Експерти обстоюють думку, що понад дві третини зі 180 країн світу є корумпованими (Romanchuk & Tovma, 2019).

З метою досягнення чесності, конкуренції та раціонального використання коштів директивами ЄС передбачений ефективний процес закупівель, який охоплює відповідні заходи контролю, що сприяють підвищенню рівня конкуренції та мінімізації ризику шахрайства, корупції, надмірних витрат і неналежного розпорядження державними коштами.

Прозорість закупівель вважають одним з найефективніших інструментів боротьби з корупцією та способом забезпечення раціонального використання коштів (Kostusiev, 2008). Така прозорість ґрунтується на низці невід'ємних складових, серед яких: оприлюднення правил закупівель; своєчасне оприлюднення планів закупівель; оприлюднення тендерних оголошень;

висвітлення критеріїв оцінювання в запрошенні до участі в конкурсі; публікація інформації про укладені договори та сплачені суми; створення належних і своєчасних механізмів оскарження; упровадження практики, за якою посадові особи, залучені до процесу публічних закупівель, повідомляють про фінансовий інтерес чи конфлікт інтересів. Окреслені елементи мають забезпечити проведення чесних, неупереджених і недискримінаційних процедур. Крім того, прозорість може бути підвищено через заходи «управління» публічними закупівлями, що охоплюють моніторинг систем закупівель держав – членів ЄС і визначення вимог для держав-членів щодо подання певних звітів про роботу їхніх систем.

Метою правового унормування процесу публічних закупівель в Україні залишається створення системи публічних закупівель, спрямованої на розвиток конкурентного середовища та добросовісної конкуренції, а також запобігання правопорушенням, зокрема корупційним (Tkachenko, 2007).

Протидія корупції в системі закупівель як у державному, так і в комерційному секторах економіки неможлива без комплексного підходу до розв'язання цієї складної проблеми. Міжнародна практика напрацювала чотири основні підходи, які засвідчили свою дієвість: психологічні методи; технічні методи; регламентація процесів; репресивні засоби (Khramkin, 2007).

Психологічні методи дають змогу впливати на першопричину корупції – прагнення найманих працівників до незаконного збагачення за рахунок роботодавця, а в нашому випадку – за рахунок держави, тобто всіх громадян. Технічні методи виключають або знижують вірогідність змови представників закупівельних підрозділів і продавців, усуваючи можливість особистих контактів між учасниками угоди або підвищуючи ризик корупціонера бути викритим.

Господарсько-правові регламентні (процедурні) методи спрямовані на реалізацію всіх закупівель відповідно до формалізованих внутрішніх правил і процедур, які знижують ризик виникнення корупції. У цьому випадку комплекс заходів щодо протидії корупції здійснюють за двома напрямками: створення ефективної системи правил, які будуть регламентувати потенційні корупційно небезпечні етапи процедури державних закупівель і створення чітких механізмів контролю за дотриманням цих правил (Taganenko, 2014).

Оскільки закупівлі вважають однією з найбільш корупційно вразливих сфер, частий комплексний перегляд законодавства про закупівлі – це спосіб знизити корупційні ризики (Shatkovskyi, 2019).

Останніми роками законодавство про державні/публічні закупівлі постійно змінювалося. До закону про держзакупівлі в редакції 2010 року та

до його заміни редакцією 2014 року було внесено понад 20 змін (передусім стосовно додавання нових винятків), а також декілька його аспектів не відповідали законодавству та практиці ЄС щодо закупівель.

20 квітня 2014 року набула чинності нова, прогресивніша редакція закону про держзакупівлі, яка в ключових моментах адаптована до правил ЄС. Цю редакцію було розроблено з метою спрощення процедур публічних закупівель, підвищення рівня прозорості та відкритості здійснення закупівель, створення умов для подолання корупції, а також наближення вітчизняного законодавства до європейських стандартів. Зокрема, нова редакція закону дала змогу зменшити кількість випадків, на які не поширюється дія закону, а також скоротити перелік підстав для застосування неконкурентної (переговорної) процедури тощо. Законом України «Про внесення змін до деяких законів України у сфері державних закупівель щодо приведення їх у відповідність із міжнародними стандартами та вжиття заходів з подолання корупції» від 15 вересня 2015 року № 679-VIII попередня редакція закону про держзакупівлі була оновлена.

Закон України «Про публічні закупівлі», схвалений Верховною Радою України 15 грудня 2015 року, був спрямований на проведення всіх процедур закупівель в електронному режимі з використанням електронної системи закупівель, застосування електронної оцінки пропозицій та електронного аукціону. На його підставі було здійснено поступовий перехід з паперового на електронний режим проведення закупівель з 1 квітня 2016 року (для замовників – центральних органів виконавчої влади та підприємств з окремих сфер господарської діяльності) та з 1 серпня 2016 року (для всіх інших замовників).

Метою розроблення й ухвалення нової редакції Закону від 19 вересня 2019 року стало забезпечення виконання, відповідно до Угоди між Україною та ЄС, Європейським співтовариством з атомної енергії та їхніми державами-членами (далі – Угода про асоціацію з ЄС), міжнародних зобов'язань України у сфері публічних закупівель (згідно з етапами II та III Угоди про асоціацію з ЄС) шляхом гармонізації основних положень Закону України «Про публічні закупівлі» (далі – Закон) з директивами ЄС з питань закупівель.

Виконання зобов'язань, зафіксованих положеннями Угоди про асоціацію з ЄС, передбачають поетапну (п'ять етапів) гармонізацію вітчизняної законодавчої бази з питань закупівель зі стандартами ЄС, які регульовані відповідними директивами ЄС. Другий етап гармонізації закінчився 31 грудня 2018 року, а до грудня 2019 року тривав третій етап. Завдання першого етапу було виконано 2016 року, а більшість

елементів правової гармонізації сконцентровано на другому й третьому етапах.

Загалом Закон містить достатній обсяг антикорупційних засобів і механізмів, таких як: система електронних закупівель; визначені види процедур і всі етапи проведення закупівель; кваліфікаційні критерії до учасників і порядок оцінювання їхніх пропозицій; унормований порядок контролю та моніторингу публічних закупівель; оскарження рішень замовника; посилення відповідальності за порушення законодавства у сфері публічних закупівель.

Нині Закон, установлюючи правові й економічні засади здійснення закупівель товарів, робіт і надання послуг для забезпечення потреб держави й територіальної громади та гарантуючи ефективно і прозоре здійснення закупівель, створення конкурентного середовища у сфері публічних закупівель, запобігання виявам корупції у цій сфері, розвиток добросовісної конкуренції, задовольняє основні вимоги законодавства ЄС на рівні засад і принципів закупівель, а також містить положення, що гарантують результативність перших кроків України на шляху до гармонізації законодавства з європейськими практиками (передбаченими здебільшого першим і частково другим етапами гармонізації).

Водночас було внесено зміни до Закону з метою імплементації до законодавства України ключових понять і базових елементів Директив 2014/24/ЄС та 2014/25/ЄС, зокрема основні поняття, стандартні процедури закупівель, техніки, інструменти й інші елементи регулювання сфери закупівель, передбачені зазначеними директивами та Угодою про асоціацію з ЄС, а також змін, напрацьованих під час застосування суб'єктами сфери публічних закупівель положень Закону та їх реалізації в електронній системі закупівель.

Серед змін, пов'язаних із необхідністю імплементації вимог європейських директив, слід зазначити про такі.

Відповідно до ст. 69 Директиви 2014/24/ЄС і ст. 84 Директиви 2014/25/ЄС, закупівельна організація має запитувати пояснення від учасника, якщо запропонована ним ціна є занадто низькою; учасник повинен мати можливість пояснити запропоновану ним низьку ціну та, якщо тендерна пропозиція є аномально низькою через надання незаконної державної допомоги або невідповідність іншому законодавству, вона має бути відхилена замовником.

Термін «аномально низька тендерна пропозиція» не визначено в законодавстві ЄС. Одним із підходів є оцінка середньої вартості інших тендерних пропозицій, а також вартість наступної тендерної пропозиції. Якщо найнижча запропонована ціна є значно нижчою за інші, така пропозиція може потребувати пояснення.

Суд справедливості ЄС також розглядав справи про аномально низькі тендерні пропозиції декілька разів. У рішенні у справі C599/10 SAG ELV «Словенко та інші» Суд постановив, що діалог з учасником був необхідний для з'ясування, чи тендерна пропозиція була аномально низькою, з метою уникнення упередженості замовника та забезпечення здорової конкуренції між підприємствами-учасниками. У рішенні у справі "Data Medical Services" Суд постановив, що вплив державних субсидій відіграє важливу роль під час визначення аномально низької тендерної пропозиції.

Такими рішеннями у справі встановлено, що виключення аномально низьких тендерних пропозицій не має бути автоматичним, тож слід зважати на всі фактори, що зумовлюють зазначену ціну в тендерній пропозиції. Лише в такому випадку замовник вирішує, чи відхилити пропозицію з аномально низькою ціною.

Оскільки нині в Україні є численні приклади того, що за результатами електронного аукціону перемагає тендерна пропозиція учасника, ціна якої є значно заниженою, порівняно з цінами інших тендерних пропозицій, тобто учасник процедури закупівлі використовує «ціновий демпінг», щоб перемогти в електронному аукціоні, та фактично через додаткові угоди нівелює його ж результати, Законом був регламентований зазначений вище новий інструмент – аномально низька ціна тендерної пропозиції учасника процедури закупівлі. Такий інструмент дає змогу виявити автоматично (за заданими параметрами) електронною системою закупівель аномально низьку ціну тендерної пропозиції та зосередити увагу замовника на існування відповідного ризику. Замовник має отримати обґрунтування від учасника процедури закупівлі щодо аномально низької ціни його тендерної пропозиції, а в разі відсутності такого обґрунтування (чи недостатньої аргументації) відхилити тендерну пропозицію.

Також Закон розширює перелік конкурентних процедур закупівель. Крім процедури відкритих торгів і конкурентного діалогу, замовник може застосовувати процедуру торгів з обмеженою участю. Згідно з Директивою 2014/24/ЄС, таку процедуру застосовують, якщо товари, роботи чи послуги внаслідок складного або спеціалізованого спрямування можуть бути запропоновані обмеженою кількістю учасників, що потребують обов'язкової попередньої перевірки кваліфікації, а їхня вартість становить або перевищує 133 тис. євро – для товарів і послуг, 5150 тис. євро – для робіт. Для процедури торгів з обмеженою участю притаманний поділ на два етапи. Завдяки цьому до оцінювання приймають тендерні пропозиції лише тих учасників, які пройшли кваліфікаційний відбір.

Однак під час застосування зазначеної процедури можливі ризики: відбір учасників, які перевищили допустимий рівень відповідності окресленим кваліфікаційним критеріям. Значну перевагу можуть отримати, наприклад, учасники з надто великими оборотами або кваліфікованим штатом. Такий підхід зазнав критики, оскільки невігдно висвітлює підприємства малого та середнього бізнесу.

Гармонізацію технічних стандартів ЄС було здійснено з метою сприяння торгівлі між державами – членами ЄС шляхом висування особливих національних вимог, які ускладнювали доступ до ринку. Так званий новий підхід до технічної гармонізації став важливою складовою стратегії формування єдиного ринку ЄС у 1980 роках. Цей підхід ґрунтується на прецедентному праві Суду ЄС, яке визнало, що держави – члени ЄС мають дотримуватися принципу взаємного визнання у сфері торгівлі, а також підтвердило, що застосування особливих національних вимог може бути виправдане лише необхідністю захисту національних інтересів, зокрема, забезпечення охорони здоров'я населення, довкілля та безпеки.

Згідно з директивами ЄС, замовники мають надавати перевагу європейським або міжнародним стандартам під час складання специфікацій до державних контрактів. Інші стандарти можуть використовуватися лише за відсутності їхніх відповідників у європейській або міжнародній нормативній базі задля забезпечення максимального рівня відповідності тендерних пропозицій вимогам ринку, зокрема міжнародного. Проте обов'язкові національні технічні вимоги надалі буде застосовано, доки їх не замінено європейськими відповідниками в межах наближення української нормативної бази до стандартів ЄС.

Тож у сфері публічних закупівель використання наявних європейських або міжнародних стандартів є обов'язковим для замовників.

Законом детально регламентоване використання технічних специфікацій до предмета закупівлі, у яких визначено характеристики товарів (послуг, робіт) через сукупність технічних умов. Водночас, відповідно до ст. 22 Закону, технічна специфікація має містити: детальний опис товарів, робіт, послуг, що закуповують (їхні технічні та якісні характеристики); вимоги щодо технічних і функціональних характеристик предмета закупівлі в разі, якщо опис скласти неможливо або якщо доцільніше зазначити такі показники; посилання на стандартні характеристики, вимоги, умовні позначення й термінологію, пов'язану з товарами, роботами чи послугами, що закуповують, передбачені міжнародними або національними стандартами, нормами та правилами. Отже, вимогу директив ЄС поки що не імплементовано.

Згідно зі ст. 16 Закону, замовник установлює один або декілька з таких кваліфікаційних критеріїв: наявність обладнання та матеріально-технічної бази; працівники відповідної кваліфікації, які мають необхідні знання й досвід; наявність документально підтвердженого досвіду виконання аналогічного договору; замовник вимагає від учасників подання ними документально підтвердженої інформації про їхню відповідність кваліфікаційним критеріям, що загалом відповідає Директиві 2014/24/ЄС.

У Директиві ЄС не визначено конкретні мінімальні рівні кваліфікаційних критеріїв. У документі окреслено види підтверджень, які замовник може вимагати від учасників.

Проте без визначення мінімально допустимого показника (наприклад обороту) не слід вимагати надання річної звітності чи інших доказів наявності фінансової спроможності. Так само без встановлення мінімально допустимого значення кількості чи сутності виконаних договорів надання їхнього переліку було б формальністю і не сприяло б об'єктивному оцінюванню.

Згідно з Директивою 2014/24/ЄС, учасник має підтвердити наявність обороту в розмірі вдвічі більшому за розрахункову вартість договору. Таке обмеження мало запобігти встановленню завищених вимог до підтвердженого обороту. Проте принцип пропорційності має бути дотримано. Фінансову спроможність також можуть оцінювати за співвідношенням між активами та пасивами. У таких випадках директиви ЄС вимагають від замовників визначати методику розрахунку.

Замовники можуть потребувати лише ті засоби підтвердження технічної спроможності, які передбачені Директивою 2014/24/ЄС. Європейські правознавці обстоюють думку, що таке обмеження спрямоване на зниження рівня дискримінації, передусім у технічних сферах, де ризик дискримінації вважають доволі високим.

Засоби підтвердження відповідності встановленим критеріям детально окреслено в Директиві ЄС і розподілено на такі основні категорії: виконані договори, за можливості – із зазначенням передбачених завдань, відповідні акти приймання-передачі; доступні засоби (дослідні, виробничі й технічні) та запроваджені процедури контролю якості; наявні системи управління ланцюгами постачання й відстежування постачальників; кількість, кваліфікація і досвід працівників, зокрема серед керівного складу; заходи охорони довкілля, які суб'єкт господарювання буде здатний здійснювати протягом строку виконання договору; сертифікати на підтвердження наявності систем контролю якості й екологічного менеджменту. Зазначені вище засоби підтвердження відповідності встановленим критеріям не є універсальними та не обов'язково мають

застосовуватися для кожної процедури закупівлі. Здебільшого доцільно отримувати підтвердження спроможності забезпечувати стабільну якість. Це може бути засвідчене переліком реалізованих проєктів.

Директива ЄС (Додаток XII) встановлює обмеження щодо кількості років підтвердженого досвіду (п'ять років – для договорів про виконання робіт, три роки – для договорів про надання послуг/постачання товарів).

У пояснювальній записці до проєкту Закону розробник зазначив, що він не містить правил і процедур, у яких може бути зазначено ризики вчинення корупційних правопорушень та правопорушень, пов'язаних із корупцією. Проєкт Закону не потребує проведення громадської антикорупційної експертизи.

Водночас, створюючи запобіжні механізми для одних виявів корупції, законотворець закладає підґрунтя для інших.

З метою уникнення ситуацій, коли тендерні пропозиції відхилено на підставі невідповідності тендерній документації, яка має несуттєвий характер і не впливає на ціну тендерної пропозиції та характеристики предмета закупівлі, Закон передбачає можливість виправлення учасником невідповідності в інформації (документах) (поданий ним у своїй тендерній пропозиції), що виявив замовник після розкриття тендерних пропозицій, протягом 24 год з моменту розміщення замовником в електронній системі закупівель повідомлення з вимогою про усунення таких невідповідностей.

Така новела видається позитивною, водночас, замовник фактично потрапляє в ситуацію, коли має протягом 24 год провести оцінювання тендерних пропозицій і повідомити про несуттєві помилки. Занадто стислий строк і недостатня правова визначеність механізму можуть містити корупційні ризики під час реалізації окресленого положення.

Водночас перед замовниками постає проблема зриву («тролінгу») процедур закупівель недобросовісними учасниками, що, користуючись правом оскарження процедури закупівлі до Антимонопольного комітету України як органу оскарження, штучно затягують проведення такої процедури закупівлі та чинять тиск на замовників. Тож у проєкті Закону запропоновано нові підходи до оскарження процедур закупівель, які мінімізують зловживання недобросовісними скажниками механізмом оскарження для штучного затягування процедур закупівель і забезпечать відповідне право суб'єктів господарювання на оскарження процедур закупівель, згідно з принципами здійснення публічних закупівель, закріплених у Законі. Проєкт Закону передбачає нові правила щодо подання скарги та повернення її оплати учаснику, а також встановлює заборону щодо

скасування тендеру чи визнання його таким, що не відбувся, замовником під час розгляду скарги на цей тендер органом оскарження.

Існування такої квазісудової установи, як колегія Антимонопольного комітету України, діяльність якої не врегульована відповідними процесуальними нормами, містить корупційні ризики.

Законом змінюють підходи до організації закупівельної діяльності. Організацією та проведенням процедур закупівель/спрощених закупівель будуть займатися уповноважені особи замовника. Крім того, організацією та проведенням процедур закупівель може займатися тендерний комітет, проте виключно до кінця 2021 року. Також замовник може передати проведення своїх процедур закупівель (закупівель за рамковими угодами) до централізованих закупівельних організацій. Метою нового підходу до організації закупівельної діяльності є забезпечення проведення якісних та успішних закупівель, а також сприяння зменшенню додаткового навантаження на штатних працівників, на яких покладено додаткову функцію щодо організації та здійснення публічних закупівель, яка здебільшого є неоплачуваною.

Специфіка закупівельної діяльності полягає в тому, що спеціаліст із закупівель має володіти не лише компетенцією щодо порядку їх проведення, а й знаннями в певних сферах закупівлі. Застосування механізму роботи тендерного комітету давало змогу забезпечити поєднання цих компетентностей. Зазначене вище, а також зміна підходу до прийняття рішень з колегіального на одноособовий може спричинити корупційні ризики.

Наукова новизна

Наукова новизна публікації полягає в поєднанні аналізу міжнародних антикорупційних норм, імplementованих Україною, і таких, які не було запроваджено, а також окремих положень національного законодавства у сфері публічних закупівель щодо їхньої ефективності як засобів запобігання корупції.

Висновки

Створення та впровадження ефективної національної системи публічних закупівель, яка ґрунтувалася б на засадах прозорості, високої конкуренції та стандартах етичної поведінки, – непросте завдання. Регулювання публічних закупівель передбачає процедурну складність укладення державних контрактів; законодавство може зазнавати регулярних змін і бути складним у застосуванні щодо окремих контрактів; через корисливі інтереси може бути не дотримано високих стандартів у сфері публічних закупівель,

що може призводити до спотворення конкуренції та зниження рівня прозорості; посадові особи, які організовують процедури публічних закупівель, можуть мати недостатні знання та компетенцію для їх організації; державні органи влади можуть цілеспрямовано проводити закупівлі без застосування процедур закупівель, передбачених законодавством; у деяких випадках може існувати значна кількість міжнародних правил, обрати з яких відповідні видається складним. Водночас система закупівель, якій бракує прозорості та високої конкуренції, є ідеальним середовищем для корупційної поведінки.

Найважливіші міжнародні кодекси, які стосуються антикорупційних заходів і публічних закупівель, здебільшого ґрунтуються на цих фундаментальних принципах, щоб мінімізувати ризики корупції.

Національне регулювання є достатньо успішним в унеможливленні корупції шляхом застосування рекомендованих провідних міжнародних вимог щодо прозорості та процедурності. Проте також необхідні докладні навчальні ініціативи, інтенсивні процеси контролю (внутрішній і зовнішній аудит) й активний нагляд з боку громадянського суспільства, які сприятимуть успішності застосування законодавчих положень.

Ситуація може ускладнюватися у випадках, коли регулятори встановлюють суворіші обмеження задля боротьби з корупцією. Цей ризик є надто серйозним, оскільки може поставити під

загрозу будь-які антикорупційні зусилля, зокрема у сфері публічних закупівель. У найгірших випадках надмірна «зарегульованість» здатна порушити дискреційність повноважень (право діяти на власний розсуд), що може негативно позначитися на державних видатках, оскільки буде змушувати здійснювати неефективні та дорогі закупівлі. Отже, слід акцентувати увагу на ідентифікації недоліків і ризиків у закупівельних функціях, які можна було б усунути за допомогою належного регулювання та прозорості. Регулювання має виявити неправильне використання дискреційних повноважень, замовникам необхідно мати змогу приймати професійні рішення щодо закупівель і надмірне регулювання не повинно перешкоджати прийняттю таких рішень.

Міжнародний досвід щодо антикорупційних заходів у сфері публічних закупівель пропонує певні рамкові механізми, що дають змогу забезпечити для національного законодавства у сфері державних закупівель чіткість і виваженість. Попри те що Україна намагається стрімко інтегруватися в ЄС, фокусуючись на імплементації директив ЄС у сфері публічних закупівель до українського законодавства та відповідних практик, слід зауважити про додаткові заходи в межах інших міжнародних інструментів і джерел, що можуть сприяти ефективнішому впровадженню провідного досвіду та запропонувати корисні й практичні рекомендації для всіх учасників публічних закупівель.

REFERENCES

- Bruun-Nilsen, S., & Stiuart, Yu. (2015). *Zbirnyk dyrektyv YeS z pytan derzhavnykh zakupivel* [Collection of EU directives on public procurement]. Retrieved from https://eupublicprocurement.org.ua/wp-content/uploads/2015/02/EU-PP-Directives-Compendium_UKR.pdf [in Ukrainian].
- Dashkov, S.B. (2011). *Razvitie elektronnykh goszakupok: problemy i perspektivy* [The development of electronic public procurement: problems and prospects]. *Konkursnye togi, Competitive bidding* [in Russian].
- Khramkin, A.A. (2007). *Korrupsionnaia ustoychivost gosudarstvennykh zakazchikov* [Corruption Resilience of Government Customers]. *Gosudarstvennye i munitsypalnye zakupki-2007, State and municipal procurement-2007: Proceedings of the 2nd All-Russian Practical Conference-seminar*. Moscow: Iurisprudentsiia [in Russian].
- Kostusiev, O.O. (2008). *Zakonodavstvo Ukrainy pro zakhyst ekonomichnoi konkurentsii* [Legislation of Ukraine on protection of economic competition] (3th ed., rev.). Kyiv: Feniks [in Ukrainian].
- Morozov, V.V. (2003). *Osnovy zakupivel tovariv, robit ta posluh v proektah: (Tenderni protsedury ta kontrakty)* [Fundamentals of procurement of goods, works and services in projects: (Tender procedures and contracts)]. Kyiv: Takson [in Ukrainian].
- Osnovni polozhennia dyrektyv, shcho zoseredzheni na prozorosti ta antykoruptsiinykh zakhodakh, pidsumovani v Informatsiinomu biuleteni Yevropeiskoi Komisii No. 10 Prozorist ta borotba z koruptsiieiu, yakii dostupnyi za tsym posylanniam [The main provisions of the Directives focusing on transparency and anti-corruption measures are summarized in the European Commission Information Bulletin No. 10 on Transparency and Anti-Corruption, which is available here]. (n.d). ec.europa.eu. Retrieved from http://ec.europa.eu/internal_market/publicprocurement/docs/modernising_rules/reform/fact-sheets/fact-sheet-10-transparency_en.pdf [in Ukrainian].
- Pravovi ta praktychni aspekty derzhavnykh zakupivel v Ukraini [Legal and practical aspects of public procurement in Ukraine]. (2002). Kyiv [in Ukrainian].
- Romanchuk T.V., & Tovma, O.A. (2019). *Derzhavni zakupivli: suchasni problemy ta shlyakhy yikh podolannia* [Public procurement: current problems and ways to overcome them]. *Perspektyvni napriamky naukovykh doslidzhen shchodo tekhnichnoho ta tylovoho zabezpechennia Natsionalnoi hvardii Ukrainy, Prospective directions of scientific research on the technical and rear support of the National Guard of Ukraine: Proceedings of the Scientific and Practical Conference* (pp. 32-34). Kharkiv: NANHU. doi: <https://doi.org/10.26697/9786177089000.2017.85> [in Ukrainian].

- Shatkovskiy, O. (2019). Novi zminy u publichnykh zakupivliak - kurs na harmonizatsiiu z YeS [New changes in public procurement - a course for harmonization with the EU]. (n.d.). *edz.mcfra.ua*. Retrieved from <https://edz.mcfra.ua/698305> [in Ukrainian].
- Shatkovskiy, O.P. (et al.). (2002). *Pravovi ta praktichni aspekty derzhavnykh zakupivel* [Legal and practical aspects of public procurement]. Kyiv [in Ukrainian].
- Shymko, N. Ukraina pryednuetsia do Uhody pro derzhavni zakupivli SOT [Ukraine joins the WTO Agreement on Public Procurement]. (n.d.). *www.ebrd.com*. Retrieved from <http://www.ebrd.com/downloads/research/law/lit113f.pdf> [in Ukrainian].
- Taranenko, O.P. (2014). Suchasni zakhody zapobihannia koruptsii u sferi derzhavnykh zakupivel [Current anti-corruption measures in the area of public procurement]. *Derzhavne upravlinnia: teoriia ta praktyka, Public administration: theory and practice*, 2, 12-19 Retrieved from https://www.irbis-nbuv.gov.ua/irbis_nbuv/cgiirbis_64. doi: <https://doi.org/10.36030/2311-6722-2019-2> [in Ukrainian].
- Tkachenko, N.B. (2007). *Upravlinnia derzhavnymy zakupivliamy* [Public Procurement Management]. Kyiv: Knyha [in Ukrainian].
- Zakon Ukrainy "Pro vnesennia zmin do Zakonu Ukrainy "Pro publichni zakupivli" ta deiakykh inshykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo vdoskonalennia publichnykh zakupivel": vid 19 veres. 2019 r. No. 114-IX [Law of Ukraine "On Amendments to the Law of Ukraine "On Public Procurement" and some other legislative acts of Ukraine on improvement of public procurement" from September 19, 2019, No. 114-IX]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy, Information of the Verkhovna Rada of Ukraine*, 45, 289 [in Ukrainian].
- Zakon Ukrainy "Pro zasady zapobihannia ta protydii koruptsii": vid 7 kvit. 2011 r. No. 3206-VI [Law of Ukraine "On the principles of preventing and combating corruption" from April 7, 2001, No. 3206-VI]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3206-17>. doi: <https://doi.org/10.18411/b-2016-047> [in Ukrainian].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Бруун-Нільсен С., Стюарт Ю. Збірник директив ЄС з питань державних закупівель. Січень 2015 р. URL: https://eupublicprocurement.org.ua/wp-content/uploads/2015/02/EU-PP-Directives-Compendium_UKR.pdf.
- Дашков С. Б. Развитие электронных госзакупок: проблемы и перспективы. *Конкурсные торги*. 2001. Июль-август.
- Храмкин А. А. Коррупционная устойчивость государственных заказчиков. *Государственные и муниципальные закупки-2007* : сб. док. II Всерос. практ. конф.-семинара. М. : Юриспруденция, 2007. 208 с.
- Законодавство України про захист економічної конкуренції : юрид. зб. / редкол.: О. О. Костусєв. 3-тє вид., розшир. й доповн. Київ : Фенікс, 2008. 496 с.
- Морозов В. В. Основы закупівель товарів, робіт та послуг в проектах: (Тендерні процедури та контракти) : навч. посіб. Київ : Таксон, 2003. 744 с.
- Основні положення директив, що зосереджені на прозорості та антикорупційних заходах, підсумовані в Інформаційному бюлетені Європейської Комісії № 10 Прозорість та боротьба з корупцією, який доступний за цим посиланням. URL: http://ec.europa.eu/internal_market/publicprocurement/docs/modernising_rules/reform/fact-sheets/fact-sheet-10-transparency_en.pdf.
- Правові та практичні аспекти державних закупівель : метод. посіб. / [О. П. Шатковський та ін.]. Київ : [б. в.], 2002. 238 с.
- Романчик Т. В., Товма О. А. Державні закупівлі: сучасні проблеми та шляхи їх подолання. *Перспективні напрямки наукових досліджень щодо технічного та тилового забезпечення Національної гвардії України* : зб. тез доп. наук.-практ. конф. (Харків, 28 берез. 2019 р.). Харків : НАНГУ, 2019. С. 32-34. doi: <https://doi.org/10.26697/9786177089000.2017.85>.
- Шатковський О. Нові зміни у публічних закупівлях – курс на гармонізацію з ЄС. 2019. URL: <https://edz.mcfra.ua/698305>.
- Правові та практичні аспекти державних закупівель в Україні : метод. посіб. / [О. Шатковський та ін.]. Київ : [б. в.], 2002. 252 с.
- Шимко Н. Україна приєднується до Угоди про державні закупівлі COT. URL: <http://www.ebrd.com/downloads/research/law/lit113f.pdf>.
- Тараненко О. П. Сучасні заходи запобігання корупції у сфері державних закупівель. *Державне управління: теорія та практика*. 2014. № 2. С. 12-19. URL: https://www.irbis-nbuv.gov.ua/irbis_nbuv/cgiirbis_64. doi: <https://doi.org/10.36030/2311-6722-2019-2>.
- Ткаченко Н. Б. Управління державними закупівлями : монографія. Київ : Книга, 2007. 296 с.
- Про внесення змін до Закону України «Про публічні закупівлі» та деяких інших законодавчих актів України щодо вдосконалення публічних закупівель : Закон України від 19 верес. 2019 р. № 114-IX. *Відомості Верховної Ради України*. 2019. № 45. Ст. 289. doi: <https://doi.org/10.33498/louu-2019-02-119>.
- Про засади запобігання та протидії корупції : Закон України від 7 квіт. 2011 р. № 3206-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3206-17>. doi: <https://doi.org/10.18411/b-2016-047>.

Стаття надійшла до редколегії 16.09.2019

Fits O. – Ph.D in Public Administration, Senior Research Fellow of the Department of Organization of the Scientific Activity and Protection of Intellectual Property Rights of the National Academy of Internal Affairs, Kyiv, Ukraine

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8808-9454>

Issues of Harmonization of Ukrainian Legislation on Public Procurement with International Standards in the Area of Preventing Corruption

The **purpose** is meant to explore international instruments in the field of combating corruption in the public procurement system and analysis of trends in the development of national public procurement legislation in terms of creating and improving corruption prevention mechanisms, determining possible corruption risks in order to explore the possibility of creating an effective mechanism for preventing corruption in the public procurement system by implementing the provisions of relevant international treaties and other acts. The work is performed using methods of analysis and synthesis, deduction and induction, systematic approaches. The **scientific novelty** of the article is the combination of the analysis of international anti-corruption norms implemented by Ukraine and those that have not yet been implemented, as well as certain provisions of national legislation in the public procurement field regarding their effectiveness as a means of preventing corruption. A procurement system that lacks transparency and high competition is an ideal environment for corrupt behavior. Accordingly, the major international codes concerning anti-corruption measures and public procurement are predominantly based on these fundamental principles in order to reduce the risk of corruption. National regulation is quite successful in preventing corruption by applying the recommended leading international requirements on transparency and proceduralism. However, continuous analysis of corruption risks is required, as well as detailed training initiatives, intensive monitoring processes (such as internal and external audits) and active oversight by civil society that will ensure the successful application of the legal provisions. The situation can be aggravated when, even in the best of intentions, regulators impose stricter restrictions in the field of combating corruption. Excessive regulations can violate the discretionality of powers (the right to choose actions), which can adversely affect government spending, as it will force the government to make inefficient and expensive purchases. Therefore, consideration should be given to identifying deficiencies and risks in purchasing functions that could be improved through proper regulation and transparency. International experience concerning anti-corruption measures in the field of public procurement offers some framework mechanisms to make national procurement law clearer and more balanced. Although Ukraine is trying to integrate into the EU rapidly, focusing on the implementation of EU public procurement directives into Ukrainian law and relevant practices, attention should also be given to additional measures within other international instruments and sources that can help more effectively implement the best practices and provide useful and practical guidance for all participants of public procurements. **Methodology.** In a course of the research the dialectical method of scientific knowledge of social and legal phenomenon in their contradictions, developments and changes is applied allowing for an objective assessment of the level and effectiveness of the prevention of corruption in public procurement; the aristotelian method through which elements of a legal mechanism of prevention corruption were identified; the rather-legal method is used in the analysis of current legislation and international regulations; the statistical method is used in the process of research of empirical data and statistical material; the method of formal logic (analysis, synthesis, hypothesis) – in determining the main areas of the study and solving problematic issues. **Conclusions.** The theoretical basis of the publication is the work of domestic and foreign scholars on the aspects of corruption prevention in the field of public procurement.

Keywords: corruption; public procurement; regulation of processes; implementation of agreements; corruption risks.

УДК 343.847(477)

doi: <https://doi.org/10.33270/01191134.134>

Перепічка Н. Г. – ад'юнкт кафедри кримінології та кримінально-виконавчого права Національної академії внутрішніх справ, м. Київ
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0756-3653>

Інститут пробації в Україні: відповідність нормам міжнародного законодавства

Метою статті є аналіз міжнародного та національного законодавства у сфері запобігання злочинам органами пробації, а також визначення напрямів удосконалення вітчизняного законодавства, яке регулює цей інститут в Україні. Для реалізації зазначеної мети в статті виконано такі завдання: розглянуто різні підходи до тлумачення поняття «пробація»; досліджено національне й міжнародне законодавство у сфері запобігання кримінальним правопорушенням органами пробації; вивчено проблемні питання запобігання кримінальним правопорушенням органами пробації в Україні; на підставі здійсненого дослідження надано пропозиції та рекомендації з удосконалення заходів запобігання кримінальним правопорушенням органами пробації в Україні шляхом внесення змін до національного законодавства. **Методологія.** У процесі дослідження використано діалектичний метод наукового пізнання соціально-правових явищ у їх суперечностях, розвитку та змінах, що надало можливість об'єктивно оцінити рівень, ефективність та аналіз міжнародного й національного законодавства у сфері запобігання кримінальним правопорушенням органами пробації, а також прогалини в системі; формально-логічний метод, за допомогою якого виявлено елементи правового механізму запобігання кримінальним правопорушенням органами пробації. Порівняльно-правовий метод застосовано під час аналізу чинного законодавства, міжнародних нормативних актів і національного законодавства, що регламентує діяльність органів пробації. Методи формальної логіки (аналіз, синтез, гіпотеза) сприяли визначенню основних напрямів наукової роботи та головних проблемних питань. Теоретичним підґрунтям публікації стали праці вітчизняних й іноземних учених, присвячені аспектам запобігання кримінальним правопорушенням органами пробації. **Наукова новизна** публікації полягає в здійсненні ґрунтовного аналізу чинного міжнародного та національного законодавства у сфері запобігання кримінальним правопорушенням органами пробації, а також напрацюванні пропозицій та рекомендацій щодо перегляду окремих вітчизняних норм у цій сфері й узгодження їх із нормами міжнародних конвенцій і договорів. **Висновки.** На підставі результатів дослідження обґрунтовано необхідність вирішення кадрового питання, зокрема щодо залучення кваліфікованих психологів до роботи із засудженими, а з неповнолітніми – педагогів. Забезпечити належне виконання норм, що передбачають надання соціальної допомоги засудженим: забезпечення житлом і роботою, внесення змін до законів України «Про пробацію» та «Про соціальну адаптацію осіб, які відбувають чи відбули покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк».

Ключові слова: пробація; пенітенціарна система; міжнародний досвід; запобігання злочинам; ресторативна юстиція; постпенітенціарна адаптація; психокорекційна програма; соцадаптація; пробаційні послуги; волонтер.

Вступ

В умовах сьогодення інститут пробації є важливою складовою системи кримінальної юстиції в різних країнах світу, зокрема й в Україні. Важливим стимулом для його розвитку стали процес гуманізації Державної кримінально-виконавчої служби України, наближення юстиції нашої держави до міжнародних стандартів і впровадження нової системи заходів кримінально-правового спрямування, що притаманна демократичному суспільству. Прийнятий 5 лютого 2015 року Закон України «Про пробацію» має на меті регламентувати діяльність, пов'язану із застосуванням пробації в Україні як системи наглядових і соціально-виховних заходів до осіб, яких притягають до кримінальної відповідальності, і тих, хто за рішенням суду вже відбуває кримінальне покарання.

Отже, пробація в Україні є порівняно новим інститутом, який знаходиться на стадії активного розвитку й удосконалення. Після прийняття Закону України «Про пробацію» постали нові питання, пов'язані з доцільністю та обґрунто-

ваністю деяких положень пробації та необхідністю узгодження їх із міжнародними стандартами. Зазначене обґрунтовує потребу вдосконалення наявного механізму правового регулювання у сфері пробації.

Мета і завдання дослідження

Мета публікації – дослідити сучасний стан міжнародного й національного законодавства у сфері запобігання злочинам органами пробації та визначити напрями вдосконалення вітчизняного законодавства, яке регулює цей інститут в Україні.

У контексті реалій сьогодення та на підставі результатів здійснених досліджень слід констатувати, що серед завдань, які потребують реалізації, першочерговими є такі: законодавчі – удосконалення правового механізму запобіжної діяльності органів пробації України, вирішення кадрового питання з добору висококваліфікованих співробітників (психологів, педагогів) для роботи із засудженими. Також потребує врегулювання механізм взаємодії органів пробації з іншими суб'єктами запобіжної діяльності в Україні, а саме

правоохоронними органами, органами державної влади, громадськими, урядовими, релігійними організаціями. Необхідною умовою ефективного запобігання злочинам органами пробації є забезпечення індивідуального виховного й педагогічного підходу до роботи із засудженими особами, які перебувають на обліках в органах пробації для недопущення повторного вчинення ними кримінальних правопорушень, зниження рівня рецидиву, удосконалення діяльності органів пробації з надання допомоги засудженим особам і звільненим із місць позбавлення волі.

Виклад основного матеріалу

З 1981 року ООН та Рада Європи ухвалювали документи, спрямовані на розширення заходів, альтернативних тюремному ув'язненню. Основні з них такі: Резолюція Генеральної Асамблеї ООН № 45/110 про Стандартні мінімальні правила ООН щодо заходів, не пов'язаних з тюремним ув'язненням (Токійські правила, 1990 рік), Європейська Конвенція про нагляд за умовно засудженими або умовно звільненими правопорушниками (ETS № 51, 1964 рік), Рекомендація № R (92)16 Комітету Міністрів Ради Європи про Європейські правила стосовно альтернативних покарань і заходів. Загалом ухвалено близько 20 резолюцій, що спрямовані на розвиток у країнах – учасниках ООН або Ради Європи заходів, альтернативних тюремному ув'язненню.

Світова спільнота, зокрема і Європейський Союз, розглядає пробацію не як альтернативу ізоляції правопорушників від суспільства, а як заходи кримінально-правового реагування, що необхідні для виправлення та запобігання вчиненню повторних кримінальних правопорушень. До позбавлення волі вдаються лише в крайніх випадках, коли це відповідає інтересам безпеки потерпілого та суспільства або ресоціалізації правопорушника (Sevriukov, & Petrovska, 2017).

Так, запровадження пробації в Україні пов'язано з вимогами, які висуває ЄС до України для її вступу в Європейське співтовариство держав і з метою укладення угоди про асоціацію між Україною та ЄС. Угода не лише закладе якісно нове правове підґрунтя для подальших взаємин між Україною та ЄС, а й слугуватиме стратегічним орієнтиром для проведення системних соціально-економічних реформ в Україні, широкомасштабної адаптації законодавства України до норм і правил ЄС.

Створити власну систему пробації Україні рекомендував ЄС ще в листопаді 2006 року в доповіді експертів, яка стосувалася визначення пріоритетів та оцінювання потреб широко-масштабного проекту реформування кримінально-виконавчої служби. Ці рекомендації сприйнято як стратегічне завдання реформування кримінально-

виконавчої системи України та створення на базі кримінально-виконавчої інспекції органу пробації європейського зразка, що втілено в указах Президента України «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України» від 15 лютого 2008 року, «Про Концепцію реформування кримінальної юстиції» від 8 квітня 2008 року, «Про Концепцію державної політики у сфері реформування Державної кримінально-виконавчої служби України» від 8 листопада 2012 року тощо (Bohatyrova, 2014, p. 317).

Важливим кроком також стала ратифікація 16 вересня 2014 року Верховною Радою України Угоди про асоціацію з Європейським Союзом щодо Стандартних мінімальних прав ООН відносно заходів, не пов'язаних із тюремним ув'язненням («Токійські правила»). Резолюція Генеральної Асамблеї ООН 45/110 від 14 грудня 1990 року, яка затвердила Токійські правила, містить звіт основних принципів щодо сприяння використанню заходів, не пов'язаних із тюремним ув'язненням, а також мінімальні гарантії для осіб, відносно яких застосовують альтернативу тюремному ув'язненню. Токійські правила поширюються на всі сфери кримінальної юстиції (від стадії порушення кримінального провадження до подальшої ресоціалізації засудженого). Правила мають рекомендаційний характер, їх необхідно застосовувати з огляду на політичні, економічні, соціальні й культурні умови кожної країни, а також завдання систем кримінального правосуддя.

Згідно з Токійськими правилами, альтернативою тюремному ув'язненню можуть бути: усні санкції; зауваження; догани й попередження; умовне звільнення від відповідальності; покарання, пов'язані з обмеженням громадських прав; економічні санкції та грошові покарання (штрафи); конфіскація або постанова про експропріацію; компенсації жертві; умовне покарання або покарання з відстрочкою; умовне звільнення та судовий нагляд; ухвала про виконання суспільно корисних робіт; направлення до виправної установи з обов'язковою щоденною присутністю; домашній арешт; будь-який інший вид поведінки, не пов'язаний з тюремним ув'язненням; поєднання різних заходів.

Правила рекомендують здійснювати такі профілактичні заходи, як індивідуальна робота, групова терапія, програма за місцем проживання правопорушника й особливе поведінки з різними категоріями правопорушників. Також Токійські правила рекомендують заохочувати участь громадськості в процесі застосування заходів, не пов'язаних із тюремним ув'язненням, яке слід розглядати як надання членам суспільства можливості зробити свій внесок у справу захисту інтересів суспільства.

Таким чином, обґрунтованим видається висновок щодо посилення на міжнародному рівні

превентивної та реінтеграційної ролі покарань, не пов'язаних із позбавленням волі (Dromin, 2007).

Ще одним документом, який було прийнято з метою узагальнення та перегляду положень низки актів Ради Європи щодо застосування пробації як заходу, альтернативного ув'язненню, у системі заходів покарання правопорушників, на який орієнтується наша держава, є Рекомендація № CM/(2010)1KMPЄ про Правила Ради Європи про пробацію, який було прийнято Комітетом міністрів Ради Європи 20 січня 2010 року.

Отже, Україна здійснила важливий крок у сфері наближення національної юстиції до міжнародних стандартів і впровадження в державі принципово нової системи заходів кримінально-правового спрямування, у забезпеченні справедливого кримінального правосуддя, скороченні кількості ув'язнених і зміцненні громадської безпеки шляхом запобігання та зниження ризику вчинення правопорушень.

Водночас, упроваджуючи систему пробації, європейська практика акцентує саме на забезпеченні безпеки суспільства. Дослідники пробації Великої Британії зауважують: якщо за допомогою пробації вдасться уникнути повторних злочинів щонайменше серед 5 % правопорушників, до яких застосовано пробацію, наслідком цього буде забезпечення безпеки одного мільйона громадян країни (Marshuba, 2016).

Правила Ради Європи визначають пробацію як систему виконання в суспільстві покарань, призначених правопорушнику, що становить комплекс заходів виховного впливу. Пробація передбачає широке коло заходів і засобів виховного впливу, таких як нагляд, контроль та надання допомоги, метою яких є залучення засудженого до суспільного життя, а також забезпечення безпеки суспільства.

Цей документ містить вісім розділів (визначення; основні принципи; організація роботи та персонал; підзвітність і співпраця з іншими органами й агенціями; пробаційна робота; процедура нагляду (супервізії) за клієнтами пробації; процедура розгляду скарг щодо проведення пробації; інспекція, моніторинг; інші види роботи в межах пробації; дослідження та робота із засобами масової інформації) та глосарій термінів ("Pravyla Rady Yevropy").

У Правилах «орган пробації» означає структуру, створену для реалізації зазначених вище завдань й обов'язків. Залежно від національних особливостей діяльність служби пробації може охоплювати функції щодо подання інформації та рекомендацій до суду й інших зацікавлених відомств для надання їм сприяння у прийнятті обґрунтованого й справедливого рішення; надання допомоги і підтримки засудженим, які відбувають покарання у виді позбавлення волі, у підготовці до звільнення та

соціальної адаптації; надання допомоги достроково звільненим; проведення заходів у межах відновного правосуддя; надання допомоги жертвам злочинів (Romaniuk, & Chovhan, 2016, p. 56).

Також визначено поняття «Служба пробації», що означає будь-яке відомство, передбачене законом для здійснення мети й завдань. Залежно від національних особливостей діяльність служби пробації може реалізовувати функції щодо надання інформації та рекомендацій суду й іншим зацікавленим відомствам з метою сприяння в ухваленні обґрунтованого та справедливого рішення; надання допомоги й підтримки засудженим, які відбувають покарання у виді позбавлення волі, у підготовці до звільнення та соціальної адаптації; контролю і надання допомоги достроково звільненим; проведення заходів у межах відновного правосуддя; надання допомоги потерпілим від злочинів ("Pravyla Rady Yevropy").

Одним із напрямів діяльності пробації, визначених Правилами, є постпенітенціарна адаптація – процес реінтеграції злочинця в соціумі на конструктивній основі в умовах планування цієї діяльності та здійснення нагляду за злочинцем (Romaniuk, & Chovhan, 2016).

Проаналізувавши чинне законодавство нашої держави у сфері пробації, слід зауважити, що нормативного визначення постпенітенціарної адаптації досі немає. Закон України «Про соціальну адаптацію осіб, які відбувають чи відбули покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк» передбачає значну кількість учасників процесу постпенітенціарної адаптації. Однак невизначеність низки понять цього Закону суттєво позначається на ефективності реабілітаційної роботи зі звільненими ("Zakon Ukrainy", 2011).

Отже, постпенітенціарна адаптація є важливою складовою, яка передбачає не лише діяльність уповноважених органів у формуванні правомірної поведінки, а й забезпечення можливості подальшої адаптації та соціалізації осіб, які відбували чи були звільнені від відбування покарання, допомогу таким особам у здобутті освіти чи подальшому їх працевлаштуванні. Саме тому розв'язання цієї проблеми можливе лише шляхом урегулювання положень про соціальну роботу та працевлаштування після звільнення, посилення контролю за реалізацією законодавства у сфері надання соціальної допомоги засудженим тощо. Також вважаємо за необхідне нормативно закріпити визначення поняття «постпенітенціарна адаптація» шляхом внесення змін до ст. 2 Закону України «Про пробацію» ("Zakon Ukrainy", 2015).

У п. 19–20 Правил ідеться про залучення недержавного сектору до надання пробаційних послуг. Приватизація національних пенітенціарних систем нині є надзвичайно поширеним феноменом, і в Правилах зазначено, що,

незалежно від того, приватні чи державні організації надають пробаційні послуги, вони повинні діяти відповідно до інструкції та правил, розроблених уповноваженою владою (Romaniuk, & Chovhan, 2016, p. 13-57).

В Україні пробацію здійснюють державні органи й органи місцевого самоврядування, а також громадські об'єднання, так звані волонтери пробації. Однак приватні установи, які займалися б поступовою адаптацією осіб, звільнених від відбування покарання, поки що не функціонують. З огляду на зазначене, вважаємо за необхідне проводити державну політику щодо створення приватних установ, які надаватимуть пробаційні послуги.

Пункти 21–23 Правил присвячено статусу персоналу органу пробації, критеріям відповідності осіб, що мають намір працювати в цих структурах, навчанню й перепідготовці персоналу, особливостям роботи з окремими категоріями злочинців і потерпілих, а також залученню волонтерів до роботи в органах пробації (Romaniuk, & Chovhan, 2016, p. 57).

Частина IV Правил регламентує таку функцію служб пробації, як підготовка досудових доповідей. Стандарти Ради Європи стосовно досудових доповідей полягають у такому:

1) орган пробації може готувати й подавати досудові доповіді з метою допомогти судовим органам вирішити питання стосовно доцільності притягнення до відповідальності злочинця та – у разі доцільності притягнення до відповідальності – щодо застосування найадекватніших санкцій і заходів;

2) доповідь має ґрунтуватися на чітко визначеній інформації, яку слід постійно коригувати й підтверджувати в процесі судового розгляду справи;

3) правопорушник повинен мати можливість брати участь у підготовці доповіді;

4) думка правопорушника має бути відображена в доповіді;

5) правопорушник або його представники повинні мати можливість ознайомитися з доповіддю ("Pravyla Rady Yevropy").

Наступний підрозділ частини IV Правил сфокусовано на особливостях здійснення нагляду за злочинцями. Зазначено, що органи пробації можуть здійснювати нагляд до, упродовж або після судового процесу, наприклад:

1) у разі умовного звільнення до слідства або суду;

2) упродовж періоду застави;

3) під час умовного звільнення від кримінальної відповідальності;

4) у разі умовного невинесення або умовного невиконання вироку;

5) у разі умовно-дострокового звільнення ("Pravyla Rady Yevropy").

У п. 76–80 акцентовано на питаннях проведення виправної роботи. Зокрема, виправний вплив має бути спрямований на реабілітацію та припинення злочинної поведінки, тому він повинен бути конструктивним і пропорційним накладеним на злочинця санкціям. Правила також закріплюють за органами пробації таку функцію, як робота з потерпілими від злочинів. Органи пробації мають співпрацювати з особами, які надають послуги потерпілим і постійно інформують потерпілих про внесення рішень щодо злочинця. З іншого боку, органи пробації повинні «донести» до злочинця, яку шкоду він спричинив своїми діями ("Pravyla Rady Yevropy").

Нині в Україні надзвичайно актуальними є питання ресторативної юстиції. Їх відображено і в Правилах: «Відновне правосуддя також може бути однією із функцій служби пробації, проте це потребує чіткого закріплення та відповідного навчання офіцерів пробації».

Правила містять визначення поняття «ресторативна юстиція» та «потерпілий».

Так, «ресторативна юстиція» передбачає підходи та програми, що ґрунтуються на декількох припущеннях:

– реакція на вчинення злочину має бути пов'язана з максимальним відновленням шкоди, завданого потерпілому;

– злочинцеві необхідно дати зрозуміти, що його поведінка є неприпустимою і що вона спричинила певні реальні наслідки для потерпілого та громади;

– злочинці повинні нести відповідальність за свої дії;

– громада має сприяти цьому процесу ("Yevropeiski pravyla").

«Потерпілий» означає фізичну особу, якій було завдано шкоди (зокрема фізичної або психологічної шкоди, емоційних страждань або економічних втрат) унаслідок дій або бездіяльності, які є кримінально караними. Поняття «потерпілий» може охоплювати близьких родичів потерпілого або осіб, які перебували на його утриманні ("Yevropeiski pravyla").

В Україні інститут ресторативної юстиції поки що не діє. Він передбачає процедуру, у якій особа, що вчинила злочин, і постраждала сторона спільно оцінюють негативні наслідки вчиненого злочину й визначають заходи щодо ліквідації або зменшення цих наслідків. Запровадження такого інституту є вкрай необхідним, оскільки, по-перше, це спростило б роботу органів пробації за напрямом діяльності, що стосується нагляду та перевиховання осіб, які вчинили злочин; по-друге, цей інститут допоміг би зменшити кількість осіб, яких притягали до кримінальної відповідальності за незначні проступки.

Саме тому вважаємо за необхідне переглянути чинні нормативно-правові акти у сфері пробації та запровадити інститут ресторативної юстиції з подальшою регламентацією його функціонування.

Правила засвідчують, що функції пробації не обмежуються лише наданням допомоги затриманим і наглядом за звільненими. Вони поширюються на всі стадії кримінального процесу – від арешту підозрюваного до винесення вироку та його виконання. Майже в усіх європейських країнах організація, підготовка, виконання альтернативних санкцій, зокрема моніторинг і нагляд, стали основними завданнями служби пробації. Водночас активно використовують громадський потенціал.

Правову базу інституту пробації в Україні та діяльності органів пробації становлять Кримінальний кодекс України, Кримінальний процесуальний кодекс України, Кримінально-виконавчий кодекс України, Закон України «Про пробацію» тощо.

Закон України «Про пробацію» розроблено з урахуванням європейських стандартів пробації. Із дванадцяти функцій служб пробації, визначених Правилами Ради Європи про пробацію, на орган пробації України покладено дев'ять (за винятком програм відновного правосуддя, роботи з потерпілими від злочинів, засудженими-іноземцями й умовно-достроково звільненими від покарання у виді обмеження або позбавлення волі): доповідь суду про особу обвинуваченого; громадські роботи; оцінка ризику вчинення повторного злочину; індивідуальне планування роботи, заходи виховного характеру, оцінка результатів реалізації запланованих заходів, допомога в соціальній адаптації, надання повноважень персоналу щодо мотивації засуджених до виконання обов'язків, профілактика злочинності (взаємодія із зацікавленими організаціями).

У Законі України «Про пробацію» визначено, що пробацією є система наглядових та соціально-виховних заходів, які застосовують за рішенням суду та на підставі закону до засуджених, виконання певних видів кримінальних покарань, не пов'язаних із позбавленням волі, забезпечення суду інформацією, що характеризує обвинуваченого. Пробацію можуть застосовувати виключно за рішенням суду ("Pravyla Rady Yevropy").

Європейські стандарти пробації допускають існування служби пробації як автономної державної структури, так і в складі інших державних служб (наприклад, служба пробації належить до складу служби виконання покарань у Швеції, Данії, Норвегії, Канаді, Грузії).

Орган пробації, крім виконання покарань, альтернативних позбавленню волі, повинен здійснювати пробаційний нагляд, що передбачає як контроль за поведінкою, так й індивідуальний план соціальної, психологічної допомоги,

профілактичних і виховних заходів, які ґрунтуються на оцінюванні ризику вчинення повторного злочину й потреб правопорушника. Виховну та профілактичну роботу здійснює працівник пробації, а не органи поліції (Aleksieiev).

У Законі України «Про пробацію» не окреслено механізм провадження психологічної та педагогічної роботи з особами, які звільнені від відбування покарання з випробуванням.

Так, у ч. 1 ст. 10. Закону міститься визначення поняття «наглядова пробація», яке передбачає здійснення органом пробації наглядових і соціально-виховних заходів. Важливим є проведення з особами, звільненими від відбування покарання з випробуванням, як психологічної роботи, так і педагогічної, зокрема стосовно неповнолітніх. Тому вважаємо за необхідне регламентувати порядок здійснення психологічної та педагогічної діяльності стосовно суб'єктів пробації шляхом внесення змін до цього нормативно-правового акта. Також, слід доповнити ч. 1 ст. 10 Закону України «Про пробацію», виклавши її в такій редакції: «Наглядова пробація – це здійснення наглядових, соціально-виховних, психологічних і педагогічних заходів щодо засуджених до покарань у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, громадських робіт, виправних робіт, осіб, яким покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк замінено покаранням у виді громадських робіт або виправних робіт, осіб, звільнених від відбування покарання з випробуванням, звільнених від відбування покарання вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до трьох років, а також направлення засуджених до обмеження волі для відбування покарання до виправних центрів».

Працівники пробації виконують свою діяльність також в установах закритого типу для здійснення заходів підготовки засуджених до звільнення, координуючи ці заходи з підрозділами пробації за місцем мешкання засудженого після звільнення або за місцем розташування установ соціальної адаптації для звільнених. Тобто створено систему реального соціального супроводу звільнених, яка розпочинається з місць позбавлення волі.

Метою системи соціального супроводу є запобігання повторному вчиненню злочинів особами, звільненими з місць позбавлення волі, формування в них правомірної поведінки та підготовка до соціалізації такої особи в соціумі після звільнення від відбування покарання. Таку систему регламентує Закон України «Про соціальну адаптацію осіб, які відбувають чи відбули покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк». Відповідно до зазначеного нормативно-правового акта, діяльність щодо здійснення соціального супроводу покладено на центральні й місцеві органи виконавчої влади,

органи місцевого самоврядування ("Zakon Ukrainy", 2011).

З метою здійснення нагляду працівник пробації має право відвідувати в будь-якому місці та на будь-якій території осіб, до яких застосовано пробацію, або викликати їх та отримувати від них пояснення. Тобто створено ефективну систему соціального супроводу звільнених (ст. 11 Закону).

Після набуття чинності законами України «Про пробацію» і «Про соціальну адаптацію осіб, які відбувають чи відбули покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк» можливим є не декларативне, а реальне сприяння соціальній адаптації правопорушників, тож Закон покликаний створити належні умови для їхнього виправлення, а отже, і запобігти повторному вчиненню злочинів (Aleksieiev).

Постає питання щодо налагодження роботи суб'єктів, які здійснюють соціальну адаптацію такої категорії осіб, забезпечення їх житлом і робочими місцями. Для цього потрібна відповідна кількість будинків-інтернатів, гуртожитків, наявність яких мають забезпечити органи місцевого самоврядування. Слід налагодити взаємодію із центрами зайнятості щодо працевлаштування звільнених із місць позбавлення волі осіб.

Безпека суспільства також визначена Законом України «Про пробацію» як перша складова мети пробації (ст. 4 Закону) поряд із запобіганням учиненню повторних злочинів і забезпеченням суду інформацією, що характеризує обвинувачених, з метою прийняття судом рішення про міру їхньої відповідальності. Проте в Законі України «Про пробацію» поняття «запобігання» не визначено, що призведе до неоднозначного тлумачення, яку саме діяльність воно охоплюватиме.

Закон також передбачає новий інструмент роботи із засудженими – пробаційні програми, які призначені за рішенням суду особі, звільненій від відбування покарання з випробуванням, тобто комплекс заходів, спрямованих на корекцію соціальної поведінки або її окремих виявів, формування соціально сприятливих змін особи, які можна об'єктивно перевірити (програми психологічної корекції та програми соціальної адаптації спрямовані на усунення негативних факторів, що впливали та можуть надалі впливати на поведінку правопорушника).

Реалізація пробаційних програм визначена постановою Кабінету Міністрів України від 18 січня 2017 року № 24 ("Postanova Kabinetu Ministriv", 2017) і наказом Міністерства юстиції України від 28 березня 2018 року № 926/5 «Про затвердження Переліку заходів щодо реалізації пробаційних програм» ("Nakaz Ministerstva Yustytzii", 2018). Згідно із цими документами, реалізацію пробаційних програм щодо осіб, звільнених із випробуванням, на яких судом

покладено такий обов'язок, забезпечує орган пробації, а щодо неповнолітніх – уповноважений орган з питань пробації разом із суб'єктами, що надають соціальні послуги, визначені законами України «Про соціальні послуги» ("Zakon Ukrainy", 2003) та «Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю» ("Zakon Ukrainy", 2001).

У межах виконання Порядку розроблення та реалізації пробаційних програм, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 18 січня 2017 року № 24, також було підписано два накази: № 1797/5 «Про затвердження пробаційних програм для неповнолітніх суб'єктів пробації» та № 1798/5 «Про затвердження пробаційних програм для повнолітніх суб'єктів пробації» ("Nakaz Ministerstva yustytzii", 2018, No. 1797/5; "Nakaz Ministerstva yustytzii", 2018, No. 1798/5).

Ядром пробаційної діяльності щодо неповнолітніх є реалізація пробаційних програм, що є комплексом заходів, спрямованих на корекцію соціальної поведінки або її окремих виявів, формування соціально сприятливих змін особистості. Міністерство юстиції України затвердило пробаційні програми для неповнолітніх суб'єктів пробації наказом від 11 червня 2018 року № 1797/5: «Зміна прокримінального мислення», «Подолання агресивної поведінки», «Попередження вживання психоактивних речовин».

Отже, за рішенням суду щодо осіб, звільнених від відбування покарання з випробуванням, будуть застосовувати пробаційні програми психокорекційного змісту (наприклад, подолання агресивної поведінки, шкідливих звичок, психологічних проблем) або соціально-реабілітаційні програми (набуття позитивних соціальних навичок). Попри те що на законодавчому рівні закріплено необхідність застосування психокорекційних програм, ще не розроблено методики проведення програм такого змісту. Також недостатнім є рівень професійної підготовки психологів пробації внаслідок того, що ця діяльність органів пробації ще не вийшла за межі окремих експериментів і не стала відпрацьованою та науково обґрунтованою системою. Саме тому необхідно сформулювати методичну базу для ефективної роботи з особами, звільненими від відбування покарання, у межах створених психокорекційних програм.

Для забезпечення ефективності реалізації зазначених програм пропонуємо розглянути основні аспекти підготовки фахівців до соціально-виховної роботи з неповнолітніми в США та Швеції. Ці країни мають багаторічний досвід функціонування служби пробації, а також потужні школи соціальної роботи. Так, одним з основних факторів для досягнення ефекту виправлення визначено вивчення особистості злочинця. Особливості підготовки працівників для ювенальної системи США (судді, адвокати,

прокурори, поліцейські, пенітенціарний персонал, офіцери пробації, соціальні працівники) полягають у висуненні до кандидатів на посади таких спеціальних вимог, що забезпечують професійний підхід до справ неповнолітніх. До основних вимог належать такі:

- спеціальна освіта в галузі соціальної роботи, психології, педагогіки, юриспруденції;
- наявність життєвого та практичного досвіду виховної роботи;
- регулярне відвідування курсів підвищення кваліфікації;
- суворий конкурсний відбір.

Персонал, який працює в органах пробації, має гуманітарну освіту щонайменше рівня бакалавра (соціальна робота, юридична, психологічна, педагогічна), проходить спеціалізовані курси підготовки для роботи з різними категоріями суб'єктів, систематично підвищує професійну компетентність, відвідуючи спеціальні тренінги, мотиваційно-виховні заняття, програми підвищення кваліфікації (Anishchenko, & Shportiuk, 2019, p. 57).

Спільною метою пробаційних програм є досягнення позитивних змін у поведінці суб'єкта пробації. Реалізація пробаційної програми передбачає: складання графіка, відвідування занять, дотримання певних правил поведінки, складання оцінки результатів і висновку про виконання пробаційної програми. До реалізації пробаційної програми в порядку, визначеному законодавством, можуть бути залучені установи, організації незалежно від форми власності, об'єднання громадян, окремі громадяни, які можуть надавати послуги, необхідні для реалізації пробаційних програм (Anishchenko, & Shportiuk, 2019, p. 58).

Під час реалізації пробаційних програм щодо неповнолітніх орган пробації може залучати суб'єктів, що надають соціальні послуги, визначені законами України «Про соціальні послуги» та «Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю» ("Nakaz Ministerstva yustytzii", 2018).

Також у ст. 20 Закону України «Про пробацію» передбачено, що представники громадських організацій, так звані волонтери пробації, можуть здійснювати нагляд за засудженими та проводити з ними соціально-виховну роботу ("Zakon Ukrainy", 2005).

17 січня 2017 року було підписано наказ Міністерства юстиції України № 98/5 «Про затвердження Положення про організацію діяльності волонтерів пробації» ("Nakaz Ministerstva yustytzii", 2017) Це Положення регулює порядок здійснення діяльності волонтерами пробації, його розроблено відповідно до Закону України «Про волонтерську діяльність» ("Zakon Ukrainy", 2011) з урахуванням особливостей, визначених Кримінально-виконавчим кодексом України, Законом України

«Про пробацію» та нормативно-правовими актами, що регулюють організацію пробації.

Основним завданням волонтерів пробації є сприяння органу пробації в здійсненні нагляду за засудженими та проведенні з ними соціально-виховної роботи. Волонтери пробації здійснюють свої повноваження під керівництвом персоналу органу пробації. Волонтерську діяльність, пов'язану з пробацією, здійснюють волонтери пробації за такими напрямками: участь у проведенні соціально-виховної та індивідуально-профілактичної роботи із суб'єктами пробації, сприяння в працевлаштуванні суб'єктів пробації, залученні їх до навчання та соціально корисної діяльності, участь у перевірці виконання обов'язків, покладених судом на осіб, звільнених від відбування покарання з випробуванням, організація виховних і благодійних заходів та акцій за різними тематичними напрямками, надання консультацій правопорушникам та їхнім сім'ям (наприклад, як допомогу з отримання певних документів) (Mendel, 2017). У Положенні зазначено, що уповноважений орган з питань пробації під час залучення до своєї діяльності волонтерів пробації зобов'язаний здійснювати підготовку волонтерів. Проте в цьому документі не визначено терміни та порядок здійснення підготовки волонтерів пробації. Тому вважаємо за необхідне внести зміни до зазначеного вище положення в частині регламентації проведення підготовки осіб із числа волонтерів пробації.

Утримання системи пробації є позитивним аспектом для держави, оскільки з економічного погляду це є менш затратним, ніж витрати на утримання місць позбавлення волі (витрати на утримання установ, ув'язнених, чисельний персонал). Наприклад, у Швеції, Фінляндії, Естонії та Румунії витрати на одного ув'язненого перевищують більш ніж у десять разів витрати на організацію пробації щодо однієї особи. У європейських країнах співвідношення правопорушників у місцях позбавлення волі до правопорушників, які перебувають під пробацією, становить один до трьох (Marshuba, 2016, p. 25).

Наукова новизна

Наукова новизна публікації визначена тим, що на підставі результатів дослідження міжнародного законодавства та досвіду діяльності органів пробації щодо запобігання злочинам сформульовано висновки про необхідність вирішення кадрового питання, зокрема залучення кваліфікованих психологів до роботи із засудженими, а з неповнолітніми – педагогів. Слід створити умови для належного виконання норм, що передбачають надання соціальної допомоги засудженим: забезпечення житлом і роботою, внесення змін до законів України «Про пробацію»

та «Про соціальну адаптацію осіб, які відбувають чи відбули покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк».

Висновки

В Україні, попри реалізований комплекс реформ, досі простежується певна невідповідність національної практики застосування заходів, альтернативних позбавленню волі, Мінімальним стандартним правилам Організації Об'єднаних Націй щодо заходів, не пов'язаних із тюремним ув'язненням, що виявляється в неналежній матеріально-технічній базі та недостатній чисельності персоналу органу пробачії України, невідповідності обсягу покладених на неї завдань і функцій. Водночас процес виконання покарань, не пов'язаних із позбавленням волі, не забезпечує соціально-виховного впливу на засуджених і переважно зводиться до формального контролю за виконанням засудженими обов'язків, покладених на них судом.

Отже, розглянувши міжнародне та національне законодавство в цій сфері, варто зазначити, що Україна зробила вагомі кроки для узгодження нормативно-правових актів України з високими гуманістичними стандартами. Однак роботу в цьому напрямі не можна вважати завершеною, у зв'язку з чим пропонуємо:

1) удосконалити діяльність зазначених органів з дотримання загально визнаних прав і свобод людини в процесі виконання кримінальних покарань та досудового розслідування шляхом гармонізації з європейськими стандартами;

2) на підставі Правил Ради Європи про пробачію закріпити визначення поняття «постпенітенціарна адаптація» шляхом внесення змін до ст. 2 Закону України «Про соціальну адаптацію осіб, які відбувають чи відбули покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк»;

3) з метою підвищення ефективності проведення постпенітенціарної роботи з особами, звільненими від відбування покарання, а також розширення мережі організацій, які уповноважені

здійснювати таку діяльність, з огляду на положення Правил Ради Європи про пробачію, проводити державну політику щодо стимулювання створення приватних установ, які надаватимуть пробачію послуги;

4) переглянути чинні нормативно-правові акти у сфері пробачії, запровадити інститут ресторативної юстиції з подальшою регламентацією його функціонування;

5) регламентувати порядок здійснення психологічної та педагогічної діяльності стосовно суб'єктів пробачії шляхом внесення змін і доповнень до ч. 1 ст. 10 Закону України «Про пробачію», виклавши її в такій редакції: «Наглядова пробачія – це здійснення наглядових, соціально-виховних, психологічних і педагогічних заходів щодо засуджених до покарань у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, громадських робіт, виправних робіт, осіб, яким покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк замінено покаранням у виді громадських робіт або виправних робіт, осіб, звільнених від відбування покарання з випробуванням, звільнених від відбування покарання вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до трьох років, а також направлення засуджених до обмеження волі для відбування покарання до виправних центрів»;

6) унаслідок недостатнього рівня професійної підготовки психологів пробачії необхідно розробити методичну базу для ефективної роботи з особами, звільненими від відбування покарання, у межах створених психокорекційних програм;

7) потребує вирішення кадрове питання. Зокрема, доцільно залучити кваліфікованих психологів до роботи із засудженими, а з неповнолітніми проводити педагогічні бесіди; забезпечити належне виконання норм, що передбачають надання соціальної допомоги (соцадаптація) засудженим; передбачити необхідну кількість відповідних установ (гуртожитків, інтернатів), тобто оптимізувати постпенітенціарну адаптацію.

REFERENCES

- Aleksieiev, I. Probatsiia - krok do implementatsii mizhnarodnykh standartiv u sferi yustytisii [Probation is a step towards the implementation of international standards in the field of justice]. *Sait "Yurydychna hazeta", Site "A legal newspaper"*. Retrieved from <http://yur-gazeta.com/dumka-eksperta/probaciya-krok-do-implementatsiyi-izhnarodnih-standartiv-u-sferi-yusticiyi.html> [in Ukrainian].
- Anishchenko, V., & Shportiuk, O. (2019). *Pidhotovka ofitseriv probatsii dlia roboty z nepovnoolitnymi: zakordonnyi dosvid Spoluchenykh Shtativ Ameriky ta Korolivstva Shvetsiia* [Training Probation Officers for Minors: Foreign Experience in the United States of America and the Kingdom of Sweden]. *Instytut probatsii v Ukraini: suchasnyi stan i perspektyvy rozvytku, Probation Institute in Ukraine: Current Status and Prospects for Development: Proceedings of the International Round Table* (pp. 39-43). Kyiv: Nats. akad. prokuratury Ukrainy. Retrieved from http://napu.com.ua/materialy/16.04.19_RT_institut_probacii.pdf. doi: <https://doi.org/10.20535/2307-5651.16.2019.182742> [in Ukrainian].

- Bohatyrova, O.I. (2014). Probatsiia v Ukrainii: humanizatsiia derzhavnoi polityky u sferi vykonannia kryminalnykh pokaran [Probation in Ukraine: Humanization of State Policy in the Execution of Criminal Punishments]. *Extended abstract of Doctor's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].
- Dromin, V.M. (2007). Evoliutsiia pokaran v konteksti preventyvykh mozhlyvostei: vid pozbavleniia voli do probatsii [The evolution of punishment in the context of preventive opportunities: from imprisonment to probation]. *Aktualni problemy derzhavy i prava, Actual problems of the state and law*, 32, 259-265. Retrieved from <http://www.apdp.in.ua/v32/53.pdf> [in Ukrainian].
- Marshuba, M.O. (2016). Sluzhba probatsii v Ukraini: problemy vprovadzhennia v systemu kryminalnoi yustytzii [Probation Service in Ukraine: Problems of Implementation in the Criminal Justice System]. *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu, Scientific Bulletin of the International Humanities University*, 19, 117-119. Retrieved from <http://vestnik-pravo.mgu.od.ua/archive/juspradenc19/32.pdf> [in Ukrainian].
- Mendel, Yu.V. Volonterska diialnist poviazana z probatsiieiu [Volunteering involves probation]. *Sait "Tokmatska miska rada", Site "Tokmak City Council"*. Retrieved from <http://www.meriatokmak.gov.ua/index.php/1741-volonterska-diyalnist-pov-yazana-z-probatsiieiu> [in Ukrainian].
- Nakaz Ministerstva Yustytzii Ukrainy "Pro zatverdzhennia Pereliku zakhodiv shchodo realizatsii probatsiinykh proham": vid 28 berez. 2018 r. No. 926/5 [Order of the Ministry of Justice of Ukraine "On Approval of the List of Measures for the Implementation of Probation Programs" from March 28, 2018, No. 926/5]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0483-18> [in Ukrainian].
- Nakaz Ministerstva yustytzii Ukrainy "Pro zatverdzhennia probatsiinykh proham dla nepovnolitnikh subiektiv probatsii": vid 11 cherv. 2018 r. No. 1797/5 [Order of the Ministry of Justice of Ukraine "On approval of probation programs for juvenile probation subjects" from June 11, 2018, No. 1797/5]. (n.d.). *www.probation.gov.ua*. Retrieved from http://www.probation.gov.ua/?page_id=150 [in Ukrainian].
- Nakaz Ministerstva yustytzii Ukrainy "Pro zatverdzhennia probatsiinykh proham dla povnolitnikh subiektiv probatsii": vid 11 cherv. 2018 r. No. 1798/5 [Order of the Ministry of Justice of Ukraine "About the approval of probation programs for adults of probation" from June 11, 2018, No. 1797/5]. (n.d.). *www.probation.gov.ua*. Retrieved from http://www.probation.gov.ua/?page_id=150 [in Ukrainian].
- Nakaz Ministerstva yustytzii Ukrainy "Pro zatverdzhennia Polozhennia pro orhanizatsiiu diialnosti volonteriv probatsii": vid 18 sich. 2017 r. No. 98/5 [Order of the Ministry of Justice of Ukraine "On Approval of the Regulation on the Organization of the Activity of Probation Volunteers" from January 18, 2017, No. 98/5]. (n.d.). *xn--80aagahqwyibe8an.com*. Retrieved from <https://xn--80aagahqwyibe8an.com/ukrajini-minyust/nakaz-vid-17012017-pro-zatverdzhennia-2017-47702.html> [in Ukrainian].
- Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy "Pro zatverdzhennia Poriadku rozroblennia ta realizatsii probatsiinykh proham": vid 18 sich. 2017 r. No. 24 [Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine "On Approval of the Procedure for Development and Implementation of Probation Programs" from January 18, 2017, No. 24]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/24-2017-%D0%BF> [in Ukrainian].
- Pravyla Rady Yevropy pro probatsiiu. Rekomendatsiia CM/Rec (2010)1 [Council of Europe rules on probation. Recommendation CM/Rec(2010)1]. (n.d.). *rm.coe.int*. Retrieved from <https://rm.coe.int/16806f4097> [in Ukrainian].
- Romaniuk, O.V., & Chovhan, V.O. (2016). *Mizhnarodni standarty, pryntsyipy i rekomendatsii v haluzi vykonannia pokaran ta diialnosti orhaniv i ustanov vykonannia pokaran [International standards, principles and recommendations in the field of punishment enforcement and the activities of enforcement agencies and institutions]*. Bila Tserkva. Retrieved from <https://i-rc.org.ua/files/posibnik-mijnarodni-standarty.pdf>. doi: <https://doi.org/10.34015/2523-4552.2019.1.13> [in Ukrainian].
- Sevriukov, V.V., & Petrovska, L.O. (2017). Normatyvno-pravove rehuliuвання instytutu probatsii v Ukraini [Legal regulation of the Probation Institute in Ukraine]. *VEK INFORMATSII (setevoe izdanie), CENTURY OF INFORMATION (online edition)*. doi: [https://doi.org/10.33941/age-info.com24\(5\)2018005](https://doi.org/10.33941/age-info.com24(5)2018005) [in Ukrainian].
- Ukaz Prezydenta Ukrainy "Pro Kontseptsiiu derzhavnoi polityky u sferi reformuvannia Derzhavnoi kryminalno-vykonavchoi sluzhby Ukrainy": vid 8 lystop. 2012 r. No. 631/2012 [Decree of the President of Ukraine "On the Concept of State Policy in the Sphere of Reforming the State Criminal Enforcement Service of Ukraine" from November 8, 2012, No. 631/2012]. *Ofitsiinyi visnyk Ukrainy, Official Bulletin of Ukraine*, 87, 3531. doi: <https://doi.org/10.33498/louu-2019-07-014> [in Ukrainian].
- Vprovadzhennia Zakonu Ukrainy "Pro probatsiiu" - perspektyvy ta problemni pytannia [Implementation of the Law of Ukraine "On Probation" - prospects and problematic issues]. (n.d.). *www.convictus.org.ua*. Retrieved from <http://www.convictus.org.ua/vprovadzhennia-zakonu-ukrayini-pro-probatsiiu-perspektivi-ta-problemni-pitannia> [in Ukrainian].
- Yevropeiski pravyla probatsii: zahalna kharakterystyka [European Probation Rules: A General Characteristic]. (n.d.). *probation.at.ua*. Retrieved from https://probation.at.ua/index/epp_general_ukr/0-36 [in Ukrainian].
- Zakon Ukrainy "Pro probatsiiu": vid 5 liut. 2015 r. No. 160-VIII [Law of Ukraine "About probation" from February 5, 2015, No. 160-VIII]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/160-19> [in Ukrainian].
- Zakon Ukrainy "Pro sotsialni posluhy": vid 19 cherv. 2003 r. No. 966-IV [Law of Ukraine "About social services" from June 19, 2003, No. 966-IV]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/966-15> [in Ukrainian].
- Zakon Ukrainy "Pro sotsialnu adaptatsiiu osib, yaki vidbuvaiut chy vidbulu pokarannia u vydi obmezheniia voli abo pozbavleniia voli na pevnyi strok": vid 17 berez. 2011 r. No. 3160-VI [Law of Ukraine "On the social adaptation of persons serving or serving a sentence of imprisonment or imprisonment for a limited period" from

March 17, 2011, No. 3160-VI]. (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1104-15>. doi: <https://doi.org/10.34015/2523-4552.2019.2.11> [in Ukrainian].

Zakon Ukrainy "Pro sotsialnu robotu z simiamy, ditmy ta moloddju": vid 21 cherv. 2001 r. No. 2558-III [Law of Ukraine "About social work with families, children and young people" from June 21, 2001, No. 2558-III]. (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2558-14> [in Ukrainian].

Zakon Ukrainy "Pro volontersku diialnist": vid 19 kvit. 2011 r. No. 3236-VI [Law of Ukraine "About volunteer activity" from April 19, 2011, No. 3236-VI]. (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3236-17> [in Ukrainian].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДжЕРЕЛ

Алексеев І. Пробація – крок до імплементації міжнародних стандартів у сфері юстиції. *Юридична газета* : [сайт]. URL: <http://yur-gazeta.com/dumka-eksperta/probaciya--krok-do-implementaciyi-izhnarodnih-standartiv-u-sferi-yusticiyi.html>.

Аніщенко В., Шпортюк О. Підготовка офіцерів пробації для роботи з неповнолітніми: закордонний досвід Сполучених Штатів Америки та Королівства Швеція. *Інститут пробації в Україні: сучасний стан і перспективи розвитку* : матеріали Міжнар. круглого столу (16 квіт. 2019 р.). Київ : Нац. акад. прокуратури України, 2019. С. 39–43. URL: http://napu.com.ua/materialy/16.04.19_RT_institut_probacii.pdf. doi: <https://doi.org/10.20535/2307-5651.16.2019.182742>.

Богатирьова О. І. Пробація в Україні: гуманізація державної політики у сфері виконання кримінальних покарань : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2014. 36 с.

Дрьомін В. М. Еволюція покарань в контексті превентивних можливостей: від позбавлення волі до пробації. *Актуальні проблеми держави і права*. 2007. Вип. 32. С. 259–265. URL: <http://www.apdp.in.ua/v32/53.pdf>.

Маршуба М. О. Служба пробації в Україні: проблеми впровадження в систему кримінальної юстиції. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2016. № 19. С. 117–119. URL: <http://vestnik-pravo.mgu.od.ua/archive/juspradenc19/32.pdf>.

Мендель Ю. В. Волонтерська діяльність, пов'язана з пробацією. 2017. *Токмацька міська рада* : [сайт]. URL: <http://www.meriatokmak.gov.ua/index.php/1741-volonterska-diyalnist-pov-yazana-z-probatsieyu>.

Про затвердження Переліку заходів щодо реалізації пробаційних програм : наказ Міністерства юстиції України від 28 берез. 2018 р. № 926/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0483-18>.

Про затвердження пробаційних програм для неповнолітніх суб'єктів пробації : наказ Міністерства юстиції України від 11 черв. 2018 р. № 1797/5. URL: http://www.probation.gov.ua/?page_id=150.

Про затвердження пробаційних програм для повнолітніх суб'єктів пробації : наказ Міністерства юстиції України від 11 черв. 2018 р. № 1798/5. URL: http://www.probation.gov.ua/?page_id=150.

Про затвердження Положення про організацію діяльності волонтерів пробації : наказ Міністерства юстиції України від 18 січ. 2017 р. № 98/5. URL: <https://xn--80aagahqwiybe8an.com/ukrajini-minyust/nakaz-vid-17012017-pro-zatverdjennya-2017-47702.html>.

Про затвердження Порядку розроблення та реалізації пробаційних програм : постанова Кабінету Міністрів України від 18 січ. 2017 р. № 24. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/24-2017-%D0%BF>.

Правила Ради Європи про пробацію. Рекомендація CM/Rec(2010)1. URL: <https://rm.coe.int/16806f4097>.

Романюк О. В., Човган В. О. Міжнародні стандарти, принципи і рекомендації в галузі виконання покарань та діяльності органів і установ виконання покарань : метод. рек. Біла Церква, 2016. 131 с. URL: <https://i-rc.org.ua/files/posibnik-mijnarodni-standarty.pdf>. doi: <https://doi.org/10.34015/2523-4552.2019.1.13>.

Севрюков В. В., Петровська Л. О. Нормативно-правове регулювання інституту пробації в Україні. *БЕК ИНФОРМАЦИИ (сетевое издание)*. 2017. doi: [https://doi.org/10.33941/age-info.com24\(5\)2018005](https://doi.org/10.33941/age-info.com24(5)2018005).

Про Концепцію державної політики у сфері реформування Державної кримінально-виконавчої служби України : Указ Президента України від 8 листоп. 2012 р. № 631/2012. *Офіційний вісник України*. 2012. № 87. Ст. 3531. doi: <https://doi.org/10.33498/ouu-2019-07-014>.

Впровадження Закону України «Про пробацію» – перспективи та проблемні питання. URL: <http://www.convictus.org.ua/vprovadzhennya-zakonu-ukrajini-pro-probaciya-perspektivi-ta-problemni-pitannya>.

Європейські правила пробації: загальна характеристика. URL: https://probation.at.ua/index/epp_general_ukr/0-36.

Про пробацію : Закон України від 5 лют. 2015 р. № 160-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/160-19>.

Про соціальні послуги : Закон України від 19 черв. 2003 р. № 966-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/966-15>.

Про соціальну адаптацію осіб, які відбувають чи відбули покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк : Закон України від 17 берез. 2011 р. № 3160-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3160-17>. doi: <https://doi.org/10.34015/2523-4552.2019.2.11>.

Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю : Закон України від 21 черв. 2001 р. № 2558-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2558-14>.

Про волонтерську діяльність : Закон України від 19 квіт. 2011 р. № 3236-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3236-17>.

Стаття надійшла до редколегії 24.09.2019

Perepichka N. – Postgraduate Student of the Department of Criminology and Penal Law of the National Academy of the Internal Affairs, Kyiv, Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0756-3653>

Compliance of the Probation Institute in Ukraine with International Law

*The **purpose** of the article is to analyze the international and national legislation in the field of crime prevention by the probation authorities, and to determine the directions of improvement of the national legislation governing the institute in Ukraine. In order to achieve this goal, the following tasks have been accomplished in the article: Different approaches to understanding the concept of «probation» are considered; investigated national and international legislation in the field of prevention of criminal offenses by probation authorities in Ukraine; probation issues of probation prevention were investigated; on the basis of the conducted research, proposals and recommendations on improvement of measures for prevention of criminal offenses by the probation authorities in Ukraine by amendments to the national legislation were provided. **Methodology.** In the course of the research, the dialectical method of scientific knowledge of social and legal phenomena in their contradictions, development and changes was used, which makes it possible to objectively evaluate the level, effectiveness and analysis of international and national legislation in the field of prevention of criminal offenses by probation authorities, as well as gaps in the system, Formal-logical method, by which the elements of the legal mechanism of preventing criminal offenses by probation authorities are revealed. The comparative legal method is used in the analysis of current legislation and international regulations; formal logic (analysis and synthesis, hypothesis) – in determining the main directions of scientific work and the main problematic issues. The theoretical basis of this publication was the work of domestic and foreign scientists on the aspects of prevention of criminal offenses by probation authorities. The **scientific novelty** of the publication is the need to conduct a thorough analysis of the applicable international and national legislation in the field of prevention of criminal offenses by probation authorities, as well as to send proposals and recommendations, to revise individual domestic rules in this field and bring them into conformity with the rules of international conventions. **Conclusions.** Based on the results of the study, conclusions were drawn about the need to address staffing issues, including the involvement of qualified psychologists in working with prisoners, and with minors, teachers. Ensure proper implementation of the rules that provide social assistance to prisoners: providing housing and work, amending the Law of Ukraine «On Probation» and the Law of Ukraine «On the social adaptation of persons serving or serving sentences in the form of restraint of liberty or imprisonment for a limited period».*

Keywords. probation; penitentiary system; international experience; crime prevention; restorative justice; expedited adaptation; psycho-corrective program; social adaptation; probation services; volunteer.

РЕЦЕНЗІЯ

УДК 343.97:343.533

Удалова Л. Д. – доктор юридичних наук, професор, директор інституту підготовки керівних кадрів та підвищення кваліфікації Національної академії внутрішніх справ, м. Київ
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4542-5902>

Правові й організаційні засади вдосконалення правоохоронної діяльності та запобігання злочинам у сфері інтелектуальної власності в Україні

Рец. на кн.: Топчій В. В. Кримінально-правові та кримінологічні заходи запобігання злочинам у сфері інтелектуальної власності в Україні : монографія. Ірпінь : Ун-т ДФС України, 2019. 408 с.

Обраний Україною шлях становлення цивілізованих ринкових відносин, її прагнення до інтеграції у європейську та світову спільноту зумовлюють необхідність забезпечення ефективної кримінально-правової охорони інтелектуальної власності. Саме від успішного розв'язання проблеми побудови ефективної системи запобігання та протидії злочинам проти інтелектуальної власності безпосередньо залежать збереження й примноження інтелектуального капіталу нашої держави, підвищення її міжнародного авторитету, ступінь розвитку цивілізації та рівень демократії в державі. Це об'єктивне та закономірне явище, без якого неможливий прогрес, адже від результатів інтелектуальної творчої діяльності залежить науково-технічний рівень виробництва й добробут населення. Зазначені фактори актуалізують проблеми функціонування інтелектуальної власності з боку споживачів цього своєрідного товару, підприємців, бізнесменів, керівників різного рангу, фахівців і суспільства загалом. Водночас інтерес до результатів інтелектуальної творчої діяльності виникає і в осіб, які прагнуть неправомірно скористатися чужою інтелектуальною власністю, розробляючи нові способи вчинення правопорушень.

Сучасні реалії розвитку злочинності у сфері інтелектуальної власності засвідчують, що вона набула принципово нової якості, трансформуючись у транснаціональні, організовані, корупційні злочинні організації. Саме тому організація системного запобігання злочинам у сфері інтелектуальної власності має стати одним із пріоритетних завдань державної політики й потребує детального вивчення криміногенної сутності цього явища, джерел та особливостей, сфери діяльності, суб'єктивного складу, наукового обґрунтування пропозицій щодо розв'язання теоретичних і практичних проблем, які виникають у процесі запобігання їй в Україні, ужиття дієвих міжнародних та міжвідомчих заходів, поглиблення правоохоронної співпраці. За оцінками Українського альянсу по боротьбі з підробками та піратством, щорічні обсяги торгівлі підробками в

Україні оцінено в 1,3 млрд доларів. Значна частина прибутків надходить організованим злочинним групам, які надалі спрямовують отримані кошти на фінансування інших видів організованої злочинної діяльності та забезпечення функціонування в Україні «тіньової економіки». Одиначні злочини, які вчиняють у сфері інтелектуальної власності, є виявом потужного явища вузькоспеціалізованої злочинності, що загрожує економічній безпеці України, життю та здоров'ю громадян, підриває міжнародний авторитет держави.

Попри складність криміногенної ситуації на початку тисячоліття, правоохоронним органам України вдалося стабілізувати ситуацію в протидії злочинності та розпочати реформування своїх структур. Проте на цьому тлі відбувається відставання державно-правового контролю за злочинністю, а небезпечний її рівень вимагає активного курсу на запобігання злочинам. Водночас у державі поки що не сформовано ефективної системи запобігання злочинам, недосконалою є її законодавча база, а засоби, які застосовують, не завжди є ефективними. Тому актуальною є необхідність створення надійного науково-практичного підґрунтя, удосконалення форм, методів і заходів запобіжної діяльності.

Монографія В. В. Топчія реалізує сучасні тенденції, за яких юридична наука дедалі частіше апелює до проблем адекватності й дієвості державної політики боротьби зі злочинністю – кримінологічної (чи антикриміногенної) політики. Це пов'язано як з реальністю загроз національній безпеці внаслідок існування та генези злочинності, вияви якої стають дедалі небезпечнішими, так і з низькою ефективністю урядових програм, спрямованих на протидію злочинності. У монографії на підставі аналізу законодавства й нормативних актів, наукових та історіографічних джерел, узагальнень практики органів кримінальної юстиції в Україні й іноземного досвіду досліджено правові та організаційні засади і напрями вдосконалення правоохоронної діяльності, запобігання злочинам у сфері інтелектуальної

власності. З огляду на специфіку предмета дослідження, науково обґрунтованою та підтвердженою процесуальною практикою авторська позиція щодо змісту низки категорій кримінологічної діяльності. Монографія В. В. Топчія є однією з перших в Україні комплексних наукових праць, у якій з позицій системного підходу здійснено комплексне кримінологічне дослідження запобігання злочинам у сфері інтелектуальної власності. Автор проаналізував вітчизняний історичний досвід кримінально-правової охорони інтелектуальної власності й аргументував доцільність виокремлення злочинів проти інтелектуальної власності в самостійний вид злочинів, а отже, в окрему кримінологічну групу. Сформульовано авторське визначення поняття «злочини проти інтелектуальної власності». Здійснено аналіз кількісно-якісних показників злочинів проти інтелектуальної власності, виявлено умови й причини, що детермінують ці злочини, встановлено кримінологічні риси особи злочинця в злочинах проти інтелектуальної власності. Досліджено загальносоціальні засади запобігання злочинам проти інтелектуальної власності та сформульовано пропозиції з удосконалення нормативної бази кримінально-правової охорони інтелектуальної власності в Україні в контексті світового досвіду. Схарактеризовано спеціально-кримінологічні засади запобігання злочинам проти інтелектуальної власності, окреслено шляхи підвищення ефективності практичної діяльності суб'єктів запобігання цим злочинам.

Актуальність дослідження засвідчує також незначна кількість наукових і навчально-методичних праць з аналізованої тематики, а також необхід-

ність чіткого окреслення сутнісних характеристик запобігання злочинам у сфері інтелектуальної власності. Багатоаспектність, комплексність здійсненого дослідження додають значущості результатам цієї роботи для зміцнення Української держави, підвищення рівня соціального захисту сфери інтелектуальної власності.

Одержані висновки ґрунтуються на результатах вивчення слідчої та судової практики. Емпіричною базою дослідження стали дані офіційної статистики; матеріали кримінальних проваджень; зведені дані опитувань працівників Національної поліції України. Матеріал викладено на підставі глибокого системного аналізу законодавчих та інших нормативних актів, спеціальної наукової літератури. Висновки монографії ґрунтуються на українському й іноземному кримінальному законодавстві, кримінально-правовій та кримінологічній доктрині, судовій практиці, можуть бути використані для запобігання злочинам в Україні.

Загалом рецензована монографія вирізняється глибиною правового аналізу, виваженістю та коректністю наукової полеміки, умілим підбором матеріалу. Обґрунтовані автором результати розв'язують важливу для юридичної науки та правоохоронної діяльності проблему. Робота визначає, доповнює й уточнює низку положень теоретичного, правового й методичного спрямування. Праця може бути корисною для науковців, викладачів, аспірантів і студентів закладів вищої освіти юридичного профілю, практичних працівників правоохоронних органів, фахівців органів державної влади, суддів та всіх, хто вивчає проблематику протидії злочинності, кримінально-правової охорони людини, суспільства й держави.

Рецензія надійшла до редколегії 30.09.2019

Udalova L. – Doctor of Law, Professor, Director of the Institute Leadership Training and Professional Development of the National Academy of Internal Affairs, Kyiv, Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4542-5902>

Legal and Organizational Principles for Improving Law Enforcement and Preventing Intellectual Property Crime in Ukraine

Review of the book: Topchii V. Criminal Law and Criminological Measures for Prevention of Intellectual Property Crimes in Ukraine : monograph. Ipin : Un-t DFS Ukrainy, 2019. 408 p.

ДО УВАГИ АВТОРІВ!

Вимоги до структури й технічного оформлення статей

У Національній академії внутрішніх справ триває прийом наукових статей для опублікування у фахових виданнях:

- «Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ» (з юридичних наук);
- «Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ» (з юридичних наук);
- «Філософські та методологічні проблеми права» (з юридичних наук);
- «Юридична психологія» (з юридичних і психологічних наук).

Редколегія приймає до опублікування статті, які мають такі **структурні елементи**:

1. **Індекс УДК** – у верхньому лівому кутку сторінки в першому рядку (Times New Roman, кегль 12, накреслення напівжирне, вирівнювання по лівому краю).

2. **Відомості про автора (авторів)**: прізвище, ім'я та по батькові автора, науковий ступінь, вчене звання, ORCID, посада, місце роботи (навчання) із зазначенням міста. Максимальна кількість співавторів – три особи. Зазначені відомості подають трьома мовами: українською, російською, англійською (додаток 1). Ім'я та прізвище автора мають бути транслітеровані відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України «Про впорядкування транслітерації українського алфавіту латиницею» від 27 січня 2010 року № 55. Також обов'язково мають бути зазначені контакти (телефон, електронна пошта) (Times New Roman, кегль 14, інтервал 1,5).

3. **Заголовок (назва) статті**, поданий трьома мовами: українською, російською, англійською. Назва не має перевищувати 90 знаків з пробілами (Times New Roman, кегль 14, інтервал – 1,5, накреслення напівжирне, вирівнювання по центру).

4. Розширена **анотація** (у формі реферату), подана трьома мовами: українською, російською та англійською. Обсяг анотації – не менше ніж 1800 знаків з пробілами, одним абзацом (Times New Roman, кегль 14, інтервал 1,5). Вона має бути структурована за логікою опису матеріалу в статті й містити такі елементи:

- **мета** (виокремлення недосліджених аспектів порушеної проблематики);
- **методологія** (методологічний інструментарій, теоретичний базис);
- **наукова новизна** (основні результати дослідження);
- **висновки** (рекомендації, перспективи подальших наукових розвідок).

Анотація не має містити посилань і скорочень, а також дублювати текст статті (відповідно до вимог міжнародних наукометричних баз реферування та індексування). Відповідальність за англійський переклад покладається особисто на автора.

5. **Ключові слова** (6–10 окремих слів та/або у складі словосполучень, що складаються щонайбільше з двох слів) через крапку з комою. Їх подають українською, російською та англійською мовами (Times New Roman, кегль 14, інтервал 1,5).

6. **Текст статті** повинен бути структурованим та мати такі елементи:

• **вступ**: актуальність дослідження, постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Обґрунтування новизни дослідження через ступінь опрацьованості проблеми на основі аналізу використаної літератури з обов'язковим розглядом останніх публікацій, у яких започатковано або продовжено розв'язання проблеми, з виокремленням не вирішених раніше її частин;

- **мета і завдання дослідження**;

• **виклад основного матеріалу**: інтерпретація наявних позицій дослідників щодо висвітлення порушеної проблематики та обґрунтування нових отриманих наукових результатів;

• **наукова новизна**: теоретичні дані, обґрунтовані нові підходи в осмисленні матеріалу та нове розв'язання проблеми, що є вагомим зрушенням, порівняно з попередніми дослідженнями;

- **висновки**: стисло викладені результати дослідження та перспективи подальших розвідок.

Назви структурних елементів статті мають бути виділені напівжирним накресленням і розміщені по центру.

Обсяг основного тексту статті має становити **від 12 до 25 сторінок** (формат А4, кегль 14, інтервал 1,5), або 21 600–45 000 знаків з пробілами, у роздрукованому й електронному варіантах (формат .rtf) українською, російською чи англійською мовами. До статті англійською мовою обов'язково додають її україномовний переклад.

Посилання в тексті мають відповідати стилю APA (додаток 2).

7. **References** – транслітерований список літератури (латинськими літерами) **за алфавітом**, оформлений відповідно до **APA-стилю** (Times New Roman, кегль 12, інтервал 1,5).

8. **Список використаних джерел** (бібліографічний опис джерел, використаних під час підготовки статті, мовою оригіналу), оформлений згідно зі стандартом «ДСТУ 8302:2015. «Інформація та документація. Бібліографічне посилання. Загальні положення та правила складання» (Times New Roman, кегль 12, інтервал 1,5).

Порядок розміщення описів подається за порядком, представленим у **References** (без нумерації). Згідно з рекомендаціями міжнародних баз цитування, у пристатейній бібліографії повинно бути ядро джерел, яке має вплив на розвиток певної галузі науки.

References та список використаних джерел мають відповідати **таким вимогам**:

- кількість: 15–30 (для оригінальних статей), 30–50 (для оглядових статей) джерел, оформлених згідно із зазначеними стандартами (додаток 3). Більшість мають відображати сучасний стан наукових досліджень і **бути опублікованими не пізніше, ніж протягом останніх п'яти років**;
- наявність **не менше ніж трьох джерел латиницею** (статей з іноземних журналів із високим індексом впливовості, опублікованих протягом останніх двох-трьох років, і базових монографій);
- **80 % джерел повинні мати DOI**, ідентифікатор цифрового об'єкта (за винятком ретровидань – 10 %), який подають через пробіл після бібліографічного опису джерела (додаток 3).
- самопосилань має бути не більше ніж 10 %.

Для опублікування статті подають:

- роздрукований варіант статті з підписом автора, що означає повну його відповідальність за якість і наукову значущість поданого матеріалу;
- електронну версію тексту статті на USB-носії або електронною поштою: **rvc@naiau.kiev.ua**;
- витяг із протоколу засідання кафедри (наукової лабораторії) про рекомендацію зазначеної статті до відкритого друку.

Увага! Автори несуть повну відповідальність за достовірність викладеного матеріалу, точність наведених цитат, статистичних даних, власних назв, а також за те, що в матеріалах не містяться дані, які не підлягають відкритій публікації. Статті, подані з порушенням зазначених вимог, не приймають до друку. Виявлений редакцією факт плагіату є безумовною підставою для відхилення статті. Редакційна колегія також не розглядає статті, принаймні один з авторів яких не має ORCID.

Адреса для листування: 03035, Україна, м. Київ, пл. Солом'янська, 1 (відділ підготовки навчально-наукових видань НАВС).

Телефон для довідок: 097-851-72-96, 14-48.

E-mail: rvc@naiau.kiev.ua.

3 питань розміщення статей у фахових виданнях Національної академії внутрішніх справ звертатися:

- **«Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ»** (виходить друком чотири рази на рік) – тел. 097-851-72-96, внутр. 14-48 (відповідальна особа – Яковлева Ангеліна Яківна);
- **«Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ»** (виходить друком двічі на рік) – тел. 097-851-72-96, внутр. 14-48 (відповідальна особа – Яковлева Ангеліна Яківна);
- **«Філософські та методологічні проблеми права»** (виходить друком двічі на рік) – тел. (044) 249-09-69, внутр. 12-82 (відповідальна особа – Павлишин Олег Володимирович);
- **«Юридична психологія»** (виходить друком двічі на рік) – тел. (044) 520-08-89, 561-18-74, внутр. 15-56 – кафедра юридичної психології (відповідальна особа – Казміренко Людмила Іванівна).

Додаток 1

**Відповідники основних посад,
наукових ступенів і вчених звань**

Термін українською	Рекомендовані варіанти перекладу
доктор юридичних наук	Doctor of Law
кандидат юридичних наук	Ph.D in Law
доктор філософії (з права)	Doctor of Philosophy (in Law)
професор	Professor
доцент	Associate Professor
старший викладач	Senior Lecturer
викладач	Lecturer
провідний/старший/молодший науковий співробітник	Leading/Senior/Junior Research Fellow
докторант	Doctoral Student
аспірант, ад'юнкт	Postgraduate Student
здобувач	Researcher

Приклад оформлення посилань у тексті статті (відповідно до стилю APA)

Посилання в тексті мають виглядати таким чином: (Gundy, 2016) або (Malivskyi & Neill, 2016; Schukking, 2018), або за наявності цитати (Slobodian & Yakovyna, 2016, p. 58).

Приклад посилань у тексті статті українською мовою:

На переконання голландського судді Європейського суду з прав людини Ж. Шуккінга (Schukking, 2018) важливо, щоб «Сторони продемонстрували дотримання прав людини та верховенства права шляхом забезпечення дотримання мінімальних гарантій статті 6 Конвенції» (p. 155).

Приклад посилань у тексті статті англійською мовою:

According to the French philosopher Jean-Luc Marion (1999, p. 352) "Descartes remains one of our closest contemporaries".

Приклад блокової цитати:

Адаптація наявних та успішно апробованих рекомендацій криміналістичної техніки, тактики і методики до умов цивільного та інших видів судочинства є найбільш доцільним і одночасно економічним шляхом впровадження зазначених рекомендацій в інші види судочинства з урахуванням правових умов їх реалізації (Isaenko, 2018, p. 38).

Поради щодо оформлення References та списку використаних джерел

У **References**, який складається з описів оригінальних англійських та/або транслітерованих латиницею джерел, та **списку використаних джерел** (кирилицею) порядок і кількість джерел мають збігатися та залишатися незмінними.

Оформити бібліографічний опис відповідно до **стилю APA** можна на сайті онлайн-автоматичного формування посилань: Citation Machine (<http://www.citationmachine.net/apa/cite-a-book>); <http://www.bibme.org/apa/book-citation/manual> або іншому.

Офіційну транслітерацію українського алфавіту латиницею затверджено в постанові Кабінету Міністрів України від 27.01.2010 № 55 «Про впорядкування транслітерації українського алфавіту латиницею». Онлайн-транслітератор – <http://ukrlit.org/transliteratsiia>.

Для російської мови транслітерувати потрібно згідно з вимогами наказу ФМС Росії від 03.02.2010 № 26. Онлайн-транслітератор – <http://ru.translit.net?account=zagranpasport>. Якщо вітчизняний журнал видається в перекладі на англійську мову, використовуйте англійські варіанти назви журналу та статті.

DOI видань можна знайти на сайті <http://www.crossref.org>

Підготовлені відповідно до загальноприйнятих вимог References та список використаних джерел матимуть такий вигляд:

References

- Gundy A.V., & Baumann-Grau, A. (2016). *Women, Incarceration, and Human Rights Violations: Feminist Criminology and Corrections by Ashgate*. London: Routledge. Retrieved from <https://www.taylorfrancis.com/books/9781134778423>. doi: <https://doi.org/10.4324/97811315546605>.
- Schukking, J. (2018). Protection of human rights and the Rule of Law in Europe: A shared responsibility. *Netherlands Quarterly of Human Rights*, 36(2), 152-158. doi: 10.1177/0924051918767967.
- Walklate, S., McCulloch, J., Fitz-Gibbon, K., & Maher, J. (2019). Criminology, gender and security in the Australian context: Making women's lives matter. *Theoretical Criminology*, 23(1), 60-77. doi: <https://doi.org/10.1177/1362480617719449>.
- Akimov, M.O. (2018). Kryminalno-pravova okhorona svobody osoby: problemy ta shliakhy vyrishennia [Criminal defense of individual freedom: problems and solutions]. *Naukovyi visnyk Sivershchyny, Scientific herald of Sivershchyna*, 1(3), 141-151. doi: <https://doi.org/10.32755/sjlaw.2018.01.141> [in Ukrainian].
- Vdovenko, N.M. (2013). *Derzhavne rehulivannia akvakultury v Ukraini [State regulation of aquaculture in Ukraine monohrafiya]*. Kyiv: Kondor. doi: 10.25313/2520-2057-2013-5-465 [in Ukrainian].
- Isaenko, V.N. (2018). *Ispolzovanie vozmojnostei kriminalistiki i sudebnoi ekspertizy v prokurorskoj deiatelnosti [Using forensic and forensic capabilities in prosecution activities]*. Moscow: Prospekt. doi: <https://doi.org/10.31085/9785392284306-2019-152> [in Russian].

- Kozeratska, O.A. (2018). Analiz statystychnoi dostovirnosti obhruntuvannia kryteriiv "obmezhenoi osudnosti" u osib, yaki skoily seksualni zlochyyny [Analysis of the statistical validity of the justification of the criteria of "limited sanity" for persons who committed sexual offenses]. *International Academy Journal*, 2, 10-14.
doi: https://doi.org/10.31435/rsglobal_wos/12072018/5982 [in Ukrainian].
- Konventsia pro zakhyst prav liudyny i osnovopolozhnykh svobod: vid 4 lystop. 1950 r. [Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms from November 4, 1950]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/995_004 [in Ukrainian].
- Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy: vid 13 kvit. 2012 r. No. 4651-VI [Criminal Procedural Code of Ukraine from April 13, 2012, No. 4651-VI]. (n.d.). *zakon0.rada.gov.ua*. Retrieved from <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> [in Ukrainian].
- Chernykh, H. (2015). Zlochynnist ta parametry nasyllia v ukrainskomu suspilstvi [Criminality and the parameters of violence in Ukrainian society]. *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka, Bulletin of the Taras Shevchenko National University of Kyiv*, 6, 32-35.
doi: <http://dx.doi.org/10.17721/2413-7979/6.8> [in Ukrainian].

Список використаних джерел

- Gundy A. V., Baumann-Grau A. Women, Incarceration, and Human Rights Violations: Feminist Criminology and Corrections by Ashgate. London : Routledge, 2016. 156 p.
URL: <https://www.taylorfrancis.com/books/9781134778423>.
doi: <https://doi.org/10.4324/97811315546605>.
- Schukking J. Protection of human rights and the Rule of Law in Europe: A shared responsibility. *Netherlands Quarterly of Human Rights*. 2018. Vol. 36 (2). P. 152–158.
doi: 10.1177/0924051918767967.
- Walklate S., McCulloch J., Fitz-Gibbon K., Maher J. Criminology, gender and security in the Australian context: Making women's lives matter. *Theoretical Criminology*. 2019. № 23 (1). P. 60–77.
doi: <https://doi.org/10.1177/1362480617719449>.
- Акімов М. О. Кримінально-правова охорона свободи особи: проблеми та шляхи вирішення. *Науковий вісник Сіверщини*. 2018. № 1 (3). С. 141–151. doi: <https://doi.org/10.32755/sjlaw.2018.01.141>.
- Вдовенко Н. М. Державне регулювання аквакультури в Україні : монографія. Київ : Кондор, 2013. 464 с. doi: 10.25313/2520-2057-2013-5-465.
- Исаенко В. Н. Использование возможностей криминалистики и судебной экспертизы в прокурорской деятельности. М. : Проспект, 2018. 192 с. doi: <https://doi.org/10.31085/9785392284306-2019-152>.
- Козерацька О. А. Аналіз статистичної достовірності обґрунтування критеріїв «обмеженої осудності» у осіб, які скоїли сексуальні злочини. *International Academy Journal. Web of Scholar*. 2018. № 2. С. 10–14. doi: https://doi.org/10.31435/rsglobal_wos/12072018/5982.
- Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод : міжнар. док. від 4 листоп. 1950 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/995_004.
- Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13 квіт. 2012 р. № 4651-VI. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.
- Черних Г. Злочинність та параметри насилля в українському суспільстві. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. 2015. № 6. С. 32–35.
doi: <http://dx.doi.org/10.17721/2413-7979/6.8>.

**Науковий вісник
Національної академії
внутрішніх справ**

**4
(113)
2019**

Науковий журнал

Виходить чотири рази на рік

**Оформлення, комп'ютерний
набір і верстка**
Я. В. Шумко

Видавець:
Національна академія
внутрішніх справ,
03035, Київ-35, пл. Солом'янська, 1
Свідоцтво про внесення до державного
реєстру виготовників
і розповсюджувачів видавничої
продукції ДК № 4155
від 13.09.2011

Підп. до друку 19.12.2019
Формат 60x84/8
Друк оперативний
Папір офсетний
Обл.-вид. арк. 9,5
Ум. друк. арк. 8,83
Вид. № 33/II
Наклад 50 прим.

**Figuration, computer typing
and making up**
Ya. Shumko

Publisher:
National Academy of Internal Affairs
Ukraine, 03035, Kyiv
1, Solomianska square
State register certificate
of print production publishers
and distributors
series ДК No. 4155
dated from September 13th, 2011

Signed to print: dated from
December 19th, 2019
Dimensions: 60x84/8
Instant print
Offset paper
Standard publisher's pages 9,5
Simulated publisher's pages 8,83
Edition No. 33/II
Circulation 50